

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

SEVAKİN'DE TÜRK-İNGİLİZ REKABETİ

Tarig Mohamed NOUR
2502010192

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ARSLAN

İstanbul - 2006

ÖZ

Afrika sahilinde bulunan Sevakin limanı XVI. Yüzyıllarından XX. Yüzyıllarına kadar devam eden Kızıldeniz’de Osmanlı hâkimiyetinde yaşamıştı. Bu uzun süreç içerisinde Sevakin askerî ve idarî alanlarda başrol oynamıştı. Afrika iç kısımları ile diğer Osmanlı bölgeleri arasında Cidde'nin hem askerî, hem ekonomik ve hem de dinî bakımından önemli bir rola olmuştu. Sevakin, Osmanlı taşra teşkilatında sancaklık, beylerbeylik merkezi ve kaymakamlık merkezleri olarak kullanılmıştı. XIX. Yüzyılların sonunda ve XX. Yüzyılların başlarında Afrika’da paylaşmak isteyen sömürgeci devletlerin rekabeti Sevakin’de yaşamıştı. İngiltere sömürge projesinde Sevakin limanı yer almış ve değişik metodlarla bu hedefe ulaşmaya çalışmıştı. İngilizlerin bu faaliyetlerine karşı Osmanlılar Sevakin’i korumak için uzun bir diplomatik çaba göstermişlerdi. Bu rekabet sonunda İngiliz askerlerinin Sevakin’i işgali ile Osmanlılar Sevakin’i fiili olarak kaybetmiş ve bu durum I. Dünya Savaşı sonunda hukuki olarak tasdik edilmişti. Bu çalışma ile Sevakin’de yaşanan Türk-İngiliz rekabeti bu dönemin en önemli kaynakları olan Osmanlı ve İngiliz arşilerine dayanarak ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

The port of Suakin in the African coast had been witnessing the Ottomans’ sovereignty in the Red Sea rignon from the 16th up to the 20th century. During this long era Suakin had achieved it’s rol as a leading military and administarational place, to play a significant military, economic and religious role in relation to inner Afrika and the other Ottomans rigons incloding the holy places via Jeddah. The port city of Suakin had an important place as a *sancaklik*, center for a *beylerbeylik* and a *kayimmakamlık* within the provincial organization of the Ottoman Administration. However during the end of the 19th and the biginig of the 20th century Suakin had witnessed the competition of the colonialist countries to take their share in Africa. The British power had targeted Suakin in their colonial project and used a diffrent methods to acchive their gool. This Biritish interest had brought to action a long diplomatic struggle between them and the Ottomans. At last this struggle had brought the lost of Suakin from the hands of Ottomans in reality with British military invention and leagly after the World War I.. This work has been based largely upon information gleaned from documents in the Ottoman and the Biritish Archives the the most important sources for the era.

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin yaşadıkları zaaf neticesinde iç problemler ortaya çıkmıştı. Yaşanan iç sıkıntılar sırasında taşrada merkeze karşı güçlü aileler ortaya çıkmıştı. Merkez ile taşrada bulunan aileler arasında çıkan anlaşmazlıklarda Osmanlı topraklarını parçalamak isteyen yabancı güçler Osmanlı iç meselelerine müdahale etmeye başlamışlardı. Müdahale eden güçlerin hedefi ise parçalanan Osmanlı topraklarından en büyük payın sahibi olmaktı. Bu güçler arasında önemlisi İngilizlerdi. Mısır ve Doğu Afrika'yı hedef alan İngilizler bu bölgede nüfuz sahibi Osmanlılar rekabet başlamışlardı. İngilizler, bölgedeki en önemli Osmanlı idarecisi olan Mısır valilerini kullanarak Osmanlı hukukuna aykırı olarak hareket başlatmışlardı. Bölgede Yaşanan rekabetin merkezinde Sevakin limanı yer almaktaydı.

Konunun bu kadar önemli olmasına rağmen Kızıldeniz'de yer alan rekabetin hakkında yapılan çalışmalar çok fazla değildir. Ayrıca bir Osmanlı limanı olan Sevakin hakkında Türkiye arşivlerine dayanan bir çalışma da olmamıştı. Bu bakımdan Kızıldeniz'in önemli limanlarından olan Sevakin, çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Bu çalışmanın diğer bir hedefi ise Osmanlı Arşivinde bulunan ve daha önce değerlendirilmeyen belgelerin Sudan bölgesinin tarihine olan katkısını ortaya koymak ve doğru olarak yazılışına yardımcı olmasıdır.

Bu tezde Osmanlı Türkleri'nin idaresindeki Sevakin'nin idarî, siyasî, ve askerî gelişmeleri ve XIX.-XX. yüzyılda limanın yaşadığı Türk –İngiliz rekabeti, Türkiye'de Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İngiltere'de İngiliz Arşivi belgeleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konu üzerinde daha önceden özellikle Osmanlı arşivlerine dayalı bir çalışmanın yapılmaması, bizi böyle bir konu üzerine yöneltmiştir. Arşivler belgeleri yanında Sevakin hakkında seyahetnameler ve hatıratlarda bulunan bilgilerden istifade edilmiştir.

Tez, giriş, üç bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Sevakin'de Osmanlı idaresindeki önemi ve özellikle Habeş, Cidde ve Mısır Eyaletleri altında kaldığı dönemler bahs etmektedir. Ayrıca bu dönemlerde limanın iki eyalet bağlanması ve sebeplerine de yer verilmiştir. Sevakin kaymmakamlarının çizdikleri projeler ve yaptıkları gelişmeler söz konusu edilmiştir, ikinci bölümde; İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzu ve bu nüfuzdan Sevakin'in nasıl etkilendiği ortaya konmuş, bu etki içinde İngiliz subaylarının Sudan'daki çalışmaları ve Sevakin üzerinden yapılan İngiliz ticareti ve nüfuzu işlenmiştir. Ayrıca İngilizlerin etkisindeki idare tarzına karşı Sudan'da ortaya çıkan Mehdi hareketi ve bu

hareketin Sevakin'i nasıl etkilediğinden bahs edildi gibi bu hareketin bastırmasında İngilizler'in Sevakin'e asker çıkarması ve buna Osmanlı Devleti'nin tepkisi anlatmıştır. Üçüncü bölümde ise, İngiliz yardımı ile Mısır askerlerinin Sudan'da Mehdilik yönetimini kaldırması ve yerine Mısır-İngiliz Yönetiminin kuruluşu ve yine kurulan idare için Sevakin'in de alması ve Sevakin üzerinde İngiliz bayrağının Osmanlı bayrağının yanına dikilmesi ve bu duruma karşı Osmanlılar'ın tepkisine yer verilmiştir. Bu dönemde Osmanlılar'ın İngilizler nezdinde Sevakin hakkında yaptıkları teşebbüsler ve sonuç olarak limanın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması incelenmiştir.

Bu çalışma sırasında başından sonuna kadar beni teşvik eden, kıymetli mesailerini ayıran ve yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ali Arslan'a sonsuz ve en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmam esnasında her türlü yardım ve alakayı gösteren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki başta Prof.Dr. Ali İhsan Gencer olmak üzere hocalarıma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeli ile İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne, İSAM Kütüphanesi'ne, bunların yanında bana yardım eden değerli arkadaşlarımdan Gülzade Kılıç ve işlerimi sabırla kolaylaştıran eşim Dalia Osman'a teşekkür ederim.

Tarig Mohamed NOUR

Mayıs - 2006

KISALTMALAR

A.e.	Aynı eser
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
A.m.	Aynı makale
A.v.	Aynı vesika
A.y.	Aynı yer
B.N.A.	British National Archives
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
H.	Hicrî tarihi
Haz.	Hazırlayan
M.	Miladi
M.Ö.	Milât önce
s.	Sayfa
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Tarih yok
y.y.	Yayın yeri yok

İÇİNDEKİLER

ÖZ/ABSTRACTii

ÖNSÖZiii

KISALTMALARv

GİRİŞ1

I. BÖLÜM SEVAKİN'İN OSMANLI HÜKÜMETİ'NCE DOĞRUDAN İDARESİ

A. OSMANLILAR İÇİN SEVAKİN'İN ÖNEMİ22

B. SEVAKİN'DEKİ OSMANLI İDARİ TEŞKİLATI26

1-SEVAKİN'DE SANCAK TESİSİ27

2-MÜTESELLİMLER VE NAİBLER 28

3-NAZIR29

4-ASKERİ TEŞKİLATI 29

5-GÜMRÜK VE GÜMRÜK HÂSILATI 29

6-TİCARET 30

7-HAC VE HACILARA HİZMET 31

C. CİDDE EYALETİNDEKİ SEVAKİN'İN İDARESİ 32

1. 1846 YILINA KADAR CİDDE EYALETİNE BAĞLI OLAN SEVAKİN33

2. SEVAKİN KAYMAKAMLIĞI VE MUHAFAZLIĞI34

3. GÜMRÜK EMİNİ VE MUAVİNLERİ35

4. MUHASSILLAR35

5. KABİLE ŞEYHLERİ36

6. MÜFETTİŞ36

D.KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA DÖNEMİNDE MİSİR EYALETİ'NE BAĞLI OLAN SEVAKİN İDARESİ36

- 1- KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA VE SUDAN36
- 2-KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA'NIN SEVAKİN'İ KENDİ İDARESİNDEKİ SUDAN'A BAĞLANMA TEŞEBBÜSLERİ39
- 3-KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA'NIN SEVAKİN'E YÖNETMESİNİN GÜVENLİK VE İKTİSADİ NEDENLERİ43
- 4- VERGİ MESELESİ VE SUDANDAKİ HADENDAVA KABİLESİ45
- 5-SUDAN BÖLGESİNİN GENEL VALİSİ AHMET PAŞA'NIN VEFATI47
- 6- CİDDE VALİSİ OSMAN ABDU'NUN SEVAKİN MESELESİ HAKKINDA TEKLİFLERİ49
- 7-SEVAKİN VE MUSAVVA LİMANLARININ MİSİR'A BAĞLANMASI53
- 8- MİSİR EYALETİ'NE BAĞLI OLAN SEVAKİN (1262-1264/1846-1848) 54

E. TEKRAR CİDDE EYALETİ'NE BAĞLANAN SEVAKİN İDARESİ (1264-1281/1848-1865)56

- 1-CİDDE EYALETİ'NE YENİDEN BAĞLANAN SEVAKİN'DE İDARİ DÜZENLEMELER (1265–1281/1865-1848)64
  - i. Cidde Valisi Hasip Paşa Döneminde Sevakin64
- 2- SEVAKİN KAYMAKAMLIĞI 64
  - i. Sevakin'de Kaymakamın Tansib Merasımı65
  - ii. Sevakin Kaymakamlığına Yeni Tayinler 66
- 3- SEVAKİN KAYMAKAMI MUHSİN BEY (1848–1850)66
- 4-SEVAKİN KAYMAKAMI MAHMUT RIFKI BEY (1266–1267/1850–1851)67
- 5-SEVAKİN KAYMAKAMI MEHMET PAŞA (1267–1268/Temmuz1851-Ekim 1851)68
- 6- SEVAKİN'DE KAYMAKAM NURETTİN PAŞA DÖNEMİ (1268-1272/1851-1856)68
  - i. Sevakin Kaymakamı Muhasasatı72
  - ii. Sevakin Genel Olarak 74
  - iii. Nurettin Bey Layihasına Göre Sevakin'in Durumu74
- 7- SEVAKİN KAYMAKAMLIĞININ ÇEVRESİ76
- 8- SEVAKİN'İN GÜVENLİĞİ 78

- 9- ASKERÎ TEŞKİLAT 78
i. Askerî Düzenlemesi79
- 10-SEVAKİN KAYMAKAMLIĞINA BAĞLI OLAN ISKELELER
VE KÖYLER80
i. Geyf Köyü 80
ii. Akik Adası 82
- 11- SEVAKİN'E BAĞLI AŞİRETLER 83
- 12- HALK İLE İYİ BİR İLİŞKİ83
- 13- SEVAKİN'DE TANZİMAT 85
- 14- MADENCİLİK (TUZLALAR) 86
- 15- MADENCİLİK 87
- 16- ZİRAAT 88
- 17- TİCARÎ GEMİLER 88
- 18- SEVAKİN'İN İMAR PLANI89
- 19- SEVAKİN'DE DOĞAL AFETLER89
- 20- NURETTİN PAŞA'NIN İSTİFASI90
- 21- CİDDE EYALETİ'NE BAĞLI OLAN SEVAKİN'İN MALİ İŞLERİ 91
i. Maliye İdaresi 94
- 22- SEVAKİN KAYMAKAMI SÜLEYMAN BEY
(1272/OCAK1856-1273/ EKİM 1856)95
- 23-SEVAKİN KAYMAKAMI ALİ EFENDİ DÖNEMİ (1273-
1276/1856-1859)97
- 24- SÜLEYMAN AĞA (1276/1859-1865)98
i. Sultan Süleyman Dönemine Ait Definenin Bulunması100

F. İSMAİL PAŞA DÖNEMİ MİSİR EYALETİNE YENİDEN BAĞLI OLAN SEVAKİN (1865/1281–1914/1300)101

- 1-SEVAKİN'İN MİSİR'A YİNE DEN BAĞLANMA NEDENLERİ101
- 2- MİSİR İDARESİNDEKİ SUDAN'DA SEVAKİN'İN STATÜSÜ110
- 3- DEMİRYOLLARI PROJELERİ113
- 4- DENİZYOLLARINDA GELİŞMELER VE SEVAKİN116
- 5- SEVAKİN'DE POSTA VE TELGRAF118
- 6- MİSİR İDARESİNDEKİ SEVAKİN'E GENEL BAKIŞ119

II. BÖLÜM

İNGİLİZLERİN OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ NÜFUZU VE SUDAN'A ETKİSİ

A. OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ121

- 1.SUDAN'DAKİ YABANCI MEMURLARIN YETKİLERİ127
  - i. Samuel Baker (1821-1893)130
  - ii. General Charles George Gordon132
- 2-SUDAN TİCARÎ HAYATINDA İNGİLİZ HAKİMİYETİNİN TESİSİ136
- 3-İNGİLİZLERİN SEVAKİN LİMANI'NA YERLEŞMESİ VE TİCARÎ NÜFUZU139
- 4-İNGİLİZLERİN YERLİ HALKI YANLARINA ÇEKME ÇABALARI143

B. MEHDİ ÖNDERLİĞİNDE SUDAN HAREKETİ VE SEVAKİN144

1. İSYANIN BAŞLAMASI VE NEDENLERİ144
2. DOĞU SUDAN'DA MEHDİ HAREKETİ VE OSMAN DİKNA148
3. OSMAN DİKNA VE SEVAKİN (1883-1900)150
4. MEHDİ HAREKETİ'NDE SEVAKİN'İNİN ÖNEMİ VE ÇATIŞMALAR154
  - i. İlk vakı'a154
  - ii. Kibab Vakiasi (11/9/1883)156
  - iii. Abenet Vakiasi (25/10/1883)158

iv. Birinci Andetteib Savaşı (5/11/1883)158

v. Birinci Tamay (Temeneyb) Savaşı (2 Aralık 1883)163

C. MISIR İDARESİNİN İNGİLİZ GORDON PAŞA VASITASI İLE MEHDİ HAREKETİ'Nİ BASTIRMA TEŞEBBÜSÜ VE YENİLGİSİ 165

1. İNGİLİZLERİN SUDAN'A TAMAMEN HAKİM OLMA ÇABALARI 189

i. Sudan'daki Gordon190

ii. Gordon'un Hartum'a Gelişi194

iii. Mehdi'nin Eline Hartum Düşmesi ve Gordon Ölümü197

iv. İngiltere Tepkisi ve Wolseley Hartum'a Gönderilmesi199

2. İNGİLİZLERİN SEVAKİN ÜZERİNDEN SUDAN'DAKİ ÇATIŞMAYA DAHİL OLMA ÇALIŞMASI 200

i. Sevakın'de Olayların Büyütülmesi200

ii. İngilizlerin Baker Konsolos Olarak Sevakın'de Ataması 201

D. GENERAL BAKER'İN SEVAKİN'E GÖNDERİLMESİ 203

1. BAKER ASKERLERİ211

2. İKİNCİ ANDETTEİB SAVAŞI (4 ŞUBAT 1884)214

3. İNGİLİZLER'İN TAVRI215

i. Sevakın'e bir İngiliz Vali Atanması215

4. DİKNA'NIN SİNKAT'I ELE GEÇİRMESİ (8 ŞUBAT 1884)218

5. DİKNA'NIN TOKAR'I ELE GEÇİRMESİ (8 ŞUBAT 1884)218

6. İKİNCİ ANDETTEİB SAVAŞI (29 ŞUBAT 1884)219

7. İKİNCİ TAMAY (TEMENEYB) SAVAŞI (13 MART 1884)219

8. SEVAKİN'İN KUŞATMASI220

9. TOFREK SAVAŞI (22 MART 1885)220

10. ÜÇÜNCÜ TAMAY SAVAŞI (2 NISAN 1885) 220

11. OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN MEHDİ HAREKETİNE KARŞI TEPKİSİ221
12. OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU223
13. SEVAKİN ETRAFINDAKİ MEHDİ HAREKETİ VE OSMANLILAR 230
14. MİSİR'DAKİ OSMANLI FEVKALADE KOMİSERİ AMET MUHTAR PAŞA'NIN RAPORLARI234
15. SEVAKİN İDARESİ İÇİN RIZA PAŞA KOMİSYONU244
16. SEVAKİN'E İTALYA'NIN TEHLİKESİ VE OSMANLILARIN DİKNA İLE İLİŞKİLERİ KURMASI246

III. BÖLÜM

SUDAN'DA MİSİR-İNGİLİZ YÖNETİMİNİN KURULUŞU VE SEVAKİN

A. İNGİLİZLER'İN MİSİR ÜZERİNDEN SUDAN'I İŞGAL

HAZIRLIKLARI 258

1. İNGİLİZ-MİSİR KUVVETLERİNİN SUDAN HAREKÂTI 269
2. HALİFE ABDULLAH'IN YAPTIĞI HAZIRLIKLAR273
  - i. Matamma Hadisesi (1.7.1897)273
  - ii. Abu Hamed Savaşı (7.8.1897)274
  - iii. Berber İşgali (6 Eylül 1897)274
  - iv. Şendi'nin İşgali (26 Mart 1898)276
  - v. Atbara Savaşı (8 Nisan 1898) 277
  - vi. Hartum'un İşgali (1 Eylül 1898)278
  - vii. Omdurman Savaşı (Kararı) 2 Eylül 1898279
3. SUDAN YÖNETİMİNE SON VERİLMESİ 281
  - i. Faşoda Meselesi (19 Eylül 1898)282
  - ii. Sudan'daki Mehdi Taraftarlarının Direnişleri285
  - iii. Um Debeikerat Savaşı ve Halife Abdullah'ın Ölümü 286
  - iv. Sevakin'de Osman Dikna'nın Yakalanması 288

4. SUDAN ÜZERİNDE İNGİLİZ-MISIR YÖNETİMİNİN KURULUŞU289
  - i. Sudan'ın Yeni İdaresi 292
  - ii. İngilizlerin Sudan'daki yönetim politikaları 295
5. OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN BU YÖNETİMİ REDDETMESİ298
  - i. Osmanlı Devleti'nin Sudan'da Geçmişten Gelen Tarihi Hakları299
  - ii. Osmanlı Devleti'nin Bölgedeki Kanuni Hakları 300
6. İNGİLİZ-MISIR YÖNETİMİNDE SEVAKİN'İN HUKUKİ AYRICALIKLARI305
7. SEVAKİN'İN DOĞRUDAN İNGİLİZ-MISIR YÖNETİMİNE BAĞLANMASI 310
8. SEVAKİN VE SUDAN'IN HUKUKÎ OLARAK OSMANLI DEVLETİ'NDEN AYRILMASI316

SONUÇ318

KAYNAKÇA323

EKLER335

GİRİŞ

Sevakin liman şehri, Kızıldeniz'in doğu kıyılarında Süveys limanından 720 mil¹, Cidde'den 200 mil ve Musava'dan 285 mil uzaklıkta bulunmaktadır. Coğrafya kitaplarında Sevakin güzel² ve özel mevki hakkında bilgilerle dolup taşmaktadır. Bu özellik, Sevakin adasının dar bir haliçin sonunda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Haliçin uzunluğu 12 genişliği 2 milden ibarettir³. Haliçin sonunda bulunan adalarından birisinde bu şehir inşa edilmiştir⁴. Sevakin adasından ayrı duran ve kara ile bağlı olan parça üzerinde Geyf köyü bulunmaktadır. Limanın kendisi şehrin doğusunda bulunmaktadır. Ada bölgenin diğer kısımları gibi tamamen kumlarla kaplı olup içinde yeşillik bulunmamaktadır.

Sevakin'in eski tarihi hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber efsanelere dayanan söylentilere göre bu şehir adası, Kızıldeniz'deki adaları gibi boş bir ada⁵ olduğunu ve içinde sadece cin yaşadığını ileri sürülmektedir. Bu efsanelerden birisi şöyledir. Habeş kralı, hazret-i Süleyman'a yetmiş cariye hediye olarak göndermişti. Onlar Musava limanından yelekli gemilere bindirilip yola çıktıklarında Sevakin'e uğramışlardı. Fakat Sevakin'de bulunan cinler cariyelere tecavüz etmişlerdi. Bu gemiler daha sonra Akabe limanına devam etmişlerdi. Akabe'den kara yolu ile Kudüs'e ulaşmışlardı. Kudüs'te hamile oldukları anlaşılmış ve gemi kaptanları hakkında soruşturma yapılmıştı. Bu soruşturmanın sonucu suçun Sevakinliler tarafından işlendiği tespit edilmişti. Bunun üzerine Hazret-i Süleyman onların Sevakin'e geri gönderilmesini emir etmiş ve bu cariyeler orda sürgün olarak kalmışlar ve ada sakinleriyle (yanı oradaki cinler) yaşamaya devam etmişlerdi. Bu efsaneye dayanan revayetlere göre liman adı "cin yaptı" manasına tekabül eden Arapça "sevahu cin" ifadesinin değişik telaffuzuyla "Sevakin" kelimesi ortaya

---

¹ Şihabu'ddin Ahmet ibn Yahaya ibn Fazlullah Al- Omeri, **Mesalik El- Absar fi Memalik El- Amsar**, II., Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar No: 2227 , s. 318

² Şemseddin Sâmî, **Kamûsü'l-a'lâm**, IV, İstanbul 1311, s. 2669.

³ John Lewis Burckhardt, **Travels in Nubia**, ikinci baskı, John Murrey, London 1822, s. 389.

⁴ Burckhardt, **a.g.e.**, s. 389.

⁵ Mohamed Salih Dirar, **Tarihu Sevakin ve'l-Bahru'l-Ahmer**, Hartum 1988, s. 24.

çıkıştır. Bundan sonra Hazret-i Süleyman Sevakin'i hapishane olarak kullanmıştır⁶. Fakat diğer kaynaklarda bu efsane Hazret-i Süleyman için değil Faris Krallığı için anlatılmıştır⁷. Bu rivayetler dışında başka görüşler de vardır. Mesela, Sevakin kelimesi Arapça “yedi cin” anlamına gelen “saba cin” kelimesinin tahrifiyle “Sevakin” kelimesi ortaya çıkmıştır⁸. Bu efsanelerin doğruluğu kabul edilmese de Hazret-i Süleyman döneminde şehir adasının var olduğuna delil kabul edilebilir. Bunun yanında başka bilgilere göre Sevakin limanına Hazret-i Süleyman'ın gemileri her üç yılda bir defa Sevakin limanına gelerek altın, bakır, fildişi, maymunlar ve sâir yükler alarak taşıdıkları Tevrat'ta yer almaktadır⁹. Bu bilgilere göre milattan önce (M.Ö.) X. Yüzyılda Sevakin uzak doğu ve yakın doğu arasında önemli bir ticaret merkezi olmalıdır. Bunun yanında herhalde Kızıldeniz'de denizciliğin başladığında ilk zamanlarda Sevakin ünlü ve güzel ada şehir olarak ortaya çıkmıştır. Sevakin kazandığı bu şöreti eski çağlardan yakın çağa kadar muhafaza etmiştir. Liman, diğer Kızıldeniz limanları gibi su problemi yaşamış fakat deniz ticareti ve Afrika'nın ürünlerini dünyaya ulaştırmakta Musavva limanı ile beraber çok büyük rol oynamıştır.

Sevakin eski çağlarda, Mısır'ın XII. Firavun ailesinden de yaklaşık (M.Ö. 3064–2851) Avustertş zamanında vergiler toplamak amacıyla bir kumandanını Puanit memleketine göndermiştir. Zikr edilen Puanit memleketi Berber, Sevakin ve Habeş dağları arasında bulunmaktaydı¹⁰. Buna göre bu tarihlerde Sevakin sakinleri Puanit kavimlerinden olmalıdır.

Bu günkü Sudan Cumhuriyeti'nde bulunduğu yerlerde eski çağlardan yakın çağa kadar tek limanı Sevakin idi. Bunu için II. Ramses (M.Ö. 1415–1339) bu limanı Kızıldeniz ve Hind okyanusu arasında dolaşan donanma için ticarî bir üs olarak kullanmıştır. Bu üssün önemi Mısır ve Uzak Doğu arasında ticarî hareketi kolaylaştırmak için inşa edilmesiydi. Bu şekilde Sevakin'de bulunan Bice kıralı, Firavun hâkimiyeti altına girmişti. Bice kıralına ait topraklarda bol miktarda altın¹¹

---

⁶ A.e. s. 24.

⁷ H. C. Jackson, **Osman Digna**, birinci baskı, Methuen, London 1926, s. 55-56.

⁸ A.e., s. 56.

⁹ A.e. s. 25.

¹⁰ Naum Şukayr, **Coğrafyet ve Tarihü's-Sudan**, Beyrut 1981, s. 177.

¹¹ Seracuddin Abu Hafş Omer ibn El- Vardi, **Haridetu'l- Acaib ve Feridetu'l- Garaib**, Ed. Mahmud Fahuri, Beyrut 1991, s. 71.

olup zengin olan topraklar Aytabay, Alebe dağı ve Cebeyt Mısır nüfuzu altında kalmıştı. II. Ramses Bice topraklarından zümrüt ve altın işlemekteydi. II. Ramses aynı şekilde bu madencilik işlemesi sürdürmekte beraber Afrika topraklarında yaşayan filler ile çeşitli yerleri fetih edip, büyük bir donanmaya sahip olarak Kızıldeniz üzerine Bunt (Somali) memleketine yolculuk yapmaktaydı. II. Ramses (M.Ö. 1198) zamanında Mısır'ın güneyinde bulunan Sudan memleketleri ve özellikle Kızıldeniz üzerindeki ticarete çok önem vermekteydi. Onun döneminde savaş sayfası kapatılmış ve Sudan ürünleri, özellikle zümrüt ve değerli taşlar Sevakin limanına getirilmiřti¹². Ayrıca bu dönemde hem askerî hem de ticarî bakımından Sevakin büyük önem kazanmıştı. Fakat tarih kitaplarında bu dönemde Sevakin hakkında fazla bilgi verilmemişti. Ancak zenginlik ve deniz ticareti bakımından iyi bir derece ulaştığı anlaşılmaktadır.

Büyük İskender'i müteakip Mısır'da başlayan Ptolemy döneminin ikinci hakimi olan II. Ptolemus Filadelfus (M.Ö. 285–247) Mısır'ı zapt ettikten sonra Kızıldenizi keşif etmek amacıyla bir filo gönderdi. Bu keşif filosunun komutanı Sevakin'i görünce çok beğermiş ve onun hakkında II. Ptolemus'a bir yazı göndermişti. II. Ptolemus'un emri üzerine de Sevakin'i işgal etmişti. Ayrıca Sudan ve Habeşistan mallarından istifade etmek için Sevakin üzerinde büyük ticaret yerleri inşa ettirmişti. Ayrıca ticaretten daha fazla kâr elde edilmek için Sevakin ile bu dönemde iç Sudan'daki Berber, şendi, Soba ve Merevi şehirleri arasındaki yollarda su kuyuları açılmıřtı¹³. Bu yol çalışmasıyla Sudan'dan fil dişi, altın, deve kuşu ve köleler Mısır'a kolaylıkla ulaşabilirdi. Bu ticarî faaliyetler dolayısıyla Sevakin muhtemelen bu dönemde ticarî bakımından zirveye ulaşmıştı. Bu dönemde Sevakin üzerinde geçen mallar arasında doğu Afrika'dan tütsü, ipler, tohum ve fildişi, Hindistan'dan pirinç, inci kabuğu, inci, boya, baharat, ahşap ve şifalı otlar, pamuk ve ipek bulunmaktaydı. Bunların yanında Bice dağları ve Alagi vadisinde işlenen madenlerden elde edilen kıymetli madenler ve özellikle altın bulunmaktaydı. Bu tarihte Kızıldeniz ticareti öneminden dolayı II. Ptolemus Kızıldeniz ve Nil nehri arasında bir kanal inşa etmek istemişti. Bu dönemde Ptolemyler'in ticarete önem verdiğinden ve özellikle Kızıldeniz üzerinden Hindistan ve Afrika içlerine ulaşmak

---

¹² Mohmed Dirar, a.g.e., s. 28.

çabalarından Sevakin de yararlanmıştı. O dönemde dünyanın güçlü devleti olan ve ticarete önem veren Ptolemylerin Kızıldeniz ve doğu Afrika'ya gelmeleri dolayısıyla Sevakin çok önem kazanmıştı. Tabii ki onların Afrika ve o dönemki Sudan'ın mallarını elde etmek için Sevakin limanını kullanmalarından dolayı şehir ticarî ve sosyal hayatı bakımından da daha zenginleşmişti. O dönemde ticaret hareketi sadece Kızıldeniz limanları ile sınırlı kalmamış güneye doğru ilerlemiş ve Arap yarımadası güneyinde bulunan limanlara da ulaşmıştı.

Sevakin yukarıda zikir ettiğimiz Ptolemyler döneminde ulaştığı önemi, Romalılar Mısır'ı istila ettikten sonra (M. S. 284) kaybetmeye başlamıştı. Bunun nedeni Sevakin'de Bice kralı ile Mısır'da bulunan Roma kralının vekili arasında çıkan anlaşmazlıktı. Bu anlaşmazlığın sebebi, Romalıların Bice bölgesinde bulunan altın ve değerli taşların çıkarıldığı maden alanlarını istilasındı. Bice kabileleri Roma sömürge hareketine karşı savaş açmışlardı. Bunun üzere Romalılar büyük bir ordu hazırlayarak M.S. 284 yılında Bice kabilelerini yenmişlerdi. Fakat Bice kabileleri savaş kaybetmelerine rağmen maden alanlarında bulunan Roma askerleri ve işçilerine 323 yılına kadar saldırılara devam etmişlerdi¹⁴. Bu aralıksız saldırıları üzere Mısır'daki Roma kralının temsilcisi Roma'ya haber vermek mecburiyetinde kalmıştı. Roma İmparatoru da Bice bölgesinde madencilikten yararlanmak için bu kabilelerin Sevakin'de ikamet eden Bice kralı ile anlaşma yapması gerektiğini anlamıştı. Bunun için Mısır'daki temsilcisine Bice kralı ile hemen anlaşma yapmasını emirini vermişti. Bu anlaşmaya göre Bice kralı memleketinde bulunan Romalılarının güvenliğini sağlayacak ve Mısır'a karşı savaş açmayacaktı. Buna karşılık Roma İmparatorluğu Bice kralına bir miktar para verecekti. Bu anlaşma yapıldıktan sonra 451 yılına kadar bu bölgede savaş durmuş ve durum sakinleşmişti. Ancak İmparator Marşiyen döneminde Bice kralı Nuba kralı ile ittifak yaparak Mısır'ın yukarı kısımlarına saldırmışlardı. Bu bölgedeki Mısırlıları huzursuz ettikleri gibi, aynı zamanda maden bölgesinde bulunan Romalıları öldürmüşlerdi. Bu olaylar üzere Tiba da bulunan Roma komandanı Maksinyos büyük bir ordu toplayarak onlara saldırmış ve zafer kazanmıştı. Bu zafer neticesinde büyük bir miktar ganimet ele geçirmişti. Ayrıca bu savaştan Tiba'ya dönünce hemen Bice ve Nuba temsilcileri

---

¹³ Şukayr, a.g.e., s. 85.

çağırarak yeni bir anlaşma yapmak istemişti. Bu isteğin sebebi, daha önce Romalıların da anladığı gibi, bu bölgedeki madencilğe devam etmeleri için bu bölgede barış ve asayişin sağlanması gerekiyordu. Bu anlaşma Müslümanlar bu bölgeye gelinceye kadar yürürlükte kalmıştı. Ancak Roma döneminden sonra Sevakin'in önemi daha da azalmıştı. Bunun en önemli sebebi Müslümanların İzab limanına daha fazla önem vermeleri olmuştu. Bu gelişmeler ile Bice sultanı Sevakin'i terk edip Hagar dağlarına hicret etmişti¹⁵.

Arap yarımadasında İslamın zuhurundan sonra Kızıldeniz üzerinden bazı Müslümanlar Habeşistan'a hicret etmişlerdi. Bu dönemde bazı Müslümanlar İslam'ı yaymak amacıyla Sevakin'e de gelmişlerdi. Onların çabalarıyla Sevakin'de bulunan kabileler İslamiyeti kabul etmişlerdi. Muhtemelen bu ilk gelen Müslümanlar Sevakin'de ikamet edip mahalli aile mensupları ile evlenip burada kalmışlardı. Bu ilk Müslümanlardan sonra başka gelenlerin de var olduğunu anlaşılmaktadır. Bu süreç Memluk döneminde daha da artmıştı¹⁶. Bu dönemde Bice bölgesinde altın gibi kıymetli madenlerin olduğu yerlerde ikamet etmenin daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca mahalli sakinler olan Bice kabileleri ve yeni gelen Araplar arasında devamlı savaşlar olmuştu. Bu savaşlar ancak Bice kabileleri (H. 255/868–869) yılı civarında, Arap hâkimiyetini kabul ettikten sonra durmuştu. M. 883 yılında Ortega kabilesi Yemen'in Hadramut bölgesinden Sevakin'e hicret etmişti. Bu kavmin özellikle Kızıldeniz ve limanları arasında ticaretle uğraştığını anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yeni gelen Arap kabilesi mahalli Biçe kabilelerinden özellikle Hadendeva ve Beni Amir kabileleri ile evlenip onlarla kaynaşmışlardı¹⁷. Bu yeni gelen ve ticaret ile uğraşan Ortega kabilesi Sevakin'i sahip çıkmaya başlamışlardı. Onlar hem ticaret hem de hayvancılık ile uğraşmaya başlamışlardı. Mahalli kabileler ile karışan Ortega kabilesi hem Sudan iç bölgesinde hem de limanlarında ticareti çok iyi bir şekilde gerçekleştirmekteydi.

Ünlü Arap coğrafyacılarından Abu'l- Hasan el- Mesudi, Sevakin hakkında şöyle demişti: “Sevakin adasının alanı bir milden daha az idi. Ada ve Habeş kara

---

¹⁴ Mohamed Dirar, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁵ *A.e.*, s. 32.

¹⁶ *A.e.*, s. 33.

¹⁷ Mohamed Dirar, *a.g.e.*, s. 34.

toprakları arasında kısa ve sığ deniz vardır. Bu deniz yürüyerek geçildi. Sevakin'de Bice kabilesine mensup olan Müslüman Hasa kabilesi kralı yaşamaktaydı”¹⁸. Bu bilgilere göre (H.346/ M. 957) yılı civarında Sevakin İslam kimliği ile tam bir şehir olarak ortaya çıkmıştı. Afrika'nın diğer yerleri gibi Afrika'ya ait olan bir mahalli kabile kralı ile yönetilmişti. Mesudi'nin işaret ettiği gibi bu bölgede bu tarihe kadar hâlâ Habeşistan olduğunu ve henüz Sudan kavramının ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır.

(H. 749/1349) yılında vefat eden Şihabu'd-Din Al-Omeri'ye göre İlate'ye yakın Kızıldeniz'in adalarından Sevakin'de yaşayan kavim Beni Hedarb'dan olup ne ziraat ne de tatlı içme suları yoktu. Balıkçılık ile beraber eski gemilerin tahtalarından evler yapmaktaydı. Ekmeklerini ancak geçen gemilerden alabilmekteydiler¹⁹.

Diğer Arap coğrafyacılarından Kalkşendi (H. 821/ M. 1418) Sevakin hakkında bilgi vermekte ve Sevakin kelimesi savakin olarak telaffuz edilmekteydi. “Savakin adası Kulzum Denizi'nin batı sahiline yakın bir adayıdır. Tüccarlar bu adanın içinde kalmaktaydı. Adanın sahibi Hadarbe Arap kabilesinden idi.”²⁰ Ayrıca son dönemlerde Mısır'da bulunan idarecilere bu taraftan gelen mektuplar arasında Hidirbi adıyla imza edilen mektuplar bulunmaktaydı. Bu Hidirbi tabiri Bice genel emîri için kullanılmaktaydı²¹.

(M. 1331/ H. 732) tarihinde vefat eden Abu'l-Fida'ya göre Sevakin bölgesinin ahalisi Bice kabilesi idi. Onlar tüccarlara rehberlik yaparlardı. Abu'l-Fida ("Sevakin sahibi Bice Müslümanlarından idi. Tüccarlardan vergi almaktaydı. Sevakin çok küçük bir liman olup İzab'tan yedi günlük mesafe uzaklıkta

---

¹⁸ Mesudi, Abu'l-Hasan Ali ibnu'l-Hüseyn ibn Ali el- Mesudi, **Murucü'z-Zehab ve Maadinü'l-Cevher**, Hz: Muhammed Muhhyiddin Abdulhamid, [y.y.] : el-Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, 1964, s. 101.

¹⁹ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahya İbn Fazlullah el-Ömeri, **Mesalikü'l-ebzar fi memaliki'l-emsar**, Ed: Fuad Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt 1988. s. 139.

²⁰ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed Kalakşendi, **Subhü'l-a'sa fi smaati'l-inşa**, V, El-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Am, Kahire 1963, s. 274.

²¹ Mohamed Dirar, a.g.e., s. 35.

bulunmaktadır. Sevakin denizde küçük bir ev gibi olup ve hem ada hem de çevresi Bice kabilelerine aitti”²²

Bu şekilde İslam dönemi ve ondan sonra Sevakin hakkında bilgi veren coğrafya kitapları iki ana meseleden bahis etmektedir. Birisi Sevakin ahalisinin yerli Bice Müslüman kabilelerinden olduğunu tespit etmektedir. İkincisi Sevakin’de devamlı bu mahalli kabilelerden bir emir veya kiral bulunaktadır. Bu ada limanında bulunan tüccarlar ada mahalli hâkimine vergi vermekteydiler. Bu tüccarların vergi vermeyi kabul edip bu küçük adada oturmaları, ticaret gelirlerinin iyi olduğunun delilidir. Ancak şehrin mimarsi ve idarî işlerin nasıl olduğu hakkında bilgi verilmemektedir. Yalnız Sevakin’in Kızıldeniz’in batı sahillerindeki önemli limanlar arasında yer almakta olduğu belirtilmektedir.

Afrika ortasında ve çölün güneyindeki kabileler İslamiyet’i kabul ettikten sonra, Sevakin ticarî önemi yanında, başka bir özelliği ile de önem kazanmıştı. Bu önem İslam’dan kaynaklanıyordu. Afrika’daki Müslümanlar Hacca ulaşabilmek için muhtemelen Sevakin üzerinden geçmekteydi. Fakat yazılan eserler daha çok ticarî önemi zikir etmekteydi. Zira, hac konusunda İzâb gibi limanlar daha önemli idi. Aslında bunun en büyük sebebi, muhtemelen İslamın ilk dönemlerinde Bice kiralına açtıkları savaşlardan kaynaklamaktaydı.

Memluklar döneminde (1250–1517) Sevakin limanı tarihi kaynaklarda zikr edilmektedir. Fakat İslam dönemi ile İzab limanı daha da önem kazanmaya başlamıştı. Ayrıca bu döneme kadar İzab, Mısır ve Fas hacıları için liman özelliğini taşıyordu. Bunun yanında Sevakin’de ikamet eden Bice kiralı zaman zaman Mısır’a saldırmaktaydı. (H. 662/1265) yılında Mısır Sultanı, Sevakin ve Dahlek adalarına bir temsilci göndererek oralarda ölen tüccarların mallarını tecavüz etmemeleri için talepte bulunmaktaydı²³. Aslında Bice İslamiyeti kabul etmesine rağmen, memleketinde ölen yabancılar hangi milletten ve hangi dinden olurlarsa olsunlar

²² İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fida, **Tarihu Ebi'l-Fida.**, thk.: Mahmud Deyyub, I, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1417, s. 150.

²³ Taki ü'd-Din Ahmed İbn Ali al-Makrizi, **Kitabü's- Süluk li-Ma'rifeti Düveli'l-Müluk**, Ed. Mohamed Mustafa Ziyade, Kahire 1939, C. I, s. 506.

malları kiral veya emîre ait olduğunu anlaşılmaktadır²⁴. Bunun için muhtemelen Mısır'a mensup bazı tüccar aileleri miraslarını Sevakin'den istemekteydi. Fakat zaman zaman Kahire'deki Memluk Sultanlarının bu âdeti yapan Sevakin emîrlerine destek verdiği anlaşılmaktadır. (H. 663/1265) tarihinde Tâcu'd-din el- Kurtubi baş kadıdan şikâyetçi olmuştu. Bu şikâyette, Sevakin emîrinin veraset konusunda yaptıkları zulüm konusunda kadıdan da destek almıştı. Fakat Sultan bu şikâyeti kabul etmemiş ve şikâyet eden kişiyi hapse atmıştı²⁵. Ancak bu hadiseden sonra Memluk Sultanı bu konuyu incelemek için Gûs valisine bir emir göndermişti. Bu emir üzerine vali, Sevakin'e asker sevk etmişti. Sevakin Emîri haberi alınca şehri terk edip kaçmıştı. Bice Emîri yerinde Ortega kabilesinden bir emîr seçilmişti. Bu yeni emîr Şerif Elmuddin'in²⁶ iş başına gelmesiyle, Sevakin tarihinde ilk defa emaret Beleviyyin kabilesinden Ortega kabilesine intikal etmişti. Bu emîr döneminde Cuhayne ve Rufâ'a Arapları arasında İzab çöl savaşı olmuştu. Bu hadisede çok fazla insan kaybı olduğu söylenmektedir²⁷. Bu hadise üzerine Memluk Sultanı kızmış ve Kızıldeniz sahillerinde bulunan limanlar Sevakin gibi ele geçirmişti. Bu iki hadiseden dolayı Sevakin XIII. yüz yılının yarısına kadar mahalli Bice kabilesine mensup olanlarca bağımsız olarak yönetilmişti. Ayrıca Memluk Sultanlığının bir şekilde hâkimiyetini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Memlukulular gerektiği anlarda Sevakin'e müdahale edebilmekte ve hatta mahalli emîri değiştirebilmekteydi. Memlukulular Sevakin'deki hâkimiyetlerini daha da artırmışlar ve Sevakinliler'den 1267'de zekat da almışlardı. Bu durum Sevakin'in Memluk Sultanlığı'nın bir parçası olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde (H. 572/1176–1177) Akabe limanında Haçlılar tarafından bir tersane inşa edilmişti. Haçlılar yaptıkları gemilerle Kızıldeniz limanlarına saldırmışlardı. Bu saldırılarda Sevakin, Cidde, 'İzâb ve Yanbu limanları büyük zarar görmüşlerdi²⁸. Bu haçlı seferinden Bice kabileleri çok zarara uğramışlardı. Bu

---

²⁴ Bice kabilelerde sadece yabancılara değil kadınlara bile babasından yada yabancı ile evlenen kadınlara da normal şartlarda miras verilmemektedir (Mohamed Dirar, a.g.e., s. 36).

²⁵ Makrizi, a.g.e., I, s. 505.

²⁶ A.e., I, s. 700.

²⁷ Makrizi, a.g.e., I, s. 700.

²⁸ A.e., I, s. 558.

bilgilere göre İslam dünyasının başına gelen hadiselerden Sevakin'de payını almaktaydı.

(H.665/1287)'de Memluk sultanı Sevakin ve yanındaki adalar ahalisinden zekât alınması istemişti²⁹. Bu istekten göre Sevakin ve Kızıldeniz limanları ve adalarının bu tarihte Memluk Sultanlığı'na bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu bağlılık Memluk idarî teşkilatı altında girmek şeklinde değil, hakimiyetini tanımak şeklinde idi. Muhtemelen Sevakin'deki yerel hakim in idaresi devam ediyor, sadece Memluk Sultanı'na tâbi³⁰ oluyordu. Bunun en büyük delili olarak (H.710/1310–1311) tarihinde Yemen Emiri'nden Mısır'a gönderilen üç gemi içinde mal ve hediyelere Sevakin Emir'i Şerif Almuddin tarafından el konmuştu. Bu gemiler İzab'a ulaştınca oradaki Memluk Sultanı'nın yardımcısına haber vermişlerdi. Bu bilginin ulaşması üzerine Memluk Sultan'ı, Emir Alaeddin Muğlatay Komutasında 500 atlı askeri Sevakin'e göndermişti³¹. Emir Alaeddin Gûs-İzab yolu ile Sevakin'e girmiş ve korsanlık yapan Şerif Almuddin, Tokar'a kaçmıştı. Tebası Bereke deresi, Atbara nehri ve el-Gaş deresine dağılmışlardı. Bunun üzerine Emir Alaeddin, Sevakin emirliğini Menuyab kabilesinden alarak Hedarb kabilesine vermişti. Sevakin'i doğrudan Mısır'a bağlayan Memluklular Sevakin'in iç idaresini mahalli kabilelere bırakmışlardı. Bunun sebebi Mısır'daki Memlukların eskiden olduğu gibi hac hareketi güney Mısır'da bulunan İzab limanı üzerinden geçtiği için İzab'a daha fazla önem vermeleridir.

XV. yüzyılın sonunda Portekizliler Kızıldeniz'e girmeye çalışmışlardı. 1497 Hindistan, Somali, Doğu Afrika ve Eritriye sahillerini kontrol altına almışlardı. Aden'i de almaya çalışmışlardı ama muvafak olamamışlardı. XVI. yüzyılı başlangıcında Sevakin limanı dünya denizci güçlerinden Portekiz İmparatorluğu donanması tarafından hedef seçilmişti. Bazı tarihçilere göre bu saldırı Haçlı seferlerinin bir devamı idi. Bazılarına göre ise bu bir keşif hareketiydi. Bu keşif hareketinin amacı Kızıldeniz limanları hakkında bilgi alma ve bu tarafta Müslümanların durumlarını anlamaktı. Bakış açısına göre nasıl değerlendirilirse

---

²⁹ Makrizi, a.g.e., C. I, s. 102-103.

³⁰ Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri", TD, XXXI, İstanbul, 1978, s. 75.

değerlendirilsin, Portekizliler Kızıldeniz bölgesi ve Mekke'yi almak için Afrika'da yerel Hıristiyanlar olan Habeşistan kralı ile iş birliği yapmayı düşünmüşlerdi³². Memlûkluların son döneminde (H. 922/1516) yılında Portekiz tarafından gönderilen donanma Sevakin limanına girmişti. Mısır'daki Memlûk Sultan Kansu Gavri büyük bir donanmayı hazırlamış ve kendi özel gemisini deniz Amirali Selman Reis'e vermişti³³. Bu donanmanın görevi Portekiz donanmasını bulmak ve yok etmek idi.

Bu sıralarda iç kısımlardaki Func Sultanlığı, Mavi Nil'in ortasında bulunan Sinnar şehrinde kurulmuştu. XVI. yy. da Func Sultanı Amara Dungus Sevakin'e saldırmış, Ortega kabilesinden de yardım alarak Sevakin Emiri Hadarb'ı yenilgiye uğratmıştı. Bu zafer üzerine Func komutanı Emir Abdullah Boş El-Ortegi'yi, savaş sırasındaki yardımlarından dolayı Sevakin Emiri olarak tayin etmişti.

Emir Abdullah döneminde Sevakin şehri ekonomik, ticarî ve mimarî bakımdan çok ilerlemiştir. İdareden memnun olan Bice Bölgesi, Func Sultanlığının hâkimiyetine girmiş, sadece Hadendeva kabilesi bu hakimiyeti kabul etmeyerek dağlara sığınmıştı. Func Sultanlığı'nın fetih hareketleri Musava'ya kadar uzanmış, Ben-i Amir kabilesi dahi Func hâkimiyetini kabul emişti. Hatta bu sultanlığa yıllık zekât bile vermişti.

Func Sultanlığı'nın büyük veziri Şeyh Acib el-Manculuk 1560'da Sevakin'e gelmiş ve misafir olarak Sevakin Emirliği'nde kalmıştı. Baş vezir Sevakin ayanlarından birinin kızıyla evlenerek siyasi bağlılığı kuvvetlendirmiştir. Vezir el-Manculuk Sevakin'in en büyük problemlerinden biri olan su problemini şehrin güneyinde bir küçük baraj yaptırarak çözmüş sonra hacca gitmişti³⁴. Bu hadiseden Func Sultanlığının Sevaikin'e verdiği önem anlaşılmaktadır. Başvezirin gerçekleştirdiği evlilik ile Sevakin ile Func Sultanlığı arasındaki siyasi ilişkiler kuvvetlendirilmişti. Kızıldeniz'in liman şehirlerindeki su probleminin o dönem

---

³¹ Mohamed Dirar, **a.g.e.**, s. 38.

³² Ahmed Buşerb, "Musahametü'l-vesâ'ik el-Bortokaliye fî kitâbeti Tarihi'l-Gazvi'l-Burtukali li sevhili'l-Mağrib ve'l-Bahri'l-Ahmer ve'l-Halici'l-Arabi" **al-Watheeka** (Arapça), X, Bahreyn, 1987, s.160.

³³ Yakup M. Mughul, "Portekizlilerle Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin yerleşmesi hakkında bir vesika", **Belgeler**, VII/3-4, Ankara, 1965, s.1-2.

³⁴ Mohamed Dirar, **a.g.e.**, s.46-47

Sevakin'de de önemli bir sorun olduğu görünmektedir. Ancak bu olay daha önce geçmiş olmalıdır. Zira, 1560'ta Sevakin'in artık Func Sultanlığına bağlı olmadığını tesbit etmek mümkündür. Çünkü Osmanlı belgelerine göre bu tarihte Sevakin'in Osmanlı idaresine girdiği anlaşılmaktadır. Değişik idarî şekillerde olsa da XX. Yüzyıla kadar Sevakin Osmanlılara bağlı kalmıştı.

Sevakin hakkında seyahatnamelerde de bilgiler yer almaktadır. Bunlardan 1324'de ünlü Arap Seyahatname yazarlarından İbn-i Batuta Sevakin'i ziyaretinde bu şehri şöyle anlatır. "Cidde'den celebe³⁵ gemi içinde denize açıldık, bu celebeyin sahibi Habeşli Yemen'den Raşdüddin-i Elfi ve başka celebeyden şerif Mansur Ebu Numuye bindi ve kendisinin yanına gelmesini istedi, Batuda bunu kabul etmediğini çünkü yanında develer olduğunu anlatmıştır. İki gün boyunca denizde kaldık, iki gün boyunca hızla giden gemi rüzgarın yönünü değiştirmesi ile oluşan büyük dalgalar dolayısıyla sorun yaşamaya başladı. Bunun sonucunda bir kıyıya çıkıldı, burası Re's Derâir idi. Bu mevki' İzab ve Sevakin arasında bir yer idi. ... Ceylanların çok olduğu bir yerden hareket ederek yolculuğa başladık ve Sevakin'e kadar ulaştık. Sevakin adası karadan 6 mil mesafede idi. Bunun içinde ziraat, ağaç ve su yoktu. Sevakin suyu Geyf'den küçük tekneler ile getiriliyordu. Şehir içindeki sarnıçları da yağmur suları ile dolduruyorlardı. Sevakin adası büyüktü, devekuşu ve ceylan eti ve şehir insanları elinde keçi, süt ve tereyağı vardı. Bütün bunlar Sevakin'den Cidde'ye götürülmekte idi. Sevakin de kullanılan arpa çeşitleri cercur gibi Mekke'ye götürülmekte idi"³⁶.

Sevakin ahalsinin denizcilik ve yelkenli gemilere ait birçok bilgisi vardır ve özellikle Kızıldeniz limanları hakkında bilgi sahibi olduklarını söylemek mümkündür. Cidde, Musavva, Yenbu ve Yemen limanlarını da tanıdıkları anlaşılmaktadır.

1520'de Batılı Seyyahlardan David Reubeni, Sevakin yolu ile Func Sultanlığı'nı ziyaret etmiştir. Bu Seyahati sırasında şunları anlatmıştır. 'Hastayken Cidde'den

³⁵ Kızıl Deniz'de kullanılan bir gemi çeşiti.

³⁶ Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah İbn Battuta(770/1368), **Seyahatname-i İbn Battuta, Tuhfetü'n-nuzzar fi garaibi'l-emsar ve acaibü'l-esfar**, trc. Mehmed Şerif, I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1917, s. 267-268.

yanımda sağır ve dilsiz olan kölemlerle birlikte deniz yoluyla üç günde Sevakin'e ulaştık³⁷. Bu ziyaret batılıların Afrika'yı merakı ile beraber İslam dünyası hakkında bilgilerdir toplamak istediklerini göstermektedir.

17. yy. da bu bölgede Osmanlı hâkimiyeti tesis edildikten sonra hem Func kralı hem de Habeş eyaletini ziyaret eden Osmanlıların büyük seyyahı Evliya Çelebi (1611–1682) Sevakin'i ziyaret etmiş ve seyahatnamesinde Sevakin'e dair bilgiler de vermiştir: "... ezan sadası istima olunur ol tarafda lebi derya üç aded kullei kadimler vardır birbirlerine karibdir tüfenk menzildir Sevakin ceziresine su olmayub bu tarafda olan sular hıfz için bu üç kıt'a kulleleri bina itmişlerdir ve gelen karaban ve âyende ve revandegân bu Sevakine ubur idince mutahassın olmağyçün bir habayi menas kullelerdir bu kulleler olmasa zengî kavmleri Sevakinliye bir katra su vermezlerdi ve Sevakinli susuzluktan helâk olmuşlardır ilâ yevmina hâzâ gelen gemilerden Arzı Mukaddese suyu var mı deyu Yemen ve Cidde gemilerinden su isterler ol ecilden daima hıfz iderler bazı hanelerde su sarnıcları vardır ve bu kulleler anın için gayet mamurdur. Dahi orta kal'a ve üçüncü boğaz kal'ası bunlar gayet mamur kal'alardır su taşıyacak gemileri var ve başka başka dizdarları ve ellişer altmışar neferatları var mah-be-mah ulûfelerin kulları paşadan alırlar eğer paşa haylı asker ile Habeşe geldi ise bazı tevabilerin bu kal'alara ağavat ve neferat yazub hizmetlerindedir acib nezaketdir ve bu kal'aların bir kaç şahî darbzen topları ve cebhaneleri vardır ve cümle şeddadî taş bina kalalardır birer tahta kanatlı kapulardır kim deryaya mekşufdur canibi erbaalarında tüfenk mazgal yerleri vardır daima ahali-i kal'a âmâde olub tüfenkler ile suları gözedirler ve şeb ruz kayıklar ile suları cezire-i Sevakin'e taşırlar " ³⁸.

Evliya Çelebi, Sevakin hakkında verdiği bilgilerde buranın bir üs olarak da kullanıldığını ortaya koymuştur. Ada içinde bulunan üç Kule ve askeri kaleleri tarif etmişti. Bu kalelerin özellikle orta ve boğaz tarafında bulunanların ne kadar dolu olduğunu açıklamıştı. Her kale içinde yaklaşık 50 ile 60 asker ve birer dizdar var idi Sevakin'de bulunan askerler aylık olarak maaşlarını Habeş Paşa'sından alırlardı.

³⁷ David Reubeni, *Travelles*, s.16

³⁸ Evliya Çelebi, *Evliya çelebi seyahatnamesi : Mısır, Sudan, Habeş, X*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1938, s. 939-940.

Ancak işaret edildiği gibi Paşa devamlı Sevakin'de kalmıyordu. Sevakin'de olduğu zamanlar kalelerde ağalar ve tabileri görevlendirerek adanın güvenliğini sağlamaktaydı. Ayrıca bu askerler su kaynaklarını da güvenlik altında tutmaktaydılar. Evliya Çelebi, Sevakin'in susuzluk meselesine de dikkat çekmişti. Ona göre sık sık saldırılara uğrayan Sevakin için su saklama yerleri çok önemli idi. Buna ilave olarak buradaki askeri güç sayesinde çevreden su temin edilebiliyordu.

Evliya Çelebi, adanın dışında olup Sevakin'in bir parçası olan Geyf şehri³⁹ hakkında da bilgi vermiştir: "*Bu dahi Habeş eyaletinde Selim Hân-ı Sâni* Dumbiye meliki hükümünde benderiazîm imiş lâkin şimdi olkadar mamur değildir. Canib-i erbasında kadimi ezel âsâri binaları âşikaredir. Sevadı muazzam şehir imiş ve Paşa kayımmakamına bu diyarda kâşif derler iki yüz âdem ile hükümet ider ve subaşılığı paşanın şatırbaşısıdır. Lebi derya olmakile bunda dahi gemiler yanısab gümrük alınır. Bu şehir cümle üçyüz toprak örtülü evlerdir. Kimi topdan ve kimi hasır ve kamışdan sevahil evleridir. Şeddadî kârgir binalar değildir. Camii ve mesacid ve elli mikdarı esvakı muhtasarı vardır ve gayri hammam ve han ve bezazistan ve imaret ve medreseler yokdur amma bir kaç kahvehane ve bozhaneleri mukarredir. Zira bu iklimler boza kanıdır ve bağ ve bağçesi yokdur lâkin kara canibi olmak ile bostanlar gayet çokdur ve içme kuyularının âbı hayat suları firavandır ... ve bu şehri seyri temaşa idüb yine cezire-i Sevakin'e gelüb cümle barı sakilleri ve bazı ziyade hayavanları cümle kayımmakama yirmi esir ve yirmi nefer âdemlerimiz ile Allaha emaneti koyub on at ve on hecin ile yirmi nefer âdemimiz karadan vilâyeti Dehleke gönderüb...*"⁴⁰

Geyf hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, yanlışlıkla Sultan II. Selim döneminde feth edildiğine işaret etmişti. Aslında daha önce Yavus Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyetine girmişti. Şehir'in idaresini üstlenen Kaşif unvanlı bir memurun emrinde 200 görevli bulunmaktaydı. İdare teşkilatında subaşı ve şatırbaşı bulunmaktaydı. Ayrıca şehir içinde taş binalar, hamam, han, kapalı çarşı ve imaret de

---

³⁹ Evliya Çelebi'nin şehir diye bahsettiği Geyf'in daha sonra küçüldüğü anlaşılmakta olup vesikalarda "köy" olarak bahsedilmeye başlanmıştır.

* I. Selim olması gerekmektedir.

⁴⁰ Evliya Çelebi , a.g.e., s. 940-941.

bulunmamaktaydı. Ayrıca kahvehaneler yerel pazarlar ve bozahaneler vardı. Geyf ile Sevakın adası arasında hızlı bir trafik vardı.

Geç dönemlerde Mısır idaresinin emri altında çalışmış olan ve Sudan'da Ekvatorya bölgesinde görev yapan Smuel Baker 1865'te iki kere Sevakın'ı ziyaret etmiştir. Artık hızlı ve daha rahat bir şekilde Mısır'dan Sudan'a ulaşmak için Sevakın tercih edilmeye başlanmıştı. Ayrıca 1872'de Deniz Amirali Ahmet Efendi Sevakını ziyaret etmişti ve liman üzerinde çok fazla pamuk ticaret yapıldığını görmüştü. Limanda bu kadar çok pamuğun olmasının nedeni Sudan'daki Taka şehrinde pamuk yetiştirilmesi idi. Eski Sudan'ın geleneksel ürünleri yanında pamuk yerini almış ve limanın önemini daha da artırmıştı.

1868 yılında Sevakın'e gelen Alman Schwinfort'e göre Sevakın ahalisinin yarısı çadırlarda yaşamaktaydılar. Buna göre Sevakın'de yaşayanların bir kısmı da göçebe halinde bulunmaktaydı. Schwinfort'e göre, Sevakın'de yaşayan "halk gayet temiz ve beyaz kıyafetler" giymekteydiler. Onlar civar köylerdeki kuyulardan su taşımak için hayvan kullanmaktaydılar⁴¹. Bunların yanında farklı batı seyyahları da ziyaretlerde bulunmuşlardı ve farklı bilgiler vermişlerdi.

Osmanlılar, 1517'de Mısır'ı fethetmişlerdi ve bu fetih ile Memluk hâkimiyetindeki her yer Osmanlı'ya geçmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Nuba'ya, Habeşistan'a, Func, Zengihar gibi ülkeler ile Aden ve Hindistan ile doğrudan doğruya temas imkânına kavuşmuştu.

Mısır'ın güneyinde bulunan topraklar üzerinde Arap birleşik kabileleri lideri Abdullah Cemma⁴² komutanlığında Müslüman zenciler olan Funcların lideri Amara Dungus⁴³ önderliğinde bir ittifak yapmış, Sudan'daki en son Hristiyan devlet olan Alava'ya saldırıp sona erdirmişlerdir⁴⁴. Yıkılan bu devlet üzerinde Sudan'da ilk Müslüman devleti te'sis etmişlerdi. Bu yeni devlet Sinnar başkent olarak kurulmuş

⁴¹ Schwinfort; **Afrika Seyahat-nâmesi**, Çvr. Ahmet Efendi, Basiret Matbası, İstanbul 1292 s. 30.

⁴² Abdullah Cemma' Kavasma kabilesine mensup olup Abdellab Arab yönetiminin başiydi. Bu konu hakkında geniş bilgi almak için Bnz: Yusuf Fadl Hasan, **Mukadima fi Tarihi'l-Memaliki'l-İslamiyye fi's-Sudani'l-Şarki (1821-1450)**, Sudatek, Khartoum 2003, s. 43- 47.

⁴³ Funcların hakkında daha geniş bilgisi almak için Bnz: Mekki Şibeyka, **es-Sudan Abre'l-Kurun**, beyrut 1964, s. 62 – 65.

⁴⁴ Hasan, **a.g.e.**, s. 31,

ve El-Saltanatü'z-zerka' "siyah saltanatı" ya da "Func sultanlığı" olarak tanınmıştı. Bu konfederasyon Sultanlığı, Dongola'dan Nil'in yukarı vadilerine, Kordofan'dan Habeşistan sınırına kadar olan toprakları idare etmişti.

Burada söz konusu olan Sevakin Limanı Osmanlı Devleti öncesinde Memluk Devletine ait olduğundan Osmanlı Devleti'ne de bu şekilde intikal ettiği anlaşılmaktadır. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu dönemine ait belgelerde kesin bir ifade bulunmamaktadır.

Batı kaynaklarına göre 1516'da Sinan Paşa emrinde bir kuvvetin Sevakin, Musavva ve Cidde'yi ele geçirdiğini söylüyor⁴⁵, fakat bilindiği gibi Musavva'nın Osmanlı tarafından ele geçmesi çok sonra olmuştur⁴⁶. Ayrıca Sevakin için böyle bir fetih sonucunda değil de burada ki mahalli beylerin Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesi sonucu gerçekleşmiştir⁴⁷. Çünkü Sevakin Memluklular döneminde mahalli idareciler tarafından idare ediliyordu. Muhtemelen Osmanlılar Kızıldeniz'e geldiğinde ve Portekizliler ile mücadeleye başladıklarında Sevakin, Memluklular da olduğu gibi, Osmanlı hâkimiyetini de tanımıştır. Sevakin Afrika'daki diğer mahalli Müslüman şehirleri gibi Osmanlı'yı güçlü bir Müslüman devlet olarak tanımıştır. Bunun nedeni ise, Sevakin'i işgal⁴⁸ eden ve bölgede bir müddetten beri etkili olan Portekizliler karşısında Müslüman ve güçlü Osmanlı Devleti'ni tercih etmeleridir. Halkın Osmanlı'yı sevmesinin sebebi Osmanlı Devleti'nin bölgeye hizmet etmiş olmasıdır. Bunlardan biride Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan su kuyularıdır⁴⁹.

---

⁴⁵ J. F. E Bloss, "The Story of Suakin", **Sudan Notes and Records**, XIX, p. 271- 300, Khartoum 1936; A. Paul, **A history of the Beja Tribes of the Sudan**, Cambridge 1954, s. 77; S. Longrigg, **A Short History of Eritrea**, Oxford 1945, s. 44; J. Spencer Trimingham, **İslam in Ethiopia**, London: Oxford 1952, s. 86.

⁴⁶ "Fatih-i Yemen Sinan Paşa müddetinde feth olunmuş"(BOA, **İrade Mısır**, no: 425, lef 2); Orhonlu, **a.g.e.**, s. 2.

⁴⁷ Nicolai Ivanof, **el-Fethü'l-osmani li'l-aktari'l-arabiyye: 1516-1574**, trc. Yusuf Atallah, Darü'l-Farabi, Beyrut 1988, s. 162-163.

⁴⁸ Özbaran, **a.g.m.**, s.103.

⁴⁹ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

1517 yılında Osmanlılar bu bölgeye gelmiş olmalarına rağmen Sevakin'in idari yapıda kesin olarak yer aldığına dair deliller 1554 yılında elimize geçmektedir⁵⁰.

Bilindiği gibi Osmanlılar Kızıldeniz kıyılarına yerleşmeye başladıklarında ilk olarak Portekizlilerle mücadeleye girmişlerdir⁵¹. Bu mücadele içinde Osmanlılar eski Memluk kumandanlarından yararlanarak Hind Okyanusunda Portekizlilere karşı mücadeleler başlatmışlardır. Bu savaşların nedeni Hindistan yolunu Portekizlilerin elinden almaktır. Osmanlılar bu mücadelelerde muvaffak olamamıştır. Fakat Kızıldeniz ve Hicaz Bölgesi'ni Portekiz tehlikesinden kurtarmışlardır. Bu arada, Osmanlı – Portekiz mücadelesinde önemli rol oynayanlardan Özdemir Paşa Padişah'a bir proje sunmuştur. Bu proje ile Yemen ve Kızıldeniz'i korumak için ve Afrika'da bir Hıristiyan devlet olan Habeşistan'ı fethetmek için yeni bir Osmanlı eyaleti teşkil edilmesi istenmiştir.

Özdemir Paşa, Hadım Süleyman Paşa'nın yanında Hint seferlerine katılmıştır. Özdemir Paşa'nın seferde ne gibi faaliyetlerde bulunduğu bilinmemektedir. Fakat kısa zaman sonra Mısır'ın güneyi ve Kızıldeniz sahillerine yakın ve Func Devleti'ne ait bulunan İbrim, Derr, Say, Mağarak, gibi kale ve şehirlerin ele geçmesinde başrol oynamıştır. 1547 'de Sancak Beyi olarak Yemen'deki Sana' kalesine tayin edilmiştir⁵². 7 Ocak 1550 tarihli bir belge de Yemen Beylerbeyi Özdemir Paşa diye bahsetmektedir. Ancak hangi tarihte Yemen Beylerbeyisi olduğu kesin olarak bilinmemekte, fakat 1548'de olduğu tahmin edilmektedir. 1554 'te Yemen'den azledilmiştir. Azledildikten sonra Yemen'den Sevakin'e geçip oradan karayolu ile Mısır'a ulaşmıştır. Mısır'dan İstanbul'a gelmiştir.

Özdemir Paşa İstanbul'a geldiğinde Kanuni Sultan Süleyman ile görüşmüş ve bu görüşmede projesini anlatmış ve Sultan Süleyman da bu projeyi kabul etmiştir.

---

⁵⁰"Sevâkin sancağı 'inâyet olunan Abdülbakî'ye Cidde-i ma'mûre beyi olanlara verildiği üzere cirâyeye ve alik verile deyü hükm-i şerif buyuruldu, fi 13 Cumade'l-evvel sene 961" (BOA, **KK**, no. 211, s. 78).

⁵¹ Ali İhsan Gencer, **Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu(1789-1867)**, Türk Tarih Kurumu, ikinci baskı, Ankara 2001, s. 14.

⁵² Özdemir Paşa'nın aslı Mısır'daki Çerkez kölemenlerindedir. Mısır Osmanlı idaresine geçince genç yaşta Osmanlı hizmetine girdiği anlaşılmaktadır. Kendisi akıllı, cesur ve iyi bir idareci idi (Kutbeddin Mekki, **el-Berkü'l-Yemani fi'l-Fethi'l-Osmani**, ed: Hamed el-Gasir, Daru'l-Yemame, Riyad 1967, s. 98.)

Özdemir Paşa tekrar Afrika'ya dönmüş, Habeş eyaletini tesis etmeye başlamıştır. Habeş Eyaletinin önemli şehirlerinden Sevakın ve Musavva başlangıçta Habeş Eyaleti'nin merkezleri olmuştur.

Sultan Süleyman ile görüştüğünde Mısır, Yemen, Habeşistan ve diğer memleketler hakkında çeşitli belgeler vererek bu memleketlerin Mısır'dan ne kadar uzak olduğunu göstermiştir. Kızıldeniz'in coğrafi özelliklerini daha detaylı olarak anlatmış, Habeşistan halkının mensup olduğu dinler hakkında bilgiler vermiştir. Kanuni'nin bu bölge hakkında sorduğu soruları yanıtlamıştır. Muhtemelen de bu bilgileri sunarken Osmanlı'nın oraya asker gönderirse bölgede tam hâkimiyetin sağlanacağını ifade etmiştir⁵³.

Yemen ve Mısır Eyalet merkezlerinden uzak Sevakın ve civarında birçok kavim vardı. Buranın tam olarak hâkimiyete geçmesi için başka bir idarî merkez teşkiline ihtiyaç vardı. Devletin yüksek makamlarında bu fikir tartışılmış ve bazı devlet adamlarında Özdemir Paşa'nın fikrinin tehlikeli olduğu görüşüne varılmıştı. Fakat sonunda Sadrazam Kara Ahmet Paşa'nın çabalarıyla Kanuni Sultan Süleyman bu bölgeye memur ve asker göndermeye karar vermiştir.

Kanuni Sultan Süleyman Özdemir Paşa'yı Habeşistan Bölgesi seraskerliği ile görevlendirmiştir. Yapılacak askerî harekât için gerekli asker ve levazımın Mısır'dan tahsis edilmesine karar verilmiştir. Özdemir Paşa, bu karardan hemen sonra Mısır'a geçmişti. Yapılacak askerî harekât için ilk hamlede bin adet tüfekçi ve tüfekçiler yanında Mısır'dan üçbin gönüllü asker emirine verilecekti. Özdemir Paşa, Mısır'a geldiğinde derhal sefer hazırlığı ile meşgul olmaya başladı. Ancak asker te'mini konusunda bazı problemler yaşadı. İstenen asker sayısı tamamlanamadı. Bunun en büyük sebebi Habeşistan'ın uzak olması ve askerlerin bilinmeyen bir ülkeye gitmek istememeleridir. Özdemir Paşa, harekatı iki şekilde yapabileceğini düşünüyordu. İlki Nil Nehri üzerinde Habeşistan'a seferler düzenlemek, ikinci olarak da karadan seferler yapmaktı⁵⁴.

---

⁵³ Mekki, a.g.e., s. 120.

⁵⁴ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, TTK, Ankara 1996, s.36

Özdemir Paşa, Mısır'da hazırlıkları tamamladıktan sonra 1555 yılı ortalarında güneye yönelik harekâta başlamıştır. Bu harekatta askerler hem Nil Nehri üzerinde hem de karadan iki ayrı yol dan yola çıkarılmıştır. Fakat bu yol üzerinde Habeşistan memleketine ulaşmanın zor olacağı anlaşılmış, Nil Nehri üzerinden I. Şelale'ye ulaşıldığında askerler arasında karışıklıklar çıkmıştı. Bu karışıklıkların nedeni hareketin yazın yapılması ve askerlerin sıcağa dayanamaması idi⁵⁵. Zaten, Özdemir Paşa'nın Hıristiyan olan Habeşistan'a Nil'i takip ederek karadan gitmeye çalıştığı dikkatle alınırsa bu yolun Müslüman olan Funcistan'a ulaşacağından doğru bir tercih olmadığı görülmektedir.

Sonunda Habeşistan'a yapılacak harekâtın Kızıldeniz sahillerinden daha kolaylıkla yapabileceği anlaşılmış ve ordu bu yöne kaydırılmıştır. Bu harekât başlamadan önce Mısır'dan gönderilen bir memur ile Sevakin Limanına bir düzen verilmiş ve gümrük hasılatı toplanmıştır. Bu memurun yanında emniyet ve asayiş için bir memur daha gönderilmiştir. Bu şekilde 10 Nisan 1554 de Sevakin'in Sancak Merkezi olarak Mısır'a bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı belgelerine göre Abdülbaki Bey isimli bir zatın Sevakin'in ilk sancak beyi olduğunu tespit etmekteyiz⁵⁶.

Bu dönemdeki Osmanlı eser ve belgelerinde Habeşistan geniş olarak yer almakta ve Habeşistan'ın sınırları Mısır'ın güneyinden başlayıp Kızıldeniz sahilinin tamamını içine alarak Hind Okyanus kıyılarına kadar olan topraklar olarak ifade edilmektedir. Özdemir Paşa da bu ifade ile harekâtı başlatmıştı.

Güneye doğru Kara harekâtının başarısız olması üzere Özdemir Paşa Sevakin'den harekâta başlamıştır. Ama bu harekâta başlamadan önce Özdemir Paşa, merkezi Sevakin olan Habeş Beylerbeyliği'ne (15 Şaban 962/ 5 Temmuz 1555)'te

---

⁵⁵ A.e., s. 37

⁵⁶ BOA, KK, 212, s. 78.

atanmıştır⁵⁷. Osmanlı kaynaklarında bu atanma şöyle yer almıştır: “... *Sevakin’i müşarınileyhi tayin edüp zabt ettirünüz deyü buyruldu ...*”⁵⁸.

Sevakin’de bulunan Özdemir Paşa, üçbin kişilik⁵⁹ kuvveti ve lazım olan her türlü silah, cephane, zahireyi tamamlayıp Süveyş Limanından Sevakin Limanına sevk etmiştir⁶⁰. Projeye göre bu fetih harekâtı ve askerlerin ihtiyaçları Mısır Eyaleti’nden temin edilmekteydi⁶¹. Özdemir Paşa'nın salyanesi de Mısır’dan verilmekteydi. Habeş Eyaleti kurduktan sonra, daha önce Yemen’e bağlı olan Masavva Limanı ve Dahlak Adası Habeş Eyaletine bağlandı. Diğer bir ifade ile Kızıldeniz’in Afrika kıyısında bulunan Osmanlı’ya ait limanların Habeş Eyaletine katılması sağlanmıştır. Afrika’nın doğusunda Habeş Eyaleti bu şekilde tesis edilmiştir. Ancak bu eyaletin idarî teşkilatı ve nasıl yürüdüğü hakkında elimizde yeterince bilgi yoktur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin içinde her yerin kendine özgü yönetim şekilleri vardı ve muhtemelen Habeş Eyaleti'nin ilk oluşumunda liman şehirleri statüsü geçerli olmuş ve burada idare, sancakbeyi, kaymakam ve nahiye şeklinde kurulmuştur. Adliye teşkilatı da kadı idaresinde bulunmuştur. Örnek olarak Habeş Eyaleti’nin merkezi olan Sevakin’de Abdulvahab Efendi Habeş kadılığına tayin edilmişti(30 Kasım 1555’te)⁶². Daha sonra Habeş Eyaleti merkezi daha güneye kaydırılmış ve Masavva olmuştu. Vilayetin mali meseleleri için bir nâzır-ı emvâl tayin edilmiştir(17 Kasım 1555)⁶³. Bu nazırın ünvanına defterdar olarak da 1565 tarihili belgelerde rastlanmaktadır.

Habeş Eyaleti topraklarının sınırı tam olarak bilinmemektedir fakat Afrika’daki Müslüman aşiretlerinin Osmanlı’ya bağlılığını düşünürsek bu sınırların genişliği hakkında bir fikre sahip olabiliriz.

---

⁵⁷ Cengiz Orhonlu, "Osmanlıların Habeşistan Siyaseti: 1554-4560", *Tarih Dergisi*, C. XV, No:20, Mart 1965, s. 45.

⁵⁸ BOA, **KK**, 212, s. 78.; Orhonlu, **a.g.e.**, s.37; Salih Özbaran, **The Ottoman Response To European Expansion, Studies on Ottoman- Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands During the Sixteenth Century**, the Isis Press, Istanbul 1994, s. 136.

⁵⁹ Mekki, **a.g.e.**, s. 120.

⁶⁰ Orhonlu, **a.g.e.**, s.43.

⁶¹ Orhonlu, **a.g.e.**, s.35.

⁶² BOA, **KK**, No: 214, s. 24, Orhonlu, **a.g.e.**, 114-115.

⁶³ BOA, **KK**, No: 214, s. 13.

Habeş Eyaleti'nin tesisinden sonra askerlerin sayısı 3000 den 5000'e kadar çıkartılabiliyordu. Bu askerler Mısır askerlerinden gönüllü olarak seçilmiştir. Onların arasından tüfekçiler, topçular, azap askerleri, sipahi, yeniçeriler, gönüllüler ve çerakise bulunmaktaydı⁶⁴. Bu eyaletlerde asker sayısı çok daha fazla idi. Çünkü askerler yanında mahalli Müslüman aşiretlerden de katılan askerler yer almakta idi. Her asker birliğinin başında bir ağa yer almış ve bu ağanın yanında bir kethüda bulunmuştu. Bu askerlerden sefere katılanlara daha fazla ücret verilmiştir. Bu birliklerin içine Yemen'den gönderilen askerler de ilave olunmuştur⁶⁵.

Habeşistan'a sefer yapmak için normalde Musavva'dan harekete başlanmaktadır. Bu nedenle Habeş eyaletinin merkezi Sevakin'den Musavva'ya kaydırılmıştır⁶⁶. Ancak bu harekâtın yapılması için bilinmeyen bu Afrika topraklarında askerler için rehberler gerekmektedir. Bu rehberler oradaki mahalli kabilelerden ya da Habeşistan Krallığına muhalif olanlardan oluşmakta idi.

Netice olarak Sevakin 1517'den 1554'e kadar Osmanlı idaresi altında olmasına rağmen nasıl yönetildiğine dair belgelerde genişçe bilgiler bulunamamıştır. Fakat yavaş yavaş Osmanlı idaresine adapte olmaya başladığını ve 1554'de Osmanlı Devleti'nde bir sancak olarak örgütlendiğine dair kayıtlara defterlerde rastlanmıştır⁶⁷. Bu tarihten bir sene sonra Sevakin, bir beylerbeyi merkezi sıfatını taşıyan liman şehir olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı taşra teşkilatında yer almaya başlamış ve merkeze bağlı bir eyalet sıfatını taşımıştır. Bu uzun dönem içinde Şehirde Osmanlı mimari bakımdan en önemli yapıları, sözü edilen şehrin kapısı, evler ve saraylardır⁶⁸.

---

⁶⁴ Purgstall von Hammer, **Devlet-i Osmaniye tarihi : Avusturya'nın Devlet-i Osmaniye ile ilk akd eylediği muahedesinden Sultan Selim Sani'nin irtihaline kadar : 954-982 / 1547-1574**, trc: Mehmed Ata, XI, Nefaset Matbaası, İstanbul 1916/1332, s. 363, Mekki, a.g.e., s. 120.

⁶⁵ Orhonlu, **a.g.e.**, s.41.

⁶⁶ Ivanof, **a.g.e.**, s170.

⁶⁷ BOA, **KK**, no: 211, s. 108.

⁶⁸ Sevakin mimari hakkında geniş bilgi almak için bkz: Jean-Pierre Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin** (Islamic Architecture, Planning, Design and Domestic Arrangements in a Red Sea Port), Kegan Paul, London and New York 1995. s. 22-61.

I. BÖLÜM

SEVAKIN'IN OSMANLI HÜKÜMETİ'NCE DOĞRUDAN İDARESİ

A. OSMANLILAR İÇİN SEVAKIN'IN ÖNEMİ

Osmanlıların doğu ve güneye yönelme sebeplerinden biride sınırlarından tehlikeleri uzak tutmak ve Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'yi dışarıdan gelen tehlikelere karşı korumaktı. XVI. Yüzyıl başlarında bu bölgelerde tehdit unsuru olan güçlerin başında denizcilikte güçlü olan Portekizliler ve onlarla ittifak kuran ve Hıristiyan olan Habeşistan başta gelmekteydi. Bu nedenlerden dolayı Kızıldeniz üzerinde bulunan limanlar önem kazanmıştı⁶⁹.

Kızıl Deniz hakimiyeti için büyük öneme sahip olan Sevakin'in Mekke ve Medine şehirlerine yakın olması onun önemini daha da arttırmıştı. Sevakin'in stratejik konumunu Portekizliler de fark etmiş ve Sevakin'i işgal ederek Müslümanlar için tehdit unsuru olmuşlardı. Bu konunun kendileri açısından önemini Portekizliler; “*Sevakin limanını ele geçirirsek Cidde ve Mekke bu şekilde zor durumda olacaktı.*”⁷⁰ şeklinde ifade etmişlerdi. Bunu için Sevakin limanı o dönemde Hicaz güvenliği için önemli bir konuma gelmişti. Sevakin sadece Hicaz'ın güvenliği için değil, Mısır'ın güneyindeki Said bölgesi için de önemli rol oynamıştır. Bu yüzden Sevakin, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede ilk ilhak ettiği yerlerdendir. Bu stratejik önem yüz yıllarca devam etmişti. Osmanlı Devleti zayıflamaya başlayınca, Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü olan güçler, askerî açıdan önem taşıyan Sevakin'i hedef almışlardır.

Yavuz Sultan I. Selim'in Mısır'ı ele geçirmesinden sonra, Kızıldeniz limanları arasında ilhak edilen Sevakin adasının büyük bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Bu

⁶⁹ Tarig Mohamed NOUR, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Cidde", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, yayılanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul **2002**, s. 1-2.

⁷⁰ Portekiz arşivlerinde bulunan Arapça belgelerdeki, bu konu ile ilgili bilgi almak için bkz: Ahmed Buşerb, “Musahametü'l-vesâ'ik el-Bortokaliye fî kitâbeti Tarihi'l-Gazvi'l-Burtukali li sevahili'l-Mağrib ve'l-Bahri'l-Ahmer ve'l-Halici'l-Arabî” **al-Watheeka** (Arapça), **X**, Bahreyn, 1987, s. 175-183.

kazanın idaresi beylerbeyi, kaymakam ve mutasarrıflar tarafından yürütülmüştü. Sevakin'in adasında burada vefat eden üç mutasarrıfların kabirleri bulunmaktaydı⁷¹.

Sevakin'in önemi 1869'de Süveyş kanalının açılması ile daha da artmış, kanalın açılması ile Kızıldeniz'deki deniz trafiği de yoğunlaşmıştı. Özellikle İngiltere, Hindistan'a giden yollara hâkim olmak için bu bölgeye çok önem vermiş ve askerî gücü ile yerleşmeye başlamıştır.

Süveyş Kanalı'nın Fransa tarafından açılmış olması ve Fransa'nın bu bölgede ki faaliyetleri İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İngiltere burada siyasî ve askerî durumunu güçlendirmek için önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

Bölgede söz sahibi olan Osmanlı Devleti ise bu güçlere karşı varlığını devam ettirebilmek için buraya daha da önem vermiştir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti bu bölgede araştırmalar yaptırmış ve bölgenin vaziyetini tespit etmeye çalışmıştır.

Coğrafi olarak Sevakin Adası Süveyş'ten Yemen'e kadar uzanan Kızıldeniz'in ortasında bulunmaktadır. Süveyş-Yemen arasında yolculuk yapan gemilerin uğradığı bir liman durumundadır. Cidde'nin karşısında bulunduğu için de önemi artmaktadır. Hicaz bölgesindeki hacıların yiyecek ihtiyaçları Sevakin'den karşılanmaktaydı. Bugünkü Sudan topraklarında bulunan Sevakin o dönemde ihracatta önemli paya sahipti. Burckhardt'a göre XIX. yüzyılın başlarında Sevakin'de 8000 kişi yaşamakta, Cidde'ye yılda en az 9 ticarî gemi gitmekteydi.

Ayrıca Kızıldeniz'in batısı Osmanlı toprakları Yemen'e kadar karışık bir durumda kaldığı anlaşılmaktadır. Aslında bu karışıklık kaynağını hem Yemen'de çıkan isyanlar hem de Hıristiyan olan Habeşistan sınırlarında çıkan olaylar teşkil etmektedir.

Kızıldeniz'in batısındaki Osmanlı topraklarında bu dönemde sınırlar kesin olarak belli değildir. 16. yüzyıl dan 18. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin Afrika toprakları üzerindeki sınırları net sınırlarla belli değildi. Bunun nedeninin bu

---

⁷¹ 19 Recep 1268 (Mayıs 1851) tarihli Sevakin kaymakamı Mehmet Nurettin'den gönderilen mektup, BOA, **İrade Mısır**, no: 516, lef.2.

dönemler de bu topraklar üzerinde Osmanlı Devleti'ne rakip olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak 19. yüzyıl ın başlarından itibaren sınırların belirlenmesi ihtiyacı belirlemeye başladı. Devletin yüksek makamlarında bu ihtiyaç tartışılmaya başlandı.

Sadece sınır meselesi değil Kızıldeniz'deki önemli merkezlerin ve limanların durumunu merkezden araştırılmaya başlanmıştır. Hatta bu sınırlara yakın olan Afrika'nın yerli devletleri ile ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

Güçlü devletlerin burada rekabete başlamalarıyla Osmanlı Devleti'de bu bölgeye önem vermiştir. “*Yemen ve Sin'a havalisi ve Musavva Ceziresi ahval-i idaresine dair Cidde Valisi devletlü Paşa hazretlerinin tahrirat-ı müteaddisi ile gelen evrak ve müşarün-ileyhin Musavva Ceziresi mevki coğrafisi ile ahval-i idaresi hakkında tahkikat-ı mütalatını şamil teverrüt eden cevapnamesi ona müteferri tercüme ve tahrirat ve Meclis-i Vâlânın mazbata ve benadirleri yYemaniye'nin irsal olunan haritası ile beraber cümleten manzur-ı âli buyrulmak için irsal...*”⁷² ve “*Bu müşarün-ileyh Cidde Valisi'nin Habeş hakimi hakkında icra eylediği muamele te'mimine ve şerif Hüseyin'in tatmin-i kalbi hususunda tutduğu usul maslahat olmasıyla hakim-i mumaileyhin bundan böyle dahi canib-i seniyyü'l-cevanib Hazret-i hilafet penahiye rabita-ı tabiyyetinin küvvetendirilmesi*”⁷³. Osmanlı idareciler bölgede bu şekilde emirler göndermekteydi.

Osmanlıların bölgede sınır ve arazi tespiti sırasında Sevakin'in ehemmiyeti ve stratejik konumunun önemi anlaşılmıştır. Böylece Sevakin'in merkeze bağlanması ve yöneticilerinin iyi idareciler olmasına dikkat edilmesi kararı alınmıştır.

“Sevakin kaymakamı izzetlü Nurettin Paşa tarafından bi'lvurud menzur-ı me'ali mevfur Hazret Hilafet-penahı buyurulmuş olan bir kıt'a tahrîrât me'âlinden mustafad olduğu üzere Paşayı mûmâ-ileyh niyât-ı âliye-i Hazret Şahaneye tatbik-i hareket idüğün usûl-i teminiyye ve i'mâriyeye itina etmekde ise Cidde tarafından oranın umûrine ehemiyet verilmekde olduğundan Cidde Valisi Devletlü Paşa

⁷² Sefer 1266 tarihli Padişah İradesi, BOA, **İrade Mısır**, no: 425, lef 13 9.

⁷³ BOA, **İrade Mısır**, no: 425, lef 13 9.

Hazretlerine tahrîrat-ı mahsûsa yazılarak mealında Sevakin ve gerek Musavv'ın hâlen ve istikbâlen ehemiyeti bildirdikten sonra ...’’⁷⁴

Osmanlılar Sevakin'den yeterli gelir elde edilmeyeceğinden dolayı, giderlerin Cidde hazinesinden karşılanmasını kararlaştırmışlardı. Bununla birlikte Sevakin'de gelirlerin artırılması için buraya yetenekli memurlar gönderilmiş ve Sevakin kaymakamlığı rütbesi mir-imiranlığa yükseltilmiştir⁷⁵.

Ayrıca Habeş Eyaleti'nin ticarî bakımdan önemi azalmamıştı. Çünkü İstanbul'da yeni inşa edilen camiler ve türbeler için istenen bazı malzemeler Sevakin ve Musavva taraflarında temin edilmekteydi. Bu çeşit malzemelerin başında süslü olarak fildişi ve yerel ahşaptan siyah çeşitli abanoz ahşabı ve sedef gelmekteydi⁷⁶.

Osmanlıların Sevakin idaresine bu kadar önem vermelerinin nedeni Kızıl Deniz'de hâkimiyeti sağlanmak ve buradan Avrupa tüccarlarının seyahat ve ticaretlerini kontrol etmektir.

B. SEVAKİN'DEKİ OSMANLI İDARİ TEŞKİLATI

Bilindiği gibi Osmanlı taşra teşkilatının temel idarî birimini eyaletler ve eyaletlere bağlı sancaklar teşkil etmekte idi⁷⁷. Sancak terimi Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar çeşitli manalarda kullanılmakta idi. Livâ kelimesi ile aynı manada olan sancak kelimesi, büyük ebatta bayrak demektir. Bu kelime geminin sağ tarafı gibi manaları olması yanında, Osmanlı Devleti'nin temel idarî birimlerinden eyaletlerin alt biriminin adı idi. Sancağın idarî yönden yetkili âmiri sancakbeyi ya da mir-i livâ olarak bilinirdi⁷⁸. Osmanlılarda sancak hem idarî hem malî ve hem de

⁷⁴ 24 Safer 1270 tarihli Cidde Valisi'nin ifadesi, BOA, **İrade-i Mısır**, no: 561.

⁷⁵ Selh Cumade'l- evvel sene 1271 tarihli Sevakin kaymakamı Nurettin Paşa Sadarete gönderdiği mektup ve 16 cumade'l-ahir sene 1271 padişah iradesi, BOA, **İrade-i Dahiliye**, no: 20201.

⁷⁶ “*Habeş beylerbeyisine hüküm ki, Sudde-i sa'âdetimde mimarbaşı olan kudvetü'l-emacid ve a'yan Ahmed dâme mecdühü Sudde-i sa'âdetime mektup gönderüp merhum ve mağfur lehü babam Hüdavendigâr tabe serahünün mahruse-i İstanbul'da binası ferman olunan türbe-i şerifeleri mühimatiyçün on beş kantar fil dişi ve yirmi kantar ebanus ve beş kantar biğa ve on beş bin aded sedef lazım olduğun bildirüp...*”, BOA, **KK**, no: 70, 44/2.

⁷⁷ Feridun M. Emecen - İlhan Şahin, ‘Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak tevcih Defteri’’, **Belgeler**, XIX, sayı 23, Ankara, 1998, s. 53.

⁷⁸ Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete 1550 – 1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve il İdaresi**, İstanbul 1978, s. 15.

askerî sistemin temel birimi idi. Nitekim Osmanlılarda tahrir defterlerinin düzenlenmesinde ve kanunnamelerin tanzim edilmesinde sancak birimi esas alınmıştı. Askerî bakımdan ise her sancakbeyi, emrindeki askerlerle bağlı bulunduğu beylerbeyinin emri altında idi⁷⁹

Nitekim Osmanlıların Güney siyasetinde, Mısır ve Hicaz bölgelerinin idaresi düzenlendiğinde Sevakın de bu düzeltmeler içinde yer almaktaydı. Ayrıca, ilk zamanlarda bir sancak haline geldi. Daha sonra işaret edeceğimiz gibi ta Kanuni döneminde Habeş Eyaleti içinde bazen bir sancak olarak bazen de eyaletin merkezi olduğu anlaşılmaktaydı. Fakat zaman içinde bu düzenlemenin devam etmediği bilinmektedir. Aslında bu uç eyaletine atılan beylerbeyler eyaletin merkezinde ikamet etmeye tercih etmediğine belgelerde sık sık rastlanmak ve Kahire’de ya da Cidde’de ikamet etmeyi tercih etmekteydiler⁸⁰. Bunun önemli sebebi muhtemelen zor hayat şartları olduğu söylemek mümkündür. Daha ziyade XVII. Yüzyıldan sonra bu eyaletin ehemmiyetini kayıp etmeye başlamıştı. Bunun yanında eyaletin iç kısımlarının idaresi lokal idareciler ve mahalli kabilelerin reislerine devir edilmişti.

1-SEVAKİN’DE SANCAK TESİSİ

Osmanlı ilk dönemlerinde Sevakın ada şehrinin su ihtiyacı karadan temin edilmekteydi. Su ihtiyacı Osmanlı’ya itaat eden Araplar tarafından karşılanmaktaydı. Bu Arapların isyanı ile bazen şehir susuz kalmakta idi. Habeş eyaletinin beylerbeyi, XVI. Yüzyıl ortalarında Habeşistan Kralı ile mücadele ederken Sevakın susuz kalmıştı. Çünkü, Haeşistan Kralı Func Sultanlığı’nın teşviki ile Sevakın civarlarında bulunan Araplar ayaklandırıp Sevakın Şehrini susuz bırakmıştı. Bunun üzerine Sevakın'de Osmanlı yönetimini güçlendirmek isteyen Habeş Beylerbeyi Sevakın’e bir sancak beyi tayin edip bu Arapları kontrol altına almışlardı⁸¹. Habeş Beylerbeyi daha güneyde Habeş Kralı ile meşgul olurken kuzeyde geri kalan kısımlarda asayiş ve

---

⁷⁹ Kunt, **a.g.e.**, s. 26.

⁸⁰ BOA, **MD**, no: 44, 130/239; no: 69, 284/560.

⁸¹Orhonlu, **a.g.e.**, s. 76; “...bu defa müstakil sancak beyi tayin olunan Yakub Bey’e Habeş Eyaleti hazinesinden 200.000 akça dirlik verilmek üzere (9 şevval 971 k.k. Ahkam defteri no: 74 s. 525) BOA, **KK**,no: 218, s.168

emniyeti sağlamak için bu sancak beyi görevlendirilmişti. Bu tedbirler olmasına rağmen XVI. Yüzyıl boyunca Sevakin’de baskılar yaşanmaktaydı⁸².

XVII. Yüzyılda Sevakin Habeş Eyaleti merkezi olan Musavva’ya bağlı bir sancak halinde bulunmaktaydı⁸³. Ancak bu yüzyılda Habeş Eyaleti toprakları küçülmüş, Habeşistan elinde olan topraklar yavaş yavaş çıkmaya başlamıştı. Hatta önemli ticaret merkezlerinin de 1623–24 yılında elden çıktığı anlaşılmaktadır⁸⁴.

1685 Evliya Çelebiye göre Habeş Beylerbeyi Musavva’daki Özdemir Paşa’nın sarayında otururken Sevakin’de de bir kaymakam oturmakta idi⁸⁵. Musavva’nın, tehlikede olması dolayısıyla emniyet bakımından Habeş Beylerbeyi Sevakin’de oturmaya başlamıştı⁸⁶.

XVII. Yüzyıl sonlarında, artık Musavva ve civarları mahalli emirliklere bıraktığı ve Habeş Beylerbeyinin Sevakin’de oturduğu anlaşılmaktadır. XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Habeş Eyaleti’ne bağlı limanların gümrük gelirleri azalmıştı. Bu dönemde eyaletin gelirinin savaflara masraf olarak gittiği anlaşılmaktadır. Bu savaflarda toprak kazanımı fazla olmadığı gibi ve ticaretten elde edilen geliri de fazla olmuyordu. Burada ekonomik bakımdan masrafların, sarf edilen paraların netice olarak boşa gittiği düşünülebilir. Fakat stratejik açıdan değerlendirildiğinde bu anlayışın yanlış olduğu anlaşılır⁸⁷.

Osmanlı Devleti’nde zaafiyetin ortaya çıktığı XVIII. Yüzyıl başında Habeş Eyaletine Osmanlı Hükümet’inin ilgisi azalmıştı. Bunun için bu eyalette ve merkezi olan Sevakin’de idarî değişiklikler yaşanmıştı. 1701’de artık Habeş Eyaleti müstakil bir eyalet halinde kalmamış ve yeni bir idarî birimi parçası olmuştu. Bu düzenleme ile eski Habeş Eyaleti Cidde ve Mekke-i Mükerrime Şeyhü’l-Haremliği ile beraber tanzim edilmişti. Nitekim bu tarihten itibaren merkezden çıkan tevcihler “*Habeş Eyaleti ilhakı ve Cidde-i Ma’mure sancağıyla Mekk-i Mükerrime Şeyhü’l-Haremi*”⁸⁸

⁸² Orhonlu, **a.g.e.**, s. 77; BOA, **MD**, no: 16, s. 61.

⁸³ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 84.

⁸⁴ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 85.

⁸⁵ Evliya Çelebi, **Seyhatnamesi**, s. 939-943

⁸⁶ Orhonlu, **a.g.e.**, 85.

⁸⁷ Orhonlu, **a.g.e.**, 134.

⁸⁸ Mühimme Mısır, no: 1, 60/65

şeklinde olmayla başlamıştı. Aslında bu değişikliğe XVII. yüzyılda rastlanmış ancak 1701 den itibaren devamlı hale gelmişti⁸⁹. Kısaca, artık Habeş Eyaleti Cidde ve Hicaz ile düzenlenilmeye başlanmış ve merkez Cidde olmuştu.

2-MÜTESELLİMLER VE NAİBLER

Bu yeni hüviyet taşıyan Habeş Beylerbeylerinin, Hicaz'a giden hac kafilelerinin konaklaması ve Haremeyn için zahire temini ile ilgilenmeleri dolayısıyla daha önemli kişilerden tayin edilmeye başladığı anlaşılmaktadır. Onlar arasında daha önce sadaret makamında bulunanlar da vardı. Bunlarda örnek olarak Es-seyyid Mehmed Paşa ve Naibi Abdullah Paşa ve Mustafa Paşa gösterilebilir. Ancak bu tayin edilen beylerbeyler, Sevakin veya Musavva'da oturmamışlardı. Onlar Sevakin'e kendi yerine mütesellim⁹⁰ göndermekteydiler. Bu şekilde Sevakin'de bulunan memurlarının seviyesi düşmeye başlamıştı. Bunun önemli sebebi orada bulunan idarecilerin mahalli unsurlardan olup memurların tavsiyesi üzerine tayin edilmeleriydi. Daha doğrusu orada bulunan idareciler, mahalli bir Naib⁹¹ seçerek yerlerine bırakmaktaydı⁹².

3-NAZIR

Bu dönemde mahalli Naibler bazen güçlü olarak ortaya çıkmakta ve emirleri altında güçlü askerî birlikler bulundurarak nüfuzlarını arttırmaktaydılar. Bu dönemde Naiblerin emrinde "Nazır" olarak Osmanlı Devleti'nin askerî bir teşkilatı mevcut olup, bu teşkilat bir kethüda ve serdar elinde idi.

4-ASKERİ TEŞKİLATI

Habeş Eyaleti merkezinin Cidde'ye taşınmasından sonra askerî alanda da yeni bir yapı oluşmuştu. Burckhardt'ın zikrettiğine göre, XIX. yüzyıl başında her yıl

---

⁸⁹ A.v., a.y.

⁹⁰ Eskiden kendisine büyük idari mansıplar tevcih olunanların o makamı seleflerinden kendi namlarına teslim almağa ve kendileri gelinceye kadar idare etmeğe memur ettikleri kimselere bu isim verilirdi. Keza, sefere gittikleri zaman yerlerine vekil olarak bıraktıkları kimselere de Mütesellim denirdi (Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgati**, İstanbul 1986, s. 235).

⁹¹ Naib kelimesi vekil demektir. Daha ziyade bir yere tayin olunan kadıların, kendileri gitmedikleri takdirde yerlerine gönderdikleri kimseye denilir. Fakat burada beylerbeylerin vekilleri için kullanılmaktadır (Sertoğlu, **a.g. e.**, s. 235-236).

⁹² Orhonlu, **a.g.e.**, s. 134.

Cidde'den yeni bir ağa Sevakin'e gönderilmektedir. XIX. yüzyıl başlarında 5 ile 6 kişilik asker gruplarının maaşları ağa tarafından verilmekte idi⁹³.

XIX. yüzyıl başlarına geldiğinde Habeş Eyaleti mahalli idareciler tarafından yönetiliyordu. Bu tarihlerde Sevakin'i ziyaret eden Henry Salt⁹⁴ Sevakin Limanı mülkiyetinin Cidde Sancak Beylerine ait olduğuna işaret etmektedir. Salt'a göre, bu dönemde Sevakin eyaletin merkezi olup Musavva, Sevakin'e bağlı bulunmaktadır.

5-GÜMRÜK VE GÜMRÜK HÂSILATI

Osmanlı Devletinde gelir kaynaklarından birisi gümrük vergisi idi. Sevakin'deki gümrük devlet için önemli bir kaynaktı. Seyyah Burckhardt'a göre XIX. yüzyılın başlarında Sevakin'de yerlilerden bir emir bulunmaktaydı, onun yanında gümrük emini vardı. Bu dönemde Sevakin'den Cidde'ye gönderilen deniz gümrük hâsılatı yaklaşık 3200 dolar idi. Sevakin emini kendisine yaklaşık 2000 dolara kadar gelir ayırmaktaydı. Sevakin'e ithal edilen mallar arasında Hint emtiası, baharat bulunmaktaydı. Bunların yanında Sudan karayolu ile et, esir, tütün gibi mallar gelmekteydi⁹⁵. Bu dönemde esir başında 2 dolar, at başına 3 dolar alınıyordu.

6-TİCARET

Sevakin Limanı, Osmanlı Habeş Eyaleti'nin kuzey kısmı ile Func Sultanlığı'nın ticarî bakımından giriş ve çıkış kapısı idi. Sevakin'de Funclularla ticareti mübadele üzerine yapmakta idiler. Func arazisi çok verimli olduğu için ziraat mahsulleri bol miktardaydı. Diğer taraftan Sevakin ve civarı verimli olmayıp Func mahsulâtından istifade etmekteydi. Sancak merkezi ve sonra Habeş Eyaleti merkezi olan Sevakin, buğday ve diğer yiyecek maddelerini genellikle Func Sultanlığı'ndan almaktaydı⁹⁶.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlıların elindeki Sevakin halkı daha çok ticaret ile geçimlerini sağlıyorlardı. Bu ticaretin daha çoğu Afrika ve Sudan içinden kara yollarıyla gelen malların Hicaz sahillerinde bulunan Cidde ve Yemen deniz yolunda bulunan Moha ve Hudayde ile Mısır'da bulunan İskenderiye limanlarına ihraç

⁹³ Burckhardt, *a.g.e.*, s. 394-395.

⁹⁴ Henry Salt, *A Voyage Abyssinie, etc, in the years 1809-1810*, London 1967. s. 204-216

⁹⁵ Burckhardt, *a.g.e.*, s.394.

⁹⁶ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 74; Mehmet Mihri, *Sudan Seyahatnamesi*, İstanbul 1326, s. 19.

edilmesi şeklindeydi. Sevakin tüccarlarının bu dönemde Cidde ile büyük bir ticareti olmasından dolayı özellikle Cidde ve Hicaz'ın sığır ihtiyaçları temininden büyük gelir elde etmişler ve Cidde şehrinde kendileri için özel bir mahalle kurmuşlardı. Bu tüccarlar oradan da su ihtiyacı olan Sevakin'e kırbalar ile su taşımakta idiler. Bunun yanında Sevakin'den Cidde'ye deriler hem hammadde olarak hem de işlendikten sonra ihraç edilmekte idi⁹⁷.

7-HAC VE HACILARA HİZMET

İslam itikadında önemli yer alan beşinci rükün olan Hac'a gitmek dünyadaki diğer Müslümanlar gibi Afrika Müslümanları tarafından da benimsemişlerdi. Afrika doğusunda Hicaz komşusu olan Bilad el-Sudan İslam'ı tanıdıktan sonra Sevakin Limanının bu bölge için önemli Hac limanı olmuştu. Ticaret ile meşhur Sevakin limanı hacılara hizmet vermek görevi İslam tarihi boyunca devam etmişti. Fakat bu görevi yaparken Afrika'nın diğer limanlarıyla rekabet halindeydi. Bu rüknü yerine getirmek isteyen Afrikalılar kendi imkânlarına göre en yakın, güvenli ve ucuz yolu seçmeye çalışmışlardı. Kuzey Afrika Müslümanları daha kuzeyden Mısır üzerinden gitmekteydiler. Aynı şekilde batı Afrika'dan gelen Hacılar da bu yolu kullanmaktaydılar. Fakat zaman içinde bu yolu batı Afrikalılar için pahalı olmaya başladı. Bunun için Sudan Müslümanları gibi orta Afrika bölgesindeki Müslümanlar ucuz olan Sevakin üzerinden Haca gitmeye başlamışlardı. Batı ve orta Afrika Müslümanları, Sokoto, Kano, Bauchi, Kula, şehirlerinden Çad gölü, Veday bölgesinde olan Dikoa ve Kusseri üzerinden geçerek Sudan'da Darfur ve Kordofan bölgelerinde olan yolları kullanarak Hartum'a⁹⁸ ulaştıktan sonra Berber üzerinden Sevakin'e varmaktaydılar. Bu uzun yolculuğu yapan Müslümanlar Sevakin limanından hareket eden gemiler ile Cidde'ye ve oradan Kutsal yerlere ulaşabiliyorlardı⁹⁹.

Hac mevsimlerinde Hicaz için Sevakin'den yiyecekler getirilmekte idi. Onun yanında konaklamak ve evler inşa etmesi için Sevakin civarlarında yaşayan bedevilerin imal ettiği hasır ve saire Sevakin üzerinden Cidde'ye götürülmekteydi.

---

⁹⁷ Burckhardt, **a.g.e.**, s.396-397.

⁹⁸ H. Karl W. Kumm, **From Hausaland to Egypt through the Sudan**, London, Constable 1910, s. 262.

⁹⁹ Kumm, **a.g.e.**, s. 264.

Bunlardan başka balık çeşitleri, at ve saire Sevakin pazarlarında bulunmaktaydı. Bunlar da Sevakin tüccarları tarafından Cidde'ye götürülmekteydi¹⁰⁰.

Görüldüğü gibi Sevakin Afrikalılar için önemli bir hac limanı niteliğinde idi. Sevakin hem hacılar hem de hacıların ihtiyaçları için önemli bir merkezdi.

C. CİDDE EYALETİNDEKİ SEVAKİN'İN İDARESİ

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile beraber Habeş Eyaleti zamanla ehemmiyetini kaybetmeye başlamıştı. XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı'nın Güney sınırlarındaki Mısır, Hicaz ve Habeş Eyaleti'nde ekonomi durgunlaşmış ve masraflar fazla olduğu için Osmanlı taşra teşkilatında değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerde Habeş Eyaleti Cidde Sancağına bağlanmıştır¹⁰¹. Mesela Yusuf Paşanın, "*Habeş Eyaleti inzımasıyla Cidde-i ma'mûre Sancağı*"na atandığı belirtilmiştir¹⁰².

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin güney eyaletlerinde çıkan olaylardan dolayı, bu eyaletlerde hem siyasî hem de idarî bakımdan önemli değişiklikler yaşanmıştır. Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi üzerine ancak İngiltere'nin yardımı ile Fransa donanması Mısır'dan uzaklaştırılmıştır. İngiltere'nin Fransa'yı Mısır'dan uzaklaştırması ile birlikte İngiltere'nin Mısır'da nüfuzu artmış ve daha sonraları burada Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın güç kazanması ile durum daha da karışmıştır.

Bu olaylardan sonra Mısır yönetimleri Osmanlıların güney eyaletleri üzerinde etkinliklerini arttırarak Osmanlı merkezine karşı birer güç olarak ortaya çıkmışlardır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır Valisi unvanını kazandıktan sonra Hicaz'da Vahhabi isyanı çıkmıştır. Osmanlı idaresi bu isyanın bastırılması için Mısır Valisi'ni görevlendirmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa da oğlu Tosun Paşa'yı Hicaz'a göndererek bu isyanı bastırmıştır.

Bu isyanın bastırılmasına karşılık olarak Osmanlı Hükümeti, Tosun Paşa'ya Hicaz ve Habeş Vilayeti ve Şeyhü'l-Haremlik vererek ödüllendirmiştir.

---

¹⁰⁰ Burckhardt, a.g.e., s. 397-398

¹⁰¹ BOA, HH, no: 13312

¹⁰² BOA, HH, no: 13312

Dönemin ifadesi ile padişah; ‘‘... Tosun Paşa kulları dahi şayan-ı nezir eskir-i eser kılınarak rütbe-i vâlâ-yı vezârete esfâd ve Eyalet-i Habeş ve Cidde sancağı ve Mekke-i Mükerreme Şeyhü'l-Haremliğı tevcih’’¹⁰³buyurmuştu.

Cidde Sancağı, Habeş Eyaleti ve Şeyhü'l-Haremliğini yürüten Tosun Paşa'nın ölümünden hemen sonra Kavalalı Mehmed Ali Paşa padişahтан bu görevlerin diğer oğlu İbrahim Paşa'ya verilmesini istemişti.

‘‘ Benim sa’adetlu, marufetlu karındaşım hazretleri mahdumumuz merhum Tosun Paşa'nın vefatı haberiyle uhdesinde münhal olan Cidde ve Habeş Eyaletleri'nin münasibine tevcihi hususuna dair bundan akdem şâhid olan maruzatımızdan, sonra husus-ı mezburede emr ü irâde zuhuruna müterakkıb iken avatıf-ı aliye-i mülûkâne ve avarıf-i behiyye-i hüsrâvaneden diğer mahdumumuz atufetlu İbrahim Paşa hazretlerine rütbe-i âlâ-yı vezâret ile Cidde ve Habeş Eyaletleri tevcih ve ihsan buyrulup...’’¹⁰⁴

Bu şekilde Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa sadece Hicaz değil, Cidde Eyaletine bağlı olan Habeş Eyaleti'ni de idaresi altına almaya başlamıştır. Bu vesikelerden Cidde ve Habeş Eyaleti Mısır'a bağlı bir eyalet olmadığı ve farklı bir eyalet olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Habeş Eyaleti merkezleri olan Sevakin ve Musavva limanları Cidde Eyaletine bağlı statüsü ile birer kaymakamlık haline dönüşmüşler hem de Mısır Valisi nüfuzuna girmişlerdi.

1- 1846 YILINA kadar Cidde Eyaletine Bağlı Olan Sevakin

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Cidde Eyaleti'ne bağlı olan eski Habeş Eyaleti, hem toprak bakımından hem de gelir bakımından kayba uğramıştır. Sevakin Osmanlı Taşra idari teşkilatında sancak olarak yer alırken Bu kayıplardan sonra artık kaymakamlık olarak yer almaya başladı. Hatta bu kaymakamlar Sevakin'de kalmayıp yerlerine naib bırakmakta idiler. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanına

¹⁰³ 5 Recep 1228 tarihli Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan padişaha gönderilen tahrirat, BOA, HH, no: 19635

¹⁰⁴ Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan merkeze gönderilen şukka, BOA, HH, no: 23763.

kadar Sevakin hakkında çok fazla bilgiye rastlamıyoruz. Sevakin özellikle Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanından sonra gündeme gelmiştir.

İsyandan sonra yapılan Londra Antlaşmasına (1840) göre Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın idarecileri Hicaz ve Suriye'den çıkartılmıştı. Osmanlı Devleti'nin burada yeni bir düzenleme yapması gerekiyordu. Bu sırada El Hac Nuri Paşa Cidde valiliğine getirilmiş ve Cidde Eyaleti içindeki idare birimleri arasında, Hicaz bölgeleri, Haremeyn Şerife'nin Şeyhü'l-Haramlığı, Mekke ve Medine kaymakamlığı ve Emirleri, Cidde Yenbu, Kurfuda limanlarının idarecileri, bu bölgelerde bulunan askerler ve mahalli idareciler olan Şeyhu'l-Arapların yönetimi, ayrıca daha önce Habeş Eyaletine bağlı durumda olan Sevakin ve Musavva kaymakamlığı da Cidde Eyaleti yönetimine alınmıştır. Bütün bu sayılan yerlerin yönetimi, askerlerin ve idarecilerin gelir ve gider yönetimi de Cidde Valisi'ne verilmişti¹⁰⁵.

Cidde Valisi uhdesine verilen bu geniş toprakların idaresini yeniden düzeltmek amacıyla planlar hazırlamıştı. Hazırladığı planlar içinde askerî, malî, idare teşkilatı ve mimarî işleri yer almaktaydı. Nitekim bu planlar içinde Sevakin de vardı ve böylece yeni bir döneme başlamıştı.

2- SEVAKIN KAYMAKAMLIĞI VE MUHAFAZLIĞI

Bu dönemde oluşturulan Cidde Eyaleti idari teşkilatında kaymakamlıklar da yer almaktaydı. Bu makama gelen idarecilerde hem askerî hem de idarî hüviyet aranmakta idi. Sevakin şehri ve etrafı da bu dönemde bir kaymakamlık haline dönüştürülmüştü.

Sevakin kaymakamlığına atanan kişiler, Cidde Valisi'nin tavsiyesiyle merkezden görevlendirilmekte idi. Göreve atanan kişilerde bölgenin gelenek ve göreneklerini bilmesi, dilini anlaması ve hoşgörülü bir kişiliğe sahip olma özellikleri aranmaktaydı.

---

¹⁰⁵ Bu konuda geniş bilgi için Bkz: Cidde layıhası; BOA, **İrade Mesaid-i Mühimme**, no: 2436.

Sevakin kaymakamına şehir ve limanda bulunan idareciler tâbi olmaktadır. Bunun yanında Kaymakam Sevakin'e bağlı olan yerlerden ve burada bulunan kabilelerden sorumlu olmaktadır.

Bu dönemde Sevakin'de bulunan kaymakama Arap dilinde 'muhafız' denilmekte idi. "Muhafız" ve "Kaymakam" aynı anlamda kullanılmakta idi. Buradaki ki muhafız kelimesi Osmanlıcadaki güvenlik işlerinden sorumlu kişi olan muhafızla aynı değildir. Ayrıca kaymakamlığa gümrükçüler eminler kale muhafızları ya da dizdarlar ve muavinler bulunmaktaydı¹⁰⁶.

6 Mart 1844 tarihinde Sevakin Muhafızlığına Yakub Ağa tayin edilmişti. Bunun gerçekleştirdiği iyi idare sayesinde iyi hâsılat elde edilmiş ve varidat defterleri Cidde Eyaleti'ne takdim edilmişti. *"Halbuki elli yedi seneden beri daire acizi emekdarından mecebü'l-etvar Rüstem Ağa kullar, Musavva ve Yakup Ağa kulları Sevakin cezirelerine muhafız nasb ve tay'in olmuş husnü idare birle hâsılat vaki'aları Cidde Eyaleti'nin takdim olunan varidat defterlerinde mukayyed olduğu"*¹⁰⁷

3- GÜMRÜK EMİNİ VE MUAVINLERİ

Bir liman olan Sevakin aynı zamanda bir gümrük noktası idi. Orta çağlardan beri bu şehrin başlıca gelir kaynakları arasında gümrüklerden elde edilen paralar olduğu bilinmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde de başlıca gelir kaynağı gümrük olmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti gümrük işiyle uğraşacak görevli olarak 'gümrük emini' görevlendirmiştir¹⁰⁸. Gümrük eminlerinin yanlarında yardımcıları da vardı. Bu gümrük görevlileri Sevakin'in gelir ve giderlerini buradan düştükten sonra kalan hâsılatı Cidde Hazinesine bırakmakta idiler¹⁰⁹.

¹⁰⁶ BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**; no: 2438, lef.1.

¹⁰⁷ Hicaz Valisi Osman Abdu Paşa'nın Sadarete 15 Safer sene 1260/6 Mart 1844 tarihli mektubu BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**; no: 2438, lef.2.

¹⁰⁸ BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**; no: 2438, lef.1.

¹⁰⁹ BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2434, lef.1.

4- MUHASSILLAR

Sevakin'in g m r k gelirleri yanında başka gelirleri de bulunmakta idi. Bunlar kaymakamlığa bağlı kabilelerden ve tüccarlardan alınan vergilerdi. Mesela Hadendeva Kabilesi'nden alınan vergi matrahı yaklaşık 9000 riyale yakın bir meblağa ulaŐmakta idi¹¹⁰.

Bu gelirlerin toplanması görevi muhassıllara verilmişti. Bu muhassıllar vergi toplama işini kabile Şeyhleri yada reisleri aracılığı ile yürütmekte idi. Muhassıllar topladıkları vergilerin defterlerini tutmuŐ ve tahkikatını yapmışlardı.

5- KABILE ŞEYHLERİ

Sevakin kaymakamlığına bağlı Arap kabileleri başında bulunan Şeyhler tarafından idare edilmekteydi. Bu Şeyhler başında buldukları kabilenin huzur ve asayiŐini sağlamakla ve kabileden vergi toplamakla hükümlü idiler. Ayrıca Sevakin idaresinde bulunan mecliste söz sahibi idiler¹¹¹. Yani muhafız olarak idareyi bu Şeyhler sağlamaktaydı.

6- MÜFETTİŞ

Kaymakamlık idaresi altında müfettişler de bulunmaktaydı. Muhtemelen bu müfettiŐlerin iskan ve yerleŐim, ticaret ve halkın günlük hayatında belirli görevleri vardı¹¹².

D.KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA DÖNEMİNDE MISIR EYALETİ'NE BAĞLI OLAN SEVAKİN İDARESİ

1- KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA VE SUDAN

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, oğulları ve askerleri ile birlikte Hicaz Bölgesi'nde yerleşmiş ve gücünü artırmak için kaynak aramaya başlamıştır. Mısır'ın güneyinde bulunan mahalli sultanlığa bağlı toprakları ele geçirmeye başlamıştır.

¹¹⁰ "...Cidde Eyaleti'nde ka'in Sevakin ceziresinde olan Hadendava kabilesi urbanın kadimden beri canib-i miriye verdikleri vergi mikarı...", BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no:2438, lef.4.

¹¹¹ BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no:2438, lef.4.

¹¹² BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2434, lef.3.

Bazı yazarlara göre, Osmanlıların Funch Sultanlığı ile 16. yüzyıldan beri münasebetleri vardı. Habeş Eyaleti'nin tesisinden sonra bu mahalli sulatanlar ile bir çok ticarî ilişkiler bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta Osmanlılar Habeşistan Krallığı ile savaş döneminde bu mahalli sultanlara destek vermişlerdir.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile Func Sulatanları arasında Mısır Eyaletinin idaresinden kaçan muhaliflerin geri gönderilmesi hususunda yazışmalar olmuştur.

Func Sultanlığı'nın kuzeyinde merkezi hâkimiyet söz konusu değildi, bu bölgede kabileler halinde yönetim mevcuttu. Bunlar arasında Şaykiye, Caalîn, Rubatab ve Meyrafab kabileleri başında bir Mek (Aşiret Ağası) bulunmakta idi. Fakat bu mekler Func Sultanlığına bağlılıklarını ifade etmişlerdi.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, muhaliflerinin buraya sığınması sebebini de ileri sürerek bu bölgeye sefer düzenlemiştir. Seferlerin asıl nedenlerinden biri de buranın ekonomik gücünü ele geçirme isteği idi. Sudan'ın Benî Şeybun ve Benî Şengul bölgelerinde altın rezervlerini ele geçirmek ve askerlik amacıyla kullanmak için insan gücüne sahip olmaktır. Ayrıca bu bölgedeki ticarî yollara hâkim olmayı da istiyordu. Bazı yazarlar bu sebepler yanında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Nil kaynaklarına hakim olma isteklerini de gösterirler.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa bu sebeplerden dolayı iki oğlu İsmail ve İbrahim Paşalar ile birlikte bölgeye sefer düzenledi. Şarkiye Bölgesinde Korti mevkiinde ilk direniş güçlerini bastırıp Sudan'ın ortalarına doğru ilerlemeye başladı.

Kuzey Sudan'da bulunan Mekler itaat altına girmişler, Func Sultanlığı ile savaştan İsmail Paşa Sınar'ı (başkent Sinnar) 1821 tarihinde ele geçirmişti. Bu esnada Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın damadı ve defterdarı Mehmet Bey'de Kordofan'ın başşehri El-Ubeyd'de hâkimiyet tesis etmişti.

İsmail Paşa, Sudan'ı kolaylıkla ele geçirmesine rağmen halka ağır vergiler yükleyip, insanlara kötü davrandığı için hayatını kaybetmişti.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın damadı da halktan intikam almak için bu bölge de günahsız bir çok insanı kılıçtan geçirmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa bölgede kan döken ve baskıcı insan olarak tanınmış ve öyle anılmıştır.

Bu seferlerle Mısır, Hicaz, Habeş'ten sonra Sudan'ın büyük bir kısmı da Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetimine geçmiştir.

Bu arada Osmanlı idaresindeki Mora'da 1821'de Yunan isyanı çıkmıştı ve Padişah bu isyanın bastırılması için Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemişti. Bu isyanın bastırılması ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya Hicaz, Habeş ve Mora Eyaletleri verilmişti.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, eline geçen bu eyaletlerle ve Mısır'da oluşturduğu güçlü ordusuyla bölgede büyük bir güç haline geldi. Bunun neticesinde de Osmanlı Hükümetinden taleplerde bulunmaya başladı. Bu taleplerin en başında Filistin ve Suriye toprakları geliyordu. Osmanlı Devleti bu teklifleri geri çevirince Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bağlı olduğu Osmanlı'ya karşı isyan etmişti.

Osmanlı Devleti, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanını büyük bir zorlukla bastırılmış ve 1840'de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın elinde sadece Mısır ve Sudan'ın iç kesimlerindeki topraklar kalmıştır. Böylece Cidde Eyaletine bağlı olan Musavva ve Sevakin de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın elinden çıkmıştı.

Ancak 1842 tarihinde Mısır'ın Sudan'daki idarecisi Sudan Valisi Ahmet Paşa doğudaki Tarka bölgesini de Sudan'a dâhil etmişti.

Doğu ve kuzeydeki etkinliğini yitiren, elindeki toprakların büyük kısmını kaybeden Kavalalı Mehmet Ali Paşa gözünü Afrika içlerine dikmiş ve buraları fethetmeye çalışmıştı. Fakat bu bölgelerde İngiltere'nin de çıkarları olduğu için, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu faaliyetlerine İngiltere engel olmuştu. Bunun üzerine Kavalalı Mehmet Ali Paşa bu bölgenin stratejik noktaları olan Sevakin ve Musavva'yı hedef olarak belirlemişti.

2-KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA'NIN SEVAKİN'İ KENDİ İDARESİNDEKİ SUDAN'A BAĞLAMA TEŞEBBÜSLERİ

Bilindiği gibi Osmanlıya karşı isyanı sırasında, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ordusu Anadolu içlerine kadar girmiştir. Bu zor durum karşısında Osmanlı Devleti Rusya'dan yardım istemiş, Rusya'yı tek başına bırakmak istemeyen İngiltere devreye girmiş ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Bu süreç sonra Kavalalı Mehmet Ali Paşa politikalarını değiştirmiş ve artık güneye ilerleme kararı almıştır. Böylece tabii ki Sudan'ın doğusunda çok önemli nokta olan ve Cidde eyaletine bağlı bulunan Sevakin ve Musavva limanlarını ele geçirmek istemişti. Bu yerleri kendi yönetimine dahil etmeye çalışmıştı.

Bildiğimiz gibi Cidde Eyaleti'ne bağlı, olan Sevakin ve Musavva kaymakamlıkları Vahhabi isyanındaki başarılarından dolayı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya tevcih edilmişti¹¹³. Fakat Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanda başarısız olması üzerine Cidde ve buna bağlı olan Sevakin tekrar doğrudan Osmanlı yönetimine alınmış. Bundan sonra bu bölge başkalarına tevcih edilmişti¹¹⁴. Bu eyalete bağlı, limanların kullanımı için bu valilikten izin alınması gerekmektedir.

Hicaz ve Habeş bölgesinin Cidde Eyaletine bağlanması üzerine Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Sudan'ın iç kısımları ile doğusunda bulunan Taka bölgesini, Mısır'a bağlamıştı. Sudan için çok önemli olan bu limanların da Mısır idaresine alınması istenmişti. Bunda etkili olmak için de diplomatik yollardan harekete geçilmişti.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Hartum'a tayin ettiği vali Nil Nehri ile Kızıldeniz arasında bulunan araziyi Hartum'a bağlamış ve bu şekilde Sevakin ile Hartum komşu olmuştu.

¹¹³ “... *Hâlâ Cidde ve Habeş Valisi devletlü İbrahim Paşa oğlumuz tarafında ...*” fi selh Rabi‘ü'l-ahir sene 1238, BOA, **HH**, no: 19660.

¹¹⁴ “*Aktar-ı Hicaziyye'nin ahara verilmesinden kendisinin usulüne helâl vermeyeceğim müitala'asından naşi ba 'dehu eyaletin ahara tevcih ...*”, BOA, **HH**, no: 48124.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, sınır olmalarıyla birlikte Sevakin kaymakamlığına bağlı Hadendeva kabilelerinden vergi almak istemişti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın gerekçesi ise Sevakin'in bir ada olduğu ve ada dışında kalan toprakların Sudan'a ait olduğu idi. Bunun için Doğu Sudan'daki halkı da ikna etmek için çalışmalar başlatılmıştı. Mesela halkın önderlerine şu mektup yazılmıştı.

“Sevakin mükerrem umdelerine yazıla ki, malumunuz olduğu vechile bell-i kullunuz eslafinizden berü grub-ı şemse doğru olan toprağın mecmu'u Sudan hükmü dahilinde olduğunu derkar ve Cidde'ye tabi eylediği âşıkâr olmağın ve sizin dahi bu vechile olduğu re'âya ma'lumunuzdur. Ve bu hâl ile nefis-i Sevakin me'a ahalisi Sudan'a tabi'iyeti olduğundan başka cihet-i meşrika dahi Sudan'ın hükmü dahilinde olup canib-i miriye aid olana ava'id muşakkatları tediye etmekle ise de siz ki ehli Sevakin ve tüccarlarına ma'dud olup Sudan'a tabi' iken hiç bir canib-i mîrîye îfa' etmemek doğrusu uğramayacağını ecilden Hartum'a huzur edene budur ki evvela canib-i mîrîye ber Mûceb kanuna bir miktarını tahsis etmek saniyen cümle-i ehl-i Sevakin tarafına olmak üzere Berber nâm mahallenin bir vekil nasb eylemek icabından olup her bir umur ve hususatın rü'yet için vekil-i merkume ta'ahhüt birle Sevakin tarafından mürur-u ubur edenlerin mesalihlerini düştükde vechle hüsn-i tesviye etmek için olacağı ecilden binaen aleyhi işbu kulumuzu sem' ve i'tibar etmek lazım gelse haklarınızda pek güzel olup hemen kalkıp Berber olana memurum tarafına gelen ve memuru mumaileyh tarafından tekalid olunacak her ne ise ...”¹¹⁵.

Sudan Valisi Sevakin a'yanlarına gönderdiği mektupta Sevakin halkının ve Sudan'ın doğusunda bulunan yerlerin Sudan idaresine bağlı olduğunu belirtmişti.

Sudan'ın doğusunda vergi toplandığını ve Sevakin'de yaşayanlarında buna göre vergi vermeleri gerektiği halka bildirilmiş ve Sevakin'deki halkın ticaretle uğraştığından vergi vermemeleri için hiçbir sebep olmadığını ifade edilmişti¹¹⁶. Bu mali istekler yanında, idarî açıdan da bir aday göstermelerini, bu adayın seçilerek tayin olmasını ve Sudan valiliği ile birlikte çalışarak vergi miktarlarının tespit edilmesi istenmişti. Ancak bu seçilecek idarecinin yeni feth edilen Taka vilayetine

¹¹⁵ 15 Şevval 1258 Sudan Hükümdarı Ahmet Paşa'dan Sevakin ağalarına mektubu, BOA , **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2432, lef 3.

değil de, Berber idaresine ilave olunması söylenmiş, bunun için de, Sevakin ayanlarından Berber şehrinde bir vekil adayı çıkarmaları istenmişti. Bu vekil Berber şehrinde gelir giderlerin takibi ve devlet işlerinin yürütülmesini sağlayacaktı. Sevakinliler bu istekleri kabul ederlerse Berber yöneticiler ile görüşecek, vergileri topladıktan sonra bunları Berber'deki devlet hazinesine teslim edeceklerdi. Eğer kabul etmezlerse kendileri için problemler çıkacaktı. Çünkü Vali Sudan'ın doğusuna gelecek ve her şeyin kolay bir şekilde hal olmasını sağlayacaktı¹¹⁷.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Hicaz bölgesinde kaybedilen nüfuzu bu tarafta kazanmak istemişti. Fakat Sudan Valisi Sevakin'i kendilerine bağlamak istemelerine rağmen bunu gizli bir şekilde halletmeliydi. Çünkü Kavalalı Mehmet Ali isyanından sonra Osmanlı devleti kazandığı toprakları kolay bir şekilde bırakması zor görülmekteydi. Bu gizlilik içinde lokal bir şekilde Sevakin'i yeni fethedilen Taka bölgesine bağlamaktaydı.

Aslında Sudan Valisi Ahmet Paşa'nın bu isteklerinde dayanacak haklı bir nokta bulunmamaktaydı. Hatta Sevakin ve Musavva limanlarının Mısır Eyaleti'nin Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya tevcih fermanında zikr edilmediğini de bilmekteydi.

Sudan Valisi'nin mektubundaki istekleri kabul etmeyen Sevakin ayanları, durumu bir şikâyet mektubu yazarak, valilerine bildirmişlerdi. Ayrıca Sudan Valisi'nin mektubunu de Cidde'ye göndermişlerdi.

Sevakinliler Sudan Valisi'nin Sevakin'deki memurları kendileri tarafından atandığını iddia ettiklerini (1246-1249/1831-1849 arası), böyle bir şey olmadığını, kendilerinin var olan uygulamaya göre önceden beri Cidde'ye bağlı olduklarını söylemişlerdir.

İsyan sırasında, Kavalalı Mehmet Ali Paşa Sevakin'i Hartum'a bağlamaya çalışmış, fakat Sevakin halkı bu duruma da aynı tepkiyi vermişti, Cidde Valisi de Sevakin'in isteğine bağlı olarak Abdullah Ağa'yı yerinde tutarak bu teşebbüsü engellemişti.

---

¹¹⁶ BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2434 lef 5 (? Yeri konusuna bak)

¹¹⁷ BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2434 lef 5.

Bu mektuptan şöyle bir sonuç çıkarmamız mümkündür; Mısır Valiliği'ne bağlı Sudan'daki yöneticilerin Sevakin hariç, Sudan'ın doğusunda bulunan topraklara hâkim oldukları ortaya çıkmaktadır.

Sevakin'de bulunan kaymakam Yakup Ağa (1258/1842) sadece Sevakin'i ve limanı yönetiyordu. Ziraat ve hayvancılık olmadığı için de sadece burada yapılan ticaret üzerinden vergi toplanmakta idi.

Hicaz Valisi Osman Paşa, (25 Cumade'l-ülâ sene 1258/ 4 Temmuz 1842) de Sevakin ahalsinin şikâyetlerini bir mektup yazarak, İstanbul'a göndermişti. Osman Paşa kendi mektubu ile beraber Sevakinlilerin şikayet mektubunu de merkeze göndermişti. Osman Paşa mektubunda Sevakin adasının Cidde'ye bağlı olduğunu, eskiden beri düzgün yönetildiğini fakat Sudan yöneticilerinin son zamanlarda böyle bir müdahalede bulunduğunu, bu müdahale karşısında nasıl davranması konusunda İstanbul'dan bir cevap beklediğini yazmıştı¹¹⁸. Bu mektubunda; "... *Cezire-i mezkûre öteden beru eyalet-i mezbûreye tabi' olarak bu taraftan zabt u rabt olunmakta iken müşarûn-ileyhin bu suretle müdahalesi icâb etmeyeceği ve ahali-i merkûme dahi bu arza istikrâm etmekde bulunmuş olduklarının tahrirât ve arize-i mersûleyi bab-ı âliye bi't-takdîm bu babda ne vechile hareket ve ne suretle muamele olunmak icâb edeceğine dâ'ir sudûr edecek irade-i seniyyenin evvel be evvel savb-ı acizanemize işârına himmet ve icâb ve iktizasının suret-i tesviyesine atf-ı mürüvvet buyurmaları müsterhamdır*" demektedir¹¹⁹. Osman Paşa, aslında kendisi de direkt olarak Sudan'a müdahale edebileceğini, fakat Mısır'ın burada başka hesaplar peşinde olduğunu merkeze bildirmişti.

İstanbul'a ulaşan Cidde Valisi'nin mektubu Meclis-i Vâlâ'ya takdim edilmişti. Meclis-i Vâlâ önünde mesele izâh edilmiş ve Sevakin halkının haklı olduğu müzakerelerden ortaya çıkmıştır. Meclis-i Umumi de aynı fikre katılmıştır. Bu şekilde padişaha mazbata suretiyle sunulmuş ve padişah'tan çıkan iradesi ile Sevakin'in eskiden olduğu gibi Cidde Valiliğine bağlı kalması ve Mısır'a bağlı Sudan Valisi'nin buraya müdahale etmemesini istemişti. Buna ilave olarak, Mısır'a bağlı

¹¹⁸ 25 Ca. 1256 tarihli Cidde Valisi Osman Paşa'dan Sadarete, BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2432, lef 2.

olan Hartum yöneticilerinin yaptıklarını Mısır Valisi'nin engellemesini istemişti. Ayrıca Cidde Valisi'nde Sevakın'de iyi idare kurması ve Sevakın ahalisine refah seviyesinin yükselmesi dile getirilmişti.

Padışah Abdülmecid, "... *Sevakın toprağını kadim-i vech ile kamilen Cidde tarafına idaresi*"ni emretmişti ¹²⁰. Bu şekilde padişah müdahalesi ile Sevakın kaymakamlığı Cidde Eyaleti'ne bağlı kalmıştır.

Mısır Valisi, karşısında Osmanlı Devleti'nin toprakları olsa bile valiliğini kuvvetlendirmek ve komşu toprakları da kendisine bağlayarak nüfuzunu artırmak istiyordu. Fakat, Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin bozulmaması için padişahın isteğini kabul etmiştir.

3-KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA'NIN SEVAKİN'E YÖNETMESİNİN GÜVENLİK VE İKTİSADÎ NEDENLERİ

Osmanlı'nın Cidde Valisi ile Mısır'ın Hartum yöneticileri arasında nüfuz mücadeleleri vardı. Mesala, Cidde Valisi, padişah iradesi ile hareket ederek Sudan Valisi'ne (1259/1843)da bir mektup yazarak Sevakın'e müdahale etmemesi hususunda uyarmıştı. Bunun üzere Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa bu konuyu resmi olarak açıklandığı gibi Sevakın içinde ve Sevakın'ın yakınında yaşayan Hadendeva kabilesi Osmanlı idaresine dahil olmasına rağmen hiçbir zaman inzibat altına alınmadığını söylemişti¹²¹. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya göre incelenen defterlerde görüldüğü üzere, Hadendeva kabilesi eyalete bağlı kalmamışlardı. Bu kabile ne kendisinin 34 seneden beri idaresinde bulunan Sudan ne de Cidde eyaletine hiç bir zaman vergi vermemişlerdi. Bunun için Sudan'ın doğusunda Mısır Eyaleti altında yeni kurulan Taka Müdüriyeti de Hadendeva kabilesini kendi idaresine bağlanmalarını istemişti. Mısır Valisi getirdiği argümanda, bu kabilenin aslında Cidde Eyaletine bağlı olmadığını, fakat bu bölgede Mısır askerî kuvvetlerini gördüklerinde Taka Müdürlüğüne bağlanmamak için, kendilerinin Cidde eyaletine bağlı olduklarını iddia etmişlerdi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya göre bu kabile Cidde

---

¹¹⁹ BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2432, lef 2.

¹²⁰ BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2434, lef 5.

¹²¹ 11 Şevval sene 1259 tarihinde Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa Sadarete gönderdiği mektup, BOA, **İrade-i Mesail-i Mühimme**, No: 2435 lef 1.

Eyaleti tarafından idarenin zor olduğunu ve Taka Müdürlüğü'ne bu belirsiz durumun huzursuzluk getireceğini söylemişti. Bunun için, bu kabilenin Mısır Eyaleti'nden idaresi kendisine menfaat sağlamayacak, fakat Osmanlı Devleti'ne bağlı bu taraflarda huzurlu sağlayacak ve gelirinin artmasınayardımcı olacaktı. Ayrıca Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bu tarafların Cidde Eyaleti'nden idare edilmesinin Osmanlı Devleti için daha masraflı olacağını ifade etmişti¹²².

Kavalalı Mehmet Ali Paşa Sevakın ve Musavva limanlarında bulunan idareciler hem tüccar taifesinden hem de yeteneksiz yöneticiler olduğunu işaret etmişti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bu bölgelerin kendi iradesine bağlansız halinde buralar daha kuvvetli bir şekilde yönetilecek ve bu taraftan Osmanlı Devleti'ne verilen vergiler iki kat arttırılacağını vade etmişti¹²³.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya göre Sevakın ve Musavva'dan oluşan bu iki limanın yıllık geliri ancak 18 ile 22 bin Fransız parası idi. Eğer bu limanların Sudan'daki memurları tarafına idare edilmesi haline gelir arttırılacak ve bu de Cidde Eyaleti'nin idaresine kolaylık sağlayacaktı¹²⁴.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'ın doğusu diye adlandırılan Taka bölgesinde yetiştirilen hayvanların Mısır'a ve diğer Osmanlı bölgelerine gönderebilmesi için Sevakın ve Musavva limanlarına ihtiyacı vardı. Çünkü bu hayvanları karayolu ile Mısır'a gönderilmesi hem uzun zaman almakta ve hem de hayvanların sağlık durumları tehlikeye sokabilmekteydi. Ayrıca diğer taraftaki saldırgan kabilelerin zapt u raptı altında alınması için de bu limanların Sudan idaresine devredilmesini istemişti¹²⁵.

Sudan'ın iç bölgelerine hakim olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Sudan'ın Kızıldeniz sahillerine sahip olmak istiyordu.

---

¹²² BOA, **İrade-i Mesail-i Mühimme**, No: 2435 lef 1.

¹²³ BOA, **İrade-i Mesail-i Mühimme**, No: 2435 lef 1.

¹²⁴ BOA, **İrade-i Mesail-i Mühimme**, No: 2435 lef 1.

¹²⁵ 11 Şevval sene 1259 tarihli İrade, BOA, **İrade-i Mesail-i Mühimme**, No: 2435 lef 1.

4- VERGİ MESELESİ VE SUDANDAKİ HADENDAVA KABİLESİ

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'daki memuru Ahmet Paşa Hadendava kabilesini idaresi altına almak için ilk önce Berber Müdürlüğü'ne vergi verilmeleri istemişti. Biz bunu, Hadendava kabilenin şeyhleri, Sevakın ayanı ve Sevakın kaymakamının Cidde Valisi'ne göndermiş olduğu arzlardan öğreniyoruz. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu teşebbüsünden kurtulmak için Cidde'den yardım istediklerini anlıyoruz. Kendisine gönderilen mektuplar üzerine Cidde Valisi de padişaha bu konuyla ilgili mektuplar göndermişti. Merkez, bu konu ile yapılan görüşmelerden sonra hem Cidde Valisi'ne hem de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya padişah iradesi gönderilmişti. Bu iradede; Sudan memuru olan Ahmet Paşa'nın Sevakın topraklarında bulunan Hadendava kabilesine müdahalesi yasaklanmıştı. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa bu müdahalesinin yanlış olduğunu kabul etmiş fakat bu seferde başka bahaneler bularak müdahalelerine devam etmişti.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1843 yılında Mısır'da hayvancılık sektöründe bulaşıcı bir hastalığın söz konusu olduğunu merkeze bildirip hayvan ihtiyacını; hayvancılık konusunda zengin olan Taka Müdürlüğü'nden temin edebilmek için Sudan memuruna 80.000 hayvana ihtiyacı olduğuna ve bunun vaktinde gönderilmesini istemişti¹²⁶. Bu hayvanların karayolu ile getirilmesinin mümkün olmadığından ancak, Taka Bölgesi'ne yakın olan Sevakın ve Musavva limanları aracılığı ile hızla bir şekilde Mısır'a ulaşabilecekti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bu limanların Cidde Eyaletine bağlı olduğunu ve de Cidde İdarecilerinin adamlarına "zülm ve teaddi" yaptıklarını belirmişti.

Bu zamanda Cidde valiliğine atanan valiler Sevakın ve Musavva'da küçük tüccarlardan birer temsilci tayin ediyorlardı. Bu limanlarda yolsuzluk ve rüşvet (kötülük) oldukları yaygındı. Bu limanları Sudan'a bağlamak Mısır Eyalet'i içinde çok karlı olacaktı. Mısır idaresi tarafından bu limanlara birer binbaşı atanabilirdi. Bu şekilde hem iyi idare edilir, hem de Cidde Eyaleti'ne bu limanlardan ne kadar vergi veriliyor ise onun iki katı kadar vergi verilebilirdi. Ayrıca, Taka Müdürlüğü'nden

¹²⁶ BOA, **İrade-i Mesail-i Mühimme**, No: 2435 lef 1.

gelen hayvanlar ve malları Sevakin ve Musavva'ya sevk edilerek, deniz yolu ile Kasir ve Süveyş limanlarına daha hızlı aktarılması sağlanacaktı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya göre, Sevakin ve Musavva limanlarına yönetici olarak gönderilen memurların, daha önce ki görevlerinden uzaklaştırılmış ve atılmış kişiler olduğunu, liman yöneticiliklerinde de başarısız oldukları ve bu yüzden de liman gelirlerinin ancak 18.000–20.000 Fransız parası gibi düşük rakamlarda olduğunu ifade etmişti¹²⁷.

Aslında Kavalalı Mehmet Ali Paşa limanların gelirinin fazla olduğu konusunda yaklaşımları abartılıdır. Aslında gerçek niyeti buraları hakimiyeti altına almak istemesidir. Bu seferde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali krizi bildiğinden bu hassas noktadan yaklaşmak istediğini elde etmeye çalışmıştı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Musavva ve Sevakin'den 40 bin Fransız parasına kadar verebileceği konusu Osmanlı Devleti'nin en yüksek makamı olan Meclis Has-ı Vükelâ'da müzakere konusu olmuştu¹²⁸.

Cidde Valisi, Musavva ve Sevakin limanlarından kendisinin elde ettiğinden daha fazla vergi alınabileceğini duyunca şaşırılmıştı. Meclis-i Vükelâ'dan çıkan kararda; Cidde Valisi Musavva ve Sevakin limanlarının idaresine daha çok dikkat etmesi konusunda uyarılması yönünde olmuş ve meclisin tavsiyesi doğrultusunda padişah iradesi çıkmıştı¹²⁹.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Hadendava kabilesini Sudan'a bağlamak istemesiyle başlayan konu, Sevakin ve Musavva limanlarının Mısır'a bağlanmak istenmesine kadar getirilmişti. Bu süreç sonucunda çıkan kararla; Cidde Valisi'ne gelir ve idare bakımından sorumluluklarına dikkat edilmesi istenmişti.

Konunun Sevakin ve Musavva limanlarına getirilmesinden anlıyoruz ki Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın asıl maksadı buraları idaresi altına almak istemeseydi. Aslında Hadendava Kabilesini idaresi altına almak istemesi bir bahaneydi. Gerçek

¹²⁷ Sadaretten Padişaha, BOA, **İrade Mesaile-i Mühimme**, no: 2434, lef.1.

¹²⁸ Sadaretten Padişaha, BOA, **İrade Mesaile-i Mühimme**, no: 2434, lef.1.

¹²⁹ Sadaretten Padişaha, BOA, **İrade Mesaile-i Mühimme**, no: 2434, lef.1.

maksat bu kabileyi idaresi altına almak istemesi olsaydı bunu oğlu Hicaz Valisi iken yapması mümkündü. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hicaz tarafından kaybettiği toprakları Kızıldeniz limanlarını idaresini altına alarak telafi etmek istemiştir. Bunun yanında Sudan'daki altın yataklarından umduğunu bulamayan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, amacını Afrika ticaretine hâkim olma yönüne çevirmiştir.

5-SUDAN BÖLGESİNİN GENEL VALISI AHMET PAŞA'NIN VEFATI

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın idaresi altında bulunan Sudan Valisi Ahmet Paşa özellikle Sudan'ın doğusunda bulunan sınırları genişletmiştir. Fakat Habeşistan'a yönelik bu fetih hareketleri İngilizler tarafından önlenmiştir. Ahmet Paşa tarafından yönetilen Sudan zenginleşmiş ve de idaresi düzgün hale gelmiştir. Sudan'ın Mısır'dan ayrılarak müstakil bir eyalet haline getirilebileceği düşüncesi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı endişelendirmişti. Bu durum Ahmet Paşa'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından zehirlenerek öldürüldüğünde iddialar ortaya çıkarmıştı.

Özellikle Ahmet Paşa'nın vefatından sonra, Sudan'ın parçalanması, küçük idarelere ayrılması, bu idarî birimlerin direkt Mısır'a bağlanması ve Sudan'daki güçlü yönetimin bir şekilde sonlandırılması bu öldürme düşüncesi daha da güçlendiriyordu¹³⁰.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Ahmet Paşa'nın vefatından sonra 1843 tarihinde Sudan bölgesini tekrar düzenlemek istemişti. Buna göre Sudan altı müdüriyet ayrılacaktı. Mısır kapı kethüdası, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın bu isteğini Sadrazam'a bildirmişti. Şöyleki;

“... Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa hazretleri tarafından bilad-ı Sudaniye memuru bulunan Ahmet Paşa'nın geçenlerde vefatı cihetiyle yerine diğerinin memuriyeti lazım gelmiş ise de bilâd-ı mezkûre arazi vasi'den olmak ve saye-i ziliyet bir âyetin Hazret-i padişâinde hüsnü idâre ve inzibatı müstelzem bulunmak hisabıyla bilâd-ı mezkûre altı müdüriyete b't-taksim ümerâ-i Mısriye cenab-ı mülukundan her birilerini birer mir-liva-i tertib olunarak muretteben takdir Hak-yar-ı âli

vekaletpenahileri kılınan bir sîle de mesturu'l-esâmi beylerin irsal u tensib olunacağı...” belirtilmişti. Bununla da yetinmeyen Kavalalı Mehmet Ali Paşa bu arada Hadendava kabilesi meselesini de halletmek istemişti.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, Sevakın ve Musavva'nın Sudan'a bağlanması talebi üzerine toplanan Meclisi Has, bu limanların Sudan'a bağlanmasına izin verilmemesine karar vermişti. Fakat Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın da üzerine gidilmemesi ve konunun kapatılması karar anlaşılmıştı.

Meclisi Has; “... *İskelelerin bir vech iltimas hükümet-i mezbûreye ilhaki tecviz olunmayacağı misilü valî müşarûn-ileyh hazretlerine defaten cevap-ı kat'î i'tası dahi gerginliği davet edeceğine ve bu dahi münâsib ve maslahet muvafik olmayacağına ve'l-hâzır kendüsüne meşrut olarak yazılmış olmasına nazaran ihâlesi üzerine gidilerek ve mahal-i mezkûrenin ihâlesi şekil-i kavime yedilerek tefsilât inahsından bahs olunmayup ve müşârûn-ileyh Osman Paşa şöyle böyle taâhud eder ve sened i'tâ eğilirse mah-i merkûmde olan askerî kaldırım istilâm olunsun ve ma'dasında irâd ederek bi'l-âde gösterilen fakraten tahminâti ele alınıp kendüye yazılarak cevap name ...*” cevap yazılması sonuna vermişti¹³¹.

Musavva ve Sevakın'ın kendisine bağlamak isteyen Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Sudan'daki adamlarına paşalık statüsü verilmesini istiyordu. Osmanlı Devleti Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu teklifini kabul ediyor ancak bu paşalık statüsünün kişilerin görevleri sonra erdiğinde paşalık unvanlarının da sona ermesi gerektiğini belirtmişti. Şöyleki; “...*Zikr olunan müdürlüklere tertib oluna ümeraya Paşalık unvanının i'tası bir güne mahzuri müstelzim olmayup ancak ümerâyı umûr-ı mülkiyede istihdam olunacaklarından ve ba'de izin umûr-ı mülkiyede kulanacak memurûna rutbe-i askeriye tevcih olunması nizâmi iktizasından bulunacak bu cihetle takrîr mezkûrun taraf devletine ihâlesi icâb etmeyecektir...*”¹³².

Osmanlı Hükümeti, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'da yapmak istediği diğışikleri kabul ediyordu.

---

¹³⁰ 11 L 1259 tarihli Mısır Kapı Kethüdası Mazlum Paşa'dan Sadarete, BOA, **İrade Mesaid Mühimme**, no: 2435, lef.2

6- Cidde Valisi Osman Abdu'nun Sevakin Meselesi Hakkında Teklifleri

Ahmet Paşa'nın Hadendava kabilesine vergi meselesi ile müdahale etmeye çalışması, Hicaz ve Mısır eyaletlerin arasında hukuki bir kavgaya sebep olmuştu. Çünkü Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu meseleyi kullanarak Sevakin ve Musavva limanlarını almak istediği anlaşılmıştı. Hicaz Valisinin de bu durumu merkeze iletliğini daha önce yazmıştık. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu bölgedeki kabileleri hakimiyeti altına alma isteğinin gerçek amacının aslında bu bölge limanlarını ele geçirmek ve de Afrika ticaretine hâkim olmak olduğunu da söylemiştik.

Cidde Valisi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu isteklerine karşı çıkarak merkezle iletişim halinde olmuştur, merkeze mektuplar göndermiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa da, Mısır'dan Haremeyn Şerifeyn ve Hicaz askerlerine gönderilen yıllık paralarını zamanında vermemeye başlayarak, Cidde Valisi'ne farklı bir şekilde baskı uygulamaya başlamıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın amacı daha önce idaresi altında olan Hicaz'a tekrar hâkim olabilmek ve Kızıldeniz'deki önemli limanları ele geçirebilmektir. Cidde Valisi bu durumu da merkeze yazdığı mektupta; *“...aktar-ı Hicaziye'nin akçe ve zahiriyesi cânib-i Mısır'dan tertib buyurulduğundan vakt ve zamanyla göndermeyüp emr ve vakt eyledükleri halde duçar zarûret olacağı cihetle bu derece uygunsuz düşeceği ve kendüsüne okunacak bir harf yazdığını anlar ise şahid bu havalide bir günü fesâd ettirmeye çalışacağı mülahazasından gayr-i ba'id bulunmuş...”*¹³³ olduğunu belirtmişti.

Cidde Valisi Osman Paşa'nın endişesi, Sevakin ve Musavva'nın Hicaz'dan kopması ve Mısır idaresine bağlanması, Hicaz idaresini zarara sokacak, halk arasında devlete karşı olan saygı azaltacaktı. Bundan dolayı inzibat ve asayiş de bozulacaktı. Cidde Valisi bu konuların, şu şekilde ifade etmişti:

“...Musavva ve Sevakin cezireleri Sudan hükmüne ilhak buyurulmak icâb eylediği taktirde, cezireler Mısır Valisi'ne vermiş ve daha şöyle böyle olacak denilerek bu tarafa kesr-i nüfusa ve birtakım kıl ve kâl müstelzim edüğü

¹³¹ BOA, **İrade Mesaid Mühimme**, no: 2435, lef.2

¹³² 18 Cumadeevvel sene 1259 tarihli irâde, BOA, **İrade-i Mesail Mühimme**, no:245, lef. 4.

¹³³ 17 Rabi'l-evvel sene 1260 tarihli Hicaz Valisi Osman Abdu Paşa'dan Sadarete, BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2438/lef. 3.

*mulabesesiyle kabile-i mezkûre için biraz akçe istihsali mümkün olduğu suretinde kendü tarafından idaresine müsâ'ade buyurulması icâb halden gibi görünmüş ...*¹³⁴.

Cidde Valisi Osman Paşa, Hadendava Kabilesi, Sevakin ve Musavva'nın eskiden beri Cidde Valiliği'ne bağlı olduğunu, buraların vergilerinin Cidde Valiliği tarafından toplandığını, bu yerlerde Cidde Valiliği tarafından atanan kaymakamlar ve gümrük memurların görev yaptığını ve iyi idare edildiğini merkeze yazmıştı. Merkeze örnek olarak (1257–1259/f1841–1843) seneleri arasında limanların gelir-gider kayıtlarını göndermiştir. Yine de bu mesele hakkında çıkabilecek sorunları halletmek üzere merkeze iki seçenek sunmuştur.

Birincisi, Hadendava Kabilesi'nin Taka Müdürlüğü'ne bağlanması ve Sevakin ile Musavva adalarının Sudan'a bırakılması idi. İkincisi, bu limanların Cidde'ye bağlı olarak kalması, sadece Hadendava Kabilesi'nin Taka Müdürlüğü'ne bırakılması idi. Osman Paşa “... *is 'af-ı iltimasât-ı âliyeleri tensib buyurulduğu halde müşârun-elyh hazretlerinin*[Kavalalı Mehmet Ali Paşa] *inah ve iltimasları üzere kabile-i mezkûrun kemakan Taka Müdüriyetinde ibkası ile cezîrelerin dahi Sudan hükümetine ilhaki ve yahut cezîrelerin kemakan fi'l-sabık eyaleti merkûmeden idaresiyle fakat kabilenin müdüriyet-i mezkûrde terk olunması ...*”¹³⁵ hakkında Padişah tarafından karar verilmesi gerektiğini belirtmişti.

Bu yazışmalardan anlaşıldığı üzere Cidde Valisi'nin fikirlerinde yumuşama olduğu göze çarpmaktadır.

Osmanlı Hükümeti'nin, ise Sevakin ve Musavva'nın Cidde Valiliğine bağlı kalması görüşündedir. Fakat aynı zamanda Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın tepkisini çekmekten endişe ettiği görülmektedir. Bundan dolayı hükümet, Hadendava kabilelerinin Taka İdaresine bırakılabileceği ve de Cidde Valiliğinin ihtiyacı olan gemilerin de Basra Körfezi'nden temin edilmesi kararını vermiştir. Padişah; “... *Salifü't zikr cezîrelerin hakimiyeti merkûmeye ilhaki havali-i mübareke-i Hicaziyece münasib olamayacağı misillü zikr olunan Sevakin ceziresi toprağında bulup bir müddetten berü ve Taka Müdüriyeti'nden idare oluna gelen Hadendava kabilesinin*

¹³⁴ BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2438/lef. 3.

taht-ı rabıtaya idahaline Mısır Valisi müşârun-elyh hazretleri canibinden askerce ve masrafca hayli himmet olduğundan kabile-i markûmenin Cidde'ye ilhaki kesr-i hatırları istilzam eyleyeceği cihetle kemakan müdürlük-i mezkûrde bi'l-ibka anıfî'l-beyan cezîrelerin dahi hükümet-i mezbûreye ilhak olunması ve yahut yalnız kabile-i mezkûrenin terkiyle iktifa kılınması mutâla'a ve iş'âr olunmuş ise de müşârun-elyh Mısır Valisi'nin buna mutevâtir olan iş'ari vuku' bulalı hayli vakt olmuş şimdilerde bir gûne ifâde ve ihtâr olmadığına ve mezkûr cezîreler elhaletü hazihi Cidde Valisi müşârun-ileyh tarafından idare ettirilmekte bulunduğuna binâ'en şu hâlde ses çıkarılarak ... tecedude ettirmekten ise tekrar inhâ vukunda icâbına bakmak üzere keyfiyet meskût anhö bırakılarak tahrirâtı cevapsız kalmamak için müşârun-ileyh Osman Paşa'ya münasib vech ile tahrirat muharemâne gönderilmesi.”¹³⁶ Ne kadar vermişti.

Osmanlı Hükümeti'nin Cidde Valisi'nin görüşlerine önem verdiği, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın tekrar isyan edebileceğini göz önünde tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu limanların Cidde Valisine bağlı olarak kalması gerektiği ve bu bölgede güvenliğin sağlanması için lazım olan gemilerin de Basra Körfezinden karşılanması gerektiği kararı verilmiştir. Aynı zamanda Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı küstürmemek için çok dikkatli davrandığı ve onun hakkında endişelerinin olduğunu anlıyoruz.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa isteklerine karşı önceleri sert davranan Osmanlı Hükümeti son dönemlerde bu mesele hakkında daha diplomatik dil kullanarak, bilhassa Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı kırmamaya özen göstererek, kesin cevaplar vermeyerek halletmeye çalışmıştır. Hicaz Valisi'ne ayrıca gizli yazışmalar gönderilmiş, bu yazışmalarda muhtemelen Mısır Valisi'nin özel durumunu ifade edilmiştir. Bundan dolayı da Hicaz Valisi'nin son yazılarında verdiği çözümlerde ada ve kabilelerin Mısır idaresine bağlanması seçeneği de yer almıştır.

---

¹³⁵ Rabi'l-evvel sene 1260 Cidde Valisi Osman Paşa'dan Sadarete, BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, no: 2438, lef.1.

¹³⁶ BOA, **İrade Mesail Mühimme**, no: 2438, lef.4.

7- Sevakin ve Musavva Limanlarının Mısır'a Bağlanması

Musavva ve Sevakin limanları meselesi üç yıl devam etmiştir. Osmanlı yönetimi bu üç yıl içinde bu konuda devam eden yazışmalarda meseleyi sükûnet içinde halletmeye çalışmıştır. Mısır Valisi'nin de bu süre içinde meseleden vazgeçmeyeceği anlaşılmıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın düşüncesine göre buradan hayvan ticaretinin yapılması için Sevakin ve Musavva'ya verdiği önem onun yeni teklifler getirmesine neden oluyordu.

Osmanlı Devleti'ne sunduğu bu tekliflerden biri de, Kavala kalesinin tamirini yapmak sahilhane inşa etmek, Sevakin ve Musavva limanlarının idaresini düzeltmek olmuştur. Teklifinde limanlardan Osmanlı Devleti ne kadar kazanıyorsa o gelirin yüzde elli daha fazlasını vereceğini ifade etmişti. Limanların idaresi içinde buralara binbaşı rütbesinde iki memur atayacağını ve bu limanlardan bir menfaat beklemeyeceğini işaret etmişti. Böylece hem Taka Bölgesi korunacak hem de Arap göçmenleri kontrol altına sokularak onlardan vergi alınacaktı. Bu tekliflerini Mehmet Ali Paşa Padişah'a:

“...Cidde eyaleti mülhakatından Sevakin ve Musavva iskelelerin el-haletü hazihi gümrük ve ava'idinden Cidde hazinesine ne miktar şey hasıl olmakta ise yüzde elli zımıyla hazine-i mezbûreye i'ta olunmak üzere emr-i idareleri için mezkûr iskelelere nasbi icab eden Binbaşı rütbesinde iki nefer memur bu taraftan Cidde'ye bi'l-isrâ nasb ve ikametlerde ... Mustagni beyan olduğu üzere iskeleteyn merkûmeteynin iltimas maddesi bir gün ticaret ve cer-i menfe'ata mebni olmayup ancak Taka Müdürlüğü'yle hem hudud bulunmasından dolayı seb-kesran urbanın vergi i'tasından ebaen iltica-ı nabî'asından ...”¹³⁷ olduğunu arz etmişti.

Osmanlı Hükümeti, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu son isteğini üzerine, Musavva ve Sevakin Limanlarını Mısır'a bağlanmasını ve oraya gönderilecek memurların maaşlarının Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından ödenmesi kabul etmiştir.

1843 (Hicri1258)'den itibaren Sevakin ve Musavva limanlarının kendi idaresine bağlanmasını isteyen Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bu amacına (Hicri1262) 1846 tarihinde ulaşmıştır. Aslında ifade ettiği *“...Bu limanlar ticaret ve menfa'at*

için olmadığını...”¹³⁸ sözlerinin doğru olmadığı, bunu kendi çıkarları için istediği kısa bir süre içinde anlaşılacaktır.

8- MİSİR EYALETİ'NE BAĞLI OLAN SEVAKİN (1262-1264/1846-1848)

Sevakin ve Musavva, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ısrarlı talebi üzere Padişah fermanı ile Mısır Valiliği'ne bağlanmıştı. Buna göre Sevakin'e atanan kaymakam ve ona bağlı idareciler Mısır Eyaleti'ne bağlı olacaklardı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, İstanbul'a bildirdiği planlarda Sevakin'e bir binbaşı atayacağını yazmıştı.

Bu dönemde Sevakin, Hartum'da oturan Sudan İdaresi yönetimindeki Taka Müdürlüğü bağlı konumdaydı. Bu bağlanma ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa idaresindeki ilk defa Sudan sınırları Kızıldeniz'e ve Habeş Eyaleti sınırlarına kadar ulaşmıştı.

Ancak kaynaklara göre Sudan idaresine bağlı bu liman nasıl idare edildiğini ve Sudan yönetimi için nasıl bir değişiklik yapıldığı konusunda fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Hatta Sudan hakkında yazılan tarih kitaplarında bu konu üzerinde hiç durulmamıştır.

Batılı yazar Gabriel R. Warbourg'un Sudan hakkında yazdığı makalede Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın çalışmalarına dair sadece Kızıldeniz'in tümünü ele geçirmeye çalıştığı, ancak sadece Sevakin ve Musavva limanlarını kontrol edebildiği ibaresi yer almaktadır. Fakat Sevakin ve Musavva Limanları Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya geçtiği halde Kızıldeniz hakimiyeti hala Cidde valiliğine bağlı görünmektedir¹³⁹.

Bu dönemde Mısır Eyaleti'ne bağlı olan Sevakin'in idaresi hakkında Osmanlı Arşiv belgelerinde bilgiler yer almamaktadır. Fakat idari bakımdan bir ilerleme görülmediği ve hatta bir gerileme olduğu söz konusudur. Sevakin Mısır İdaresine geçtikten sonra, Cidde Eyaleti'ne ait olan memurlar ve askerler,

---

¹³⁷ 9 Ca 1262 tarihli Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan padişaha gönderdiği şukka, BOA, **İrade Mısır**, no: 330, lef.1.

¹³⁸ 24 Ca 1262 tarihli Sadarettin Padişaha, BOA, **İrade Mısır**, no: 330, lef.2.

Sevakin'den dönmüşler, yerine Mısır Eyaleti'ne bağlı olan asker ve memurlar yerleştirilmişlerdi¹⁴⁰. Bunların idaresi, Mısır'daki merkezi Kahire eyaletine değil, Sudan'daki yeni oluşturan Taka Müdürlüğü'ne bağlı olmuştu. Taka Müdürlüğü, Sudan'da yapılan yeni idarî düzeltilmelerine göre, diğer Sudan müdürlükleri, gibi başında Mülki alanda "Paşa" unvanına sahip bir memur tarafından yönetilmekteydi. Fermana göre, Sevakin'de binbaşı rütbesinde bir kaymakam bulunmaktaydı. Bu dönem kısa olduğu için tatbikat hakkında teferruatlı bilgiye sahip değiliz. Ayrıca Mısır Valisi tarafından Sevakin'e gönderilmiş binbaşının Sevakin'de mi yoksa Cidde'de mi kaldığı konusu kesin tespit edilememiştir. Muhtemelen Taka Müdürlüğü'nün merkezi Kasala'da kalmış olabilirdi. Bu süreç içinde Sevakin ve Kızıldeniz bölgesinde idari açıdan başka bir yenilik olmamıştır. Oysaki bu topraklar Cidde İdaresi altında iken Kavalalı Mehmet Ali Paşa birçok öneri getirmişti. Fakat bu önerileri uygulama başarısız olmuştu.

İdarî bakımından bir düzenleme yapılmayan Sevakin'de askerî bakımından takviye edilmişti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Kızıldeniz kıyılarında ve Doğu Afrika topraklarında hâkimiyet sağlamak için Sevakin'e askerî birlikler getirmişti.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bölgede ki tutumundan, atadığı yöneticilerden ve getirdiği askerlerden halk memnun olmamış, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı halk sevmemiştir. Bölge halkı askerlerden ve yöneticilerden zulüm görmüşlerdir. Halka göre Mısır idaresince atanan memurlar, gelen askerler bölgede yolsuzluk ve zulüm yapmışlardır. Halk vergilerin daha da artırıldığını, üzerlerinde baskı olduğunu, ziraat yerlerinin ellerinden alındığını belirterek Cidde ve Habeş Valilikleri'ne şikâyetlerde bulunmuşlar, hatta bu baskılardan kaçarak Habeşistan'a sığınmışlardı¹⁴¹.

Sevakin ve Musavva'nın Mısır idaresine bağlı olduğu bu dönemde halk bundan rahatsız olmuştu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isteklerini gönülsüz ve mecburiyetten kabul eden Osmanlı Hükümeti buna çareler aramaya başlamıştı.

---

¹³⁹ Gabriel R. Warburg, "Turko-Egyptian Rule in Sudan", **Bellekten**, LII, Say.207-208, TKK, Ankara 1989, s.781-782.

¹⁴⁰ BOA, **İrade Mısır**, no: 401, lef 2.

¹⁴¹ Recep 1268 tarihli Sevakin halkından Sadarete gönderilen bir mazbata, BOA, **İrade Mısır**, no: 516, lef.6.

E. TEKRAR CİDDE EYALETİ'NE BAĞLANAN SEVAKİN İDARESİ (1264-1281/1848-1865)

Mısır Valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın vefatından sonra, Kızıldeniz'in doğu sahillerinde bulunan Sevakin ve Musavva limanları eskiden olduğu gibi Cidde Eyaleti'ne yeniden bağlanması gündeme gelmişti. Bu dönemin emperyalist güçleri, Osmanlı topraklarına ve özellikle Afrika'ya yönelik yoğun bir hareket başlatıkları anlaşılmaktadır. Bu sümürgecilik hareketi öncüleri İngiltere ve Fransa ile bunlara yeni katılan İtalyan'a bulunmaktaydı. Bu hareketin farkında olan Cidde Valisi Mehmet Elseyyid Hasib bu durumun merkeze bildirmişti. Cidde valisi, bu konuda gönderdiği yazılarda Kızıldeniz ve Yemen limanlarında neler yapılması gerektiği hakkında tekliflerde bulunmuştu.

Bu teklifler arasında Habeş Eyaleti'nin eskiden beri Cidde Eyaleti'ne bağlı olduğu tesbit etmekteydi. Bu tesbitin nedeni bu dönemde Fransa tarafından bu eyalete bağlı kabilelerden Habeş Kutan kabilesini himaye altına alınmış olmasıydı. Afrika'da Osmanlı Devleti'ne bağlı olan topraklar ve kabileler iyi idare edilmesi için Musavva'da eski kaymakamı Halil Bey tarafından bir layiha hazırlanmıştı. Bu layiha, Cidde Valisi'ne takdim edilmişti. Cidde Valisi bu layihanın verdiği bilgiler de merkeze göndermişti.

Yapılan bu yazışmalar ile belli olmuştu. Bu Muharrem (1265/1848) tarihli mektupta Sevakin ve Musavva limanlarının kesin olarak Cidde Eyaleti'ne yeniden bağlanması emir olunmuştu. Bu emirlerde açıkça Mısır Eyaleti'nin Sevakin ve Musavva'dan kaldırması istenmişti. Mısır Valisi'ne yazılan mektupta:

“Musavva ve Sevakin gümrükleriyle müteferi'at-i sâiresinin işbu sâl-ı hal Muharremi guresinden itibaren idaresinden kefi yed ve kemâkân Cidde Eyaleti'ne terk buyurularak iskeleteyn-i mezkûreteynde bulunan memurların avdet eylemesi için taraf sâmelerinden tehrîrât-i mahsûse tesyâr buyurulmuş olduğu atıfetlü Mezlûm Bey Efendi sana verdikleri tarafından fî 15 C 1265 tarihli mu'rreh olup fî 9 Recep sene 1265 tarihinde vasıl dost acile olan tahrîrâtdan ma'lum-ı acizânem olmuş ve olveh ile icâbına ibtidâr olunarak iktiza eden memurların ta'yîn ve ikamesiyle hâsılat vakı'asının gure-i şehri merkûmdan itibaren devr ve teslim ettirilmesi der-dest icrâ

*olunmakta bulunmuş ve sevâhil mezkûrelerden Musavva'nın umûr zabtiyesinde olan miralay Halil Bey bendelerin zîr-i idare-i kumandasında bulunan bir tabûr asker-i Mısriyye'nin dahi mahallelerine 'avdetiyle yerlerine asâkir nizamiye şahânedan değil bir taburun ta'yîn ve irsalleri lazimedan'*¹⁴² olduğu bildirilmişti.

Mısır Valisi'ne, bu verilen emirde 1265/1849 yılı başından itibaren Sevakin ve Musavva'da ona ait bulunan idareciler bu taraftan çıkmaları lazım idi. Bunun yanında geçen iki sene içinde yerleştiği askerlerin de bölgeden çıkması gerekmektedir.

Bu şekilde Sevakin için yeni bir dönem Cidde Eyaleti'ne bağlı olarak başlamakta idi. Bu yazmalara göre Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya (1262/1846) sonu ve (1264/1848) başında verilen Sevakin ve Musavva Cidde Eyaleti'ne ait olan memurlar Muharrem (1265/1849) tarihten sonra tamamen çıkıldığı anlaşılmaktaydı. Böylece Mısır Valileri'nin bu taraflardan ellerini tamamen çekmesi ve bu taraflarda müdahalelerde bulmamasını istemişti.

Nitekim Sevakin ve Musavva idaresini Mısır'a devir edilme, herhalde sadece Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı küstürmemek için yapılmıştı. Çünkü bu iki yılın sonunda Mısır'a bağlı yeni idarenin yaptıkları değerlendirilmeden Sevakin ve Musavva Cidde Eyaleti'ne iade edilmesini emredilmişti. Aslında, bu dönemde Cidde Eyaleti'nde bu yerlerin muhafaza edilebilmesi için yeterli asker olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu dönemde Yemen'de çıkan olaylar için Cidde askerlerinin büyük bir kısmı oraya gönderilmişti. Bu sebeple Cidde Valisi Sevakin ve Musavva idaresini Cidde'ye yeniden devredildiğinde ellerinde yeterince asker olmadığı için bu taraflarda bulunan Mısır'a ait askerlerin bir müddet daha Sevakin ve Musavva'da kalmasını istemişti. Fakat bunu istemekle beraber, Sevakin ve Musavva idaresinden vazgeçilmemişti.

Dönemin Cidde Valisi mevcut durumuun şu şekilde özetmişti:“... *Sevakin-i mezkûre umûr zabtısında bulunan bir tabur asâkir-i Mısriyye'nin dahi mahallelerine avdet ve yerlerine asâkik-i nizamiye-i şahaneden diğer taburun ve sair lüzumlu olan başıbozuk serarı ve piyadenin ta'yîn ve irsâlleri lazimedan olduğuna ve Rabbimiz*

---

¹⁴² BOA, **İrade Mısır**, no: 401, lef.2.

Ta'âlâ ve Tebara Hazretleri umuru şevket-i şahâneyi rûz olunan buyursun bu def'a asâkir nizâmiye-i merkûzenin nıfs-i merâtibesi Yemen'e memuruiyetleri cihetiyle gerü kulan asâkir-i nizâmîye-i şahane nısf merâtibesi ve başı bozuk dahi cüzei bir şey kulup bunun üzerine ol taraflara dahi asâkir gönderildiği hâlde umur-ı zabtiye-i Hicaziye'ye kabil-i imkan olmayacağına binâen zıkr olunan Yemen meselesi sâye-i şahânedede bir hüsn-ı sûret bulduğu ve geçende bir tabur asakir-i nizâmîye ikmâl-ı noksanları hususunda vaki' olan niyaz-ı acizâne müsaade buyurulduğu hâlde ba'dehû icrâ-yı icabine bakmak üzere asâkir Mısriye-i mezkûrenin kemâkân iskeleteyn mezkûreteynde muvaketen ibkası icâb-ı hâl ve maslahatdan görünmüş ve asâkir-i Mısriyye ve mahall-i mezkûr memâlik-i mahrûse-i şahâne cümlesi velînimet-i şahinşah-ı cihan efendimiz olduğundan maslahatı sekteden vikâye olunmak üzere ve fakat asâkir nizamiyenin muvaketen kemâkan muhafazada bekâsı lazımeden görünmüş ve olvechile icrasına muvafakat buyurulmak üzere iktizası vechile müşarun-elyh hazretlerine bilzarure iş'âr olunması ...¹⁴³.

Bu talep Sadarete müzakere olmuştu. Bu teklife olumlu bakan sadrazam durumu padişaha sonmuştu. Padişah, sadareten gelen tahriratı inceledikten sonra yapılan teklifi kabul etmiş iradesi sadır olmuştu. Bu şekilde Sevakin ve Musavva Cidde Eyaleti'ne bağlanmasına rağmen, buraların muhafaza edebilmesi için Mısır askerleri geçici olarak bu taraflarda kalmasına izin verilmişti.

Cidde Valisi'nin bulunduğu bu talepte Mısır'ın yeni valisi olan Abbas Paşa ile hassasiyet göstermemişti. Sevakin'in Mısır'a bağlanmasında yaşanan olaylara kıyaslandığında bu dönemde bu komşu eyalet arasında yeni bir iyi ilişki olduğu görülmektedir. Burada Osmanlı topraklarının muhafazasının ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Böylece Sevakin yeni bir döneme girilmişti.

Aslında, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı ile gelen şüpheler bu dönemde ortadan kaldırılmaya başlanmıştı. Bundan dolayı için Mısır, eskiden olduğu gibi, bir Osmanlı eyaleti konumuna yavaş yavaş dönmeye başlamıştı. Onun sebebi, belki Kavalalı Mehmet Ali ve kumandanı İbrahim Paşalar'ın vefatları ve yeni gelen valinin

---

¹⁴³ 15 Ra 1265 tarihli Cidde Valisi Muhammed el-Seyyed Hasib olan Sadarete, BOA, **İrade, Mısır**, no: 401, lef.1.

daha yumuşak şekilde davranmaya başlamasıydı. Onun yanında Osmanlı topraklarını istila etmek isteyen emperyalistlerin farkında olan bu yeni vali de bir neden olmuştu. Bunun için bu dönemde Yemen’de çıkan problemler üzere Cidde Eyaleti’nde istenen askerî kuvvetleri Mısır’dan temin edilmesi istenmişti. Şöyleki Sadaret; “*el-hâletû hazîhi orada mevcut olan başıbozuk askerler üzerine muvaketen bin beşyüz nefer başıbozuk asâkiri daha tahrîr ve ilâve kılınmış ve şû kadar ki ol havalide başıbozuk askerler bulunamayıp emsâli gibi Mısır tarafından celb ve tahrîr olunmak lâzım geleceğinden bu mikdâr askerinin irsaline Mısır Valisi Fahametlu Devletlü Paşa Hazretleri tarafından muavenet icâbiyenin icra olunması...*”¹⁴⁴ gerektiğini belirtmişti.

Bu dönemde karşılaşılan problemleri Cidde Valisi şu şekilde özetlemişti: “*Habeş Eyaleti, Cidde Eyaleti’nin mulhakatından ve Memâlik-i Mahrûse-i Şahane’den olup fakat mukaddemce bi’l-etraf iş’âr kılındığı ve bu defâ Musavva muhafız-ı sâbıkı rifalü Halil Bey bizleri marifetiyele bi’l-tahkik kaleme alınarak lefen takdim şukka on bendi şâmil bir kıt’a layihanın üçüncü bendinde bittafsil arz ve beyan olunduğu vechile eyalet-i mezkûre Fâtih-i Yemen Sinan Paşa müddetinde feth olunmuş ve ahalinin süls mikdarı elyevm ehl-i islam olup ma’adası kıbti mezhebinde ise de havali-yi mezkûre bir müddetden berü gerek taraf Devlet-i Aliyeden ve gerek memurîn saltanat-i seniye tarafından aranılıp sorulmayup eyalet-i mezkûre taht-ı hükümetden çıkmış ve ekseri mahsulleri elyevm Habeş hükümdarı bulunan Res Ali’nin yedinde, [kendi] karaşık, validesi Muslime olup kendisinin dahi izhar-i din-i mübin eylemiş aslında olduğu mukaddem vaki’ olan tahkikât üzerine taraf-ı Çakerinden mektup tahririyle evvel emirde tedip ve telifine bakılması mutala’a olunarak yazılacak mektubun müsvedesi takdimiyle fi 27 Ca 1265 tarihinde istizan olunmuş ise de, olbâbde ne vechile tensip ve irade-i seniye buyurulduğuna dair bir gün emrnâme seniyyeleri zuhur etmemiş ve zikr olunan Habeş Kutan kabilesi mutekadden sâlif-i çakerî ifadesi üzerine Fransa himayesine girmiş deyü eğerce işar olunmuş ise de muaharren ve bu defaa vaki’ olan tahkikat pendkaneme göre Fransa ve İngiltere devletleri tarafından himayelerine çalışılmış ve çalışmakta iseler de, müşarûn-elyh kabul etmemiş ve mevki cihetine dahi düvel-i müşarûn-elyhumayla münasebeti*

¹⁴⁴ 6 Şaban 1265 tarihinde Sadaret’ten Cidde Valisi’ne ve Maliye Nazırı’na gönderilen hüküm: BOA, A. MKT. No: 200, dosya 33.

olmadığı ve Eyalet Habeş'in hududu ve sınırı mükeddemen ve bu def'a takdim kılınan layihalarda gösterilmiş ve harita-ı mezkûrede dahi işaret olunmuş ve eyalet mezkûre memalik saltanat-ı seniyyeden olup Cidde Eyaleti'ne beraber tevcih olunarak ferman-ı alî şâhanda dahi musarrıh bulunmuş olmağla icraât iktizası re'y-i rezin-i isabet-karîn Hazret-i vekâlet penahilerine manut ve mutavakkıf mevaddan olduğu"¹⁴⁵.

Bu layihe göre (1265/1849) tarihine Habeş Eyaleti Cidde'ye bağlı olduğu belirtilmişti. Ayrıca Cidde Valisi Mehmet Es-Seyyid Hasib bu tarafların tehlikelerden koruması için bu bölgede daha önce çalışan ve iyi bilen şahıslardan da istifade etmişti.

Bu bölgede bulunan Sevakin'in de bu emperyalist güçlerin saldırısına maruz kalacağından endişelenen Cidde Valisi alınacak tedbirler şu şekilde açıklamıştı:

“Musavva ve Sevakin iskelelerine canib-i ecânibden bazı güne tasalut vuku'una dair alınan havadisın tahkik ve istinkahiyle olbâbde baz erbab-ı vukuf tüccar tarafından verilip takdim-i haki payı sami-i Hidivleri kılınan varaka tercümesine göre Aden memuru canibinden Berbara iskelesine baz mertebe müdahale vuku' bulmuş ise de mu'ahrren taarruzdan kefi yed edilmiş ve Muha benderi pışkah ve sevahilinde vaki bazı mahallelerde birkaç kıt'a planga ve tabye inşasıyla toplar vaz' olundu ve mikdar-ı kifaye topçu nefarâtı tayiniyle istihkam verildiği halde ol havalinin Yemen ve yasârinde olan mahâl ve iskeleler ile cezâirin muhafazasını mûcib olacağı mukaddemce taraf-ı çakeriden arz ve beyan olunmuş ise da tayin olunacak nefarâtın mikdarı ve ne makûle asker vaz' olunması lâzım geleceği ve keyfiyât-ı sâiresi layıkıyla açılmamış ve yazılan yerlerin alhaletü hazihi idare-i hâziresi ne taraftan icra olunmakta olduğu bildirilmemiş olduğuna ve böyle iş'arât-ı sathiyeye üzerine tedabir-i lazime icra olunamayacağına binaen buralarının bi'l-etraf iş'arıyla beraber Fransa himayesine girmiş olan Habeş Kutan kabilesi Afrika sevâhilinin neresinde sâkindir ve himayet maddesi ne vaktiden berü câridir bilinmek iktiza edeceğinden buralarındahi bi't-tahkik arz ve işârını ve hususat sâireyi

¹⁴⁵ 15 Za (1265/1849) tarihli Cidde Valisi'nden Sadarete gönderilen mektup, BOA, **İrade Mısır**, no: 425, lef.2.

mutazammın raha zib-i tekrım ve ibcâl olan bir kıtaa emr-i nâme-i sâmi Hazret-i Hidivleri me'al-ı âlisi harf be-harf rehin-i ikân-ı çakeri olmuş ve salifü'l-bayan tabiyelerin ve Bâbi Mendeb'in mevakii ve mevaki' sâire bi'l-etraf ma'lum-ı sâmi Vekalet-penahileri buyurulmak üzere harita bahriyeden bir kıt'a harita bulduruyarak lazim olan mahalleler serhle işaretle leffen takdım kılınmış ve salifi'lzıkr Bâb-i Mendeb Yemen Eyaleti dahilinde Muha ile Aden benâdiri mâbeyninde bahr-ı Süveyş'in nihayeti ve bahr-ı muhitin ibtidasi demek olup bahryin-i mezkûrteyine kıyasen bir boğaz olup buruna tesaddüf etmiş ve mevki' munasebetiyle icâb eden mahallene bir kıt'a ve karşısında bulunup Mebyon? Tabır olunan cezîreye dahi diğer bir kıt'a tabiye inşasıyla Bâb-i mezkûr tabiyesine olan kıt'a top vaz'ıyla yüz nefer topçu ve muhafaza-yı lazimesiyçin dahi yüz nefer başıbozuk pıyade asâkiri ve cezîre-i mezkûr tabiyesine dahi beş altı kıt'a top vaz'ıyla yalnız elli altmış nefer topcu asâkiri taiyn ve ikame olunduğu hâlde her vechile muhasenât-ı adîde ve ol havalice fevâid kesîreyi müceb olacağı ta'rif ve tekrardan mustagnı bulunmuş olmağla ber vech muharerr tabiye -i mezkûrelerin inşasıyla olmıkdâr top ve askerın taiyn ve ikâmesi hakkında ne vechile tensip ve irade buyurulur ise icrâ-yı iktızası mücerred re'y-i âliye menut idüğü¹⁴⁶.

Cidde Valisi Kızıldeniz sahillerini ve özellikle Afrika'daki eski Osmanlı toprakları ve ona bağlı müslüman halkların korumak amacıyla harekete geçmiş ve Osmanlı hükümetini ikaz etmişti. Ayrıca planları yerine getirebilmek için Mısır Hidivi ile bir problem yaşamamak merkezden bu konuda tedbirler alınmasını beklenmişti. Ona göre Afrika'dan gelen haberler, ve özellikle Fransa ve İngiltere taraflarından yapılan sömürgeleştirmenin başlangıcı olan himaye altına alınma teşebbüsünün karşısına durmak için Osmanlı Hükümeti'nden bu şekil himayelere de açıklık getirmesini istemişti.

Bu taraflarda başlayan sömürgecilik hareketleri Osmanlı'ya bağlı olan kabile ve kavimleri devlete karşı kışkırtmaktaydı. Bu dönemde Yemen ve Afrika'daki mahalli kavimler bu tür teşvikleri tespit etmek mümkündür¹⁴⁷. Bunun için, hem

¹⁴⁶ BOA, **İrade Mısır**, no: 425, lef.2.

¹⁴⁷ Cidd Valisi Mehmet es-Seyyid Hasip'ten 23 L 1265/1849 tarihli şukka Sadarete; BOA, **İrade Mısır**, no: 425, lef.5.

Cidde Valisi gayretiyle hem de merkez, emperyalist devletlere karşı bu konuda önlem olmaya başladı.

Görüldüğü gibi, bu dönemde Mısır Eyaleti değil, Cidde ön plana çıkmış ve sınır tespiti harekete geçmişti. Bunun için Cidde Eyaleti'ne eklenen Habeş Eyaleti'nin arazisini de yeniden tespi edilmeye başlanmıştı. Bu şekilde Sevakin limanı da yeniden gündeme gelmişti.

Bu dönemde merkezden, Sevakin limanı, ona bağlı olan topraklar ve kavimlerin tespiti istenmişti. Hatta bu görevi yerine getirmek için merkezden memurlar gönderilmişti. Cidde Valisi de şu isteklerde bulunmuştu: “*Cidde Eyaleti muzafâtından Sudan hududuna karışmış olan Sevakin tefriki ve aşîre şeyhliğiyle haberin zekâtı keyfiyetini ve sâ'ireye dâir selefleri Devletlü Paşa Hazretleri tarafından gelen evrak Meclis-i Vâlâ'ya verilüp bunların cümlesinde savb-ı vâlâlarına irsâliyle havi olduğu hususunun Devletlu Pertev Şerif Hazretleriyle bi'l-müzâkere oltaraf âlî usûlüne tevfiken bunlar hakkında ne vecihle mu'amele olunması lazım gelir ise başka başka muvazehhen ve sarî'an bu cânibe işâr olunması meclis-i mezkûrdan ba mazbata ifade olunmuş ve zikr olunan evrak savb vâlâlarına gönderilmek üzere takdimiyle kapu kethüdaları izzetlü bey efendiye i'tâ etdirilmiş olmağla olvecihle icâb hâlin hüsn-i icrâsına ve kararın bu tarafa bezl-i himmet ve musâra'at buyrulması*”¹⁴⁸.

Nitekim Afrika'da Osmanlılara ait olan topraklardan Sevakin kaymakamlığı hakkında hükümet ve Meclis Vâlâ'da müzakereler yapılmıştı. Bu görüşmelerde Sevakin sınırı belirtmesi için emirler gönderilmişti. Sınır yanında Sevakin'e bağlı olan aşiretler de bahis konusu olmuştu. Bu görüşmelerin neticesi Cidde Eyaleti'nin valisine özel bir memur gönderilmişti.

Kızıldeniz'in batısında bulunan Sevakin limanı sınırının tespiti ve Mısır'a bağlı Sudan idaresinden ayrılarak Cidde'ye bağlanması teşebbüsünde bulunan Osmanlı merkez idaresinin bu dönemde Afrika'da emperyalist tehlikesinden

---

¹⁴⁸ Sadarettin Cidde Valisi'ne gönderilen 7 Muharrem sene 1267/12 Kasım 1850 tarihli hüküm; BOA, A. MKT, UM. Dosya no: 38, vesika no: 71.

korumak için nedenleri vardı. Ayrıca bu dönemde hem Cidde'ye bağılı Hicaz tarafından çıkan isyanların önlenmesi gerekiyordu.

Ayrıca, Sevakin limanı Mısır idaresinde kaldığı süreç içinde idarî ve iktisadî bakımından gelişmeler olmadığı anlaşılmaktaydı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa idaresi bu taraflara modern bir idare tarzı getirmemişti. Sadece bu taraflarda bulunan kavimleri özellikle Hadendava kabilesine huzursuzluk vermişti. Daha ziyade Sudan'daki Kavalalı Mehmet Ali Paşa oğlunun İsmail Paşa'yı öldürülmesi, müteakiben meydana gelen kanlı olaylar Sudan halkının arasında kötü bir hatıra bırakmıştı. Bunun için Sevakin'de bulunan Hadendava kabilesi şiddetli bir şekilde Mısır'a bağlanmak istememişti.

Cidde Eyaletine bağılı Sevakin limanı, Cidde limanı ve Haremeyn Şarifeyn'e iyi bir bağlantıları var olmakla beraber İslam tarihi boyunca Afrika'dan gelen hacıların hareketleri yanında, ticaret ilişkileri için de Sevakin'in düzgün bir şekilde idare bulunması gerekmektedir. Bu nedenlerle Cidde Valisi, Sevakin'in sınırının tespiti ve aşiretlerin iyi idare edilmesi için çaba sarf etmişti. Bunun yanında, Osmanlı Hükümeti, bu dönemde emperyalist hareketlere karşı durabilmek için bu taraflarda bulunan Osmanlı'ya bağılı kavimler ve kabilelerin iyi idaresine önem vermişti.

1-Cidde Eyaleti'ne yeniden bağlanan Sevakin'de İdarî Düzenlemeler (1265–1281/1865-1848)

İ. CIDDE VALISI HASIP PAŞA DÖNEMİNDE SEVAKİN

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın vefatından sonra, Habeş Eyaleti'ne eklenen Sevakin ve Musavva ile onlara bağılı olan kavimler Cidde Eyaleti'ne denetlenir olmuştu. Nitekim bu dönemlerde Yemen'de çıkan olaylar için Hicaz'dan Yemen'e askerler gönderilmiş, bunun için Cidde Valisi Afrika limanlarını idare ve muhafaza edebilmek için Mısır eyaletine bağılı olan askerlerin o tarafta bir süre daha beklemesini istemiş ve daha sonra Yemen meselesi için de Mısır'dan asker istemişti. Bu isteye üzere Osmanlı Hükümeti'nden karar çıkmıştı. Cidde Valisi Mehmet es-Seyyid Hasip, bunun yanında eyaletine eklenen Habeş eyaletinin idaresi için bazı

tedbirler almıştı. Bunların başında; asker tedariki ve emniyet meselesi de sınırlar belirtilmesi idi. Bunun için de bölgelerde kaymakamlar bulunmaktaydı.

2- SEVAKİN KAYMAKAMLIĞI

Padişah fermanına göre, (I.Muharrem 1265/27 Kasım 1848) tarihinden itibaren Sevakın limanının idaresi Mısır Eyaleti'nden Cidde Eyaleti'ne ilhak olmuştu¹⁴⁹. Nitekim daha önce kısa süre içinde Mısır Eyaleti'nin içinde kalan Sevakın limanına gelen kaymakam, özellikle Mısır askerleri ve memurları çıktıktan sonra, bu kaymakamlığın sınırlarının nereye kadar uzanmış olduğu ve bu sınırların içeride kimlerin yaşadığının tesbitinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır¹⁵⁰.

İ. SEVAKIN'DE KAYMAKAMIN TANSİB MERASIMI

Osmanlı Devleti taşra teşkilatında bulunan uzak eyaletler ile bu eyaletlere bağlı sancak ve kaymakamlar tayin oldukları yer vardıklarında kendisini tanıtmak için bir merasim yapılmaktaydı. Özellikle Afrika'da bulunan Habeş Eyaletine gelen görevliler için bir tansib merasimi yapılmaktaydı.

Bu tansib merasimlerinin Sevakın ve Musavva'ya gelen sancak beyi ve kaymakamlar için yapılıyordu. Bu merasimler kaymakam şehre geldikten sonra iki üç gün içerisinde yapılmaktaydı. Muhtemelen geldiği sancakta bu merasimin yapılma sebeplerinden birisi her kese haber ulaştırmayı hedefliyordu. Bunun yanında taşradaki ve bağlı temsilcilerin yerlere temsilcilerin gelmesi ve iyi bir şekilde giyinilmesi bu törenlerin önemini daha da arttırmaktaydı artılanmaktaydı. Zira bu merasim daha bereketli ve kabulüne mazhar için Cuma günleri yapılmaktaydı. (1268/1852) yılında Musavva'ya gelen kaymakam İbrahim Paşa'nın merasimi Cuma gününde yapılmıştı. İbrahim Paşa bu merasimi şu şekilde anlatmıştı: “*Bin iki yüz altmış yedi senesi Cumade'l-ahirinin on sekizince Penrşembe günü saat üç râdelerinde ? semere-i tesir-i nüfuz müşiranları olarak biselametihillah tâlâ Musavva'a benderine vasil olmuşuzdur. Ferdası gün Cuma namazından evvel*

¹⁴⁹ Padişahın (1265/1848) tarihli İradesi, BOA, **İrade Mısır**, no: 401, lef.2.

¹⁵⁰ Bu tarihte Mehmet Ali Paşa vefat etmiş, tarih karşılaştırmak için bkz. Mohammed Muhtar Paşa, kitabü'l-tevfikası İlhamiye fi mukavement tvarihi el-Hicriye Bi'l-sinin el-Efrenfiyye ve'l kibtiye,II,Tahkik Muhammed Amere, Beyrut: Emüessestü'l-Arabiyye Li'l-Dirasat ve'n-Neşr, 1980/1400, s.1309

bender-i mezbûr Naibi ve ulema ve sadât ve vücûh ve ahali-i belde cümleten hazır bi'l-meclis oldukları halde ferman-ı şerif âlî-şan ile emr sa'âdetleri kıraet olmağla tezâyüd-i ömr u şevket-i cenâb-ı mülûkâne ile ömr ve ikbâl-ı devletleri dua-yı hayriyet âyâti cümle taraflarından ifâ kılınmış ve cümle ahali şer'-i şerif ve kanun-ı münîfe itâat ve evâmir-i hazret-i şehinşahiye inkiyad ile iltaf ve ihsan-i cenab-ı mülukaneden memnun ve müteşekkir oldukları misüllü kâfesi her halde da'uât-ı hayr ile meşgul ve evsâf ber gezîde-i müşirilerinden mteşekkir bulunmuş olmağla keyfiyet-i ma'lum devletleri buyurulmak üzere işbu arızanın takdimine mücaseret kılınmıştır¹⁵¹.

Anlaşıldığına göre bu merasimlerin öneminin göreve başlama ve halklar ile tanışmaktı. Diğer tarafatan mahallî halk ve ayanın itaat etmesinin göstermesi bakımından hadise teşkil etmekteydi. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti kabul etmesi ile birlikte Sultan için bir dualar okunmaktaydı.

Musavva'da olduğu gibi, Sevakın'e yeni kaymakam geldiğinde halk şehrin ayanları ve görevlileri önünde tayin fermarı okunmaktaydı. Ondan sonra Sultan ve devletin devamı için dualar yapılmaktaydı. Bu toplantı bir de Sevakın önemli görevlileri, Sevakın kadısı ve müftüsü, Nakibü'l-eşraf, tarikat şeyhleri âlimler, Şeyhü'l-tücar, Sevakın emiri, Şeyhü'l-urban, kabilelerin şeyhleri ve idareciler bulunmaktadır¹⁵².

İİ. SEVAKIN KAYMAKAMLIĞINA YENİ TAYINLER

Sevakın, Cidde Eyaleti'ni yeniden ilhak ettikten sonra, Sevakın Kaymakamlığı'nda Osmanlı ordusunda askerî rütbe haiz olanlar eskiden olduğu gibi askerî görevler için tayin edilmekteydi. Bilgilere göre bu yeni ilhak ile Sevakın'de Anadolu Hümâyûnu sevari birinci alay kumandanı miralay Muhsin Bey tayin edilmişti.

¹⁵¹ (30 Cemazeyilevvel 1268/ 22 Mart 1852) tarihli Musavva yeni kaymakam İbrahim Paşa merkeze gönderdiği Arapça mektubununtercümesi, BOA, **İrade Mısır**, no: 516, lef.3.

¹⁵² (9 Recep 1268/ 29 Nisan 1852) tarihli Sevakın ahalisinden sadarete gönderilen Arapça mektubu, BOA, **İrade Mısır**, no: 516, lef.5.

3- SEVAKIN KAYMAKAMI MUHSIN BEY (1848–1850)

Böylece, Sevakın'e ilk atanan kaymakam Muhsin Bey olmuştu. Onun ilk iş olarak Sevakın kaymakamlığının sınırlarının Mısır'a bağlı Sudan'dan ayrılması olduğu anlaşılmaktadır. Fakat belgelere göre, (12 Ramazan 1266/22 Temmuz 1850)de Muhsin Bey yerine Mahmut Refki Bey'in Sevakın Kaymakamlığı'na tayin edilmişti¹⁵³.

Fakat daha önce işaret edildiği gibi bu tarihlerde Yemen'de çıkan problemler için Hicaz askerleri büyük kısmı orası ile ilgilendiği için Sevakın'de geçeci Mısır askerleri hazır bulunmuştu. Ancak artık Sevakın ve Musavva kaymakamlıklarının merkezden tayin edildiğini açık ve net olduğu ifade edilmişti.

4-SEVAKIN KAYMAKAMI MAHMUT RIFKI BEY (1266–1267/1850–1851)

Sevakın Kaymakamlığı'na gelen Refki Bey'in ilk işi kaymakamlık sınırı tespit etmekteydi. Osmanlı Hükümeti, Sevakın Kaymakamlığı'nın sınırı konusunda, Cidde Valisi'ne gönderdiği tezkirede: "*Cidde Eyaleti muzafâtından Sudan hududuna karışmış olan Sevakın tefriki ve aşîre şeyhliğiyle haberin zekâtı keyfiyetini ve sâ'ireye dâir...*"¹⁵⁴ bildirmişti.

Bu sınır meselesinin çözmesi isteyen yüksek makamlarda Cidde Valisi'ne gönderen bu tezkire üzerine Sevakın'de bulunan kaymakama emirler gönderilmişti. Fakat bu sıralarda sınır meselesi çözülmeyen Sevakın kaymakamı, Mahmut Rıfki Bey tayin edilmesinden yaklaşık bir sene sonra (29 Ramazan 1267/28 Temmuz 1851) tarihinde vefat etmişti¹⁵⁵. Bu ölümün haberi şu şekilde bildirilmişti: "*Velî ni'amim amanım, Allah amanın Efendimiz: mukteza-yi tâli' Sevakın ceziresinde siyahını sâkîlerin dest nekbetlerinden zevk bî-sefa etmesi tedarikinde ve inşa Allahu tâla azimetden ola bir geçe mübarek dâmen âlî veli ni'metleri takbiliyle vedâ' olunacağı*

¹⁵³ 12 Ramazan 1266/22 Temmuz 1850 tarihli Maliye Nazırlığına ve Tophane âmirine müşirliğine gönderilen tezkire, BOA, A. MKT, no: 754/83.

¹⁵⁴ Sadaret'ten (7 Muharrem 1267/12 Kasım 1850) tarihli Cidde Valisi'ne gönderilen tezkere, BOA, A. MKT, UM dosya 38, vesika 71.

¹⁵⁵ BOA, A.Z DVN, dosya 69, vesika 83.

ve amânım Allah nuru gönderildi gerüde olarak Sevakin diyerek gerçeği ve hali bî minet bendekânem gibi siyah idüğü muhat-i'ilm atebe-i seniyyelere buyrulmak ve balade arz ve istirhâm eylediğim evamirin lütfen ve ihsanen irsâli ve inâyet buyrulmaları bâbde veol hâlde emr ü ferman benim kendi efendimize kadar”¹⁵⁶.

5-SEVAKIN KAYMAKAMI MEHMET PAŞA (1267–1268/ Temmuz1851- Ekim 1851)

Mahmut Rıfka Paşa'nın vefatından sonra da Sevakin kaymakamlığı miriliva Mehmet Paşa'ya verilmişti¹⁵⁷. Sevakin'e yeni bir kaymakam tayin etme sıralarda Cidde eyaletinde yeni bir vali tayin olunmuştu. Cidde'nin yeni Valisi Agah Paşa, Sevakin için yeni kurallar ortaya koymuştu: Agah Paşa göre Sevakin limanı stratejik mevkisi dolayısıyla daha iyi bir şekilde idare edilmesi lazımdı. Bunun için bu dönem Sevakin sahilleri emniyet altında tutulması için askerî teşkilattan ayrı bir memur tayin olunmuştu. Bundan dolayısıyla mühtemelen Mehmet Paşa Sevakin'de görevi kısa bir süre içinde sona ermişti.

6- SEVAKİN'DE KAYMAKAM NURETTİN PAŞA DÖNEMİ (1268- 1272/1851-1856)

Sevakin'in daha iyi idare edilmesi için kaymakamlığı daha iktidarlı, dürüst ve dikkatli birisinin tayinini istemişti. Bunun için Ziraat Meclisi üyelerinden Mehmet Nurettin Paşa düşünülmüştü. Bu düşüncenin sebebi adı geçen beyin dürüst ve yönetim kabiliyeti yanında Arapça bilmesi de etkin olmuştu. Bu tavsiyeler üzere Sadaret'ten Padişah'a bir tezkere gönderilmişti. Bu tezkere üzerine Padişah'ın iradesi çıkmıştı¹⁵⁸. Yeni atanan kaymakam Mehmet Nurettin Bey'e özel ve uzak bir yere tayin edilmesi dolayısıyla iyi bir maaş verilmesi yanında yol masrafları ve ihtiyaçları için kendisine 15.000 kuruş harcrah verilmesi kararlaştırılmıştı. Padişah'ın iradesi şu şekilde idi:

¹⁵⁶ BOA, A.} DVN, dosya 69, vesika 683.

¹⁵⁷ BOA, İrade Mısır, no: 490, lef.2.

¹⁵⁸ “... istizan âli penahları vechile mûma-âleyh Mehmed Nurettin Bey'in evvelki gibi umur-i mülkiye ve masalih vaki'ade Cidde Valisi müşarun mamuriyeti...” I. Muharrem sene 1268/27 Ekim 1851 tarihli Padişah iradesi, BOA, İ. DH, no: 14794.

“Habeş sahilllerinde ka’in Sevakin iskelesi şayan-ı i’tina bir mahal olması cihetle mukaddemce oraya ümera-yı askeriyeden memur-ı mahsus ta’iyn olunmuş ise de memuru olan zat geçende devletlü sa’adetlü Şerif Mehmet bin Avn Efendi Hazretleriyle Der-Sa’det’e geldiğinden memuriyeti açıkta kalmış olmasıyla mülhakatıyla iskele-i mezkûrun idaresi zimmında oraya mütayakkız ve mustakim bir kaymakam ta’iyn kılınması muktazi görüldüğüne ve Meclis-i Ziraat a’zasından mütevefâ Şamli Ragıb Paşazade rütbe saniye ashabından Mehmet Nurettin Bey lisan-ı Arabiye aşına ve mukaddem ve mustakîm bendegandan ve oraya erdab olduğuna binâen evvelki gibi umur-i mülkiye ve mesalih vaki’ada Cidde Valisi devletlü Agah Paşa hazretlerine müracaat eylemek üzere mir-i mûma-elyhin Sevakin kaymakamlığına icrâ-i memuriyetini ve evvelki memuriyetine tahsis kılınan maaş ve ta’iynat memûriyeti umur-i mülkiyeden olması cihetile hazine-i calîleye nakl olunup fakat mahallî emvalinden muhassas olduğu cihetle burada kaydı olmadığından mikdarında ma’lumât yoğsa da mahallin bu’dına ve mevki’in bir hal-i müstesnada bulunmasına nazaran her ne mikdar maaş tahsisine lüzum-ı sahih var ise icâbını istizan eylemesi hususunun Cidde Valisi Devletlü Paşa hazretlerine iş’ar olunması ve mûmâ-elyh bazı lüzumât-ı seferiyesini tedarik için harcıraha muhtac olduğundan ahval-ı hazırası cihetiyle hazine-i celîleye dahi ziyade sıklet verilmemek ve mir-i mûmâ-elyhe dahi levazimâtını tedarik ve yol masrafını tesviye eylemek üzere kendüsüne onbeş bin kuruş harcırah ihsan buyurulması ...”.

Bu şekilde Mehmet Nurettin Paşa, Sevakin kaymakamı olmuştu. Bu tayin icaraatında, önemli bir nokta ortaya konmuştu. Bu tarihlerde Sevakin’de bulunan memurların merkezden atanması düzgün bir şekilde görünmektedir. Muhasasatı ve masrafları bile İstanbul’un tavsiye üzere yazılmaktadır.

Padışah’ın Kararı üzere Nurettin Paşa İstanbul’dan hareket etmişti, Mısır’a uğrayıp Cidde’ye varmıştı. Cidde’ye ulaştığı sırada Cidde Valisi Mekke’de bulunduğu için Nurettin Bey de Mekke’ye gitmişti. Mekke ziyaretinde umre yapmıştı. Mekke’de Cidde Valisi ile görüşmüş ve ondan emirler almıştı. Nurettin Bey yanında bulduğu fermana ilave olarak Cidde Valisi’nden de bir yazılı emir almıştı. Bu emrin bu taraflarda özellikle Sevakin ve Musavva’da “buyuruldu” diye

adlandırılmıştı. 25 Cumadelâhir sene 1268/16 Nisan 1852'de Nurettin Paşa Sevakin limanına ulaşmıştı.

Bu yolculuk Sevakin kaymakamı tarafından şu şekilde anlatmıştı:

"Sâye-i şevket-vaye Hazret-i şahane ve hüsn-ı tevcihat-ı cenab vekâlet penahi semersiyle Mısır'dan Cidde'ye muvasalat abidanem müyesser olup devletlü Paşa Hazretleri Mekke'de bulunduğuna binaen Mekke'ye gidilüp evvela tevaif-i Beytullah ve hacet-i esvade yüz sürerek ve sa'î ümre ederek zat-ı şevket-simat Hazret cenabını ve Cenab-ı seni'l-menakib-i sadaret penahiyle zat vala-yı munimilerine ed'îye-i hayriye ve tezâyüd-ı ömr ve ikbal ebediyeye ibtidar ve saniyen müşarun eleyh hazretiyle mülakat olunup hak-ı na-mustahak bendeganda mücerred asar-ı hüsn-i tevcihat devletleriyle eşvar-i iltifat ve mesuliyet-i acizaneye müsaade ve mu'avenet buyurularak ve bendeganemde bulunan me'muriyet ferman-ı âlişân mûcibince tarafından dahi bir kıt'a buyuruldu sani i'ta buyurulmasıyla mah Cumade'l-ahirin yirmi beşincei Penşembe günü mahall-ı me'muriyet bendegânım olan Sevakin nâm cezireye muvaselet..."¹⁵⁹

Nurettin Paşa, Sevakin'e ulaştıktan sonra üç gün içinde Sevakin'e ve civarlarında bulunan idareciler ve kabile şeyhler ve tüccar ayanları, meclis üyeleri ile bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda merasim şeklinde elinde bulunan tayin emrini okumuştı. Bu tayinden Sevakin halkı memnuniyet duymuş ve teşekkür etmişlerdi. Kaymakam bu olayı şu şekilde anlatmıştı:

"... ve üçüncü günü ma'muriyet-ı fermân-ı âlişanıyla buyuruldu samiyi bilcümle ahali ve vücuh-i belde müvacehelerinde feth ve kıra'et kılınup cümlesinden zat-ı keramet-simat Hazret tacidariye istiqlab-ı da'vat icâbat-ı ayete ibtidar olunmuş ve ol bâbda bi'l-umum ahalisinden ve meclis-i azalarından alınan teşekkür arz mahzar ve mazbata lefen takdim hakpa-yı âli-i veli'l-ni'meleri kılınmış..."¹⁶⁰

¹⁵⁹ Sevakin kaymakamlarından Cidde Valisi'ne gönderilen 19 Recep 1268/9 Mayıs 1852 tarihli mektup, BOA, **İrade Mısır**, no: 516, lef.2.

¹⁶⁰ BOA, **İrade Mısır**, no: 516, lef.2.

Buna göre Sevakin kaymakamı tayin merasimi var idi. Bu merasimde Savakin'in yüksek gelir sahipleri olan tüccar ve şehbenderi, kabilelerin şeyhleri, nakibüleşrafi nekibi, Sevakin'de bulunan yüksek rütbeli memurlar ve askerler önünde Padişah hükmü ve Cidde Valisi'nin mektubunu okunduktan sonra toplanan ayanlar emri kabul ederek padişaha ve Osmanlı Devleti'ne uzun ömürlü olsun diye dualar okumaktaydı. Bu toplantıdan sonra artık yeni olan kaymakam beli olup iş başında bulunmaktaydı.

Sevakin kaymakamlığına gelen Nurettin Paşa ilk karşılaştığı zorluklardan birisi, halkın şikâyetleri, ikincisi ise Sevakin kaymakamlığının sınırlarının belirtilmesi teşkil etmekteydi.

Sevakin kaymakamı Nurettin Bey Sevakin'e geçtikten sonra, kaymakamlığının idari meseleleri anlamak çözmesi için halkın ileri gelenleri ve orada bulunan memurlar ile müzakere ederek bir layihe hazırlamıştı. Ona göre; Sevakin kazası ve bu topraklarda bulunan urban aşiretleri kısa bir süre Mısır Vilayeti'ndeki Sudan'a bağlanmıştı. Ancak, bir süre sonra Mısır yönetiminden geri alınmıştı. Fakat Mısır Eyaleti'ne bağlı olan Sudan topraklarında ve Sevakin'den yarım saat uzakta bulunan askerlerinin Sevakin'e bağlı halklardan zulmince fazla vergi istemişlerdi. Aslında Sevakin'e bağlı bu ahali fakir oldukları için mal ve çocukları bırakarak Sevakin adasına geldikleri halde Mısır'a bağlı olan memurlar onları takip edip cebren olarak geri almaya çalışmışlardı. Bu durumda halk pirşan hale düşmekteydi. Bu nedenle çözüm olarak sınır meselesi belirlenmeye çalışılmaktaydı. Bu sınır meselesi çözmeden bu kötü durum devam edecek halk yerlerini terk ederek başka yerlere göç başlayacaktı¹⁶¹.

Bu şekilde Nurettin Bey Sevakin kaymakamlığının idaresini düzeltmek için yaptığı planlar İstanbul'dan onaylanmasını istemişti. Kaymakamın düşünceleri şunlardı: “... *Sevakin kazasının kaffe-i arazi ve urban ve aşâiri Sudan'a tabi'dir deyü el-ân Mısır Hükümeti yedlerinde olup hükümet-i mezkûr tarafından Sevakin'e yarım saat mahalde olan askerinin asl-i Sevakin urbai ve ahalisine derkar olan ta'dileri ve*

---

¹⁶¹19 Recep 1268/ 9 Mayıs 1851 tarihli Sevakin kaymakamı Mehmet Nurettin'den gönderilen mektup, BOA, **İrade Mısır**, no: 516, lef.2.

telf-i nüfûse zülm ve hasaretleri ve rusumâtıdan ziyade emvâlin tahsilinde rencideleri mulabasıyla fukara ve aşâ'ir mal ve evlâd ve 'iyallerını terk edüp ceziyeye geldikçe memurîn muma-ileyhem gelüp meşayih merkûmânı der zincir ederek götürülmekte olduklarından ve bu bâbda haklarında rehm ve şefket hazret-i şahane buyurulmadığı ve Sevakin'in hudud ve arazisi ve urbanı hükümet-i Mısriyye'den tefrîk kılınmadığı takdirce işbu zülm ve ta'addi tâkat götürmeyeceklerinden ahali-i mevcude külliyyen perişan ve her biri bir tarafa firâr edecekleri ifade-i vakı'alarından mustebân olmağla çünkü Sevakin layiha-yı bendegânımda arz ve işâr olunduğu vechile Sudan'ın iskelesi ise de saye-i cenab-ı şahanede arazi ve mulhakât sabıkası Mısır'dan tefrîk olundukta Sevakin az müdet içinde Hicaz'da pek meşhûd iskele olup varidat-ı miriyyesi dahi tezâyüd bulunacağı ve suret-i ma'mûriyet ve ahalisinin cem' ve emniyeti layihe-i bendegânımda bast ve beyan olunan mevadın icrasına musaade-i âlî-i cenab-ı şahane erzan buyurulmasına menut bulunmuş olduğu inşa Allahü te'âlâ muhat-ı 'ilm sâmi velî'n-n'imileri buyurulduktan ol bâbda ve her halde emr ve ferman hazret velî'l-emri kadar"¹⁶².

Sevakin kaymakamının ifadasına göre kaymakamlık sınırı belli olduktan sonra kısa bir süre içinde Cidde Eyaleti'ne bağlı olarak ünlü bir liman olacaktı. Bu limandan devlete iyi bir kazanç sağlayabilirdi. Bunun yanında mimari ve iskan bakımından düzenleyecektir. Ayrıca şehir daha güvenli olacaktı. Bu amaca ulaşabilmek için hazırlanmış olan plan onaylandıktan sonra başlayacaktı.

İ. SEVAKIN KAYMAKAMI MUHASASATI

Sevakin kaymakamlığı'nın düzgün haline getirmek amacıyla Sevakin kaymakamı ne kadar maaş alacağını da bahs konusu olmuştu. Hicaz Valisi Sevakin'de yeni tayin edilen Nurettin Paşa'nın maa muhasasatını iyileştirmek için merkezden izin istemişti. Aslında Nurettin Paşa tayin tezkiresi üzerinde gelen emir, onun maaş konusunu açıklamamıştı. Sadaret'ten gelen mektupta Sevakin'e daha önce tayin edilen memurların ne kadar maaş ve muhasasatı olduğunun Maliye Nezareti'nden sorulmasını istemişti. Özellikle Sevakin yeri uzak bir yer olduğu için özel bir durumu var idi. Bunun için Maliye Nezareti'nden Maliye Nazırı'nın bu

¹⁶² BOA, **İrade Mısır**, no: 516, lef.2.

meseleyi hal etmek için Sevakin'e daha önce tayin edilmiş olan kaymakamlara verilen maaş ve muhasasatlar araştırılmıştı. Sevakin'e daha önce tayin edilen Hicaz ordusundan mirliya Mehmet Paşa'ya ait kayıta bulunan maaş ve muhasasat çıkarılmıştı. Defterlere göre zikr edilen Mehmet Paşa aylık yedibin beş yüz kuruş maaş almıştı. Bunun yanından nizamiye usulü üzerede günlük 32 nefer tayinatı da bulunmaktaydı. Zikr edilen tayinat aylık olarak 3415 kuruş olmaktadır¹⁶³. Daha önce Sevakin kaymakamı olan Mehmet Paşa'nın aldığı maaş kaydı makam sadarete yollanmıştı¹⁶⁴.

Masarıfat muhasebesinin pusulasına atfen Sadaret'e gelen Maliye Nazır'ın tezkiresi üzere yazılan İrade'de Sevakin kaymakamlığının maaşı olan 7500 kuruş ile 3415 olan tayinatı birleştirilerek yeni kaymakam maaşı tespit edelecektir. Padişah iradesi de bu şekilde çıkmıştı. Bu irade şu şekilde idi:

*"Mezkûr bedel ve maaş birleştirilerek kaymakam-ı lâhike ol miktâr maaş tahsis edilmesi muta'llık ve şeref sudur buyurulan emr ve irade-i seniyye-i cenab-ı şehinşahî muktazayı münifinden olarak marü'l-beyan tezkire ve pusula yine savb-ı âli-i asafilerine iade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret veli'l-emrindir"*¹⁶⁵.

Böylece, (Muharrem 1268/ Kasım 1851) tarihinde Sevakin kaymakamının maaşı 3415 kuruş olmuştu. Buna göre, Sevakin kaymakamlığının idaresinin iyi bir şekile konulması amacıyla önemli bir adım atılmıştı.

İİ. SEVAKIN GENEL OLARAK

XIX. yüzyılın ortasında Sevakin şehri, iki kısımdan oluşmuştu. Asıl şehir olan ada ile Kızıldeniz kıyısında olan kısım idi. Bu dönemden eski kalan kalıntılar halen mevcuttur. Yavuz Sultan Selim döneminde inşa edilen ve şehrin su ihtiyacını kavşılana su depoları yok olmuştur. Ada içinde iki cami vardı. Birisi Şafi diğeri Hanefi mezhepleri mensuplarına aittir. Şehrin evleri yüz elliye kadar olup taştan

¹⁶³ BOA, **İrade Mısır**, no: 490, lef.2.

¹⁶⁴ (17 Muharrem 1268/ 12 Kası 1851) tarihli tezkire gönderilen Maliye Nazır'ndan Sadaret'e, BOA, **İrade Mısır**, no: 491, lef.1.

¹⁶⁵ (20 Muharrem 1268/15 Kasım 1851) tarihli padişah iradesi, BOA, **İrade Mısır**, no: 491, lef.2.

yapılmıştı. Onların yanında yüz ev de hasırdan yapılmıştı. Ayrıca bir de hükümet sarayı bulunmaktaydı¹⁶⁶.

Sevakin ahalisi yüzde yüz müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Onlar Sünni mezheplerinden olup çoğu Şafi idi. Bunlar arasında Suffi tarikatlarının yaygın olduğunu bilinmektedir. Genel olarak o tarihlerde ada içinde yaşayan halkın dindar olduğunu söylemek mümkündür¹⁶⁷. Fakat ada dışında bulunan halkın özellikle Geyf köyünde din bakımından daha uzaktır.

Aslında Sudan halklarının Müslüman olanlarının çoğu Maliki olup Sufi tarikatlarına mensuplardır. Fakat Sevakin, daha çok Hicaz ve Mısır'ın akımları tesiri altında kaldığı için Şafi mezhebine intisap etmiştir. Osmanlı ve Türk unsuruyla gelen tesiri ile bir kısmı da Hanefi mezhebine intisap etmişti. Aslında Habeş Eyaleti'nde Hanefi mezhebin müntasipleri çoğunlukta idi. Günümüze kadar da Habeşistan'da bulunan müslümanlar bu mezhebe müntesiplerdir. Bu taraflarda mahkemelerde bulunmuş olan kadılar ve verdikleri hükümler daha ziyade Hanefi mezhebine göre olmaktadır.

İİİ. NURETTİN BEY LAYIHASINA GÖRE SEVAKIN'IN DURUMU

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçmesini müteakiben, Kızıldeniz limanlar arasında ilhak eden Sevakin adasının büyük bir kaza olduğu anlaşılmaktaydı. Bu kaza idaresinde beylerbeyi, kaymakam ve mutasarrıflar bulunmuştu. Sevakin'in ceziresinde vefat eden mutasarrıfın üç kabirleri bulunmaktaydı.

Sevakin ceziresinde oldukça fazla dükkân ve fırın ve değirmenler var idi. Fakat (1268 /1851) yılında harap halde idiler. Bu bakımsızlık mahalli halklar da etkilenmişti. Yemekleri sadece hurmalar olmuştu. Hatta iyi arazilerde buğday ve saire artık ekilmeyip artık “darı” ve “dahun” arpa çeşitleri ekilir olmuştu. Sevakin'de bulunan topraklar buğday ve saire için münasib idi. Nurettin Bey, göre halkı buğday ziraat etmesi için teşvik edecekti.

---

¹⁶⁶ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁶⁷ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

Ancak ziraat yapılan ve eskiden Sevakın ahalisine ait olan topraklar, Sudan tarafından gelen memurlar tarafından Taka'ya ait olduğunu söyleyerek ziraatleri engelleniyordu. Bunun için bu arazilerin Mısır idaresinden ayrılması gerekmekteydi. Bu işi yapmak için İstanbul'dan bir ferman istemişti.

Sevakın, hem Sudan ve hem de Habeşistan'ın limanı olduğu için her taraftan günde üç-beş kayık gelip gitmekteydi. Bunun için bu dükkan, fırın ve diğerleri tamir etmesi gerekiyordu. Ayrıca bunların yanında yeni imaretler inşa edilmesi de yerinde olacaktı. Çünkü Sevakın kaymakamlığı daha medeni seviyeye getirmek için olumlu bir adım olacaktı. Ayrıca Sevakın halkı siyah ve bazen vahşi gibi gösterilmesine rağmen idare ve hukuk kurallarına iyi bir şekilde uyum sağlanabiliyordu. Normalde tenbih ve emirlere muhalefet etmiyorlardı¹⁶⁸.

Nurettin Bey, yazdığı bu layihaya göre 19. yüzyılın yarısında Sevakın'de ve çevresinde bulunan halklar gayet disiplinli idi. Mehmet Ali Paşa ifade ettiği serseri bir kavim olmadıkları anlaşılmaktadır. Onlar iyi bir idare altında kalsaydı şehrin yanındaki köyler güzel bir şekilde olabilirdi. Fakat onlara uygunsuzluk yapılması ve şiddet uygulanması halkı da sert cevap vermeye itmişti.

Mısır idaresi ellerindeki Sudan, Taka bölgesine gelmeden önce ve Sevakın idaresini onlara vermeden Tokar vadisinin ovaları ve arazisi, Tuzlalar, Akik ve Geyf köylerinin hepsi Sevakın kaymakamlığına ait idi. Ayrıca bu bölgelerde yaşayan Hadendava, Eşraf, Erteg Amerar ve umum Bice urban ve aşiretlerin'n Sevakın kazasına bağlı olduklarını tespit edilmişti¹⁶⁹. Sevakın idaresi Taka Müdürlüğü'ne terk etmesiyle bu kavimlerin ziraat eyledikleri yerler Mısır idaresi tarafından ellerinden alınmış ve onlara haksızlık yapılmıştı. Bu haksızlık üzere tek çare Cidde Valisine arz ve şikâyetlerde bulunmaktı. Ciddi Valisinden cevap gelmeden, Taka idarecileri ve Mısır Valisi tarafından Sevakın ahali muhalif olduklarına karar verilmiş ve onlara daha da haksızlık yapılmıştı. Bundan dolayı kabile şeyhleri yakalayıp hapsedmişlerdi. Bu yakalanmak ve hapis işleri yaparken iki şeyh vefat etmişti. Aynı bu şekilde urban

---

¹⁶⁸ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁶⁹ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

kavimleri ve Sevakin'deki fakirler de rahatsız olmuştu¹⁷⁰. Bu rahatsızlık üzere bazı insanlar Habeşistan'a kaçmışlardır.

Sevakin Beyi, getirdiği planlarda bu zulümlerin kaldırılması ve hukuka dayanan bir idare kurulmasını istemişti. Ayrıca Sevakin kaymakamlığında bulunan ahalinin emniyet ve asayiş içinde yaşamalarını istemişti¹⁷¹.

7- SEVAKİN KAYMAKAMLIĞININ ÇEVRESİ

1851 tarihinde Sevakin ve Musavva adaları arasında on iki konaklık mesafe vardı. Bu konaklarda Mısır'a bağlı asker ve memurlar bulunuyordu. Bunlar Sudan'da Taka müdürlüğüne bağlanmışlardır. Bu topraklarda mahalli kavimlerden Beni Amir ait gruplar ikamet etmekteydi. Bu dönemde Taka Müdürü Miralay Ali Bey olup idaresinde yedi ile sekiz bin piyade ve süvari askerler bulunmaktaydı. Bunun yanında Hartum'da Sudan Valisinin ikamet ettiği yerde mir-i miran Restim Paşa idaresinde on beş bin asker bulunmaktaydı. Sevakin'den Taka'ya on iki konak, Taka'dan Hartum'a on üç konak toplam yirmi beş konak bulunmaktaydı¹⁷².

Sevakin'in komşusu olan Habeşistan topraklarında iki devlet bulunmaktaydı. Birisi başkanı müslüman olup, diğeri gayrimüslüman olup askerî bakımından güçlü idi. Bu iki gruplar arasında savaşlar devam etmekteydi. Bu savaşın neticesinde fazla nüfus kaybı olmuştu. İki taraf da yeni asker bulmak için Habeş asıllı köle ve cariye ticareti yaygınlaştırmıştı. Bu ticaretle ilgili Musavva'da bulunan Fransızlar konuşmaya başlamışlardı¹⁷³. Fransızlar bu konuya müdahale ederek Afrika'da ve Osmanlı nüfuz bölgesinde bazı kabileleri himayeleri altına almışlardı. Bu savaş ve bundan dolayı ortaya çıkan bu ticaret vastasıyla Fransızlar tarafından yapılan müdahaleden müslümanlar çok zarar görmekteydi. Fakat Sevakin'de ne hıristiyan ne de yabancı temsilci bulunmamaktaydı.

Res Ali'nin bulunduğu bölge Sevakin'e en yakın kasaba olan Gondar'dan kırk sekiz konak mesafedeydi. Gondar'da Res Ali tarafında Mehmet Anan Hakim bulunmaktaydı. Res Ali kendisi Kocam kasabasında kalıyordu. Bu kasabadan

¹⁷⁰ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁷¹ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁷² Sevakin kaymakamı Mehmet Nurettin Bey yazdığı layihe, BOA, **İrade-i Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁷³ BOA, **İrade-i Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

Sevakin'e kadar altmış beş konak mesafe idi. Memleketi'nden Sevakin'e kadar yollar çöl olmayup, bunun için bu yollarda urbanlar bulunmuştu. Bu yollar üzerinde yaşayan kavimler Osmanlı Devleti'ne dost idiler¹⁷⁴. Bu ifadeye göre, bu bölgede bulunanlar kendilerini Osmanlı tebasından ad etmekteydi. Fakat uzun yıllardan beri temasın kesilmesi ve arkadan gelen ve halka kötü davranan Mısır idaresi memurlarına karşı bir çeşit güvensizlik duyulmaktaydı. Bu güvensizlik, zulm ve haksızlık gören, Beni Amir¹⁷⁵ kabilelerinden bazı gurupların, Sudan idaresinden Habeşistan'a kaçması ile daha artırmıştı. Hatta Mısır askerleri bu kabileleri Habeş sınırlarına takip etmişlerdi. Bu nefret Fransızlar desteğiyle Sudan ile Habeşistan sınırlarını savaş alanına dönüştürmüştü. Şöyle ki,

*“Habeş’de top pek az ise de zenberikleri pek çok tüfenk ve kılıçları ecnebiye ve Sudan tarafından tedarik eyleneğinde oldukları ve hata Fransalı maaşlı bir takım ta’limci gibi deponun yanında haylı frenk bulduğuna ve Res Ali dahi bugünlerde i’tibar eylemek idüğü Sevakin’e gelen esircilerden ve sâirden ma’lum ve tahkık kılınmıştır”*¹⁷⁶.

Bu şekilde Afrika’da Osmanlı hâkimiyetini sarsan iki faktörlere söylemek mümkündür. Birisi Afrika’da Osmanlı topraklarının Mısır Eyaleti’ne devr edilmesinden dolayı Afrika halkları arasında güvensizliği meydana getirmişti. İkincisi ise Avrupalı sömürgecilik güçlerin bölgeye girmesi ve yaptıkları kışkırtıcı siyasetten kaynaklanıyordu.

8- SEVAKIN’IN GÜVENLİĞİ

Tarihi olarak Osmanlılar ilk dönemlerde Sevakin Sancağı'nın tesisinde, adanın güvencesi için bir kale inşa ettirmişler ve Sevakin'in susuzluğunu çözmek için kaç bir kuyu kazmışlardı. Fakat (1268/1851) tarihinde Mehmet Nuri Bey geldiğinde, bu ada sahile çok yakın olmasına rağmen burayı susuz ve kalesiz bulunmuştu. Yavuz Sultan Selim döneminde inşa edilen kale ve adanın karşısında yaptıkları su kaynakları harabe haline gelmişti. Sultan Selim döneminden sonra

¹⁷⁴ BOA, **İrade-i Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁷⁵ Beni Amir kabilesi bugünkü Sudan ve Eritriya’da yaşamaktadır.

¹⁷⁶ BOA, **İrade-i Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

burada on beş kadar taştan ve kireçten binalar inşa edilmişti. Bunun yanında bir kale inşa edilmişti. Bunlar da harabe olmuş ve sular uzak yerlerden getirilmeye başlanmıştı. Sucuların getirdiği bu sular fakirler için çok pahalıydı¹⁷⁷. Bu durumda Sevakin ihyası ve iyi hale getirmek için bu su kaynakları için havuzlar (Birke)¹⁷⁸ yeniden inşa olması lazım idi. Bunun yanında adanın güvencesi için bir kalede yapılmasını da gerekliydi. Aslında belgelere göre, Sevakin şehrinin çok bakımsız kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun için halkların çoğu ada dışında ikamet etmeyi tercih etmişlerdi. Kaymakama göre şehir iyi hale gelince halk, yeniden eski yerlerine döneceklerdi. Ayrıca bu hale rağmen ada içinde bir hükümet sarayı bulunmaktaydı.

9- ASKERÎ TEŞKILAT

Sevakin kaymakamlığının sınırı tespit edildikten ve Taka'da bulunan Mısır idarecilerinin müdahaleleri engellendikten sonra, Sevakin eskiden olduğu gibi Cidde Eyaleti'ne bağlı, düzenli bir şekile sokulcakti.

İ. ASKERÎ DÜZENLEMESİ

Sevakin adası içinde iki büyük asker nizamiye bulunması gerekmektedir. Bunun yanında, Sevakin kaymakamlığına bağlı olan Akik, Geyf ve Tuzla kasaba ve köyleri için iki yüz piyade asker gerekmektedir. Ayrıca Sevakin kaymakamlığına bağlı olan Araplar ve diğer aşiretleri inzibat altında almak ve vergi toplamak için dört yüz süvari asker Sevakin kaymakamlığına tayin edilmesi gerekmektedir¹⁷⁹. (17 Recep 1268/ 7 Mayıs 1852) yılına kadar Sevakin kaymakamlığının bakımsız kaldığı için sadece otuz ile kırk nefer asker bulunmaktaydı. Bunun yanında Geyf kasabası, Akik köyü ve Tuz işletmesinde hiç bir asker bulunmamaktaydı¹⁸⁰.

Sevakin'e gerekli olan iki bölük asker yani 600 piyade asker yerine sadece kırk asker olması çok dengesiz bir durumun olduğu anlaşılmaktaydı. Taka bölgesine bağlanmış olan Sevakin'in çok kötü bir şekilde idare edildiği ortaya çıkmaktaydı.

¹⁷⁷ BOA, **İrade-i Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁷⁸ Metinde Burge diye kaydedilmiş ise de Arapça "Birke"den olduğunu düşünüyorum. "Birke" Arapça'da suyun toplandığı yer için kullanılmaktadır.

¹⁷⁹ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

Sevakin Kaymakamlığı bu kötü halden kalkınmak için ciddi bir şekilde bu tarafa atanan memurların çalışması gerekmektedir.

Daha önce izah ettikleri gibi, Sevakin kalesi tahrib olmasından dolayı, adada bulunan beş demir topu “kondaksız” ve arabasız liman başında deniz kenarında duruyordu. Bunun için hemen topların üzerinde sundurma yaptırılması gerekmektedir. Ancak bu konuda ciddi düzenlemeler yapılıncaya kadar bu toplar için taştan sundurmalar yapmaya başlanmıştı. Ayrıca cephane için odalar yapılması gerekiyordu¹⁸¹.

Ayrıca Sevakin’e gelecek olan nizamiye askerî için bir kışla inşa edilemesi gerekmektedir. Bunu yaptırmak için merkezden bir izin çıkması gerekmektedir¹⁸².

(1268/1852) tarihinde Sevakin kaymakamlığının askerî teşkilatının yeniden düzenlenmesi gerektiği anlaşılmaktaydı. Bunun yanında eski yapılar tahrib edildiği için Sevakin’de top yerleri ve cephane depoları ile kışlak yerinin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Sevakin, bu dönemde askerî bakımdan düşmanlara karşı durmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktaydı. Bu ihmal yanında, bu taraflarda uzun zamandan beri askerî hareket olmadığından kaynaklanmaktaydı. XVI.yüzyılın başında dünyanın güçlü deniz kuvvetlerinden olan Portekizlilerden sonra bölgede bir tehdit unsuru yoktu Osmanlı Devleti zaafi yanında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın deniz kuvvetleri daha çok Akdeniz tarafına faaliyetleri göstermesinden dolayı Sevakin askerî bakımından geri kaldığı anlaşılmaktadır.

10-Sevakin Kaymakamlığına bağlı olan iskeleler ve köyler

Sevakin kaymakamlığına Kızıldeniz kıyılarında bulunan bazı küçük iskeleler bulunmaktaydı. Kızıldeniz’in üzerinde yirmi mil mesafeye kadar uzanmaktaydı. Bunlar Tuzla-i kabir (Büyük Tuzla) ile Sevakin arasında bulunmaktaydı. Bunlar arasında en önemli olanlar Deyarib (Debadib), Arakiye, Davder ve Şeyh Barkus (Yeni Port Sudan Limanı) teşkil etmekteydi. Bu dört iskeleler içinde Osmanlı ilk gelişinde Yavuz Sultan Selin döneminde su kuyuları inşa edilmişti. Bu kuyular

---

¹⁸⁰ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁸¹ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁸² BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

başında Araplar ve aşiretler toplanmıştı. Bu iskelelere kayıklarla gelip alışveriş yapılmaktaydı. Bundan dolayı pazaryerleri konumundaydılar. Bunun için bu iskelelere bir miktar asker ve askerlerin ikamet edebileceği yerler inşa etmesi gerekmektedir. Ayrıca bu iskelelere iskân bakımından aşiretler teşvik edilmesi ile bu yerler köyler haline gelecekti. Bu aşiretlerin ziraat yapılmasının da teşvik olması gerekmektedir¹⁸³.

İ. GEYF KÖYÜ

Sevakin kaymakamlığında Sevakin şehrinden daha önemli bir kasaba var idi. Sevakin'den iki yüz metre kadar mesafede Geyf kasabası bulunmaktaydı. Bu kasaba, deniz kıyısında olup üzerinde elli kadar taşlı ve iki binden daha fazla hasır ev vardı. Bu kasabada urban ve aşiretleri toplanıyordu. Geyf pazarı için her gün dışarıdan pek çok insan gelmekteydi. Geyf ahalişi urban aşairden olup diğer Sudan ahalişi gibi siyah idiler. Bu pazarda büyük alışveriş hareketi oluyordu. Bu pazara gelen kavimler pazarda bazen uygunsuz davranışlar yapmaktaydı. Bu uygunsuzluk hareketleri bazen anlaşmazlıktan kaynaklanmaktaydı. Çünkü Geyf ahalişi az miktar menfaat için birbiriyle kavga ederlerdi. Bu çeşit kavgalarda büyük zararlar olabilirdi. Bu vahşeti durdurmak için Sevakin kaymakamına göre bir düzenleme yapmak gerekmektedir¹⁸⁴.

Geyf kasabasının Yavuz Sultan I. Selim döneminde var olduğunu bilinmektedir. O dönemde de bu kavgaların olduğunu tespit etmekteyiz. Ayrıca kavgalar yasaklanması için Geyf'ta ve etrafında karakollar inşa edilmişti. Bu karakollar için de inzibat askerleri konulmuştu.

Geyf kasabasında su meselesini halletmek için Osmanlı ilk dönemlerinde on adet taştan küçük su kuyusu inşa edilmişti. Onun yanında büyük bir kale yaptırılmıştı. Fakat (1268/1852) tarihli kayıtlara göre sadece üçü iyi bir durumda olup diğerleri harap olmuştu. Ayrıca burada kale kalıntıları hala mevcuttu. Bu kuyular yanında hurma ve diğer ağaçlardan bahçeler olduğu kalıntılardan anlaşılmıştır. Nurettin Bey, yaptığı araştırmada, Geyf kasabası pekiyi bahçeler olduğunu ancak Sevakin'deki Mısır idaresi döneminde askerlerin bu ağaçları

---

¹⁸³ Sevakin kaymakamından merkeze gönderilen mektup, BOA, İ.DH, 16506, lef.3.

kestikleri anlaşılıyordu. Bu bahçelerin sahipleri çaresiz kaldığı için yerlerini terk etmişlerdi¹⁸⁵. Bu yerin ve bahçelerin yeniden düzeltilmesi için Sevakin kaymakamlığının meclis üyeleri Müftü ve Nakibü'l-eşraf ve diğerleri bir karar almışlardı. Bu kararda kısa süre içinde bu bahçelere iyi bir şekilde hayata verilecekti. Bunun yanında Sevakin kaymakamı harabe olan Geyf kasabası ile kalesi ve diğer köylerin etrafındaki karakollar yeniden inşa edecekti¹⁸⁶.

Mısır idaresinde kalan Sevakin (1262–1264/1846–1848) bu süre içinde çok bakımsız bir şekilde kaldığını anlaşılıyordu. Bu bakımsızlık sebeplerinden birisi Sevakin ahalisinin Mısır idaresine karşı tutumu olmasıdır. Sevakin'e gönderilen bu Mısır askerlerinin halkı düşman gibi gördüklerini düşünmek de mümkündür. Ancak asıl sebep, doğu kabileleri uzun zamandan beri sıkı bir idare altında kalmadığı için, Taka Müdürlüğü altında kalmak istememeleridir. Bunun yanında, Mısır idaresi vergi istemesi ve toplanmasında uygulanan şiddetten dolayı halkın düşmanlığını kazanmıştı. Bunun için halkın çare olarak bu yeri terk edmesi dolayısıyla bu yerler harabe haline gelmişti. Bunun yanında Mısır idaresi kullandığı başıbozuk askerlerin uygunsuz davranışlarıyla bu tarafta bulunan imaretleri yok etmişlerdi.

İİ. AKİK ADASI

Sevakin kaymakamlığı'na bağlı olan Akik adası Sevakin'den yüz mile kadar uzaklıkta bulunmaktaydı. Bu ada içinde yüzden fazla hane sakini bulunmaktaydı. Fakat bu ada da susuzluk yaşanmaktaydı. Akik'te sular dışarıdan taşınmaktaydı. Musavva ve Yemen'e giden yol üzerinde bulunan Akik adasının limanı çok geniş ve güzel idi. Adanın kıyısında Beni Amir aşireti yaşamaktaydı. Bu adanın diğer özelliği yılın bir kaç aylarda pazaryeri olmasıydı. Akik limanına pek çok ticarî gemi uğramaktaydı. Bunun için gümrük hâsılatı yılda on beş ile yirmi bin guruşa ulaşmaktaydı. Bunun için Sevakin'den bu gümrük vergisi tahsili için bir memur gönderiliyordu. Bu arada Akik gümrükleri tahsilinde yerli şeyhin marifeti de önemli katkı sağlıyordu¹⁸⁷.

---

¹⁸⁴ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁸⁵ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁸⁶ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁸⁷ BOA, **İrade-i Meclis-i Vâlâ**, no: 9079..

Nurettin Bey, bu kadar önemli bir mevki asker ve memursuz bırakıldığına şaşırmişti. Bunun için Akik adası iyi idare edebilmek için on beş asker ile bir subaydan oluşan bir muhafız ekibinin tertip olunacak Akik'e gönderilmesi gerektiğine kanaat getirmişti. Bir heyetle birlikte Akik şeyhine bir hilat ve bir mektup göndererek adada kutlama tören yapılmasını düşünmüştü. Ayrıca Akik adasına pek çok yabancı gemiler uğradığı için oraya bir küçük "kulecik" ve bir-iki top konulmasını istemişti.

11- SEVAKIN'E BAĞLI AŞİRETLER

Sevakin'den Büyük Tuzlaya kadar dört aşiretler bulunmaktaydı. Bunlar Hadandara, Eşraf, Ertega, ve Amarer aşiretleriydi. Bu arazinin yanında Akik adası, Geyf kasabası, Toker, Urey vadisi, Sinkat ve Atbara vadisine kadar olan yerlerin Sevakin'e bağlı oldukları bilinmekteydi¹⁸⁸.

Osmanlı ilk dönemlerinde, bu yerlerde özellikle Geyf ve Sevakin ahalisi için kuyulur inşa edilmişti. Hatta bu kuyulardan bazıları Sevakin ve Geyf ahalisi için ziraat için tahsis edilmişti. Zikr olunan aşiretlerin fakirlerine Sevakin Mal sandığından para verilmekteydi. Yaz dönemlerinde Sevakin ahalisi Sinkat'a gidip ikamet etmekteydi¹⁸⁹.

12- HALK İLE İYİ BİR İLİŞKİ

Mehmet Nurettin Bey, Sevakin halkının idareye yanaşması ve Mısır idarecilerin yaptıkları nefretin giderilmesi için bu konuda da bir adım atmıştı. Sevakin halkı Şazeli tarikattan oldukları için Geyf köyünde bulunan Şeyh Şazeli Ebu'l-Feth türbesi kalıntılarının yeniden inşa ve tamirine başlanmıştı. Bu ahalinin şeyhi ve müşidinin türbesinin tamiri için Sevakin halkı başta olmak üzere Müftü ve Nakibü'l-eşraf ve sair ulema ile açık alanda toplanarak Padişah'a dua etmişlerdi¹⁹⁰. Ayrıca Sudanlılar ve özellikle Kızıldeniz ve doğu taraflarda halk sufi tarikatlarını

¹⁸⁸ BOA, **İrade-i Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁸⁹ BOA, **İrade-i Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

¹⁹⁰ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

önemsemekteydi. Bunun için Nurettin Bey, yaptıkları bu işin ile halkın gönlünü almaktaydı.

Sevakin kaymakamı Mehmet Nurettin Bey, yaptıkları planlar ile Sevakin için yeni bir sayfa açmıştı. Sevakin'de Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini iyi bir şekilde yerleştirmek istemişti. Bu hâkimiyeti yeniden yerleştirirken, Tanzimat ile gelen yeni düzeltmelerin de uygulanması çabalarında bulunmaktaydı. Bunun yanında halkların refahını da gözetmekteydi. Sevakin şehir imaretini de ihmal etmemişti. Bunları yaparken gelirlerin de artırılması için planlar yapmıştı.

Mehmet Nurettin Bey, Sevakin için hazırladığı planlar Cidde Valisi'ne aracılığıyla İstanbul'a yollamıştı. Sevakin'den gönderilen bu planlar Meclis Vâlâ'da müzakere edilmişti. Bu müzakereler neticesinde bir mazbata halinde Sadaret'e gönderilmişlerdi. Meclis-i Vala'nın takdim yazısı şunlardır:

“Sevakin kaymakamı Nurettin Paşa bendelerinin ol havali keyfiyetine dair irsal ve takdim edüp Meclis-i Vâlâ'ya buyurulmuş olan yirmi bend kadar bir kıt'a layihası bi'l-mutala'a icâb ve iktizalarına dâir cereyân eden müzakerât bendeleri bâlâlarına serhle işaret ve terkim olunmuş olmağla muvafık-ı emr ve irade-i seniyye-i vekalet-penahileri buyurulduğu halde olvechile icra-ı iktizasıyla kendisine icâbı vechile cevapnâme-i sâmilere tastir buyurulması Meclis-i Vâlâ'da tezekkür kılınmış ise de ol bâbda emr ü ferman menlehü'l-emrindir fî 17 C 1268”¹⁹¹(9 Mart 1852).

Bu mazbata Sadaret tarafından da uygun görülerek ile Sultan'a sunulmuştu. Bunun üzerine Padişah'ın şu iradesi çıkmıştı:

“İşbu tezkire-i seniye asifaneleriyle zikr olunan mazbata ve layiha manzur-ı alî-i hazret hilafet-penahileri buyurulmuş ve müzakerât-ı muharerre münasip ve yolunda görünmüş olmasıyla olvechile icrâ-ı icâbatı şerefbray-ı sünuh ve sudûr buyurulan emr ve irade-i seniye cenab-ı padişahî muktaza-yı munifinden olarak mar'ül-beyan mazbata ve layiha yine savb-ı sami-yi asafanelerine iâde kılınmış

¹⁹¹ (19 Ca 1268/10 Nisan 1852) tarihli Meclis-i vala mazbatası, BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

olmağla olbâbda emr ü ferman hazret-i veli'ü'l-emrindir, fî 27 Ca 1268¹⁹²(18 Nisan 1852).

Sultan'dan çıkan bu irade ile artık Mehmet Nurettin Paşa'nın Sevakin için hazırladığı planlar onaylanmıştı. Bu irade ile Sevakin'de önemli bir dönem başlamıştı.

Netice olarak Sevakin kaymakamı Mehmet Nurettin Paşa, yaptığı plan (layiha) onaylatarak sonra Sevakin kaymakamlığı iyi bir şekilde idare edilmesi ve gelirleri artırılması hususunda ellerinden gelen yapmıştı. Bunun için hem Cidde Valisi'nden hem de İstanbul'da yaptıklarından ve harcadığı emekten memnun kalmaktaydı¹⁹³. Onun neticesi olarak mirmiran rütbesine yükseltilmişti¹⁹⁴. Bunun yanında Sevakin ahali de ve yaptıkları hizmetlerden de memnun kalmışlardı.

13- SEVAKIN'DE TANZİMAT

Sevakin kaymakamı Nurettin Bey Sevakin'e gelmesi ile Sevakin'i iyi bir seviye getirmek için, ilk defa Tanzimat Hareketiyle gelen yeni fikirler halka ilan edilmişti. Bu fermanlarda bulunan adili uygulamalar yapılmak istenmişti. Bunun yanında önemli olan Sevakin kaymakamlığının sınırı, aydın, ve Urban ve aşiretlerin şeyhleri ile tanzim etdilmişti. Ayrıca bu konuda Sevakin'de bulunan yetkililer bir mazbat hazırlamıştı. Fakat bu düzenlemelerden haber alınmayan Taka Müdürlüğü'nün memuru Binbaşı Muharrem Ağa telaş içine girmişti. Bu ağanın (1268/1851) ve (1269/1852) yıllarında el koyduğu miri malları toplanmasına başlamıştı. Bunun üzere Muharrem Ağa, şeyhlere daha fazla zulüm uygulanmaya başlamıştı. Binbaşı'ya göre, Şeyhler ve urbanlar dövmeyince emval ve vergileri vermemekteydi. Sevakin kaymakamı, Mısır idaresine ve bu tarafta bulunan asker ve memurlara zorlukla vergi alınmaması konusunda tenbih yapmaktaydı¹⁹⁵.

¹⁹² (27 Ca 1268/18 Nisan 1852) tarihli padişah iradesi, BOA, **İrade Meclis-i vâlâ**, no: 9079, lef.2.

¹⁹³ (27 Ca 1268/18 Nisan 1852) tarihli Cidde Valisi Ahmet İzzet Makam Sadaret'e gönderdiği tezkire, BOA, **İ.DH**, no:16506, lef.1.

¹⁹⁴ BOA, **İ.DH**, no: 18683, lef.2.

¹⁹⁵ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

Mısır idaresi memurlarının Sudan'da vergiler toplamak için izlediği şiddet siyaseti halklarda çok kötü izler bıraktığı anlaşılmaktaydı. Sevakin'de halkın Mısır idaresi hakkında düşüncelerinin nedeni bundan kaynaklandığı kanaatine verilmekteydi. Çünkü daha önce Habeş Eyaleti'nin altında yaşayan bu halk ondan bu kadar şikayetçi olmadığı anlaşılmaktaydı. Bunun için Mehmet Nurettin Bey Mısır idaresi ve askerinin Sevakin'de iyi idare kuramadıklarını ortaya koymuştu.

Sevakin kaymakamlığının sınırlarını belirtmeye çalışan Mehmet Nurettin Bey'in, izah ettiği gibi Mısır memurları Geyf kasabasına yarım saatlik mesafede bulunan ve Yavuz Sultan Selim döneminde inşa edilen kuyular Sudan'daki Taka Müdürlüğü'ne bağlanmıştı. Bunun yanında bu topraklarda bulunan aşiretler Taka'ya bağlı olduklarını iddia edilmişti. Diğer taraftan bu aşiretler Sevakin'e eskiden beri bağlı olduklarını tespit etmek için ellerinde bulunan ve eskiden Sevakin'den ihсан buyurulan belgeleri göstermişlerdi.

Nurettin Bey, Sevakin ve civarlarından iskan edilebilmesi için Sudan'dan ve Sevakin'den kaçan aşiretler geri dönmelerini teşvik etmesi gerekmekteydi. Bu teşviklerin başında Mısır askerlerinin müdahaleleri ve muhalefetlerin engellenmesi gerekmekteydi. Bu gerçekleşirken diğer Arap aşiretleri de bu tarafa gelebilirdi. Ayrıca bunun yanında bu Araplar ve aşiretlerin şeyhlerine hediyeler de vermekteydi. Bu işlerin masrefleri Cidde hazinesinden karşılanması gerekmekteydi¹⁹⁶.

14- MADENCİLİK (TUZLALAR)

Sevakin kaymakamlığının ticaret geliri yanında, madencilik de bulunmaktaydı. Bu şehir, deniz kıyısında olduğu için Afrika iç kısımları için tuz kaynağı idi. Aslında Afrika iç kısımları ve özellikle tropikal yerlerde tuz bulunmadığı için tuz Sevakin gibi yerlerden getirmekteydi.

Nurettin Bey, Sevakin geldiğinde, Sevakin yanında iki tane maden tuzluğu bulunmaktaydı. Fakat bu Tuzlalar yerleri gayri meskun bulup, Habeşistan da dahil olmak üzere Hicaz'dan Yemen'e kadar bu boyutta bir tuz işletmesi yoktu. Bunun için

---

¹⁹⁶ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

yılda üç ile beş yüz gemi uğrayıp tuz almaktaydı. Bu alınan tuz uzak yerlere satılmak amacıyla götürmekteydi. Bu tuz işletmesi için normalde 3600 Fransız parası tüccar başına iltizam şeklinde verilmekteydi.

Ayrıca Sevakin kaymakamlığının idaresi Cidde'ye verilmesinden itibaren bu mültezim tacirler Tuzlalardan gelen kara el koymuş, hazineye bir şey vermemişlerdi. Sevakin kaymakamına göre bu Tuzlalardan daha iyi bir gelir elde etmek için mültezimden alınıp miri idaresine dönmesi gerekmekteydi¹⁹⁷. Bu Tuzlalardan birisi büyük olan “Tuzla-i kebir” Sevakin'den karayolu ile kırk saat kadar uzaklıkta idi.

Buna göre, Sevakin kaymakamlığının gelirinin sadece gümrük ve vergiden olmadığını tespit etmek mümkündür. Yılda üç- beş yüz geminin bu Tuzlalardan mal alınması, bu tuz madenin iyi çalıştığı anlaşılmaktadır. Onun yanında bu kadar işler büyük olunca mahalli halkın bu Tuzlalarda iş bulabileceğini düşünmekte yerinde olmaktadır.

Buradan gemiler hariç, karayolu ile giden ticaret kervanlarının da var olduğunu düşünülmesi gerekir. Fakat bu konuya kaynaklar işaret etmemiştir. Fakat zikretmemiş olmasına rağmen Sudan iç kısımlarında Tuzlalar olmadığı da bir hakikat idi. Bunun orada insanların tuz ihtiyacı başka yerlerden temini lazım idi. Akla ilk gelen yerler Mısır'dan ya da yakın olduğu için Kızıldeniz'den temini edilmesi daha mantıklıdır. Onun yanında Sevakin bu tarihlerde Sudan'ın yegane limanı olduğu için bu taraflardan tuz gittiğine hükmetmek daha mantıklı gelmektedir.

15- MADENCİLİK

Nurettin Paşa Sevakin'in gelirini artırılması için madencilikte uğraşmıştı. Sevakin topraklarında bulunan bir çeşit siyah maden bulunmuştu. Bu maden faydası olup olmayacağını araştırmak amacıyla numune Maadin Humayun Meclisi'ne göndermişti. Bu numune Cidde Valisi aracılığıyla gönderildi. Cidde Valisi Ahmet İzzet bu numuneyi bir asker ile İstanbul'a yollamış ve bir de mektup göndermişti¹⁹⁸. Sadaret'ten Maden-i Hümâyûn Meclisi'ne gönderilmişti. Fakat muayene edildikten

¹⁹⁷ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

sonra değerli bir şey olmadığı anlaşılmıştı. Bu netice Cidde Valisi aracılığıyla Sevakin kaymakamlığına haber verilmişti¹⁹⁹.

Bu maden meselesinden iyi bir netice alınmamasına rağmen Sevakin kaymakamının bu konuda ne kadar gayret gösterdiğini görmekteyiz. Diğer bir ifade ile Nurettin Paşa insan kaynaklarından madencilğe kadar, Sevakin'in gelişmesi için denemeler yapmıştı.

16- ZIRAAT

Sevakin şehri ve Geyf köyü ahhalilerinin ziraat ekilen topraklarının olduğu Tokar vadisinde Mısır idaresi tarafından iki yıl önce kale gibi bir bina inşa edmişti. Bu binada birkaç top ile birkaç asker konulmuştu. Bu askerler Binbaşı Hasan Bey kumandasındaydı. Sevakin ahhalisinin ziraat yapmak için oraya gittiklerinde münasebetsiz muamele görmekteydi. Hatta Sevakin kaymakamı Nurettin Bey Sevakin'e geliştinde, bu halkın Tokar'dan Sevakin'e getirmekistedikleri duhun, dura, karbuz ve sebze yasaklanmıştı. Bu şekilde bu zulüm ve haksızlık devam ederse fakirler ve ahali daha zor durumlarda kalacaktı.

17- TICARÎ GEMİLER

XIX. yüzyılın yarısında Sevakin ve Akik adaları ve Geyf kasabası halklarının ticarî gemileri üzerinde Osmanlı bayrağı olmadığı için onlara malzeme verilip bayraklar yaptırılması emr edilmişti²⁰⁰.

Bu tarihlerde Kızıldeniz'de ve özellikle iç kısımlarında gemiler üzerinde dikilen bayraklar yavaş yavaş kaybolmaya başladı. Bunun için Sevakin'e yeni gelen kaymakam Osmanlı bayraklarının gemiler üzerinde dikilmesini istemiş ve halkı teşvik etmek için bu iş için kullanılan malzemelerin devlet tarafından verilmesini istemişti.

---

¹⁹⁸ (1269/1853) tarihli Cidde Valisi'nden gönderilen tezkire, BOA, **İ.DH**, no: 16881, lef.1.

¹⁹⁹ BOA, **İ.DH**, no:16947, lef.1.

²⁰⁰ BOA, **İrade Meclis-i Vâlâ**, no: 9079.

Aslında da bu bayrak meselesi küçük olmasına rağmen Osmanlı Devleti bu denizde hâkimiyeti olduğunun bir göstergesi olmaktaydı. Bunun yanında gemicilikte çalışanlar arasında Osmanlı Devleti'ne bağlılığı ve himayesi altında olma duygusu artırılmaktaydı. Mehmet Nurettin Bey ile başlayan bu uygulamalar, bu tarafa emperyalist askerler igelmeden buralardadaki tarafların hakimiyetin Osmanlı ellerinde olduğunu göstermekteydi. Bayrağın halk tarafından gönüllü olarak istenmesi, bu taraflarda Osmanlı hakimiyetine karşı nefret olmadığının da bir göstergesi idi.

18- SEVAKİN'İN İMAR PLANI

(1268/1851) tarihinde Sevakin kaymakamı ve ona bağlı yerler çok kötü hale düşmüştü. Sudan'a bağlı oldukları yıllarda imar bakımından yeni bir şey görülmemiş, daha ziyade Mısır'dan gelen asker ve idarecilerin yaptıkları zulümler özellikle yerel halka da güvensizlik yaratmıştı. Bunun neticesi iktisadi bakımından seviye da daha düşmüştü. Bu durumu izah etmek isteyen Sevakin kaymakam layihasında önemli bilgiler bulunmaktaydı.

19- SEVAKİN'DE DOĞAL AFETLER

(1271/1855)'de Sevakin kaymakamlığında kış mevsimi çok yağmurlu olmuştu. Bu yağmur nedeni ile daha fazla hâsılat olmuş ve iyi bir ziraat mevsimi yaşanmıştı. Fakat bu şiddetli yağmurlar nedeniyle Sevakin asıl adası ve Geyf köyünde ahalinin evleri zarar görmüştü. Ayrıca zarar görenler arasında özellikle hasır ve ağaçtan yapılmış bulunan askerlerin ikamet eylediği yerler de vardı. Askerlerin kullandığı çadırlar çok fena bir şekilde bozulmuştu. Ancak Sevakin kaymakamı Nurettin Paşa, yağmurların getirdiği faydayı bu zararlar yanında küçük görmüştü²⁰¹.

Sevakin kaymakamı, bu küçük olayı merkeze bildirmesi önemlidir. Bu sayede bu tarafta bulunan askerlerin yaşadıkları yerlerin emniyet içinde olmadığından yönetimi haberdar etmek istemişti.

---

²⁰¹ (1271/1855) tarihli Sevakin kaymakamı mektubu, BOA,İ.DH, no: 20201.

20- NURETTİN PAŞA'NIN İSTIFASI

Nurettin Paşa, Sevakin limanı ve ona bağlı yerlerin üzerinde yaşayan ahali ve urbanlar, emniyetin sağlanması üzerine tekrar eski yerlerine yerleşmişlerdi. Bunun yanında Nurettin Paşa, imar çalışmalarına da daha iyi netice elde etmişti. Ancak Sevakin kaymakamına göre, Sevakin ve Musavva stratejik bir mevkiye sahip olmaları ve yabancı devletlerden korunmaları için merkezden doğruya idare edilmesi gerekmektedir. Ona göre, hem askerî bakımdan hem de geliri artmak için bazı zamanlarda daha hızlı bir şekilde karar vermesi lazım idi. Bu limanlar Cidde'den istiklâl olmadıkça hareket yavaş olabilirdi²⁰².

Bu yavaşlık dolayısıyla bazen önemli fırsatlar kaçırmaktaydı. Fakat Sevakin kaymakamı Nurettin Paşa, bu fikirleri dile getirdikten sonra Cidde Valisi'nin hoşuna gitmemiş olabilirdi. Bunun için arasında bir anlaşmazlık çıktığı anlaşılmaktadır. Bunun için Cidde Valisi merkeze gönderdiği bir mektupta Sevakin ve Musavva önemlerini anlattıktan sonra onların daha ileride ondan maddi bir menfaat olamayacağını söyledi.

Bunun için Sevakin kaymakamı istediği elli nefer süvarinin gönderilmesi için İstanbul'a yonlamasını Cidde Valisi'nden istemişti. Cidde Valisi, Sevakin ve Musavva'nın az ehemmiyete sahip olduklarını söylemişti. Bunun için bu istenen askerlerin verilmesi halde Cidde hazinesine yük olacağını da belirtmişti²⁰³.

Padışah da; *“...Böyle yerlerden faide-i maliye hasıl olmayacak olsa bile mülkce lüzumu cihetiyle yine akça deriğ olunmak lazım geleceği bedihiyatdan iken bu mahallerin az ehemmiyet ile vâridatı tezayud edeceği ma'lum olup kaymakam-i mûmâ-ı ileyhenin talep ettiği elli nefer süvarinin adem-i i'tasına şayed Cidde hazinesinin muzayıkası mani' olmuş ise çünkü bu defa oraya külliyetlüce akça ve memur-ı mahsus irsalî mutasavvar olduğundan...”*²⁰⁴ ifade etmişti.

²⁰² (21 R 1270/19 Nisan 1854) Sevakin kaymakamı Mehmet Nurettin Merkez'e gönderdiği mektup, BOA, **İ.DH**, no: 18683, lef.1.

²⁰³ BOA, **İrade Mısır**, no: 561.

²⁰⁴ BOA, **İrade Mısır**, no: 561.

Bu şekilde Sevakin kaymakamının bu taraflar muhafaza edebilmesi için yaptığı teklifler Cidde Valisi tarafından uygun görülmemiş ve merkezden de izin alınmamıştı. Aslında Sevakin’de bulunan Nurettin Paşa, Berber ve Taka müdürlükleri üzerinden geçen yabancı tüccarların Habeşistan ile Taka arasında silah kaçakçılığından endişelendiği için Sevakin ve Musavva’daki idarecilerin daha yetkili olmasını istemişti ²⁰⁵. Bunun yanında bu şekil silah ticaretinin engellenmesi için askerî bir güç bulunması da önemli idi.

Sevakin kaymakamı Nurettin Paşa ile Cidde Valisi arasında çıkan bu anlaşmazlık neticesiyle (1272/1856) tarihinde Sevakin kaymakamlığından azl edilmişti.

21- Cidde Eyaleti’ne bağlı olan Sevakin’in mali işleri

Sevakin kaymakamlığının (1280/1864) yılına kadar yıllık geliri 919.926 kuruş olduğu bilinmekteydi. Bu gelirin tamamına yakın, tuzla geliri teşkil etmekteydi. Gümrük hâsılatı ise 830.692 kuruşa ulaşmıştı. Ayrıca, bağcı esnaflarından 900 kuruş toplanmış olup, şehir emanetinin varidatı 81.188 kuruş idi²⁰⁶.

Tablo 1: *Sevakin’de Bir Yıllık Varidat Listesi (1280/1864)*

Gümrük hâsılatı	830.692
Tuzla hâsılatı	89.234
Nube mahallesi aşar varidat	69.913,09
İhtisat hâsılatı	4.247,15
Sinkat şehri hâsılatı	4.216,07
Teftiş hâsılatı	2.810,19
Kasabiye hâsılatı	8.437,00
Bağacı esnafından aidatı	900.06
Toplam	1.010.449,50

²⁰⁵ BOA, **İ. DH**, no: 16506, lef.2.

²⁰⁶ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.14.

Bu gelirin yanında masrafları bu şekilde gösterilmekteydi²⁰⁷.

Tablo 2: *Sevakin'in Bir Yıllık Gediri (1280/1864)*

Gümrük masrafı	36.433	
Tuzla	25.830	
Memurların maaşları	78.684	
Askerlerin maaşları ve bedelleri	167.880	
Topçuların maaşları ve bedelleri	31.282	
Kaymakamlıkta değişik masraflar	8.640	
Ulema ve maşayh maaşları	5.748	
1280 Bütçesi	354.497	
Sevakin geliri	Gideri	Net
1.010.449, 50	354.497	655.952, 50

Zira, yukarıdaki listeler gösterildiği gibi Sevakin kaymakamlığı (1280/1864) yılına kadar gelir bakımından iyi olduğu anlaşılmaktaydı. Bunun yanında gümrük hâsılatı yüksek seviyeye ulaştığına göre ticaret bakımından gelişmeler yaşandığını anlaşılmaktadır.

Ayrıca, Tuzla ürünleri (1279/1863) yılında ihracatları 571.831 kıntardan (1280/1864) yılında 365.609 kıntara olmasına rağmen elde edilen gelir bakımından 1280 yılı geliri daha fazla olduğu görülmekteydi²⁰⁸. Bunun sebebi, (1280/1864) senesi tuzla işlemesi daha ucuz olmasına rağmen beraber tuz fiyatının yükselmesidir.

Tablo 3: *Sevakin Büyük Tuzlasından Cidde Ve Hindistan'a Yapılan İhracat*

1279/ 1863 yılı	1280/ 1864 yılı
-----------------	-----------------

²⁰⁷ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.14 ve lef.23.

²⁰⁸ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.15/19.

Tuz ihracatı (kıntar)	571.831	365, 609
Toplam fiyatı	989.705	1.218, 716
İhracat ve nakliye masrafı	512.585	632, 725
Elde edilen net gelir	477.119	585, 990

(1280/1864) yılının (1279/1863) yılına göre 108.871 kuruş fazlası olduğu görülmektedir.

Ayrıca (1280/1864) yılının (1279/1863) yılına göre 206.222 kıntar düşüktür. Buna göre talebin az olduğunu anlaşılmaktadır. Fakat bu talebin düşmesini tüketimden kaynaklanmaktadır. Büyük ihtimal ile Hindistan taraflarında bulunan İngilizlerin bu tarihte tüccarlara uyguladıkları kurallar tuz ticaretine engel oluşturmuştu. Ayrıca Cidde hadisesi ile çıkan problemlerin de etkili olduğu düşünülebilirdi.

Nurettin Paşa döneminde ticaretin iyi gidilmesi ile Sevakin'de yerel tüccarlar da faydalanmaktaydı. Ticaretin tanzimi için Osmanlılar yerel tüccarlar dan diğer Osmanlı bölgeleri gibi 1854 tarihinde, Sevakin'de Şeyh Ali Dikna'ya Tüccar Başlığına verilmişti²⁰⁹.

Zira (1265–1281/1848-1865) yılları arasında Cidde Eyaleti'ne bağlı olan Sevakin kaymakamlığı idare bakımından, düzgün bir idare şekline konmuştu. Bu dönemde Sevakin'de Paşa rütbesine bir kaymakam bulunmaktaydı. Onun yanında memurları, muhasebe, gümrük ve çeşit idare birimlerinde çalışmaktaydı. Ayrıca askerî memurların daha artış görülmekteydi. Bu askerler hem normal memurlar hem de özel topçular teşkil etmekteydi. Bu merkezden atanan memurların yanında ulema ve mahalli şeyhler de memurlar gibi maaş verilmekteydi.

Nitekim bu kadar memur olunca şehir şeklinde yansıması gerekmektedir. Bu memurların Sevakin'de bulunması ile bu tarafların emniyet ve asayiş içinde bulunmasını sağlamakta ve tüccarlar şehirde ikamet başlamaktaydı. Bu ikamet eden

²⁰⁹ BOA, A. MKT. MHM., no: 67/1.

tüccarların ve inşa eyledikleri han ve evler sayesinde şehir de imar bakımından yeni gelişmeler yaşadığı anlaşılmaktadır. Şehrin etrafına göçebe olan urbanlara toplandığı görülmektedir. Bu iskan hareketiyle Sudan ve özellikle Berber ve Darfur'dan gelen ile iyi bir ticaret hareketi yaşamaktaydı. Bunun neticesi olarak, yeni inşa ve tamirat işleri sürmekteydi. Bunun için Sevakin'e yeni gelen kaymakamlar bu şehir için emniyeti sağlmakta ve içme suları için yeni planlara çıkmaktaydı.

Ayrıca Cidde Valisi bu şehri özel ilgi göstermekteydi. Bunun sebebi Cidde hazinesine gelen gümrük teşkil etmekteydi. Fakat Sevakin'de yapılan imar ve tamirat dolayısıyla bu geliri tamamen alamadıkları onları rahatsız ettiği anlaşılmaktaydı. Bunun yanında bu kaymakamlık ile Musavva'nın Cidde Eyaleti'nin elinden çıkmasını da kabul edememekteydi. Cidde Eyaleti'nde bulunan mukaddes topraklar ve idarî sorunların masrafları için bu iki limanlardan gelen paralar Cidde hazinesine katkıda bulunmaktaydı. Bunun yanında oralardan gelen ticarî mallara Hicaz bölgesin de ihtiyaç duymaktaydı.

Fakat Cidde ve Hicaz için önemli olan Sevakin ve Musavva kaymakamlıkları arasına Mısır Eyaleti'nde bulunan idareciler gözlerinden çıkmıyordu. Özellikle Mısır Eyaleti'ne bağlı olan Sudan için bu limanlar çok önem taşımaktaydı. Daha önce Kavalalı Mehmet Ali Paşa düşündüğünü yerine gelen İsmail Paşa da düşünmekteydi. Ayrıca İsmail Paşa yeni düşündüğü ve gerçekleştirdiği projelerden biri olan Süveyş Kanalı, Sevakin ve Musavva konusu yeniden gündeme getirmekteydi.

i. MALIYE İDARESİ

Sevakin kaymakamlığının Cidde bağlı olmasından dolayı maliye işlerine Cidde'deki defterdar bakmaktaydı. Cidde Eyaleti'nin defterdarı bu görevi yerine getirmek için kendisi Sevakin'e gidip mali işleri tatbik etmekteydi. Bu görevi yerine getirmek için bazen yerine vekil bir memur da göndermekteydi²¹⁰. Fakat vekaletin yapıldığı zamanlarda Maliye Nezareti, ona sıcak bakılmamaktaydı.

---

²¹⁰ BOA, A. MKT, NZD, no: 164/1

**22- SEVAKIN KAYMAKAMI SÜLEYMAN BEY (1272/Ocak1856-1273/
Ekim 1856)**

(14 Cemazeyilevvel1272/24 Kasım 1855) tarihinde Sevakın kaymakamı Nurettin Paşa istifasından sonra yerine Kapıcıbaşı'ndan Muha eski kaymakamı Süleyman Bey tayin edildi. Bu yeni gelen kaymakama da Nurettin Paşa'ya verilen 10765 kuruş maaş verildi. Bu atama Cidde Valisi'ne şu şekilde bildirilmişti:

"Sevakın kaymakamı Saadetlu Nureddin Paşa'nın vuku istifasına mebni azliyle muhassas olan on bin yedi yüz altmış beş kuruş maaş ile rekab-ı hümayûn-ı şahâne kapucubaşlarından Muha kaymakamı sabıkı Süleyman Bey'in ta'yini Meclis-i Vala'da tezkire ve tensib olunarak bi'l-istizan irade-i seniye-i cenab-ı şehinşâhî dahi ol merkezde? muta'alik ve şeref-sudûr buyurulup mentuk-ı âlisince icâb-ı icra olmağla mahallince dahi icâbının icrasına himet buyurmaları siyakında,"²¹¹.

Sevakın'e yeni tayin edilen Süleyman Bey, daha önce Muha'da kaymakamlık yaptığı için bu bölgenin durumu iyi anlamaktaydı. Onun yanında bu tarihlerde Kızıldeniz'deki ticarî hareketleri ve ona bağlı bulunan yabancıların davranışlarını da iyi anlayabilirdi. Sevakın'de daha önce Nurettin Paşa'nın başladığı imar ve idarî geliştirme hareketini iyi bir şekilde devam edebilirdi. Fakat Süleyman Bey, Sevakın'deki görevi kısa sürmüş ve Medine-i Münevvere muhafızlığına tayin edilmişti.

Süleyman Bey kaymakamlıkta kısa bir süre içinde bulunmasına rağmen, bu süre içinde gümrük geliri büyük bir artış göstermişti.

Zira gelirin iyi olması nedeniyle İstanbul'dan Süleyman Bey iyi bir hizmet içinde bulunduğuna işaret edilmişti²¹². Sevakın gümrük geliri 1271-1273/ 1854-1856) yılları arasında böyle olmuştu:

---

²¹¹ 14 C 1272 tarihli Cidde Valisine gönderilen hüküm, BOA, A. MKT, MVL, no: 78/35.

Tablo 4: *Sevakin Gümrük geliri*

Tarih	Miktar	1271/1854 yılına göre artış
1271/1854	1026 kese	301.5 kese
1272/1855	1328 kese	%29.4342
1273/1856	1865 kese	%81.77388

Buna göre Süleyman Bey ilk yılı olan (1272/1855) sonunda Sevakin gümrük geliri önceki yıla göre yüzde 29.43 artışı göstermişti. Ayrıca bu artış ikinci sene olan (1273/1856) sonunda yüzde 81.77 artışıyla zirveye çıkmıştı. Hatta (1272/1855) yılına göre yüzde 63.1 oranı ile artmıştı.

Gümrük hâsılatı artırılması nedenlerinden birisi Süleyman Bey Muha'da çalıştığı için Kızıldeniz'de ticaret ile uğraşan tüccarları ve daha önce kazandığı tecrübeden olabilir.

Bu artıştan dolayı Sevakin idaresinin Cidde hazinesine artık yük olmadığı anlaşılmaktaydı. Bu kadar gümrük hâsılatı olunca bu tarihte Sevakin limanı da ticarî hareketliliğin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında bu dönemde kaymakam ve yanında bulunan gümrükçüler yolsuzluk da yapmamıştı. Diğer taraftan Osmanlı merkezinde bulunan idareciler ve en üst seviye olan Meclis Vala bu konu ile engilendiği için daha iyi bir takip etmişlerdi.

23-Sevakin kaymakamı Ali efendi dönemi (1273-1276/1856-1859)

Süleyman Bey'in Medine muhafızlığına atanması üzere (9 Safer 1273/9 Ekim 1856)'da Ali Efendi'ye Sevakin kaymakamı verilmişti. İrade de şu şekilde çıkmıştı: *“Medine-i Münevvere muhafızı emiri'l-ümerâdan izetlu Abdullah Paşa'nın umûr-ı ma'muresine hüsn-i idareye adem-i muvafakiyeti cihetiyle azl ve tebdili lazım olduğundan Sevakin kaymakamı rikab-ı hümâyû-ın hazret-i şahane kapucubaşlarından Süleyman Bey'in zikr olunan muhafızlığa ve istabıla-i âmire müdürlüğü payelerinden Ali Efendi'nin dahi Sevakin kaymakamlığına”*²¹³

²¹² BOA, A. MKT, MVL, no: 97/67.

²¹³ (9 Safer 1273/9 Ekim 1859) tarihli padişah iradesi, BOA, İ.DH, no: 23535.

(1273/1856) yılında Sevakin kaymakamı dönemine başlayan Ali Afendi gümrük geliri artmaya devam etmekteydi.(1274/1857)'de Sevakin'de gelir gelişmesi, Mısırlı yöneticilerin de dikkatini çıkmıştı. Sevakin kaymakamlığı dışında bulunan ve Sudan idaresine ait olan memurlar Sevakin tüccarlarından tekrar gümrük almışlardı²¹⁴. Sudan memurlarının yaptıkları, tüccarlar tarafından merkeze şikayet edimişlerdi. Bu şikayetin üzerine yapılan tahkikatlarda üç ile dört yerde tüccarlardan tekrar gümrük alınmakta olduğu anlaşılmıştı. Meclis Vala ve Meclis Muhasebe'den alınan karara göre, gümrük resmi bir yerden alınması ve yalnız yüzde on iki düzeyinde olması gerektiği belirtilmişti. Sevakin tüccarları zarar ve haksızlık görmemek için verdikleri gümrük miktarlarından sonra hiçbir resim vermemeleri gerekmekteydi. Bu emir uygulaması için Mısır Valisi'ne emir verilmişti²¹⁵.

Bunun yanında Sevakin'de eskiden alınan farklı vergiler delaliye, teftişye, emiriye, kasabiye ve şirabiye ve saire iptal edilmişti. Maliye Nezareti'ne göre bu çeşit vergiler fazla olmakla beraber hem Osmanlı Devleti'ne hem de ahaliye zararlı olduğuna işaret edilmişti. Ayrıca Maliye'den izin almadan yerel vergiler alınmaması için emir verilmişti²¹⁶.

Sevakin limanı ve Sevakin kaymakamlığında bulunan tuzlalardan istifade eden yabancı tüccarların aldıkları tuzun parasının zimmetlerinde kalmaması için emir verilmişti²¹⁷. Buna göre (1274/1860) yılında Sevakin tuzlalar iyi bir şekilde çalışmaya devam etmekteydi. Burada sadece yerel tüccarlar değil yabancı tüccarlar da bulunmaktaydı. Ayrıca bu yabancılar ve özellikle İngiliz olanlar, kuvvetli bir devlete dayandıkları için, bu tuzlalardan aldıkları yüklerin parasını peşin vermeyip daha sonra da zimmetlerine geçirmekte ve yahutta uzun süre sonra ödemekteydiler.

Yabancı tüccarların bu şekilde mal alması, yabancı nüfuzu ve özellikle doğu Afrika ve Kızıldeniz'de İngiliz nüfuzunun artırılmaktaydı.

---

²¹⁴ BOA, A. MKT, MVL, no: 90/78.

²¹⁵ BOA, A. MKT, MVL, no: 90/78.

²¹⁶ BOA, A. MKT, MVL, no: 90/78.

²¹⁷ BOA, A. MKT, MVL, no: 90/78.

24- SÜLEYMAN AĞA (1276/1859-1865)

Ali Efendi'den sonra Sevakin kaymakamlığı (1276/1859) da Süleyman Ağa'ya verilmişti. Süleyman Ağa döneminde Sevakin hem gelir hem de ticarî mevki bakımından daha iyi bir şekilde devam idi. Aslında gelir bakımından (1272/1855)'ten beri başlayan artış devam etmekteydi. Bu artışın nedenleri, Habeş ve Darfur yolları ile yapılan ticaret teşkil etmekteydi. (1276/1859) tarihine gelince Sevakin şehri yanında Geyf kasabasında daha öncedeki ottan yapılan kulübeler (gecekondu gibi) yavaş yavaş yerlerine taştan binalara bırakmıştı. Bu şekilde Sevakin'in önemi daha artırılmıştı. Nitekim gittikçe önem kazanan Sevakin kaymakamlığında eskiden alınmış olan tedbirleri yeterli görmemiş Sevakin kaymakamı, yeni tabyalar inşa etmek istemişti. Ona göre bu yeni yapılması gereken tabyalar içine top koymak gerekmekteydi. Bu tabyalardan hem denizden hem de karadan gelen saldırılara karşı koymak mümkün olacaktı. Bunların yanında kara yollarına da beş ile altı tane (kule) burç inşa edilmesini istemişti. Ayrıca halk için Geyf kasabası yanında bulunan su gölleri yeniden tamir ettirilmesi için harekete geçilmişti²¹⁸.

Görüldüğü üzere (1276/1859) tarihlerinde Sevakin limanı, hem Sudan hem de başka Afrika ülkeleri için özellikle Habeşistan ve Darfur tüccarları için önemli bir mevki kazanmaktaydı. Bunun neticesi olarak Sevakin'e gelen Afrika tüccarlarının sayısının artması ile birlikte Sevakin geliri de artışı göstermişti²¹⁹. Bu yabancı tüccarların gelmesiyle yeni hane ve dükkanlar inşasına yol açmıştı²²⁰.

Sevakin'de görülen bu gelişmeler yanında eskiden beri kullanılan ikamet yerleri iyi binalar olmamıştı. Askerler, şehir etrafında yapılan gecekondu gibi kulübelerde ikamet etmekteydiler. Bunun yanında (1276/1859) tarihine kadar Sevakin ve Geyf köyü etrafında sur bulunmadığı anlaşılmaktadır. Askerlerin ikamet ettikleri kulübelerde bazen yangın da çıkabilirdi. Bu tamirler için çok paralar sarf edilmekteydi. Bunun için karakollar için binalar inşa edilirken buralar askerler için ikamet yeri olması yanında şehirin daha emniyetli olmasını da sağlayacaktı.

²¹⁸ 8 Rebi'ül-evvel sene 1276 Cidde Valisi Eseyid Ali Makam Sadarete gönderilen mektup, BOA, İ.DH, no: 29561.

²¹⁹ BOA, İ.DH, no: 29561.

²²⁰ BOA, İ.DH, no: 29561.

Yapılması istenen işler için ihtiyaç duyulan paralar şöyle olacaktı:

Karakol haneleri inşası ve imarı: 30.000 kuruş.

Göllerin tamiri: 18.000 kuruş

Toplam:48.000 kuruş

Bu işleri yapmak için toplam 48.000 kuruş gerekmekteydi. Bu istenen paraların Cidde ve Yemen gümrüklerinden verilmesi ve Sevakin gümrüğü istisna bir halde tutulması istenmişti. Bu istek üzerine padişahın iradesi de çıkmıştı²²¹.

Bu tamirat işlerinden dolayı daha önce yapılan inşaat zarar görmüştü. Bunun yanında şehirde iskan bakımından büyük artış yaşanmıştı. Ayrıca su ihtiyaçları da gündeme gelmişti. Bunun yanında limanı muhafaza edebilmek ve emniyeti sağlamak için da askerî tedbirler gerekmekteydi.

İ. SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNE AİT DEFİNENİN BULUNMASI

(1277/1860) tarihinde Sevakin'de imar ve inşa çalışmaları yapılırken Sevakin adasında toprak altında bir define bulunmuştu. Bu definenin miktarı yüksek olmakla beraber XVI.yüzyıla ait oldukları anlaşılmaktaydı.

(4 Cemazeyilevvel 1277/18 Kasım 1860) tarihinde Sevakin adasında ikamet eden tüccardan Muhammed Abdurrahman yeni bir ev inşa ettirirken işçiler kazı esnasında bir define bulmuşlardı. İşçiler bu defineye el koymak istemişlerdi. Fakat binada bulunan ustalar bunu duyduktan sonra büyük bir kavga çıkmıştı. Bu kavga esnasında bir çocuk, ev sahibi ve şehir mimarını çağırmıştı. Bunun üzerine devlet temsilcilerine haber verilmişti. Bunun üzerine Sevakin meclisi toplanıp bu konuda da bir mazbata hazırlamıştı. Toplanan meclis işçi ve ustaların ellerinden define parçalarını almış ve bir liste şeklinde yazmıştı²²².

Listeye göre bulunan parçalar arasında Kanuni Sultan Süleyman'a ait 63 sikke bulunmaktaydı. Bunun yanında farklı şeyler arasında bir haç ve dört farklı

²²¹ 29 R 1276 tarihli padişah iradesi, BOA, İ.DH, no: 29561.

²²² (11 Cemazeyilevvel 1277/25 Kasım 1860) tarihli Sevakin kaymakamlığının meclisinin mazbatası, BOA, İ.DH, no: 31582, lef.2.

büyük yuvarlak altın bulunmaktaydı. Bulunan define toplam 99 parça idi²²³. Sevakin kaymakamı mazabata, liste ve bir de kendi mektubunu Cidde Valisi'ne göndermişti. Cidde Valisi Seyyid Ali bunların yanında bir mektup kendisi yazıp merkeze bildirmişti. Gönderilen bu define padişah iradesiyle Hazine-i Hassa'ya teslim edilmişti²²⁴.

Sevakin kaymakamı Süleyman Bey döneminde, en önemli yapılan iş ahalinin gönülünü kazanmasıdır. Aslında onun döneminde halka yönelik bir yönetim anlayışı takip etmişti. Bunun yanında Sevakin'in imarı ve gelişmesi için de çaba gösterilmişti. Bunun için Mekke-i Mükerreme Şerifi Abdullah, İstanbul'dan Süleyman Bey'in rütbesinin terfi ettirilmesini istemişti²²⁵. Bu istek üzerine rütbesi terfi ettirilmişti. Ayrıca Süleyman Bey'e Istabila-i Amire müdürlüğü payesi tevcih edilmişti²²⁶.

Süleyman Bey döneminde Sevakin'de bulunan idareciler arasında, muhasebe kâatibi, şehir naibi, Geyf memuru, şehir ser-tüccarı, müftü ve nekibü'l-eşraf bulunmaktaydı. Bunların yanında şeyhler ve kabilelerin şeyhlerinin katılımı ile Sevakin kaymakamlığı meclisi oluşmaktaydı.

F. İSMAIL PAŞA DÖNEMİ MİSİR EYALETİNE YENİDEN BAĞLI OLAN SEVAKİN (1865/1281–1914/1300)

1-SEVAKİN'İN MİSİR'A YİNE DEN BAĞLANMA NEDENLERİ

Mısır Eyaleti'nin başına gelen İsmail Paşa (1863–1879) Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1805–1848) ile benzerlikleri var idi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, eyaletini geliştirmek için çalıştığı gibi, İsmail Paşa için de aynı tarzda söylemek mümkündür. Nitekim İsmail Paşa izlediği siyaseti Mısır sınırlarını geliştirmekteydi. Ayrıca bu

²²³ Sevakin kaymakamı Süleyman Ağa'nın gönderdiği (11 Cemazeyilevvel 1277/25 Kasım 1860) tarihli liste, BOA, **İ.DH**, no: 31562, lef.3

²²⁴ (2 Şevval 1277/13 Nisan 1861) tarihli padişah iradesi, BOA, **İ.DH**, no: 31562, lef.3.

²²⁵ (21 Recep 1278/22 Ocak 1862) tarihli Mekke-i Mükerreme Emiri'nden merkeze gönderdiği mektup, BOA, **İ.DH**, no: 32130, lef.1

²²⁶ (22 Rabiulahir 1278/27 Ekim 1861) Padişah İradesi, BOA, **İ.DH**, no: 32/301, lef.1.

genişlemede Afrika'daki Osmanlı topraklarına da göz dikmişti. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde daha fazla avantaj kazanmak için de uğraşmaktaydı²²⁷.

Süveyş kanalı meselesi daha önce Said Paşa döneminde başladı. İsmail Paşa ise Avrupa devletlerinin dostluğunu kazanmak için bu projenin gerçekleşmesi için çalışmıştı. Bunun için 1863'te yeni bir şirket ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu proje nedeniyle Kızıldeniz limanlar arasındaki Sevakin daha önem kazanacaktı. Bunun yanında İsmail Paşa, Sudan'daki Mısır idaresi dışında kalan toprakları da almak istemişti. İlk sırada Güney Sudan'daki topraklar için harekete geçti. Doğu Sudan'da bulunan Sevakin kaymakamlığını de topraklarına bağlamak istemişti.

İsmail Paşa, (27 Recep 1281/ 26 Aralık 1864) tarihinde, Sultan Abdülaziz'e bir mektup yazarak Sevakin ve Musavva limanları Mısır Eyaleti'ne bağlanmasını istemişti²²⁸. Mısır Valisi'ne gerekleri arasında yine Taka Müdürlüğü'ne bağlı olan Arap aşiretlerinin vergileri vermemek için Sevakin ve Musavva'ya kaçmaklarıydı. Bunun yanında zikredilen aşiretlerden bir kısım, Habeşistan sınırlarına ve iskân olmayan yerlere yerleştirilerek Taka Müdürlüğü'nün emniyetini tehdit etmekteydi. Bu kabilelerin vergileri verebilmeleri ve Taka Müdürlüğü'nün güvenliğini sağlayabilmek için Sevakin ve Musavva'nın Sudan'a bağlanması gerekmekteydi. Ayrıca, köle ticaretini engellemek için Sevakin, Musavva ve yanındaki Afrika kıyılarındaki toprakların Sudan'daki Mısır idaresine bağlanmaları gerekmekteydi²²⁹. Aslında İsmail Paşa, Mısır Eyaleti'nin başına geldiğinde köle ticaretini Avrupa'nın baskısıyla yasaklanması gündeme gelmişti. İsmail Paşa, Batı ülkeleri ve özellikle İngiltere dostluğunu kazanmak için elinden geleni yapmaya hazır idi. bu dönemlerde İngiltere köle ticaretini yasaklaması için uygulamalar yapmaya başladı²³⁰. İngiltere, Sudan'da hem Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır idarecilerinin hem de Sudan'daki tüccarların köle ticareti ile uğraştığını iddia ediyordu.

²²⁷ Abdurrahman el-Rafii, **Asr İsmail**, Kahire, 1987, C.1, s.94.

²²⁸ (27 Recep 1281/26 Aralık 1864) tarihli Mısır Valisi İsmail Paşa Padişaha gönderilen mektup, BOA, **İ.DH**, no: 787, lef.1.

²²⁹ BOA, **İ.DH**, no: 787, lef.1.

²³⁰ John Marlowe, **A. History Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations (1800-1953)**, New York 1954, s.140.

Onlara göre Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde, Mısır'da çok büyük köle ticaretinin pazarı oluşturulmuştu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Sudan'dan alabileceği köleleri asker olarak ordusunda kullanabilirdi. Bunun yanında Said Paşa döneminde Sudan idaresi daha çok köle tüccarları vastası ile yönetiliyordu. Hatta bu tarihlerde Mısır idaresinin köle ticaretini engelleyebilmek için gücü değil, düşüncesi bile yoktu. Çünkü, Sudan'daki idareciler bile köle tüccarları ad edebilmişti²³¹.

İsmail Paşa döneminde, Avrupa devletleri köle ticareti hakkında yaptıkları tepkiler üzere, köle ticaretini durdurmak için Sudan'ın doğusunda bulunan limanları zabt etmek istemişti. Ayrıca İsmail Paşa, bunların yanında Sudan hakkında daha planları var idi. Bu planlar, özellikle 1865'te Tokar'da çıkan siyan askerlerin isyanını hızlandırmıştı. Bu isyan çıkmasıyla Sudan'ın doğu bölgesi olan Kızıldeniz limanlarını kendi idaresi bağlanmasını istiyordu. Aslında İsmail Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi, Afrika'da büyük fetih hareketine zemin oluşturmak istiyordu. Bu fetih hareketi Kızıldeniz kıyılarında bulunan limanları almadan gerçekleşmiyordu.

Kabileler ve güvenlik konularını bahane eden Mısır Valisi İsmail Paşa, Sevakin ve Musavva kaymakamlıkları kendi idaresine bağlamak istemişti. Bu istek karşısında Mısır idaresi bu limanlardan Cidde hazinesine yıllık olarak verilen geliri Mısır hazinesinden Cidde hazinesine verecekti. Diğer bir ifade ile Cidde Eyaleti bir şey kaybetmeden daha önce el de ettiği geliri almaya devam edecekti²³².

Mısır Valisi'nin isteği üzerine, Osmanlı yönetimi, değerlendirmeler yapmışlardı. Onlara göre artık Sevakin ve Musavva limanları Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemine göre olduklarından çok değişmeler yaşamıştı. Bu değişmelerin başında Sevakin ve Musavva ihmal edilen birer liman olmaktan çıkıp, artık idare düzeyi kaymakamlıklara ulaşmıştı. Bu kaymakamlık birimi de iyi bir şekilde idare etmekteydi. Sevakin ve Musavva kaymakamlıklarında iyi bir ıslahat yapılmıştı²³³. Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde yaşanan Sevakin ve Musavva limanlarının Mısır'a baasına nazaran daha fazla müzakere edilmesi gerekmekteydi. Bundan dolayı

---

²³¹ Marlowe, **a.g.e.**, s.139.

²³² (27 Recep 1281/26 Aralık 1864) tarihli Mısır Valisi İsmail Paşa'dan merkeze gönderdiği mektup, BOA, **İrade Mısır**, no: 787, lef.1.

Cidde Eyaleti Valisi bu konudaki görüşleri ile birlikte bu limanların gelir ve gelirlerinin maliye defterlerini çıkarttırarak Meclis-i Mahsus'a takdim edilmesi gerekmişti. Meclis-i Mahsus'un görüşlerine Padişah da katılmıştı²³⁴.

Osmanlı Padişahı'nın Sevakin ve Musavva meselesi hakkında çıkan karardan haberdar olan Mısır Valisi İsmail Paşa yeniden bir yazı İstanbul'a göndermişti. Bu ifadede merkezde bu konuyu imzaladığı için teşekkürlerini sunmuştu. Ayrıca Hicaz Valisi'nin görüşü ile Meclis-i Vükala'nın tavsiye şartlarına istisnasız şekilde kabul edeceğini ifade etmişti²³⁵. Bu ifadeye göre, Mısır Valisi, hangi şartlar altında olursa olsun Musavva ve Sevakin limanlarını kendi idaresine bağlamak istemekteydi.

Hicaz Valiliği'ne ve Maliye Nezareti'ne Padişahın iradesi gönderilmişti. Cidde Eyaleti Rusumat memurun Mehmet Said Efendi, Sevakin'in (1280/1863) senesinin geliri hâlâ düzenlemediği için (1279/1862) senesine göre bir bütçe çıkarmıştı. Bu bütçenin işaret ettiği konulardan birisini Sevakin'de bulunan tuzla hâsılatı teşkil etmekteydi. Bunun yanında Hindistan'dan gelen gemilerin getirdikleri malların gümrükleri de bahsetmişti²³⁶. Bu şehir hâsılatının liste haline yapılmakla beraber Hicaz Valisi'nden bir sukka merkeze gönderilmişti²³⁷.

Hicaz Valisi ve aynı zamanda Sevakin ve Musavva kaymakamlıklarından sorumlu Mehmet Vecihi Paşa'nın merkeze yazdığı mektupta Sevakin hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgiler başında Sevakin ve Musavva limanların idaresinin daha önce Mısır idaresine bırakıldığına yer verilmişti. Ancak buralar Mısır Eyaleti'nde kaldıkları süreçte voyvodalık ve mütesellimlik şeklinde idare edilmişti. Bu limanların idaresi Cidde Eyaleti'ne döndükten sonra iyi idare tarzına yerleştirmek için çabalar sarf edilerek düzgün bir kaymakamlık haline sokulmuştu. Bu yeni idarede gümrük ve tuzlalardan iyi bir gelir elde etmişti. Bu düzeltmeler ile Sevakin ve Musavva kaymakamlıkları hem mülkiye hem de rusumiye idarelerini kontrol

---

²³³ (2 Ca 1281/2 Kasım 1864) tarihli Padişah İradesi, BOA, **İrade Mısır**, no: 787, lef.11.

²³⁴ BOA, **İrade Mısır**, no: 787, lef.11.

²³⁵ (17 Ramazan 1281/13 Şubat 1865) tarihli Mısır Valisi İsmail Paşa ifadesi, BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.2.

²³⁶ Cidde rüsumat nazırından gelen ifadeler, BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.17, 18, 21.

²³⁷ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.6.

etmişlerdi. Bu şekilde Cidde Rusumat Nazırı'nın gösterdiği gibi yıldan yıla daha terakki göstermekteydi. Şimdilik bu kaymakamlıklardan en az yıllık 15 yük ve 40.600 kuruş gelir sağlanmaktaydı. Bunun yanında Sevakin Tuzla'dan gelen yıllık gelir yaklaşık 470.000 kuruş olmuştu. Tuzlanın gelirini artması dolayısıyla, Sevakin'den daha artışlar bekleniyordu. Ayrıca idare bakımından iyi seviyede bulunan Sevakin ve Musavva kaymakamlıklarının, Mısır idaresine bırakılmak düşüncesi varsa, geçen defadaki, Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde olduğu gibi voyvodalık ve mütesellimlik şekline dönüşmemesi şarttı. Kaymakamlıktaki yeni tayin edilecek memurların tayini için merkezden karar çıkılması lazımdı. Tayin edilen bu memur Sevakin ve Musavva gitmeden Cidde'ye uğrayarak ellerinde kararı göstermesi gerekliydi. Ayrıca tayin edilen memurlar Mısır idaresi değiştirmek isterse yeni de tayin listesi ile merkeze bildirmesi gerektiğini belirtilmişti. Bu işlemlerin sözlü taahhüd şeklinde olmaması gerekmektedir²³⁸. Hicaz Valisi bunlar şu şekilde kaydetmişti:

“...Mahall-i mezkûrenin müşarun-elyh hazretlerine ihalesi muvafık-ı hâl görünüyor, fakat buraca olan irtibatına hâlel gelmesi de münasib olmayacağını gibi mülga voyvodalık ve mütesellimlik suretine benzemesi de mugayir-i usul muttahasına olacağından ve mahall-i merkûme cesîmece mahaller idüğünden yine kaymakamlık sûretiyle ve yahut her ne vechile sıfat ile isterler ise tarafından tayin buyuracakları iki memurun isimleriyle rütbelerin ve kaymakamlık ve yahut müdürlük sûretiyle tahsis buyuracakları sıfatının ve ikisinin idaresine bir memur tayin buyuracak olur iseler ol suretle Pusulasının hakpâyı âliye bi't-takdim elyevm kaymakamlıklara olduğu gibi taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'den zabt ve idarelerini havi emr-i âli isdâr ve müşar-ileyh hazretlerine tisyar buyurulması ve işbu emr-i âliler ile memurân mûma-ileyhuma yerlerine gelir iken Cidde'ye uğrayarak emr-i âlinin Cidde hazinesinde kayıt olunması ve ileride vali müşar-ileyhe hazretleri bunları tebdil buyuracak olur iseler yine bu usulün icrasıyla memuriyet emr-i âlilerin tebdil ve tecdid kılınması...”²³⁹

²³⁸ 18 Şevval 1281/16 Mart 1865) tarihli Hicaz Valisi Mehmet Vecihi Sadaret, BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.13.

²³⁹ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.13.

Ayrıca Hicaz Valisi, Mısır Valisi'nin mektubunda geçen Sevakin ve Musavva limanları “*siyah köle ticaretinin kapısı*” ibaresi üzerinde durmaktaydı. Hicaz Valisi'ne göre eğer bu limanlar köle ticareti kapısı olacaklarsa o zaman bu kölelerin Mısır'dan gelmeleri lazım idi. Çünkü bu köle ticareti yasaklaması için bu limanlarda bulunan kaymakamlara daha önceden emirler verilmişti. Kaymakamlar bu ticaretin yapılmasına izin vermemekteydi²⁴⁰.

Hicaz Valisi'nin bilgilerine göre, Sevakin limanı Mısır idaresindeki berbat halinden kurtulmuş (1265/1849)den itibaren 16 yıl süresinde, iskan, idare ve gelir bakımından iyi bir seviyeye ulaşmıştı. Bu iyi seviyeye ulaşması için gayretli çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmalar neticesinde buralar Cidde hazinesine iyi bir gelir kaynağı olmuştu. Eski stratejik mevki muhafaza etmesi yanında iktisadi bakımından da önemli bir hale gelmişti.

Nitekim Hicaz Valisi Mehmet Vecihi Sadaret'e yazdığı başka mektupta Sevakin ve tuzlasından elde edilen gelirin, Mısır Valisi'nin Sudan'da yapmak istediği demiryollarından endişelenmekteydi. Sudan ve Mısır'da yapılacak demiryollarını gerçekleştirirse Hindistan'dan gelen malları Mısır'a aktararak Yemen ve Cidde limanlarının hâsılatları zarar görebilecekti. Aynı zamanda Mısır limanları arasında olacak Sevakin ve Musavva limanlarının gelirlerini artırılabilirdi. Eğer bu limanların Mısır'a bağlanması isteniyorsa bu meseleyi gözönünde tutmaları gerekmekteydi²⁴¹.

Diğer taraftan İsmail Paşa her bulduğu fırsatta bu limanları bağlanma isteğini tazelemekteydi. Mesela, Fransız himayesinde olan Lazaret rahibelerini Sudan'da Bogus kabilesini etkilemeye başladığını söylemişti. Bunun Osmanlı Devleti'nde idare düzenini bozabileceğini izah ettiğinde de Sevakin ve Musavva isteğine de işaret etmişti²⁴². Aslında konular ayrı olmasına rağmen, bir vurgu yaparak bu limanların bağlanma işlerini hızlandırmak istiyordu.

²⁴⁰ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.13.

²⁴¹ (21 ve 23 Şevval 1281/ 19ve 21 Mart 1865), tarihlerde Hicaz Valisinden merkeze gönderilen iki mektuplar, BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.16, 20.

²⁴² 7 Zilkade 1281 tarihli Mısır Valisi İsmail Paşa'dan Sadarete, BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.3.

Nitekim yaklaşık bir yıl sürecinde devam eden Sevakin ve Musavva kaymakamlıklarının Mısır Eyaleti'ne bağlamak meselesinin sonuna gelinmişti. Osmanlı merkez yöneticileri, Cidde Rüsumat Nazırı ve Hicaz Valisi'nden gelen tahrirat Meclis-i Mahsus'ta müzakere olmuştu. Ayrıca Mısır'dan gelen tahrirat da okunmuştu. Bunun yanında varidat defterleri de incelenmişti. Cereyan eden müzakerelere göre bu konuda üç cevap tavsiye edilmişti.

Birincisi Sevakin ve Musavva kaymakamlıklarının Mısır'a ihale edilmesinde mahzurlar olduğu için Mısır Valisi'nin isteği redd edilmelidir²⁴³. Bu mahzurlar açıklanmamasına rağmen, Sevakin ve Musavva kaymakamlıklardaki çabaları sayesinde bu limanlar iyi bir seviyede oldukları görülmekteydi. Bunun yanında, Mısır Valisi İsmail Paşa'nın planladığı dev demiryolunun güney Kızıldeniz limanları Musavva ve Sevakin'den geçerek Mısır'a ulaşan projesi ile Hindistan malları doğrudan doğruya Mısır'a getirilebilecekti. Böyle bir proje gerçekleşirse Cidde ve Yemen limanları olumsuz bir şekilde etkilenebilirdi. Ancak Sadarazama göre böyle bir cevap verilirse elinde büyük ve önemli Eyalet olan İsmail Paşa'ya, bu kadar ufak yerlerin vermemesi hem güvensizliğe yoluna açılacak hem de yakışksız olacaktı²⁴⁴.

İkincisi, gümrük ve tuzla istisna edilerek sadece kaymakamlıkların mülki idaresi veraset olmadan verilmelidir²⁴⁵. Bu şekilde bu limanlardan gelen gümrük geliri yanında tuzlaların geliri de Cidde hazinesine kalacaktı. Bu şekilde Hicaza Eyaleti zarar görmeyecekti. Fakat bu çözümde problemler çıkabilirdi. Çünkü Cidde tarafından tayin edilecek memur uhdesindeki gümrük muhafazası ve gelirleri mahalli idare ile anlaşmazlıkla yol açabilirdi. Bunun için bu cevabın da olmayacağı düşünülmüştü²⁴⁶.

Üçüncüsü, mülki idarenin belli zamana bağlı bir şekilde, üçer yıllık olarak verilmesiydi. Bu üç yıldan sonra gelire göre yeniden düzeltme yapılacaktı. Bu düşüncenin daha iyi olduğunu işaret edilmişti. Çünkü Mısır eyaletine bağlanan

---

²⁴³ "...Mezkûr mahallerin ihalesinde bazı mahzur, bayaniyle vali müşar-ileyhe hazretlerinin iltiması red etmek", (1281/1865) Sadaret iradesi, BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.25.

²⁴⁴ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.25

²⁴⁵ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.25

²⁴⁶ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.25

Kordufan ve Sinnar eyaletleri de veraset şeklinde verilmediği gibi limanlar da aynı şekilde zatine mahsus olarak verilebilirdi.

Yapılan değerlendirmeler sonunda bu iskelelerin İsmail Paşa'nın zatına mahsus olarak verilmesi tercih edilmişti²⁴⁷. Sadaret'in teklifi üzere Padişah'ın da iradesi çıkmıştı²⁴⁸. Mısır Valisi İsmail Paşa'nın isteği çok geniş bir şekilde değerlendirilmişti. Bu değerlendirmelerde hem maliye idarî yönler bulunmaktaydı. Hicaz Valisi ve yanında çalışan Cidde Gelir Nazırı, çok iyi ve önemli raporlar hazırlamışlardı. Bu raporlara bakarak idare seviyesinin ne kadar ileri gittiği de anlaşılmaktaydı. Eski raporlarda işaret edilen Habeş Eyaleti'nin içinde bulunan Sevakin ve Musavva limanlarının sınırlarının nereye kadar olduğunu tespit edilmekteydi. Bu yeni sonulan raporlarda hem Sevakin hem de Musavva deniz ve kara sınırları açıklandı. Bunun yanında detaylı mali raporlar da eklendi. Eskiden kullanılan "tahmin" ibaresi yerine bilgiler için daha müsbet ve net rakamlarla gösterildi.

Aslında Osmanlı Devleti, Sevakin ve Musavva kaymakamlıklarının iyi idare edildiği bir zamanda Mısır Valisi'ni red etmek için bir mahzuru olmamasına rağmen, bu limanlar Mısır idaresine ihale edildi. Bu ihalenin vermesi için açık nedenler görülmemektedir. Fakat İsmail Paşa'nın ilk dönemlerinde merkez idaresine gösterdiği dostluğu bir neden değerlendirebiliriz. Bu dostluk içerisinde Sultan Abdülaziz Nisan 1863'te, Yavuz Sultan Selim'den sonra, Mısır'a ziyaret eden ilk padişah oldu. Bu ziyarette Mısır'da 10 gün kaldı. Mısır Valisi bu fırsatı yakalayarak Osmanlı Padişah'ından bir çok özel taleplerde bulunmuştu. Buna ulaşmak için hem Sultan'a hem de Sadaret makamlarında bulunanlara hediyeler vermişti. Bunun için bu ziyaretten kısa bir süre sonra Mısır veraset fermanının değişmesini istemişti. Fermana göre Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın büyük oğuluna valilik verilmekteydi. İsmail Paşa'nın isteği üzerine veraset İsmail Paşa'nın büyük oğlu olarak değiştirildi. Ayrıca Osmanlı Sultanı bu arz kabulünden sonra Mısır'dan gelen yıllık vergi 400.000'den 750.000'e çıkmıştı. Aynı şekilde Musavva ve Sevakin kaymakamlıklarını isteme (evasit Zilhicce 1281/ Mayıs 1865) tarihinde de Sultan

---

²⁴⁷ BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.25

Abdülaziz bunu uygun görerek bu limanları idaresine ihale etmişti. Padişah fermanıyla hem Sevakın hem de Musavva kaymakamların Sudan'daki Taka Müdürlüğü'ne bağlandı. Bağlanma şartların başında kaymakamlıkların daha iyi bir şekilde imar ve idare edilmesi yanında, köle ticaretinin engellemesi de vardı. Ayrıca yıllık olarak Cidde hazinesine 7500 kese verilmesi gerekmekteydi. Bunun yanında Mısır tarafından tayin edilen memurun Cidde Valiliği uygun görülmesi gerekmektedir. Ayrıca bu yerlerdeki idarî düzenlemeler için Cidde Eyaleti'ne danışmak gerekmekteydi. Bunun yanında, mali şartlarda vardı. Eğer Hicaz varidatı azalır ve bu limanların geliri artarsa her üç yılda bir Cidde hazinesine verilen miktarı yeniden tesbit edilecekti. Bu limanların Mısır'a ihalesi Mayıs 1865 yılından itibaren gerçekleşmişti²⁴⁹. Padişahın fermanındaki hüküm şu şekildeydi:

“...ve kemakan veraset daire-i imtiyaziyesinin haricinde tutmak ve mezkûr memleketler ile oralar gümrüklerinin usûl-ı muttâhaze-i inhisariye tevfiiken idaresi için bulunacak memura ta'limat-ı mahsusa verilmek üzere zikr olunan iskelelerin maâ tevabi' istisnaen ve maktuan 'uhde istihlaka tefvizi hususuna irade-i seniyye-i şehriyâraneme ta'likiyle emr-i hümayûn 'inayet-makrûn-ı padişahanem şeref- sünuh ve sudûr olmuş...”²⁵⁰

Bu şekilde, Sevakın ikinci defa Taka Müdürlüğü'ne ilhak ederek, Sudan'daki Mısır idare teşkilatına dâhil edilmişti. Ayrıca bu defa fermana göre Hicaz Valisi, Taka Müdürlüğü'nde bulunan Sevakın ve Musavva'ya atanacak, memura müdahale hakkına sahipti. Bunun yanında bu limanların geliri ile de ilgilenmekteydi. Bu düzenlemelerden Sevakınmutlak bir şekilde Mısır'a bırakılmadığı anlaşılmaktadır.

---

²⁴⁸ (1281/1865) Padişah İradesi, BOA, **İrade Mısır**, no: 791, lef.25.

²⁴⁹ (fi evasit Zilhicce 1281/ Mayıs 1865), tarihli hüküm, BOA, **Mühimme-i Mısır**, no: 15, s.53, hüküm 27.

2- MISIR İDARESİNDEKİ SUDAN'DA SEVAKIN'İN STATÜSÜ

Sevakin ve Musavva limanlarının Mısır'a ilhakı ile²⁵¹ Mısır idaresi güneye Ekvator'da büyük göllere, Kızıldeniz'in doğu kısımlarında Habeşistan sınırlarına paralel olarak güneye doğru Somali sahillerine kadar uzanmıştı. Mısır idaresi bu dönemlerde ortaya konan sayesinde daha ekonomik metodları ile Sudan ve Afrika bölgesinden çıkar elde etmek istemişti. Ayrıca bu idarî ıslahatı ve ekonomik kalkınmada Avrupa etkisi ağırlık kazanmaya başlamıştı.

Daha önce işaret edildiği gibi Mısır eyaletinin başına gelen İsmail Paşa, hem Avrupa'nın etkisinde kalmış hem de kendi hayatında batılı tarzı benimsemişti. Bu sayede Mısır Eyaleti ve de Sudan bölgesinde olan Osmanlı topraklarını Batılı devletlerinin ellerine bırakmıştı. Aslında bu dönemlerde, Osmanlı Devleti paylaşma tehlikesiyle karşı karşıya getiren felaketler yaşanmaktaydı. Balkanlar'da Rusya'nın etkisiyle savaşlarla gerçekleştiği gibi, Arap yarımadası ve Afrika'nın kuzey doğusunda olan Sudan'da İngiliz ve Fransızlar etkisiyle yaşanmaktaydı. Bu konuda daha ileride detaylı olarak bahs edilecektir. Fakat bu tarafta Mısır idaresi Sudan'da ve özellikle Sevakin'de birtakım yeni icraatlar hakkında söz etme yerinde olacaktır.

Osmanlılar eyaletlerinde geleneksel hale getirilen bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlar arasında yeni bir vali atandığı zaman "güvenlik" ve "refah" konusundan bahsedilmesidir. Mısır tevcilerinde de bulunduğu gibi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa Sudan'ı ilhak ettikten sonra Sudan'daki Nubya, Sinnar ve Kordufan bölgeleri tevcihinde bu güvenlik meselesi ve ahalinin refahının temin emr edilmekteydi²⁵². İsmail Paşa da geçmişteki Mısır eyaletine tevcihinden sonra 1873 yılında hem Mısır hem de yeni eklenen bölgelerde yeni imtiyazlar kazanmıştı. Zira yeni elde edilen bu imtiyazlar ile artık Mısır idareciler büyük çıkarlar elde etmiş ve

---

²⁵⁰ BOA, **Mühimme-i Mısır**, no: 15, s.53, hüküm 27; (fi evasit Zilhicce 1281/ Mayıs 1865) Hidiv İsmail Paşa'ya Musavva ve Sevakin'i Mısır idaresine ihalesine dair fermanı, BOA, **NGG**, no:1029, s.82.

²⁵¹ Bu konu daha önce işaret edildiği gibi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde değişik tasniflerde önem kazanmaktadır. İradeler ve Mısır Mühimmelerinin yanı sıra diğer tasnifler de bulunmaktadır. Daha bir örnek, **BOA, A. MKT, MHM**, no: 323/68.

²⁵² "... hüsn-i idare ve i' marına ve ahali ve sekenenin istihsal-ı asayış ve refahiyet-i hallerine..." BOA, **İrade Mısır**, no: 245, lef2.

İsmail Paşa Hidiv lakabını da almıştı. Kısa bir süre sonra da idaresine yeni eklenen Sevakın ve Musavva'da tevarüsen ailesine intikal ettirmişti.

Bu gelişme Mısır' a şu hükümle bildirmişti:

“Sedaret mertebe-i celilesiyle Hidivi Mısır olup murassa‘ Osmanî nîşan-ı Hümâyûnumla birinci Mecidi nîşan-ı zişanî ha'iz ve hâmil olan vezir-i ma‘âli sâmiirim İsmail Paşa iclâlehü ve za‘afe bi't-teyyid iktidaruhu ve ikbaluhuya hüküm ki; ma‘lûm-i fetânet-i melzumun olduğu üzere Mısır Hidiviyet-i celilesinin tevarüs tarihiyle vali-i esbak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya tevcih kılındığı vakinden bu ana kadar gerek usul-ı tevarüsün ta‘dilene ve gerek mevk-i Hidiviyet ile emzice ahalinin icâbatına göre bazı imtiyazatın i‘tasına da'ir şeref-i sudûr olan hatt-ı Hümayun ve evâmir-i şerifenin ta‘dilat ve tafsilat-ı icabesiyle beraber cümlesi bir ferman-ı alî şanımda cem‘ olunarak ahkam-ı münderecesi müstemirren ma‘mûlbihi ve mer‘i'l-icra ... vechi âti'z-zikr beyân olunur...”²⁵³

Bu fermanda Mısır eyaleti ile ilgili meseleler ihtiva etmektedir. Ayrıca getirdiği emr ve yasalar hem Mısır hem de Mısır eyaletine bağlı olan yerleri de kapsamaktaydı.

“... Şöyle ki Hidiviyet-i Mısıriyyenin bâşerf-tevarüs ihalesini havi yani Hidiv bulunan zatın doğrudan doğruya evlad-ı zükurunun ekberine munhasır tutulması...”²⁵⁴.

Bu şekilde Hidiv İsmail Paşa'nın teşebbüsüyle Mısır Eyaleti'nin veraset usulünün değiştiği anlaşılmaktadır. Bu değişiklikler içinde Sevakın de yer almaktaydı.

“... Muhavvel ‘uhde-i devletin olan Hidiviyet-i Mısıriyyeye ve Mülhakatı ve idaresinde bulunan cihât-i malûmesiyle muaherren ilave kılınan Sevakın ve Musavva

²⁵³ BOA, **Mühimme Mısır**, no: 15, hüküm, 75, s.145.

²⁵⁴ BOA, **Mühimme Mısır**, no: 15, hüküm, 75, s.145.

kaymakamlıkları ve mülhakatı bu nedeniyle ber-vech-i muhareresinin evlad-ı zükurunun ekberine ...”²⁵⁵.

Bu şekilde Mısır Eyaletine bağlı Sudan toprakları yanında Sevakin ve Musavva limanları da 1873’te Mısır valilerine veraset şeklinde verilmişti. Bu adım ile Sevakin kaymakamlığının Cidde eyaleti ile uzun zamandan beri devam eden idarî ilişkileri kısılanmıştı. Mısır Hidivliğinin bir liman olarak buraları kullanmaya devam edeceği anlaşılmıştı. Ayrıca üç yıllık ihale uzatma süreleri de ortadan kaldırılmıştı.

Mısır ve ona bağlı yerlerin nasıl yönetilmesi, güvenlik ve refah meseleleri için de ayrıca emirler gönderilmişti:

“Hükümet-i Mısriyye tayin ve i’ta kılınan kafe-ı imtiyazât dahi halef eban selefte carî ve mustemir olmak üzere ber-vech-i âti tadilen ve izahen zikr ve beyan olunur, şöyle ki ber-vech-i mezkûr memleketin her suretle idare-i mülkiyesi ve maliyesi ve bi’l-cümle menâfi‘-i madiyye ve sairesi Mısır Hükümetine aid ve mutaalik olan mevadden bulunduğundan ve her bir memleketin emr ve idare ve hüsn-i intizam ve ahalli ve sekenesini tezâyüd-ı servet ve mamûriyeti ancak muamalât ve icraat umumiyesinin daha vakt ve hal mavki‘a ve ahalisinin amzice ve tabi‘ne göre tevfiq ve temşiyeti ile olabileceği...”²⁵⁶.

Bu fermanla açıkça eyaletin maddi durumunun iyileşmesi, düzenin sağlanmasından zikr edildiği gibi; ahali yanında bu bölgelere göç ya da ticaret için gelenlerin de maddi durumları gözetilmesinden bahs edildi. Daha ziyade idare konusunda bu bölgelerde bulunan ahali mezac ve tabiatına göre davranılmasına da işaret edilmektedir. Bu fermanla insanlara iyi davranılmasına önem verildiği anlaşılmaktadır.

Bu geniş imtiyazları elde eden Mısır idareciler hem Mısır’da büyük projeler başlamış, hem de Mısır’ın çıkarları için Sudan’da bazı projeleri icraata koymuştu. Bu projeler arasında ziraat ve ticaret büyük yer tutmuştu²⁵⁷. Bunun yanında idarî işleri

²⁵⁵ BOA, **Mühimme Mısır**, no: 15, hüküm, 75, s.145.

²⁵⁶ BOA, **Mühimme Mısır**, no: 15, s.147, hüküm 75.

²⁵⁷ İsmail Paşa’nın; Naiblerin Şura Meclisi’nde yaptığı konuşması, Abdurrahman al-Rafii, **Asr-ı İsmail, II**, Kahire, Darü’l-Maarif, 4. baskı, 1987, s.119.

kolaylaştırmak ve ticareti canlandırmak için Sudan'da telgraf hatları inşa edilmeye başlanmıştı. Bu telgraf hatlarından Hartum ve Sudan'daki büyük şehirler başta olmak üzere Sevakin'de yararlanmıştı²⁵⁸. Bu projeler dolayısıyla Sudan'dan eskiden Mısır'a gönderilen 30 bin kese yerine bu miktar 15 bin keseye düşmüştü²⁵⁹. Yani bu dönemde Sudan'ın idari masrafları kendi gelirinden az olup fazlası Mısır'a gönderilmeye başlanmıştı.

3- DEMİRYOLLARI PROJELERİ

Mısır'da başta olmak üzere ve ona bağlı topraklardan daha fazla verim elde edebilmek için demiryolları inşasına başlanmıştı.

Aslında Osmanlı Devleti'nde demiryolu inşası fikri ta 1830 yıllarına ortaya çıkmıştı. Bu tarihlerden sonra İngiliz şirketinden Osmanlı Devleti içinde demiryolları inşası için teklifler gelmişti²⁶⁰. Ayrıca bu teklifler, İngilizlerin gözlerini koydukları menfaatler de içinde barındırmaktaydı. İngilizler, doğu ülkelerinin zengin hammadde kaynaklarından büyük ölçüde faydalanmak amacıyla bu düşünceleri geliştirmişlerdi. Özellikle Fransızlar tarafından Süveyş kanalının projesini geliştirdikten sonra İngilizler, bu Fransız nüfuzundan telaşlanarak yeniden demiryollarının projesi gündeme getirmişlerdi. Onlar projeleri ile Akdeniz'i Basra Körfezi bağlanmak istemişlerdi²⁶¹. Basra tarafında demiryolu izin fermanı 1857'de çıkmasına rağmen gerekli sermayeyi bulunmadığı için başlanamamıştı²⁶².

Diğer taraftan Hindistan ulaşımının kolaylıkla temin edilmesini isteyen İngilizler, Mısır'da yapılan yenilemeye çalışmalar arasında, 1850'de, İskenderiye ile Kahire arasında bir demiryolu inşa edilmesini düşünmüşlerdi. İngilizlere daha sonra bu demiryolu ile Kahire'den güneye inerek Kızıldeniz'e kadar uzanarak Hindistan'a biraz daha yakınlaşmayı planlıyorlardı. İngilizler'in bu fikirler bir yanda, Mısır Valisi Abbas Paşa Mısır için düşündüğü iktisadî refah dolayısıyla İngilizlerin projesine daha da yaklaşmıştı. Bu şekilde 1850'de İngiliz uzmanları Mısır'a gelip demiryolu inşası için incelemeler yaptıktan sonra Mısır Valisi'nden inşaat izni istemişlerdi²⁶³.

²⁵⁸ Rafii, **Asr-ı İsmail, a.g.e.**, s. 119.

²⁵⁹ Rafii, **Asr-ı İsmail, a.g.e.**, s. 119.

²⁶⁰ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, 1994, s.17.

²⁶¹ Gülsoy, **a.g.e.**, s.18.

²⁶² BOA, **A. DVN, NMH**, 14/11.

²⁶³ Lütfi, **Tarihi**, Hz. Münir Akktepe, IX, İstanbul, 1984, s.28.

Bu konuda, yabancı şirketlere, böyle bir hak vermek istemeyen Osmanlı Devleti, Mısır Valisi'nin çok ısrarı yanında Londra'dan yapılan baskıyla 1851'de istenilen imtiyazları vermek zorunda kaldı²⁶⁴. Osmanlı Padişahının iradesi çıktıktan sonra aynı yıl İskenderiye ile Kahire demiryolunun inşaatı başlanmış ve 1856 yılında işletmeye açılmıştı. Bu Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu olmuştu. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti için de demiryolları inşası hızlanmıştı. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra (1853–1856) Rusya'ya karşı oluşturulan Osmanlı-İngiliz-Fransız ittifakının getirdiği dostluk havasının katkısı olmuştu. Ayrıca Osmanlı demiryolları ticarî, askerî ve siyasî önemi haiz idi. Bunun için XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasî ve askerî gelişmeler Osmanlı Devleti'ni özellikle Rumeli'de çok daha kapsamlı bir demiryolu yapmaya istemişti. 1881'den sonra Osmanlı demiryolları, büyük devletlerin birbirleriyle daha fazla rekabet ettikleri alan haline geldi²⁶⁵.

Yukarıda söz edildiği gibi Mısır Valisi Abbas Paşa İngilizlerin sunduğu planları benimsemiş ve Kızıldeniz'e uzanması fikrine katılmıştı. Zaten hattın güneye uzanmasını isteyen İngilizler, hem projenin gelişmesini hem de propagandası yapılmaktaydılar. Mısır Valisi kabul ettikleri demiryolu Kahire'den güneye Sudan topraklarını katederek Kızıldeniz kıyılarına ulaşmaktaydı. Abbas Paşa'nın vefatından sonra gelen Said Paşa, Sudan'ı ziyaret²⁶⁶ ettikten sonra Sudan'da düzeltmeler ve ıslahat yapmak için görevlendirdiği Mocil Bey getirdiği tekliflerin arasında Vadi Halfa ve Hartum arasında bir demiryolu inşa edilmesi gerektiğine dair fikirler de vardı. Said Paşa, bu konuda bir proje hazırlamıştı. Fakat bu projeyi gerçekleştirmek için büyük bütçe lazım olduğu için vazgeçildiği anlaşılmaktadır²⁶⁷.

Bu projenin ilk aşamasında Sudan'a olan uzunluğu 675 mil olacaktı²⁶⁸. Planda bu demiryolu Nil ve Kızıldeniz'e bağlanacaktı. Mısır'daki demiryolu Osmanlı Devleti'nde ilk olduğu gibi Sudan'a planlanan demiryolu da Afrika içlerine ilk olacaktı. Sudan demiryolunu planlayan İsmail Paşa, Akdeniz ile Kızıldeniz

²⁶⁴ BOA, **İrade Mısır**, no: 467, lef.1; Gülsoy, **a.g.e.**, s.19.

²⁶⁵ Gülsoy, **a.g.e.**, s.214.

²⁶⁶ BOA, **İrade Mısır**, no: 655, lef.1.

²⁶⁷ İsmail Paşa'nın; Naiblerin Şura Meclisi'nde yaptığı konuşması, Abdurrahman el-Rafii, **Asr İsmail, I**, Kahire, DARü'l-Maarif, 4.baskı, 1987, s.45.

²⁶⁸ Bu konuda ve özellikle propagandası için 1873 yıllarında gazetelerde yayınlanan haberlere bakınız, **New York Herald**, Pazartesi, 2 Haziran 1973, s.3.

Süveyş kanalı aracılığıyla bağladığı gibi, bir taraftan da Ekvatorya'ya kadar Nil nehrine paralel ve Kızıldeniz ile bağlanacak demiryolu inşa etmek istemişti²⁶⁹.

Sudan demiryolları için görevlendirilen mühendis İngiliz Mr. John Fowler'ın hazırladığı raporda, ilk aşamada yapılacak demiryolunun Sudan'un kuzeyinde bulunan Vadi Halfa'dan başlayarak 889 kilometre kadar uzayacaktı. Şendi şehrine varacaktı. Bu projenin gerçekleşmesi için Nil nehri üzerinde bulunan birinci şelalede bir gemi bulunması gerekecekti. Nil nehri üzerinde bir köprü de inşası edilecekti. Projenin gerçekleşmesi 3 yıl içinde olacaktı. Projeye yaklaşık 20.000.000 dolar harçanacaktı²⁷⁰.

İngilizlere göre bu proje gerçekleşirse, Afrika'da en büyük sömürge projesi olacaktı. Projenin Sudan'a pek çok yenilikte getirecekti. Tren yolu binaları ve telgraf hatları bunlardan ilk göze çarpanlar olacaktı.²⁷¹

Daha da önemli olan 60 günlük yolculuk 15 günde gerçekleşecekti. Ayrıca Mısır hazinesi hızlı bir şekilde zenginleşecekti. Bunun yanında ileride Sudan'ın verimli arazisi ile Mısır eyaletinde bir pamuk krallığı meydana gelecekti. Genel olarak Sudan diğer kaynaklarına hızlı ulaşma ve bunları taşımada içinde bu demiryolu büyük rol oynayacaktı²⁷².

Aslında İngiltere için bu projenin önemi, Hindistan'a ulaşabilmek için yeni ve daha hızlı bir yol olmasıydı²⁷³.

İsmail Paşa döneminde başlayan bu demiryolu Vadi Halfa'dan başlayarak Nil nehri kanalına paralel olarak 57 kilometre kadar yapıldı. Ayrıca bu mesafeden sonra 47 kilometre kadar demiryolu yapmak amacıyla yeni proje hazırlanmıştı. Fakat 1878'de mali nedenleriyle bu proje durdurulmuştu²⁷⁴.

---

²⁶⁹ **New York Herald**, Pazartesi, 2 Haziran 1873, s.3.

²⁷⁰ **New York Herald**, Pazartesi, 2 Haziran 1873, s.3.

²⁷¹ **New York Herald**, Pazartesi, 2 Haziran 1873, s.3.

²⁷² **New York Herald**, Pazartesi, 2 Haziran 1873, s.3.

²⁷³ **A.e.**

²⁷⁴ Rafii, **a.g.e.,I.** s.165.

Bu tarihlerde demiryolu projesi tam olarak gerçekleşmedi. Ancak Kızıldeniz'i Nil nehrine bağlayan demiryoluna bu dönemde başlanmıştı.

4- DENİZYOLLARINDA GELİŞMELER VE SEVAKİN

Sevakin'n daha Mısır eyaletine bağlanmasından önce Mısır yöneticilerin planladıkları projeler arasında deniz ulaşımı da bulunmaktaydı. Aslında 1854'te Nil nehri üzerinde bir ulaşım şirketi kurulmuştu. Bu şirketin hedefi hem malla hem de yolculukla Nil vapurları ile taşınmaktaydı²⁷⁵. Nil nehri şirketinden sonra denizyolları içinde bir şirket kurulması düşünmüşlerdi. Mecidiye adına taşıyan bu şirket 1857'de kurulmuştu²⁷⁶. İbrahim Paşa'nın oğlu Mustafa Fadıl başkanlığı üslenmişti. Şirketin idare meclisinde hem Osmanlı vatandaşı hem de yabancılar bulunmuştu. Sultan Abdülmecid adını alan bu şirketin hedefi Kızıldeniz'de vapurlar işletmesi ile Hind Okyanusu ve Basra Körfezi'nden gelen ve giden mallar ile yolculuklar taşımaktaydı²⁷⁷. Bu kampanya faaliyetler geçtikten sonra Süveyş'ten Sevakin ve ondan sonra Cidde'ye muntazam bir şekilde hareket başlamıştı. Ayrıca Süveyş'ten Sevakin ve daha güneyden Musavva ve Yemen limanlarına da işletilen vapurlar bulunmaktaydı.

Otuz yıllık imtiyaz sahibi olan bu şirketin vapurlarına Osmanlıların Mısır bayrağı üzerinde dikilmekteydi. Bu dönemde Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Kızıldeniz'de işletilen bu kampanya, eğer bir anlaşmazlık olursa, Osmanlı topraklarında bulunan yabancı konsolosluklar önünde yargılanma hakları olmayıp sadece Mısır'daki ticarî mahkemelerde yargılanmaktaydılar²⁷⁸.

Kızıldeniz'de işletilen bu kampanya için orta bir noktada bulunduğu için Sevakin önemli rol oynamaktaydı. Ayrıca Afrika'dan gelen ve Sevakin üzerinde hac hareketi bu kampanya yüzünden daha artmaktaydı. Onun yanında ticarî hareketi daha geniş bir şekilde devam etmişti. Ayrıca bu Mecidiye kampanyası Said Paşa son günlerinde fesada uğrayarak daha düşük seviyeye inmeye başlamıştı. Bunun için İsmail Paşa döneminde tasfiyesi gündeme haline gelmişti. Onun yanında yeni bir

²⁷⁵ Rafii, **Asr İsmail, I, a.g.e.**, s.39.

²⁷⁶ Geniş bilgi için bkz: Gülten Sarıyıldız, "Mısır'da Kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası ve Faaliyetleri" **Türk Kültürü İncelemeleri**, say 9, İstanbul 2003, s. 17-36.

²⁷⁷ Rafii, **a.g.e.**, s.40.

²⁷⁸ **A.e.**

kampanya kurulmuş ve Aziziye olarak adlandırılmıştı. Aziziye şirketi Mısır Valisi İsmail Paşa tarafından kurulmaktaydı²⁷⁹.

Sultan Abdülaziz adını alan bu şirket Mecidiye gibi ticarî hedefler için kurulmuştu. Daha önce işaret edildiği gibi Akdeniz ve Kızıldeniz’de ticarî mallar ve yolcular taşımaktaydı. Daha önce bulunan gemilerden yedi gemiler yanında İngiltere’ye yeni gemiler de ısmarlamıştı²⁸⁰.

Aziziye şirketi ile Kızıldeniz limanları özellikle ticarî bakımdan canlandırmıştı. Şirketin işlettiği düzenli seferler nedeniyle Sevakin hem hicaz ulaşımı için kolay bir şekilde yanında Sevakin’in kuzeyinde Süveyş ve güneyinde Musavva ve Yemen limanları ile de ulaşımı sağlamıştı. Ayrıca Hindistan ve Basra Körfezlerinden mallar Sevakin’e ulaştığı gibi Afrika malları ve özellikle Sudan malları Sevakin üzerinden diğer limanlara yolunu bulmaktaydı.

Bu şirketin kazandığı başarılarından dolayı Hidiv İsmail Paşa tüm hisselerini satın almıştı. Hükümet’in şirketi Hidiv İsmail Paşa’nın olmuştu. Bu şirketin 26 kadar gemisi vardı. Mal ve yolcular yanında posta da taşınmaktaydı. Bu hizmetlerden yararlanan Sevakin, Sudan postasının merkezi haline geldi. Bu şekilde Sudan’a gelen ve giden yüksek rütbeli memurlar ve askerler Sevakin üzerinden yolculuk yapmaya tercihe başlamıştı. Ayrıca bu dönemlerde Sudan ve iç Afrika’ya gelen Avrupalı tüccar ve turistler için de Sevakin’i kullanmak daha rahatlık sağlamaktaydı.

Sevakin için yararlı olan bu şirket daha sonra Mısır’daki yöneticiler tarafından bir İngiliz şirketine ucuz bir fiyatla satmıştı²⁸¹. Bu satış ile İngiltere Kızıldeniz yolu ve üzerinde bulunan limanlarda ve bu arada Sevakin’e nüfuzunu yerleşmeye başlamıştı.

5- SEVAKİN’DE POSTA VE TELGRAF

Sevakin’de Osmanlı diğer limanlar gibi posta hizmeti bulunmaktaydı. Bu posta hizmeti eskiden denizyolu ile Mısır ve ondan İstanbul’a ulaşmaktaydı. Diğer bir posta yolu da kara yolu idi. Posta, Sevakin’den Cidde’ye ve ondan karayolu ile İstanbul’a ulaşmaktaydı. Sevakin Mısır idaresine bıraktıktan ve özellikle Mecidiye

---

²⁷⁹ A,e., s.193.

²⁸⁰ Rafii, a.g.e., s.193.

ve Aziziye şirketleri kurulduktan sonra posta Sevakin'den Süveyş'e denizyolu ile yapılmaktaydı²⁸². Ayrıca İsmail Paşa döneminde yapılan yenilikler ile Mısır posta idaresinin Mutşi Bey'e verildikten sonra, Sudan'daki büyük şehirlerde posta ofisleri açılmış ve Hartum'da bir posta idaresi kurulmuştu. Hartum'daki merkez 1873 tarihinde büyük kutlamalar ile açılmıştı²⁸³. Ayrıca Sevakin Posta Bürosu çok büyük roller oynamıştı. Özellikle Sudan içinde çıkan olaylar üzerine daha da önem kazanmıştı.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde Akdeniz ve Kızıldeniz'de telgraf hatları döşenmişti. Sevakin, hem Kızıldeniz altında Cidde ile bağlanmış hem de Süveyş arasına ayrı bir hat döşenmişti. İsmail Paşa döneminde Sudan'da yapılan telgraf hatları ile Mısır, Dunkula, Berber, Hartum, el-Ubayid, Sinnar, Kadarif, Kassala ve Musavva şehirleri birbirine bağlanmıştı. Ayrıca Sevakin de Sudan'ın için bölgeleri ile birbirine bağlanmıştı²⁸⁴. Sevakin telgraf hattı Sudan'da olaylar başladıktan sonra daha da önem kazanmıştı. İngilizler bu bölgede nüfuzlarını artırdıktan sonra, bu telgraf hattı Osmanlılar için de büyük önem kazanmaktaydı.

6- MISIR İDARESİNDEKİ SEVAKİN'E GENEL BAKIŞ

İsmail Paşa Mısır idaresine geçtikten sonra, başlattığı büyük projelerden Sevakin limanı da yararlanmıştı. Aslında Afrika'da yayılmasını sağlamada Sevakin'i ile başlamak gibi görülmekteydi. Özellikle deniz ticareti projesinde düşündüğü Süveyş kanalı açıldıktan sonra gelen gelişmeler teşkil etmekteydi. Bundan dolayı bu dönemlerde Kızıldeniz hâkimiyeti sağlamak için Sevakin ve Musavva'yı almak için Osmanlı Devleti nezdinde teşebbüslerde bulunmuştu. Bunun yanında Sevakin'den güneye hareket ederek Somali sahillerine kadar nüfuzu uzatmak istemişti. Akdeniz'den Kızıldeniz limanlarının yanısıra açık denizlerde Res Hafun'a(Gradfoy) kadar olan Osmanlı toprakları ve limanları Mısır eyaletine bağlamıştı. Bunun yanında Sevakin, Musavva ve Kassala'dan oluşan Kızıldeniz Müdürlüğü vasıtasıyla Habeşistan sınırlarına doğru hareket emişti. Bu anlamda, bu gelişen hareketlerinde Sevakin hem idari hem de askerî rollere sahipti.

---

²⁸¹ A.e.

²⁸² A.e.

²⁸³ Rafii, a.g.e., s.168.

²⁸⁴ A.e.

Sevakin limanı Mısır'dan gelen askerler ve zahireler için stratejik öneme sahip olduğu gibi, posta ve telgraf ulaşımı için de önemli bir irtibat noktası idi.

Ayrıca, bu liman iktisadi bakımından Afrika'daki Mısır ticaretinin en geniş kapısı olmuştu. İç Sudan'dan elde edilen mallar dünya limanlarına ulaşması için Sevakin aracı olmuştu. Daha ziyade son yıllarda Sudan'da ve özellikle Taka bölgesi ziraat projesi sayesinde Tokar deltasında yetiştirilen pamuk Sevakin üzerinden ihrac edilmekteydi. Mısır idaresinde bulunan Sevakin, Sudan ticareti için yegane denizyolu olmaya başlamıştı.

Bu şekilde 1882 yılına varıncaya kadar Sevakin hareketli ticarî bir liman halini almıştı. Bunun yanında bir askerî üs haline dönüşmüştü. Ayrıca Afrika'dan gelen hacılar bu şehir üzerinden Mekke'ye ulaşmaktaydı. Bu yüzden Sevakin iç Sudan'daki Berber, Şendi ve Kassala ve batı Afrika'ya ulaşan yolların başlangıcı olmuştu. Batı Afrika'da Hacca gitmek isteyenler daha masraflı Kuzey Afrika yolunu bırakarak Orta Afrika'dan geçerek Darfur üzerinden Sudan limanını daha çok tercih etmeye başlamıştı. Bu dönemlerde Sudan'da yaşanan güvenlik yüzünden bu yolda daha yoğun bir trafik yaşanmıştı. Bu yüzden bu tarihlerde Afrika'da macera yapmak isteyen Batılılar da Sevakin'den daha çok Sevakin'den geçmeyi tercih ederlerdi.

Bu özelliklere sahip olan Sevakin limanı, İngilizlerin dikkatini çekmiş ve İngilizler, Mısır idaresini araç kullanarak limandaki nüfuzları davamlı olarak artmışlardı.

II. BÖLÜM

İNGİLİZLERİN OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ NÜFUZU VE SUDAN'A ETKİSİ

A. OSMANLI – İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

Osmanlı-İngiliz ticarî münasebetlerinin XVI. Yüzyılda başladığı kabul edilmektedir. Bu 1553'te bir İngiliz tacirinin Osmanlı topraklarında ticaret yapmak arzusuyla gerçekleşti²⁸⁵. İngilizlerin doğu ticaretinin verdikleri önem sebebiyle Osmanlılarla ilişkiler hızla gelişmişti. Fakat Osmanlıların Avrupa'da yaptıkları fetihlerinin oluşturduğu derin korku ve düşmanlık sebebiyle, uzun süren bir durgunluk dönemi yaşanmıştı²⁸⁶.

Osmanlı- İngiliz ilişkilerinde Sultan III. Murat döneminde önemli gelişmeler yaşanmıştı. 1578 yılında İngiltere Kraliçesi'nin onayıyla İstanbul'a gelen İngiliz William Harborne'nin, kurduğu irtibatlar neticesinde, 1580 yılında İngiliz tüccarları Alman ticaret anlaşmasından faydalanarak Osmanlı topraklarında ticaret yapma hakkına kavuşmuştu. Bunu müteakiben İngiltere'de bir grup tüccar tarafından 11 Eylül 1581'de Levant Company adlı bir şirket kurmuşlardı²⁸⁷. Kraliçe I. Elizabeth tarafından 1581 tarihinde tasdik edilen bu şirket 1825 yılına kadar devam etmiş ve Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde önemli rol oynamıştı.

Ticaret ile başlayan bu ilişkiler 20 Kasım 1582 yılında İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth tarafından William Harborne'yi İstanbul'da ilk İngiliz mukim elçisi olarak

---

²⁸⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muâhede'si", **Türk – İngiliz İlişkileri 1583 – 1984 (400. Yıldönümü)**, ed: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1985, s. 43.

²⁸⁶ H. Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, Ankara, Phoenix, 2004, s. 1.

²⁸⁷ Ali İhsan Bağış, "III.George Döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti 1760 – 1815", **Türk – İngiliz İlişkileri 1583 – 1984 (400. Yıldönümü)**, ed: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1985, s. 43.

atanmıştı²⁸⁸. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile ticarete başlayan İngiltere, bu yüzyıl sonuna kadar güçlü deniz filoları aracılığıyla Osmanlı pazarlarını ele geçirmeye başlamıştı²⁸⁹. Ticarî alanlarda 1675 yılında Sultan IV. Mehmet döneminde, 1838 yılında Sultan II. Mahmut döneminde ve 1861 yılında İngiltere ile ticaret antlaşmaları yapılmıştı²⁹⁰. Bu antlaşmalar sayesinde İngilizler Osmanlı Devleti'nde büyük imkanlar sağlamışlardı.

Osmanlı- İngiliz ilişkileri, 1774 yılında Osmanlı ile Ruslar imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan etkilenmişti. Çünkü Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusların Karadeniz ve Akdeniz sahillerine inme ihtimallerini artmaktaydı. Doğu Akdeniz'de dolaşan İngilizler Ruslar gibi bir gücün burada dolaşmasından endişelenmişlerdi. İngiltere açısından Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın kontrolüne girmesi tehlikeliydi. Ayrıca Rusya'nın ticaret ve gemiciliği gelişebilir ve İngiltere karşısına çok kuvvetli bir deniz gücü haline gelebilirdi²⁹¹. Bu yeni çıkan tehlike, hem Osmanlı Devleti hem de İngiltere'nin başına bir dert olabilirdi. Bu hissedilen tehlike, Osmanlı – İngiliz ilişkilerin de bir yakınlaşmaya neden olmuştu. Diğer bir ifade ile Osmanlı Devleti ve İngiltere Rusya'ya karşı müşterek hareket ederek siyasî ilişkileri güçlendirmeye ihtiyaçları ortaya çıkmıştı.

Bu arada Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek için yapılan askerî ıslahatlarda İngiltere'nin yardımına başvurulmuştu. 1798'de Fransızlar, Mısır'ı işgal ettiklerinde, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ilk defa bir askerî ittifak yapılmıştı²⁹². Ayrıca İngiltere yaptığı bu yardımlardan sonra Osmanlı Devleti içinde büyük menfaatler sağlamak amacıyla bir çok müdahalelere başvurmuştu. Bu şekilde XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar İngiltere kendi menfaatleri doğrultusunda gerek arabulucu gerekse müttefik olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaktı. İngiltere

---

²⁸⁸ Susan Skilliter, "William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583- 1588", **Türk – İngiliz İlişkileri 1583 – 1984 (400. Yıldönümü)**, ed: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1985, s. 25.

²⁸⁹ Soy, **a.g.e.**, s. 2.

²⁹⁰ Necdet Kurdakul, **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, Döler Neşriyatı, İstanbul 1981, s. 107.

²⁹¹ Bağış 1999: 48).

²⁹² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarihi 1789-1999**, Beşinci baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 86.

müdahaleleriyle Osmanlı Devleti'nin zaafın ortaya koyarak toprak bütünlüğünü korumak için büyük devletlerin himayesine muhtaç olduğunu ortaya koymuştur²⁹³.

Sömürgeci bir göç olan İngiltere'nin XIX. yüzyılın başlarından itibaren sömürgeleri arasında en önemlisi hiç şüphesiz Hindistan'dı. Ayrıca İngiltere'nin Hindistan meselesinde en önemli rakibi Fransa idi. Napoleon savaşlarının sonuncusu olan Waterloo Savaşı (1814) ve savaş sonrası Viyana Kongresi (1815)²⁹⁴ İngiltere'yi Hindistan konusunda rahatlatmamıştır. Ayrıca İngiltere için Rusya rakip olarak, gerek Asya'da yaptığı işgaller, gerekse Çar I. Petro'nun "Boğazları ele geçirip Akdeniz'e inme" hayali doğrultusunda Osmanlı Devleti üzerinde gittikçe artan baskısı İngiltere'nin korkulu rüyası olmaya başlamıştı. Rusya'ya karşı İngiltere'nin bölgedeki temel hedefi, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını muhafaza etmek ve böylece Rusların İstanbul'a ulaşmasını engellemektir. İngilizler'in politikasının amacı ise, Akdeniz'deki nüfuzu sağlamlaştırmak, Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak ve bölgedeki Fransız ve Rus müdahalelerini engellemektir.

Fransızlar tarafından 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, İngiltere için Doğu Akdeniz bölgesi daha da önemli olmuştu. Bu kanalın açılmasıyla Akdeniz'deki İngiliz çıkarları artık boğazlardan değil, güçlü bir donanma ile Malta ve Kıbrıs suları arasında savunulabilirdi²⁹⁵. Bundan dolayı, XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz'i ilgilendiren her problemde Rusya ve İngiltere çıkar çatışmasına girmişlerdir.

İngiltere, sadece siyasî ve askerî alanda değil, ticarî alanda da Rusya'nın Osmanlı Devleti'nde elde ettiği avantajları ya etkisiz kılmaya, ya da aynı değerde imtiyazlar koparmaya çalışmıştır.

İngiliz-Türk ilişkilerinde bir sonraki sayfa, Şark oyununa yeni bir aktörün, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın girişiyle tebarüz edecektir. Bu Paşa, Mısır'ı Memlûk anarşisinden kurtarmış, Suriye'yi, Arabistan ve Hicaz'ın kutsal şehirlerini Vehhabilerin elinden almış, Sudan üzerinde Mısır vasıtasıyla Osmanlı hakimiyetini devam ettirmiş, ancak Navarin'de yenilerek Yunan savaşının sona ermesine sebep

---

²⁹³ Soy, **a.g.e.**, s. 4.

²⁹⁴ Uçarol, **a.g.e.**, s. 115.

²⁹⁵ Soy, **a.g.e.**, s. 6.

olmuştu. Yaptığı hizmetlerin karşılığında aldığı mükâfat, isyankâr Girit adası oldu. Hakimiyetini genişletmek istemiş ve 1831’de Suriye’ye müdahale etmek için bir bahane bulmuştu. Bazı danışmanlarının kendisiyle uzlaşması ve onu düşmanlara karşı kullanmasını tavsiyesine rağmen Sultan Mahmut, eyalet valilerinden biriyle anlaşamayacak kadar mağrur ve kuşkulu idi. Ertesi yaz Sultan, Kavalalı Mehmet Ali’yi ve oğlu İbrahim’i kanun dışı ilân etmişti. Savaşta başarıya ulaşan Mısır Ordusu Marmara Denizi sahillerine birkaç günlük yürüyüş mesafesine kadar gelmişti²⁹⁶.

İsyancıların daha ileri gitmeye istekli olmaması ve Metternich’in müdahalesi sayesinde Rus Çarı, Antlaşma’nın kendine sağladığı hakların yürürlüğe konulmasını talep etmeyeceği konusunda sözlü bir güvence vermeye ikna edilmişti²⁹⁷. İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston bu güvenceyi, en uygun fırsatın zuhurunda antlaşmayı ortadan kaldırma azmiyle kabul etmişti. Kendisi, Osmanlı Devleti’nin çökmesi ve Kavalalı Mehmet Ali’nin, Asya vilayetlerinde serbest kalmasına müsaade edilmesi İngiliz ve Fransız çevrelerine hakim olan görüşü kabul etmekten uzaktı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın, Napoli’deki İngiltere temsilcisine yazdığı gibi: “Benim gerçek projem, Arapça konuşan bütün memleketleri kapsayacak bir Arap Krallığı kurmaktır. Böyle bir projenin hiçbir zararı yoktur, sadece Osmanlı Devleti’nin bölünmesini getirir ki biz bunu kabul edemeyiz. Bundan başka Osmanlı Devleti, Hindistan yolu üzerinde hükümler bir Arap devletinin olabileceği kadar iyi bir işgalcidir. Ordusunu, donanmasını ve maliyesini düzenlemede Sultan’a yardım etmeye çalışmalıyız. Eğer sultan bu üç unsuru bir düzene sokarsa topraklarını muhafaza edebilir.”

Rus siyaseti de farklı sebeplerden dolayı Kavalalı Mehmet Ali ’nin güçlenmesine aynı oranda karşıydı. Çar, Osmanlı Devleti’nin nispeten zayıflamış olarak varlığının devamını istiyordu. Sultan’ın başarılı bir valisinin yeni bir hanedan kurma beklentisi veya en azından onun “Sarayın Vekili” olması, Çarı memnun etmezdi. Netice olarak Çar Avusturya ile Mısır Valisinin otoritesinin Avrupa ve

---

²⁹⁶ **Bu konuda geniş bilgi almak için bkz:** Şinasi Altundağ, Kavalalı Mehemet Ali Paşa İsyanı : Mısır Meselesi (1831-1841) I. Kısım, **Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.**

Osmanlı Devleti'ne kadar yayılmasına karşı çıkan ve eğer müşterek gayretlerine rağmen Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü üzerinde bir uzlaşmaya varılamazsa, uyum içinde hareket etmeyi sağlayacak bir anlaşma imzalamışlardı.

Diğer taraftan Fransa, Mısır ile bir ittifak yapmaya doğru gidiyordu. Rusya'ya karşı duyulan nefret, bariz bir Büyük Britanya kıskançlığı, Doğu Akdeniz'de Fransız nüfuzunu yeniden geliştirmek ve böylece Fransa'yı hakim bir Akdeniz Gücü haline getirmek ihtirası Fransız siyasetçilerini Kavalalı Mehmet Ali'yle bir anlayış birliğine doğru yönlendiriyordu. 1838'de Mısır'ın bağımsızlık ilânını düşündüğü artık biliniyordu. 8 Haziran'da Palmerston, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Granville'e bir tarafta İngiltere ve Fransa'nın diğer tarafta Osmanlı Devleti ile Rusya veya Kavalalı Mehmet Ali 'nin bulunabileceği bir savunma anlaşmasından bahseden bir mektup yazdı. Aynı mektupta, bir Rus-Fransız birlikteliği ihtimalinin Avrupa için bir tehdit olacağından da bahsediyordu.

Aynı sene Bâb-ı âlî'deki tembel ama yetenekli İngiltere Büyükelçisi Ponsonby, Osmanlı Devleti ile ülke içindeki tekelleri kaldıran maddeleri de ihtiva edecek bir ticaret anlaşması yapmakla sonuçlanan parlak bir fikir ortaya attı. Yaşlı ama hâlâ Kavalalı Mehmet Ali 'ye karşı nefretle dolu olan Sultan bu fikri hemen sahiplendi. Tekeller, Kavalalı Mehmet Ali 'nin başlıca gelir kaynaklarının arasındaydı ve uluslararası kanunlara göre Mısır hâlâ Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olarak kabul edildiğinden tekellerin ilgası Mısır'ı ya büyük devletlere kafa tutmaya icbar edecek veya ciddî malî kayıplara sebep olacaktı. Anlaşma, Fransa tarafından kızgınlıkla karşılandı, Kavalalı Mehmet Ali 'yi hiddetlendirdi. Fransa, Kavalalı Mehmet Ali'yi 1839'da Sultan'a savaş açması için tahrik etti. Sultan, feci bir yenilgiye uğradı ve son saatlerinde bu asiye lanetler okuyarak öldü. Büyük Devletler, bu arada Fransa'ya isteksizce, müdahale ettiler. Bâb-ı âlî'ye Mısır ile doğrudan yaptığı müzakereleri kesmesi söylenmiş ve Osmanlı Devleti de kabul etmişti. Bu arada Palmerston, Mısır ve ona bağlı bölgeler üzerindeki Fransız

---

²⁹⁷ Muhammed H. Kutluoğlu, *The Egyptian Question(1831-1841) The expansionist Policy of Mehmed Ali Paşa in Syria and Asia Minor and the Reaction of the Sublime Porte*, ed: Halil İnalçık and others, İstanbul, Eren yayıncılık 1998, s. 127.

kontrolüne ve Rusya'nın İstanbul üzerindeki himayesine karşı politika geliştirir iken, Çar, İngiltere ile işbirliği politikası gütmeye karar vermişti.

15 Temmuz 1840'da Büyük Britanya, Avusturya, Prusya ve Rusya, Türk hükümetiyle Doğu Akdeniz'de Barış Mukavelesini sonuçlandırdı. Bu mukavele, Kavalalı Mehmet Ali 'nin kanatlarını kırptı, itaatsizlik edeceği bir olay vukuunda imza sahibi devletleri dikkate almasını sağladı ve Boğazlardan Büyük Devletlerin harp gemilerinin geçmesini engelleyen Osmanlının kadim kuralının gücünü azaltmayacağını karara bağladı. Sultan da aynı şekilde bu kuralı gözeteceğini taahhüt etti.

Paris Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ilan etti, boğazları yabancı bütün harp gemilerine kapattı, Boğaz kıyılarında askerî maksatlı deniz üssü tesisini yasakladı. Antlaşmadan kısa bir süre önce Sultan tarafından ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nu teyid eden ve onun hükümlerini genişleten 18 Şubat 1856 Hatt-ı Hümayunu'nu ilân etti. Osmanlı Devleti Avrupalılaştırken Avrupa devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin himayesi altına giriyordu.

Ruslar İstanbul yakınlarına kadar gelmelerine rağmen İngilizler sayesinde bu şehre girmemişlerdi. Berlin Antlaşması ile de Osmanlı lehine bazı düzenlemeler yapılmış, bu arada İngiltere Kıbrıs'a yerleşmişti. Bu tarihten sonra politika değiştiren İngiltere, 1882'de Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Mısır'ı işgal etmişti. Böylece Doğu Akdeniz'de, Padişah ile bir ittifak akdedilmesini gerektirmeyen bir üs elde etmişti. İngiliz-Türk ilişkilerinde düşüş, en alt noktaya eriştiği Birinci Dünya Savaşına kadar devam etmişti. Mısır'ı bir üs olarak kullanan İngiltere, Mısır'a bağlı yerlere de yerleşme veya kontrol etme politikasına başlamıştı.

1-SUDAN'DAKI YABANCI MEMURLAR VE YETKİLERİ

Değişik sebepler ile Mısır idaresi Sudan'da yabancı subay ve idareciler kullanmıştı. Bu subayların tayinine önce Said Paşa döneminde rastlamakta olup İsmail Paşa döneminde daha da artmıştı. Sait Paşa, 1857'de Sudan'ı ziyaret ettikten sonra bu bölgeyle daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. Aslında Sudan ileri gelenleri ile görüştüğünde, bunlar çok sayıda verginin ağırlığından şikayet etmişlerdi. Vergiler

yanında Sudan'daki Mısırlı idare ve memurlardan da şikayette bulunmuşlardı. Bu şikayetlerden etkilenen Said Paşa Sudan'da birtakım düzeltmeler yapılmasını emretmişti²⁹⁸. Bunlar başta olmak üzere daha önceki döneme ait vergi borçlarından Sudanlıların muaf tutulacağını emretmişti. Ayrıca vergilerin miktarı büyük ölçüde azaltılmıştı²⁹⁹. Hatta verginin nasıl tespit edileceği konusunda da kanunlar getirmekteydi. Ziraat vergisi miktarı tespit etmek konusunda, sulamak amacı için kullanılan "sakiye"^{*} esas olarak tutmuştu. Her sakiyeden 200 kuruş vergi koymuştu. Sulanmayan arazi üzerinde bir fidan^{*} için 20 ile 25 kuruş vergi koymuştu. Ayrıca fesad ve şiddet kullanan idareciler görevlerinden alınmıştı. Halk için yerel meclisler kurmasını emretmişti. Bunların yanında ahalinin refah ve huzuru temini için idarecilere emir vermişti³⁰⁰.

Sudan'a atanan yabancıların çok geniş bir bölgeyi geniş yetkilerle idare ettikleri görülmektedir. Mesela (1877-1879) tarihleri arasında İngiliz Gordon Paşa idaresinde Darfur, Ekvatorya, Kızıldeniz ve Harer bölgeleri bulunmuştu³⁰¹. Ona verilen yetkiler içinde öldürme ve af da vardı. Ayrıca Sudan'a girmek isteyenlerin ondan izin almaları gerekiyordu. Bu yetkiler arasında köle ticaretinin yasaklanması ve Sudan ile Habeşistan sınırlarının belirlenmesi de mevcuttu³⁰².

Bu şekilde Kuzey Doğu Afrika'daki (Mısır hariç) Osmanlı toprakları bir İngiliz subayının yetkili ellerine bırakılmıştı. Bunun için bu sürede (1877-1879) İngilizler bu bölgede siyasetlerini yerleşmekte Osmanlı imkanları kullanıyorlardı. Bu dönemde Gordon Paşa, Ekvatorya dışında da, özellikle Avrupalı idareciler kullanmayı tercih etmişti. Bu dönemde yapılan icraatlar Sudan halkı, Mısır idaresine karşı hoşnutsuzluk yaratmıştı.

Gordon Paşa, bu büyük yetkiler ile hükümdarlık yaparken Kızıldeniz sahillerinin de Mısır Sudan'ına dahil edilmesi Osmanlı'nın Kızıldeniz'deki nüfuzunu

---

²⁹⁸ BOA, **İrade Mısır**, no.655, lef.1.

²⁹⁹ **A.v.**

* Mısır ve Sudan'da sulama kanalına Nil'den su çıkarmak için kullanılan sistem.

* Ölçü birimidir. Bir fidanda 4200 metre işittir.

³⁰⁰ 13 Recep 1273 tarihli Mehmed Said Paşa Sadarete, BOA, **İrade Mısır**, no.651, lef.1.

³⁰¹ Şukayır, **a.g.e.**, s.293.

³⁰² **A.e.**

sarsmıştı. Sözkonusu Sevakin limanı, 1877 yılından sonra İngiliz nüfuzunu yakından tanımaya başlamıştı. Gordon Paşa, bu yeni statüsü ile Sevakin idaresini kontrol altında almaya başlamıştı.

Sevakin'de yaşanan sıkıntılar vesikalara da şöyle yansımıştı; "... iş bu 'azimet acizinden maksad aslî olarak dahi ma'muriyet ve inzibat ahvallerine istihsâl-i esbâb emn ü rahatların kaziyesinden ibaret olmasıyla şimdilik tedabir-i hazıra kabilinden olarak esbab-i markûmenin bekayayı etikeleri bütün bütün refah olunduktan başka vergi muhasasalarının nısfından ziyadesi tenzil ve ta'dil olunmuş ve ileride refah derece-i medniyete idhal ve gün be-gün islah-ı hal varmış ballarının istihsaliyle ma'mur..."³⁰³.

Said Paşa, Sudan'da reformlar yapmak için genel valiliği ortadan kaldırarak yerine beş müstakil müdürlük kurmuştu. Sinnar ve Hartum'dan oluşturulan müdürlüğün başına Ermeni asıllı Arakil Nobar Bey (1857-1859)'i getirmişti. Böylece ilk defa da Sudan'da bir Hıristiyan (Ermeni) görevlendirildi³⁰⁴. Fakat kısa süre sonra bu sistemden geri dönülerek yeniden Sudan tek vilayet haline getirilmişti³⁰⁵. Ayrıca Said Paşa, bu reformları yanında Sudan'daki keşif hareketlerini teşvik etmişti. Fakat daha önce Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde Osmanlı vatandaşı Kapudan Selim Paşa gibi aynı nitelikli olmamış, daha sonrakiler yol açma özelliği taşımıştı³⁰⁶. Yaptırdığı coğrafi keşifler yüzünden Sudan'ın kapıları Avrupalılara ve özellikle İngilizlere açılmıştı. Bunun için bu tarihten sonra Sudan'ın iç kısımlarında Avrupalı kâşifler ve seyyahların görülmesi normal bir şey olmuştu. Bu şekilde Osmanlı toprağı olan Sudan sömürge devletleri tarafından faaliyetler yapılan bir yer haline gelmişti. Bunlardan en önemlisi İngiliz seyyahından Samuel Baker ve hanımıdır; onlar Beyaz Nil'in kaynaklarını keşfetmek amacıyla gelmişlerdi. Aslında daha önce İngiliz Coğrafya Cemiyeti, Mr. Speke ve Grant'ı bu hedef için 1858 tarihinde Zengibar yolu ile göndermişti. Onlar Viktorya Gölü'nü keşfetmişlerdi. Zira Baker

³⁰³ 29 C 1273 tarihli Mısır Valisi Said Paşa'dan gelen not, BOA, **İrade Mısır**, no.655, lef.1.

³⁰⁴ Naum Şukayr, **Tarihü's-Sudan**, Ed.Muhammed İbrahim Ebu Selim, Beyrut, 1981, s.228. Hatta Sudan'daki Şükriye şeyhleri bir Hıristiyan vali tayin etmeyi kabul etmeyerek onunla görüşmeyi bile istememişler. Daha ziyade isyan yapmaya kalkıştılar. Fakat Arkil Bey gösterdiği iyi üslupla onları isyan fikrinden geri döndürdü; P.M. Holt, **A. Modern History of the Sudan**, London 1961, s.60.

³⁰⁵ Rafii, **a.g.e.**, s.46.

³⁰⁶ **A.e.**

1862'de Hartum'dan güneye hareket etmeye başlamış, 1863 Gondekro'ya ulaşmıştı. 15 gün sonra gelen Grant ve Speke Fektorya gölünü keşfettiklerini haber vermişlerdi. Ayrıca bir gölün daha keşfedilmesini bekliyordu. Bu şekilde Bakerler güneye devam ederek Niyasa gölünü 14 Mart 1864'te keşfetmiş ve Hartum'a geri dönmüşlerdi. Daha sonra Berber'den Sevakin yolu ile ülkelerine dönmüşlerdi³⁰⁷.

İsmail Paşa dönemine gelince bu Avrupalı keşif hareketleri daha da çoğaldı. Aynı şekilde Mısır'da İngiliz nüfuzu da artmaya başladı. Ayrıca bu dönemlerde batıların köle ticareti propagandasından etkilenen Mısırlı yöneticiler, bu şüpheden kurtulmak için Sudan'da düzeltmeler yapmaktaydı. Zaten daha önce Mısır Valisi Said Paşa 1854'te köle ticaretini durdurmak için Sudan Genel Valisi'ne emir göndermişti³⁰⁸. Bunun yanında 1865'te Sudan'ın güneyinde bulunan bölgeler fethedilmeye başlanmıştı. Faşoda 1865'te alınmış ve üzerine askerî bir üs kurulmuştu. Bu askerler güney Sudan'da yapılan köle ticaretini engellenmekle görevlendirilmişti.

Aslında daha önce bu taraflarda Avrupalı tüccarların köle ticareti ile uğraştığı bilinmekteydi. Fakat Avrupa'da köle ticaretinin yasaklanması ile 1860'larda Avrupa asili olan köle tüccarlarının burada daha önce yaptıkları köle zaribelerini* yerel tüccarlara satmışlardı³⁰⁹. Buna göre Avrupalı tüccarlar XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu gayrimeşru ticaret ile uğraştığı anlaşılmaktadır. Hatta bu tarihlerden sonra da yerel tüccarları araç olarak kullanarak işlerine devam etmişlerdir.

i. SAMUEL BAKER (1821-1893)

Sir Samuel Baker (1821-1893) zengin İngiliz bir ailenin mensubu olarak dünyaya gelmişti. Kendisinin büyük bir ziraat müstemlekatı vardı ve avlanmaya hayatını adanmıştı. Bu hedef için çeşitli yerlere yolculuk yapmıştı. Nil nehrinin kaynaklarını keşfetmek amacıyla Baker, Macar asıllı olan Florence Ninian von Sass ile 1862'de Kahire'ye gitmişti. Sudan'da bir yıl Habeşistan sınırlarında av yapmıştı.

³⁰⁷Şukayr, a.g.e., s.234-236; Harold Macmichael, **The Sudan**, Ernest Benn Limited, London 1954, s.30.

³⁰⁸Holt, a.g.e., s. 59; Şukayr, a.g.e., s.250.

* Zaribe ahır gibi ottan yapılan sur içinde kölelerin hayvanlar gibi konulduğu yerlerdir.

³⁰⁹Holt, a.g.e., s. 250.

Hartum'a 1862 yılında ulaşmıştı. Beyaz Nil'in kaynaklarına doğru Hartum'dan hareket etmişti. Yolda Viktorya gölünün keşfedenlerden Speke ve Grant ile görüşmüşlerdi. Bu arada Bakerler Albert gölünü 1864'te keşfetmişlerdi³¹⁰.

Önce kitlesel kölecilik yapan, ancak daha sonra bundan vazgeçen Avrupa devletleri, emperyalizmi empoze etmek için kullandıkları köle ticaretinin yasaklanmasını önce Mısır'daki İngiliz konsolosu aracılığına İsmail Paşa'ya benimsetmişlerdi. Bu siyaseti kullanan İsmail Paşa eyaletini güneye doğru genişletmeye çalışmıştı. Ayrıca İsmail Paşa bu fikr siyasî olarak kullanmak ve batılara iyi niyetli olduğunu kanıtlamak için güneye yapılan hareketlerde bir İngiliz uzmanı seçmişti. Ayrıca seçilen kişi da önce bu taraflarla ilgilenmişti. Tesadüf bir şekilde olmadığı kanaatini akla getiren bu şahıs Niyaza gölünü keşfeden Samuel Baker olmuştu. Aslında bu tayinde kendi getirdikleri planlar İsmail Paşa tarafından küçük bazı değişiklikler ile iki yıl içinde hazırlanmıştı³¹¹. Ayrıca bu görevi yerine getirmek için kendilerine Ekvatorya valisi unvanı verilmişti³¹². Bunun yanında güçlü bir ordu, Nil'de gemiler ve daha bir çok imkanlar verilmişti.

Baker hanımı ile beraber 1869'da Süveyş'ten hareket ederek Sevakin üzerinden Berbar'ı geçerek Hartum'a gelmişti. 1870'te Hartum'dan 30 gemi ile Ekvatorya'ya gitmişti³¹³. Böylece Sudan'da görevlendirilen ilk yabancı İngiliz Baker Afrika ortasında olan ve Osmanlı toprağı sayılan Ekvatorya bölgesine İngiliz nüfuzunu yerleşmiş oldu.

Sir Samuel Baker hakkında bilgi veren Holt şöyle;

“O, bir İngiliz ve Hıristiyan, Müslüman bir hakim yerinde idi”³¹⁴ demişti.

Hem kendi milliyetini ve kimliğini savunan Baker Osmanlı askerî kılık kıyafetinde olsa bile de ne kadar tarafsız olabilirdi? Bu tarihlerde Osmanlı

---

³¹⁰ Sir Samuel White Baker, **The Albert Niyaza: Great Basin of the Nile**, London 1879, s.7-15; Robert O. Collins, **Eastern African History**, New York, 1990, C.2, s.104.

³¹¹ Macmichael, **a.g.e.**,s.31; Holt, **a.g.e.**, s.66; Ayrıca Şukayr bu konuda getirdiği bilgilerde planın dört yılda yapılacağını aktarmaktadır; Şukayr, **a.g.e.**, s.251.

³¹² Fabunmi, **a.g.e.**, s. 31

³¹³ Şukayr, **a.g.e.**, s.251.

³¹⁴ Holt, **a.g.e.**, s.66.

Devleti'nin topraklarını paylaşmak isteyen Avrupa güçleri arasında İngiltere'nin planları içinde kesin olarak Baker de bulunmaktaydı. Ayrıca sözkonusu olan Sudan'da İngiliz subayları ve zatları görevlendirmeleri ve bu konuda Sudan halkı Mısır yöneticilerine karşı tepkisi yolunu açmıştı. Daha önce bahsedildiği gibi bir Hıristiyan fakat Osmanlı tebasından olan Arakil tayin edildikten sonra tepkiler görülmüştü. Baker'in gelmesine karşı da tepkiler vardı. Bu tepkiler sadece halk arasında değil, Sudan Genel Valisi Jafer Mazhar Paşa'nın da tepkisi bulunmaktaydı. Hatta Baker'e güneyde köle ticaretinden kurtarmak istediği kabilelerin de tepkileri vardı³¹⁵. Ayrıca bu tepkilerin farklı sebepleri onunla beraber, hepsinin köle ticaretini durdurmak istediği için mantıklı olmayacaktı. Bunun için özellikle halk ve yerel tüccarlar ve idareciler tepkileri Mısır idaresine karşı bir çeşit hoşnutsuzluk yarattığı düşünülebilmektedir. Holt, Baker'in özel karakterlerinden bahsettiği gibi, tam yerine olmamakla beraber tamamen köle ticareti yapanlar onları destekleyen ve menfaatlerini savunan idareciler olduğunu gerçeği yansıtmamaktadır. Zira o tarihlerde yabancı bir vali olarak yöneticiler arasında da tepkiler yarattığı görülmekteydi.

Ayrıca Baker görevinde idarî olarak Ekvatorya'da önemli işler yapmıştı. Onlardan başta olmak üzere İbrahimiye ve değişik yerlerde askerî noktalar (küçük üs) inşa etmişti. Bunlardan köle ticaretini zabt etmek için kullanılmıştı³¹⁶. Zira Ekvatorya bölgesinde görevlendiren kişi İngiliz olmuş ve Baker'in durduğu noktayı İngilizlerin devam ettirmesi gibi bir durum da meydana çıkmıştı.

ii. GENERAL CHARLES GEORGE GORDON

1874 yılında İngilizler, Sudan'da gizli çalışmalarını bırakıp daha açık bir şekilde davranmaya başlamışlardı. Mısır Valisi'nin görevlendirdiği Baker süresi bittikten sonra, İngiltere açık bir şekilde Mısır Valisi'nin nezdinde bir teşebbüste bulunmuştu. Bu sefer Charles Gordon'u Sudan'da görevlendirilmesini istemişlerdi. General Charles Gordon 1833'te İngiltere'de doğdu. Askerlik hizmetine 1852'de girdi. Dedeleri İskotlanda savaşlarında başarılı olduğu için kendisi de subay olmuştu.

---

³¹⁵ A.e.

³¹⁶ Şukayr, a.g.e., s.252; Holt, a.g.e., s.31.

Gordon kendisi 1855'te Sipestbol kuşatmasına katılmış ve orada büyük cesaret göstermişti. 1860 yılında Çin'e gitmiş ve orada da şöhret³¹⁷ kazanmıştı. 1865'te Albay rütbesi ile İngiltere'ye dönmüştü³¹⁸. Aslında İngilizler, Osmanlı Devleti'ni parçaladıktan sonra Arap yarımadası, Mısır ve Afrika'daki topraklara el koymak istiyorlardı. Ayrıca bu politikayı yerine getirmek için diğer rakipleri olan Avrupa güçlerinden daha fazla çıkar sağlamak amacıyla Mısır Hidivi'ne baskı yaparak adamlarını Osmanlı Devleti'ne görevli olarak sokmak istemişlerdi.

Bu fikirler ile hareket eden İngiltere'nin Mısır Valisi İsmail Paşa'ya baskı yapmasıyla Ocak 1874'te Gordon Paşa olağanüstü bir görev ile Nil'in yukarısına tayin edildi³¹⁹. Ayrıca Baker'in yerine gelen Gordon, Baker gibi Sudan Genel Valisi altında değil, tam bağımsız bir idareci olarak Ekvatorya'nın işlerini yönetecekti. İşin garip tarafı Gordon daha görevlendirilmeden iki ay önce Mısır'a gelmişti. Hidiv ile görüştü ve tayin kararı çıktı. Ayrıca Gordon Hartum'a ulaştığında büyük gösteriler ile karşılanmıştı³²⁰. Yapılan bu resmi gösterilerden, gelen valinin normal biri olmadığı anlaşılmaktaydı. Mısır Valisi İsmail Paşa, Gordon Paşa tayin belgesinde şöyle ifade etmişti:

“Sende bilinen ehliyet ve liyakat için hükümete ait olan Hatt-i İstiva'ya bir memur olarak tayin ettik. Bu bölgeyi Sudan Hükümdarlığından ayırdık tek başına bir vilayet yaptık. Ayrıca o taraflar için gerekli masraflar ve ihtiyaçlar Hartum Hükümdarı aracılığıyla gönderilecek maliye daireleri ile muhasebe edilecek...”³²¹

İngiliz Gordon Paşa, Ekvatorya'ya gitmeden, Mısır'da bulunan bazı eski köle tüccarlarını görevlendirdi. Ekvatorya'ya gelince köle ticaretine karşı savaş açmıştı. Fakat yanındaki kullandığı tüccarlardan şüphe ederek onları görevlerinden

---

³¹⁷ Holt, **a.g.e.**, s.67.

³¹⁸ Şukayr, **a.g.e.**, s.252-253.

³¹⁹ İbrahim Fevzi Paşa, **Kitabü's-Sudan beyne yedeyi Gordon ve Kitchener**,II, [y.y. : y.y.], 1319., II.Cilt, Kahire H.1319, s.1. (İbrahim Fevzi Paşa kendisi Mısır vilayetinin ordusundan bir subay, Sudan'da uzun zaman görev yapmıştı. Güney Sudan'da Gordon Paşa altında çalışmış, Mehdi eline esir düşmüştü. Esareten döndükten sonra Sudan'daki başına gelen olayları iki cilt olarak Muayyed Gazetesi yardım ile bastırmıştı.

³²⁰ **A.e.**, a.y.

³²¹ Şukayr, **a.g.e.**, s.253.

uzaklaştırdı. Aslında Gordon Paşa yerel insanlardan şüphelenip onların hakkındaki söylentileri ciddiye alıp, inceleme yapmadan hareket ettiği bilinmektedir³²².

Aslında bu tür davranışlar ile Gordon Paşa Mısır yönetimine düşmanlar yaratmıştı. Hatta Mısırlı subaylara daha çok Avrupalılar güveniyordu. Bunun güzel bir örneği olarak Gordon Paşa, Hartum'dan yanına yardımcısı olarak aldığı subay İbrahim Fevzi Efendi, Ekvatorya'da memuriyeti boyunca yanında olmuş ve büyük hizmetler yaptıktan sonra bir kaç yere müdür olarak atanmıştı. Gordon Paşa, Sudan Genel Vali'si olarak atandıktan sonra, Fevzi Efendi'yi önce Bahrel-Gazal Valisi, sonra da Ekvatorya'ya genel valisi atamıştı. Ancak yabancı bir seyyahın dedikodusu ile Fevzi Efendi görevinden uzaklaştırılmıştı³²³. Ayrıca Gordon Paşa Ekvatorya'da bulunduğu sırada İngiltere siyasetini empoze etmek ve Ekvatorya'yı o tarihlerde bağımsız bir bölge yapmak için çalışmıştı. Bu bölgeye gelenlere Sudan Genel Valisi'nin izni alındıktan sonra, bu iznin Ekvatorya idaresi tarafından da onaylanması yürürlüğe koymuştu³²⁴.

Gordon Paşa Ekvatorya'da çalıştığı sürede daha fazla yabancıları özellikle Batı asıllı şahısları görevlendirdi. Onlar arasında Amerikan subaylardan olup Mısırlı askerî görevlilerden Kolonel Ernest Bellef, Alman doktoru Emin (Schnitzer)* ve İtalyan Jessey ve Albert Burut bulunmaktaydı³²⁵.

Gordon'un önemli adamlarından biri olan Emin Paşa (Schnitzer) daha önce Osmanlı hizmetine girmişti. Fakat Sudan'da Gordon Paşa aracılığıyla istihdam edildi ve Sudan'da emperyalizmin yerleşmesi konusunda büyük rol oynamıştı. İngilizlere hizmeti yanında kendi devleti Almanya için doğu Afrika'da sömürge bölgeleri elde etmek için çalışmıştı.

---

³²² Fevzi, **a.g.e.**, s.41.

³²³ Fevzi, **a.g.e.**, s.40-41.

³²⁴ **A.e.**, s.46.

* Edvard (Schnitzer), 28 Mart 1840'da Olben Barusya'da doğdu. Hem Viyana hem de Paris'te eğitim alarak doktor olarak mezun oldu. Üsküdar'da Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmişti. Gordon Paşa Ekvatorya valiliği verildikten sonra Edvard Hartum'a gidip Gordon Paşa hizmetine girmişti. Ondan sonra yükselerek Ekvatorya valiliğine atanmıştı (Şukayr, **a.g.e.**, s.256).

³²⁵ Şukayr, **a.g.e.**, s.255.

Ekvatorya'da Gordon Paşa yanında olan İtalyan Gessi de bu dönemde Sudan tarihinde yerini almıştı. Bu İtalyan subayı Kırım Savaşı'nda İngiliz ordusunda tercüman olarak katılmış, bu savaştan sonra Ekvatorya'daki Gordon'un yanına giderek görev almıştı³²⁶.

Gordon Paşa Ekvatorya'da istihdam ettiği Avrupa subayları ve idareciler ile bölgeyi hem iyi idare etmek, hem de Afrika'nın ortasında ve doğusunda daha detaylı bilgi toplayarak, İngiltere'nin planlarını daha sağlam zemine kavuşturmak istiyordu. İngiltere'nin buraya, bu kadar önemli kişi göndermesi sadece Mısır idaresini sağlamak olmadığını kanaatindeyim. Mısır idaresini kullanarak işlerine yarar metodlar geliştirmek ve bu taraflara tamamen yerleşmek istemekteydi.

Ayrıca Gordon Ekvatorya'da bulunduğu süreçte bölgede ve büyük göller yanında bulunan halkların İngilizlere sevgi beslemesini sağlamaya çalışmıştı. Hatta bu konuda bölgeye misyonerler göndermişti. Uganda'da Kabaka I. Mutesa'nın Hıristiyanlığı kabul etmesi de bir kanıttır. Gordon Paşa, Afrika yerel kralları ile anlaşma yapmak için Ernest Linant Bellefonds'u³²⁷ 1875'te I. Mutesa'ya göndermişti. Fakat bu dönemde Amerikalı kâşif Henry Morton Stanley I. Mutesa'ya ulaştı. Ayrıca I. Mutesa Mısır idaresini tanımak yerine İngilizlere müracaat ederek Bagan'da (şimdiki Uganda) Hıristiyan misyonerlerini istemişti³²⁸. Aslında Gordon Hıristiyanlığa hizmet etmek için elinden geleni yapmıştı. Bunun için kendi vatandaşı olan Holt onu fanatik bir Hıristiyan olarak vassaf etmişti³²⁹.

Gordon Paşa İngiltere siyasetini güneyde yerleştikten sonra, önce Kahire'ye ve daha sonra da sonra İngiltere'ye gitmişti.

Ayrıca Gordon Paşa yaptığı başarılı hizmetler ile herhalde İngiliz siyasetçilerini memnun etmişti. Bunun için Mısır Valiliğinden yeni bir karar çıkmış ve 1877'de tekrar Sudan'ın bütününe Gordon Paşa, Genel Vali olarak atanmıştı³³⁰.

---

³²⁶ Şukayr, **a.g.e.**, s.256.

³²⁷ Collins, **a.g.e.**, s.145; Fevzi, **a.g.e.**, s.26.

³²⁸ Ernest Linant de Bellefonds ünlü Amerikalı Bellefonds ailesinden gelmişti. Annesi Habeşistan asıllıymış. 1874'te Ekvatorya'daki bir Gordon yanında yönetici olarak çalışmıştı.

³²⁹ Holt, **a.g.e.**, s.76.

³³⁰ Fevzi, **a.g.e.**, s.29.

2-SUDAN TİCARÎ HAYATINDA İNGİLİZ HAKİMİYETİNİN TESİSİ

Fabunmi'ye göre İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmeden önce Sudan ile doğrudan siyasi ve ticarî ilişkileri olmamıştı³³¹. Fakat Mısır işgal edilmeden, 19 Mart 1860 tarihinde, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın John Petherick'i Hartum'da Konsolos vekili olarak atanmıştı³³². Ayrıca kendisi işaret edildiği gibi XIX. yüzyılın başlarında İngilizler Sudan hakkında bilgi toplamaya başladı³³³. XIX. yüzyılın başından itibaren Sudan toprakları Avrupalı tüccar ve seyyahlara açık hale gelmişti. Bu seyahatler misyonerlikten de hali kalmamıştı. Sudan'da ve özellikle güneyinde Hristiyan dinî yayılmaya çalışılmıştı. Ayrıca bu dönemde Sudan'ın Kızıldeniz kıyılarında İngiliz ağırlığı başlamış, onun neticesinde deniz ticareti canlanmıştı. Aslında İngilizler Kızıldeniz kıyılarında Süveyş'ten Somali'ye kadar olan sahillerde Osmanlı hakimiyetini tanımışlardı. Ayrıca İsmail Paşa döneminde bu toprak ve sahiller Mısır idaresine bağlanmıştı. İsmail Paşa'nın yaptığı yenilikler ve Süveyş Kanalı'nın açılması ile Kızıldeniz ticarî rolü daha artmıştı. Süveyş Kanalı'nın açılması ile bölgedeki sömürge devletleri arasında rekabet daha da kızışmıştı. Bu bölgede ve özellikle Hindistan yolunda rakip istemeyen İngilizler faaliyetleri daha da artırmışlardı. Fakat İngilizler bu dönemlerde daha hızlı rekabet etmek için Mısır idaresini bir sıçrama tahtası olarak kullanıp, bölgede serbest hareket etmişlerdi³³⁴.

Mehmet Ali Paşa döneminden İsmail Paşa dönemine kadar, İngilizler, buldukları her fırsatta hem Mısır hem de Sudan'a yerleşmeye çalışmışlardı. Yukarıda izah edildiği gibi, Sudan'da nasıl İngilizler görevlendirildiği gibi, ticaret ile de bölgeye nüfuz için diğer bir yol bulmuşlardı. Aslında İngilizler'nin, Hindistan'dan gelen malların yanında Sudan'ın bazı mallarına ihtiyaçları vardı.

İngilizler, Napoleon Mısır'dan çıktıktan sonra diğer Avrupalılar gibi, Mısır'a hem çalışmak hem de ticarî amaçla gelmekteydiler. Sudan'a ve özellikle Hartum'da

---

³³¹ L. A. Fabunmi, **The Sudan in Anglo- Egyptian Relations: A case Study in Power Politics 1800-1956**, Longmans, London 1958, s. 30.

³³² Santi, **a.g.e.**, s.180.

³³³ Fabunmi, **a.g.e.**, s. 30.

³³⁴ Orhonlu, **a.g.e.**, s.149.

Avusturyalı, İtalyan ve Yunanlılar'dan sonra, oldukça geç olarak İngilizler Sudan'a gelmişlerdi³³⁵.

İngilizlerin Mısır'daki ilk adımları bankacılık alanında idi. Onun yanında iş adamı olarak da gelmişlerdi. Daha çok ihale işleri, snaat işleri ve otelcilik gibi işler yapmaktaydılar. Fakat bu ilk dönemlerde Sudan'a gidenler oldukça az idi³³⁶. Sudan'a ilk gelenler Nil'de taşımacılık sektöründe faaliyet göstermiş ve daha sonra 1830 yılında dokuz İngiliz demir madeni için Sudan'a gelmişlerdi. 1848-1865 yılları arasında Sudan'da küçük bir İngiliz grubu bulunmaktaydı³³⁷. Muhtemelen bu tarihten sonra İngilizlerin sayısı daha da artmaya başladı. Ayrıca bu dönemde Hartum'da bir İngiliz konsolosluğu bulunmaktaydı³³⁸. Sudan'a gelen İngiliz tüccarları diğer Avrupalılar gibi Sudan hasılatı olan Arap gum (zamk) ve sinna (sinameki) ile uğraşmaktaydılar. Bu dönemde de İngiliz Konsolosluğu'na gelen şikayetlerin en önemlisi bu tüccarların ile Sudan'daki idarecilerin vergi konusundaki taleplerinden kurtulmak istemekteydiler³³⁹.

1859'da Sudan ticareti daha hızlı bir şekilde gelişmişti. Özellikle fildişi, Arap zamkı, yağ, kahve, deve ve deve kuşu tüyleri yanında altın ve pamuk gibi ticaret malları da yerini almaya başladı. Bunlar Mısır üzerinde Avrupa'ya ve Sevakin üzerine Hindistan'a ve Arap yarımadasına yollamaktaydı³⁴⁰. Diğer taraftan İngiliz tüccarları İngiltere'den Sudan'a Manchester tekstil ürünleri ve camlar getirmekteydiler³⁴¹. İngiltere himayesinde bazı levantenler de Kahire ve Hartum arasında ticaret yapmaktaydılar. Ayrıca bu levantenler Sudan iç kısımlarından aldıkları mallar Sevakin'e sevk ettikleri gibi Sevakin'den Bombay'a ve Bombay'dan Sevakin yönüne çalışıyorlardı³⁴². Ayrıca Mecidiyye Kampanyası³⁴³ çalışmaya başladıktan sonra, Sevakin üzerinde İngiliz tüccarları daha çok imkana

---

³³⁵ Paul Santi, **The Europeans in the Sudan (1834-1878)**, Oxford, 1980, s.169.

³³⁶ **A.e.**

³³⁷ **a.e.**

³³⁸ **A.e.**, s.171.

³³⁹ Sudan'da İngiliz Konsolosluğu'na gelen mektuplar, **A.e.**, s.171.

³⁴⁰ **A.e.**, s.177.

³⁴¹ **A.e.**, s.178.

³⁴² **A.e.**, a.y.

kavuşmuşlardı. Aslında Mecidiye şirketinin amacı buhar vapurlarıyla, Kızıldeniz limanları arasında özellikle Süveyş'ten Aden'e kadar iyi bir ulaşım ve iletişim sağlamaktı. Fakat bu dönemde emperyalist güçlerin Osmanlı topraklarında yapmak istediklerine çok iyi bir araç olmaktaydı. Ayrıca bu dönemde İngiltere himayesine giren tüccarlar mahalli denetimden kurtulmak için çok iyi kaçış fırsatına kavuşmaktaydılar. Bu himaye ile ne yaparsa yapsın ona ne mahkeme ne de borç sahipleri ona hiçbir şey yapmayabiliyordu³⁴⁴.

Bu dönemde Sudan'da bulunan ve ticaret yapan İngiliz John Petherick, İngiliz hükümetine bazı tekliflerde bulunmuştu. Bu teklifler arasında İngiltere'nin Sudan ticaretinden daha iyi bir şekilde faydalanmak için ticaretin, Sevakin limanından yapılması gerekmekteydi. Bunu iyi yapabilmek için Sevakin'de Osmanlı yetkilileri de yapılması gerekmekteydi³⁴⁵. Bu teklifin yapıldığı tarih 1859 yılı olup Sevakin ve Musavva limanları Cidde eyaletinden Mısır'a bağlanmadan yaklaşık altı yıl önce idi. Buna göre İngiliz siyasetçiler, bu teklifi iyi bir şekilde değerlendirerek Mısır Hidivini ikna etmişlerdi. Diğer bir ifade ile Hidiv İsmail Paşa'nın bu limanların Mısır'a bağlanması için yaptığı teşebbüsler de ister istemez bölgede İngiliz emperyalist çıkarlarına vesile olmuştu. Bununla birlikte Afrika ortasında çalışan Avrupalı tüccar ve misyonerler, özellikle İngilizler'in, bu bölgede kendi menfaatleri yanında vatanlarına da iyi bir şekilde hizmet verdikleri anlaşılmaktadır. Zikredilen Petherick'in yaptığı teklif üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan 19 Mart 1860'ta Hartum'a Konsolos vekili olarak atanmıştı³⁴⁶.

Bu atamadan sonra kendisi Arapça bilen Petherick, Sudan'da İngiliz işlerini iyi bir şekilde yapmak için yanında iyi sekreterler almıştı. Onlar arasında Mısır idaresi ve Sudan halkı ile en iyi temas yapabilenleri almıştı³⁴⁷.

---

³⁴³ Mecidiye kampanyasının, buhar gemileri, 1858'de Süveyş'te tesis edilmişti. Bu konu hakkında geniş bilgi almak için bakınız, Gülten Sarıyıldız, "Mısır'da Kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası ve Faaliyetleri" **Türk Kültürü İncelemeleri**, say 9, İstanbul 2003, s. 17-36.

³⁴⁴ Santi, **a.g.e.**, s.178.

³⁴⁵ **A.e.**, s.179.

³⁴⁶ **A.e.**, s.180.

³⁴⁷ **A.e.**

Ayrıca 1845'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa hizmetine giren İngiliz mühendisi John Petherick, 1848'de güney Mısır, sonrası Kızıldeniz dağları ve Kordufan'da maden mühendisi olarak çalışmıştı. 1848'den 1853'e kadar Sudan'da ticaret ile uğraşmıştı³⁴⁸. Sudan'da uzun yıllar kalan Petherick, bu bölgede İngilizler için temel siyasetini çizmek için iyi katkıda bulunmaktaydı³⁴⁹. Ayrıca bu bölgeye gelen keşif cemiyetine mensup Anglo-Sakson İngilizler, aynı tabakadan olmayan Malta asıllı ve İngiliz uyruklu olan Petherick'ın Sudan'da yaptıkları hoşlarına gitmemişti. Ayrıca daha sonra köle ticareti ile uğraşmakla suçlayarak görevden azl edilmişti.

Sudan'da İngiliz nüfuzu, Petherick ile oturmaya başladı, fakat ondan sonra daha çok asker kökenli olan Anglo-Sakson subaylar vasıtasıyla yerleşmişti. Ayrıca yabancıların bu bölgeye sokulmasında Mısırlı yetkililerin de önemli rol oynadığı unutulmamalıdır.

3- İNGİLİZLERİN SEVAKİN LİMANI'NA YERLEŞMESİ VE TİCARİ NÜFUZU

Sudan'da ticaret yapan İngilizler bu ticaretin büyük kısmını Sevakin üzerinden yapmışlardı. Zaman geçtikçe Sevakin İngilizler için daha büyük önem kazanmaya başlamıştı. Hindistan ticaret yoluyla beraber, Afrika ticareti için de büyük önem haiz olmuştu. İngiliz tüccarlar daha XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kızıldeniz limanlarında ticaret ile uğraştıkları gibi Sevakin'de de büyük ölçüde ticaret yapmışlardı. Bu ticaretin Afrika için önemli olan tuz ticareti olduğu tespit edilmektedir³⁵⁰. Sevakin kaymakamı Süleyman Bey (1272-1273/Ocak1856-Ekim 1856) döneminde Sevakin tuzlasının işleyen Ferc Bey bir İngiliz tüccarı idi. Hatta zikreden İngiliz Ferc Pesrik 1857 yılında tuzlayı mültezim olarak işletmişti. Mültezim olduğu yıllarda zimmetinde kalan paraların alınması gerekmekteydi³⁵¹. Bilgilere göre Sevakin'de bulunan İngiliz tüccarlarının Sevakin üzerinde bu tarihlerden beri etkin oldukları anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu tarihlerde Afrika ve özellikle Sevakin'de bulunan İngiliz tüccarları Osmanlı Devleti tarafından alınan

---

³⁴⁸ Santi, a.g.e., s.173-174.

³⁴⁹ Wilfrid Scwen Blunt, **Gordon at Khartoum**, (Second edition), London 1912, s. 97.

³⁵⁰ BOA, A.Z, MKT, MVL, dosya no: 90, Gömlek: 78.

³⁵¹ A.v.

vergilerden kurtulmak amacıyla teşebbüslerde bulunmuşlardı³⁵². Daha ileride Süveyş kanalı açıldıktan sonra Sevakin hem ticarî hem de siyasî bakımından önemi artmıştı.

Ayrıca bu ticarî teşebbüsler yanında Mısır idaresini kullanan İngiliz subaylar, zikredilen idarede görevler alarak bölgeyi kontrol altına almaya başlamışlardı.

İşaret edildiği gibi Sevakin'in Mısır'a bağlanması konusunda İngilizlerin planları vardı. Sevakin Mısır vilayetine verildikten sonra Sevakin üzerinden yapılan ticaret ve içinde yaşayan tüccarlar oranında İngilizlerin sayısı artmaya başlamıştı. Pallme'nin işaret ettiği gibi, Sudan ticaretinin büyük kısmı 1865'ten itibaren Sevakin üzerinden yapıldığı anlaşıldı. Pallme'ye göre Darfur ve Kordofan'ın bütün fildişi ticareti Sevakin üzerinden geçmekteydi. Bu ticaretin tamamı İngiliz tüccarları veya onların vekilleri tarafından yapıyordu³⁵³. Bu fildişinin büyük kısmından gümrük alınamıyordu. Çünkü mallar küçük kayıklar ile Hindistan'dan gelen büyük gemilere yüklenmekteydi. Bunun yanında Mısır ve Avrupa'ya büyük oranda fildişi yapılmaktaydı. Altı hafta içinde Hartum - Sevakin üzerinden gönderilen fildişi Londra'ya ulaşabilmekteydi. Mısır üzerinden gönderilen fildişi yaklaşık altı ay sonra Londra'ya gelebiliyordu. Ayrıca Sevakin üzerinden gönderilen mallar daha ucuz idi³⁵⁴.

Bu dönemde Sevakin üzerinde ihraç edilen mallar eskisi gibi fildişi, zambak, Habeşistan kahvesi, Sinar'ın altını, Kordofan ve Darfur' sinameki ve devekuşu tüyleri, Kassala'nın pamuk, susam ve yağ ile hayvansal ürünlerden meydana gelmekteydi. Avrupa ve özellikle İngiliz malları arasında şeker, mum, sabon, piriç, İngiltere'deki Manchester tekstil ürünleri ve Bermingham metal mallar vardı. Bu malların Sevakin'e geldikten sonra kervanlar ile Berber ve Kasala'ya gönderilmekteydi³⁵⁵. Bu dönemlerde Berber ve Kassala hem Sudan hem de Habeşistan için en büyük ticaret distribütörleri idi. Bu kervanlar normalde her üç ayda bir Sevakin'den hareket etmekteydi. Kervanlar 500 ile 1000 deveden oluşturulmaktaydı. Kervanın ayrılma günü Sevakin şehri için özel gün olup büyük

---

³⁵² A.v.

³⁵³ Pallme, "Travels in Kordofan", s.285-286; J.F.E., Bloss, "The Story of Sevakin", **Sudan Notes and Records**, Vol: XX, Part II, s.247-250, London, 1937, s.250.

³⁵⁴ Bloss, **a.g.m.**, s.250.

bir şenlikler yapılmaktaydı³⁵⁶. Bu şekilde 1874-1883 yılları arasında Sevakın ticaret ve yabancı trafiği zirveye ulaştı. Bu ticarî çalışmalarda İngilizler en büyük payı almışlardı. Bu dönemde Sevakın'ın ticareti üzerinde tamamen İngilizler hakim olmuşlardı. Ayrıca bu dönemde görüldüğü gibi, İngilizler Sudan ve Habeşistan ticaretini Mısır üzerinden değil daha çok Sevakın üzerinden yapmayı tercih etmişlerdi. Junker'e göre 1875 yılında Sevakın gümrüğü geliri yaklaşık 60.000 İngiliz sterlinine, buna göre Sevakın'ın ticaret hacmi, yaklaşık 1.000.000 sterlin'e ulaşmıştı. Yapılan ticaretin en büyük kısmını köle ticareti oluşturmaktaydı³⁵⁷. Sevakın ticaretinin yükselmesinde en büyük payın kaynaklandığı Avrupa tüccarlarının yaptıkları köle ticaretinden kaynaklandığı anlaşılmaktaydı. Junker'ın Sudan'da yaptığı seyahat döneminde Sudan'da en fazla Avrupalı idareciler görev yapmaktaydı. Bu dönemde İngiliz Gordon'un Ekvatorya valisi ile daha sonra Sudan Genel Valisi olduğu zamana denk gelmektedir. Bu hadiselerden anlaşıldığına göre köle ticaretinin en fazla büyüdüğü zaman; Sudan'da hem Avrupalı tüccarlarının bulunduğu döneme hem de Sudan idaresinde İngiliz Gordon ve yanında bulunan Avrupa idarecilerinin ülkeyi yönettiği devreye rast gelmektedir.

Bu tarihlerde Sevakın adası üzerinde yaşayan gruplar arasında Sevakın kaymakamı ve hükümet memurlarının yanısıra; Avrupalı, Mısırlı ve mahalli tüccarlar yaşamaktaydı. Geyf tarafında ise yerli halk oturmaktaydı³⁵⁸.

Ticaret yanında İngiliz nüfuzu idare bakımından da Sevakın'ı ele geçmişti. Mümtaz Paşa döneminden sonra Kızıldeniz idaresi Münzinger Bey'e verilmişti. 1877 yılında Gordon Paşa, Sudan Genel Valisi olarak atandığında Mısır'dan Hartum'a giderken Sevakın üzerinden geçmişti. Sevakın'de bir kapı inşa edilmesi emretmişti³⁵⁹. Gordon Paşa'nın, Sudan Genel Valiliği'ne atanmasına ile Sudan'ın tamamı İngiliz nüfuzuna açılmıştı. Bu sefer, Gordon'a Sudan vilayetleri yanında askerî ve sivil yetkiler de verilmişti. Bu yetkilere öldürme ve af hakkı da dahildi. Daha önemlisi Sudan'a gelmek isteyenler onun onayını almak zorundaydı.

---

³⁵⁵ A.m., a.y.

³⁵⁶ A.m., a.y.

³⁵⁷ Junker, "Travels in Afrika", 1975-1878, s. 99, Bloss, a.g.m., s.251.

³⁵⁸ Bloss, a.g.m., s.251.

³⁵⁹ Şukayr, a.g.e., s.290.

Munzinger Bey kendisi İsviçreli olup daha önce Musavva'da hem Fransa³⁶⁰ ve hem de İngiltere için konsolosu olarak görevini yapmıştı³⁶¹. Bu şekilde 1872'de İngilizler işlerine yarar bir adam Sevakin idarecisi olmuştu. Daha önce tam olarak gerçekleşmeyen siyaset bu dönemde daha iyi bir şekilde yerine getirilmişti. İngilizlerin planlarına Sevakin de tabi tutulmuştu. Bu siyasete göre, Sevakin limanı daha da önem kazanmış ve bunun neticesi olarak da Avrupalı tüccarlar Sevakin'e de yerleşmeye başlamışlardı. 1879'da Gordon Paşa'nın Sudan'dan ayrılmasından sonra³⁶², Doğu Sudan tekrar tek başına bir vilayet olarak 1881'de ilan edilmişti. Bu ilan İngiliz nüfuzu daha da artırmıştı. Bu yeni vilayete³⁶³ Ali Rıza Paşa vali olmuştu. Ondan sonra 1882'de Ale'- Eddin bu vilayete yeni bir vali olarak tayin edilmişti.

4-İNGİLİZLERİN YERLİ HALKI YANLARINA ÇEKME ÇABALARI

İngilizler Sudan'da yaptıkları çalışmalarda Sudan'da bulunan halklar ile iyi bir temaslar kurmaya çalışmışlardı. Bu temaslar hem misyonerlik hem de Sudan'daki tüccarlar ve idareciler ile yapılmaya gayret edilmişti.

Bu çerçevede Gordon Paşa'nın Sudan Genel Valisi tayin edildikten sonra yaptığı teşebbüslere dikkat etmek yeterlidir. Hartum'a ulaşır ulaşmaz bu siyaseti uygulamaya çalıştı. Gordon Paşa, Sudan'da kaldığı bu sürede iki buçuk sene zarfında Sudan'ın hemen hemen her tarafını dolaşmıştı. Karayolları yanında su yolları ile de gezmişti³⁶⁴. Bu gezilerde Sudan'daki lokal halk ile iyi ilişkiler kurmak için çaba sarf etmişti. Fakat bu iki sene sonra görevden istifa etmişti³⁶⁵.

Anlaşıldığına göre Gordon Paşa'nın Sudan Genel Valiliği'nden istifası üzerine İngilizlerin Sudan'da yapmak istedikleri planlar tamamlanmıştı. Bu planlar Sudan bölgesini almaktı. Fakat onu yapmak için ilk önce Sudan'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkması gerekmekteydi. Gordon Paşa'nın Sudan'da bıraktığı

³⁶⁰ Hormuzd Rassam F.R.G.S., **Narrative of the British Mission to Theodore King of Abyssinia**, c. I, John Murry, London 1869 s,23.

³⁶¹ Bloss, **a.g.m.**, s.252.

³⁶² Ömer Kamil Paşa, **Sudan-ı Mısırı**, (İstanbul Üniversitesi, nadir eserler kütüphanesi, no: T 4243), s. 27.

³⁶³ Şukayr, **a.g.e.**, s.293.

³⁶⁴ **A.e.**, s.293.

³⁶⁵ **A.e.**, s.306.

durumdan Şu Şekilde sözetmek mümkündür. Gordon Paşa'nın istifa tarihi olan 1879 ile Mehdi hareketi başlama tarihi olan 1881 arasında fazla bir zaman yoktu. Bununla beraber, İngilizlerin Mısır'da 1882'de yaptıkları işgali, Mehdi hareketinin başlaması zerine Sudan'ın Mısır askerlerinden boŐaltılmasını hiÇ bir Şekilde tesadüf olarak kabul etmek mümkün değildir. Ayrıca Sevakin limanının en zor zor durumlarda bile Mehdi taraflarının ellerine düşmemesi de diğer bir kanıt olarak görülmektedir. Daha da önemlisi doğrudan Osmanlı idaresinde bulunmuş olan Sevakin'e İngiliz askerlerinin yerleşmesi ve İngilizlerin Mehdi hareketi hakkında yaptıkları aÇıklamada “*Mısır zerinden Sudan’a asker sevk olmayacak, Osmanlı Devleti Sudan’a askerler sevk etmek isterse Sevakin üzerinden yapsın*”³⁶⁶ demeleri İngiliz planının bir parÇasıdır. Zaten bu tarihte Sevakin limanında bulunan asker ve subaylar İngiliz olup, İngiliz gemileri de limanda demirlemiŐ durumdaydı. Osmanlılar'ın Sevakin'e yapacağı bir hareket mutlaka İngiliz kontrol ve denetimi altında olacaktı.

B. MEHDI ÖNDERLİĞİNDE SUDAN HAREKETİ VE SEVAKIN

1- İSYANIN BAŞLAMASI VE NEDENLERİ

XVI. yüzyıldan beri Kızıldeniz'in Afrika sahilleri Osmanlıların doğrudan idaresine girmiş ve bu bölgenin batısında bulunan Sudan'ın mahalli kŐk sultanları Osmanlı hakimiyetini benimseyerek iyi ve uzun zaman sükûnet iÇinde yaŐamıŐlardı. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Sudan'ın iŐiŐlerine müdahale eden Mısır idarecisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bu bölgeyi doğrudan idaresi altına almasıyla, bölgede problemler yaşanmaya başladı.

Sudan'daki bölgelerde bir nevi bağımsız Şekilde yaşayan kabileler ve aşiretler daha önce sıkı bir idareyi tanımadıklarından dolayı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ailesinin yaptığı cebra müdahaleler üzerine kanlı olaylar yaşanmıştı. Özellikle Defterdar Mehmet Bey'in yaptığı savaşlar ve kullandığı Şiddet bu bölgede yaşayanlar arasında büyük hoşnutsuzluk yaratmıŐtı³⁶⁷. Bu hoŐnutsuzluĐu babadan çocuklarına anlatılarak intikal ettirilmişti. Bu hadiseler 1821'de olsa bile, daha sonra Sudan'ın

---

³⁶⁶ BNA, FO 78/4986.

³⁶⁷ Şukayr, a.g.e., s.315-316.

doğu kısmını Mısır idaresine bağlamak Hadendava ve diğer kabileleri itaat altına alınmak isterken yeniden yaşanmıştı. Bu hadiselerden dolayı halk arasında Mısır idaresinden intikam için bekleyenlerin sayısını arttırmıştı. Ayrıca Mısırlı idareciler Sudan'dan bekledikleri büyük gelirlere ulaşamayınca halk üzerine ağır vergiler koymuşlardı. Halk, alışmadığı vergi sistemi uygulamasına karşı tepki göstermişti³⁶⁸. Bu vergilerin fazla olması yanında toplanması için de kullanılan askerlerin şiddet uygulamalar tepkileri daha da arttırmıştı. Bu sebeplerden dolayı halk arasında isyan ruhunun başladığını söylemek mümkündür.

Zira zikredilen sebepler yanında tartışmalı bir konuda bulunmaktaydı. Bu, Mısır idaresinin Sudan'da bulunan köle ticaretini engellemek için yaptıkları çabaları teşkil etmekteydi³⁶⁹. Çünkü Sudan'da bu tarihlerde köle ticareti yaygın olup ve farklı seviyede yaşayanlar bu işle uğraşmaktaydı. Bu nedenle İngiliz yazarlar özellikle Wilfrid Scawen Blunt ve daha sonra gelen Peter Malcolm Holt, Sudan'daki hareketin dinî ve iktisadî nedenleri yanında köle ticaretin yasaklamasını da büyük bir sebep olduğunun söylemekteydi³⁷⁰.

Ayrıca Holt, Mısır idaresinin köle ticaretini yasaklaması ve alınan önlemlerin Mehdi hareketinin başlamasında önemli bir neden olduğunu tespit etmişti. Bunun için Sudan'daki yapılan köle ticaretini anlatmış özellikle ticaret yapan tüccarların Mısır idaresine karşıya çıkmasını ve Mehdi önderliğindeki harekete katıldıklarını anlatılmıştı³⁷¹. Ancak köle ticaretinin yasaklanmasından köle ticareti ile uğraşanlar etkilenebilirdi. Onların tüccar topluluklarından oldukları için böyle bir isyan çıkarması mümkün değildi. Fakat Mısır idaresine karşı tepki olarak Mehdi hizmetine girmişlerdi. Ayrıca tüccarların eli altında bulunan silahlı şahıslar da eskiden köle olanlardan oluşturulmuştu. Bazı yazılara göre, zaten bu köle ticaret ile uğraşanlar arasında Avrupa asıllı tüccarlar bulunmaktaydı³⁷². Holt'un özellikle köle ticaretine vurgu yapması, İngiliz sömürgeciliğine yönelik tepkiyi göstermemeye yönelik bir tavır olmalıdır.

---

³⁶⁸ P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan (1881-1898)*, Oxford, 1958, s.24.

³⁶⁹ Holt, *a.g.e.*, s.25; Şukayr, *a.g.e.*, s.317-318; Ayrıca bu dönemlerde Sudan'da yapılan köle ticareti hakkında Avrupalılara görüşleri için bkz. Blunt, *a.g.e.*, s.96-100.

³⁷⁰ Holt, *a.g.e.*, s. 25; Blunt, *a.g.e.*, s.98.

İşaret edilen bütün bu sebepler sadece hazırlıklara zemin oluşturmakta idi. Özellikle Sudan'da yaşayan siyasî baskılar ve kötü idareciler yanında sırada iktisadî ve sosyal nedenleri de olup halkın bu harekete daha sıcak bakmalarına neden olmuştu. Halkın maneviyatına değer veren daha önce din eğitimi ile uğraşan bir zatın liderliğinde olması dolayısıyla Sudan toplulukları arasında mehdi hareketi geniş bir şekilde kabul görmüştü.

Ayrıca burada zikr etmek gerekir ki Batının üstünlüğü ve emperyalizm karşısında İslam dünyasında özellikle Osmanlı Devleti'nde, dinî değerler etrafında siyasî hareketlerin doğudan batıya, kuzeyden güneye hissedildiği anlaşılmaktadır. Farklı yerlerde tedrici bir şekilde zuhur etmişti. Hatta siyasî bir akım olarak merkezlerde olsa bile yaşanmıştı. Fakat Arap yarımadasında ve Kuzey Afrika'da çıkan Vehhabi ve Senusi hareketleri bu nitelikle olmadığı anlaşılmaktadır. Mehdi hareketinin kısa ömürlü bir olay olduğu bilinmektedir³⁷³. Mehdi fikri İbn Haldun'un Mukademesi'nde değerlendirildiği gibi, daha çok bedevi ve şehirlerden uzak yerlerde kabul edilir³⁷⁴. Bunun için, Mehdi hareketini ilk zamanlarda Kuzey Sudan ve şehirlerde ve özellikle sufi ilim adamları tarafından kabul edilmemişti. Daha ziyade Korfudan gibi dağların arasında müstahkem bir kale olan yerlerde yayılmıştı. Askerî bakımdan da en güçlü birlikleri köle tüccarlarından değil, Batı Sudan'da bulunan ve hayvancılık ile uğraşan kabilelerden oluşmuştu. Mehdi'nin askerî başarılarından sonra, devlete karşı olan tüccar ve gayri memnun zümreler Mehdi'nin yanına gelmişlerdi.

Ayrıca yukarıda zikr edilen sebeplerde daha çok, Sudan içinde ve idare işleri ile ilgilenmekteydiler. Aslında Mehdi'nin ortaya çıkışında bahsedilmeyen şeyler arasında İngiltere Devleti'nin Mısır ve Sudan'da yaptığı nüfuz ve uyguladığı siyasetler bulunmaktadır. Bu hareketin çıktığı tarih 1881'de Sudan ve Mısır'da daha önce İngilizlerin oluşturduğu zemin ve sömürge hareketlerinin zirveye çıktığı vakte denk gelmekteydi. Bu konuda daha iyi bir şekilde bakmak için, Doğu Meselesin de nereye kadar gelindiğinin tesbit edilmesi daha net görüşlerin ortaya çıkmasını

---

³⁷¹ Holt, **a.g.e.**, s.25-36.

³⁷² Santi, **a.g.e.**, s.188.

³⁷³ Holt, **a.g.e.**, s.3.

³⁷⁴ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, **Mokaddimat ibn Khaldun**, Derviş el-Civeydi, Beyrut, 1996,s.303; Ayrıca İslam'daki Mehdi fikri için bakınız (**A.e.**,s.287-305).

sağlayacaktır. Osmanlı Devleti'ni paylaşmak isteyen güçler arasında İngiltere, Mısır, Sudan ve Kızıldeniz bölgesi almak amacıyla farklı teşebbüsler ortaya koymuştu. Bu sayede bu bölgelerde iktisadî, siyasî ve askerî nüfuzunun arttırmıştı. Bu nüfuzu arttırmak için, hem bölgede çıkan fırsatları hem de kendi faaliyetleri ile yarattığı fırsatları doğru zaman ve doğru yerde kullanmıştı.

Bunu bahs ettiğimiz Mehdi hareketinde de görmek mümkündür. İngiltere, Mısır işgali için Urabi isyanı bastırmak bahanesini kullandığı gibi, Sudan'da da İsmail Paşa aracılığıyla gönderdiği idareciler ve askerler Mehdi hareketine zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Mehdi önderliğinde Sudan halkı başarılı oldukları zaman, Mısır İngilizler'in ellerindeydi ve Sudan Genel Valisi olarak bir İngiliz bulunmaktaydı. Ayrıca Mehdi ve taraftarları 1885'te Hartum'u aldıkları zaman, İngilizler Mehdi hareketini devam ettirmek için, Mısır'dan hareket edilmesine müsaade etmemişti. Osmanlı Devleti eğer Sudan toprakları geri almak isterse merkezî kuvvetler aracılığıyla Sevakin üzerinden ancak hareket edebilirdi. Fakat bilindiği gibi bu dönemde İngilizler zaten Sevakin'e yerleşmişlerdi. Sevakin'deki İngilizler Gordon'u kurtarmak istediğinde Sevakin etrafında bulunan Osman Dikna da engel olmaktaydı. Bunun yanında Sevakin'de bulunan gücün İngilizlere ait olduğu bilinmekteydi. Onlar da deniz kuvvetleri olup bu bölgede İngiliz çıkarları için çalışmaktaydılar.

Mehdi hareketinin ağır sebepleri olsa da, İngilizler Osmanlı toprakları hakkında besledikleri beklentiler ve Osmanlılara karşı duydukları nefret ile Mehdi hareketine baktılar. Tabii ki Mehdi'nin İslam propagandası karşısında İngiliz kamuoyunda İslam'a karşı nefret oluşmaktaydı. İngilizler'in esas hedefi Osmanlı Devleti'nden Sudan toprakları ayırmaktı. Bu toprakları geri almak için Osmanlıların hak iddiası da olmayacaktı.

Bu farklı nedenlerle çıkan isyan ve bulunduğu müsait şartlar dolayısıyla başarılı olmuştu. Fakat uzun dönemde yaşamamıştı. Sevakin bölgesi diğer Sudan bölgeleri gibi Mehdi hareketinden etkilenmişti. Ayrıca hareketin geliştiği yer Sevakin'den çok uzaktı. Bunun yanında Sevakin şehri ve civarı Mehdi hareketinin lideri olan

Muhammed Ahmed'i hiç görmemişti. Sevakin bölgesi yerel lider olan Osman Dikna ile Mehdi hareketini tanımişti.

2- DOĞU SUDAN'DA MEHDİ HAREKETİ VE OSMAN DİKNA

Genel olarak Sudan'daki Mehdi hareketinin nedenleri bir yerden diğerine biraz farklı olmaktadır. Bu çerçevede kuzey ve doğu Sudan diğer bölgelerinden farklılık arzettiği. Sudan'ın doğusundaki Hadendava kabilelerinin Mehdi hareketine katılması farklı sebeplerden kaynaklanmıştır.

Doğu Sudan'da hareket propagandası yapan ve lideri olan Osman Dikna'nın bazı özellikleri vardı. Doğu Sudan'da dinî nüfuz sahipleri iki ana gruba ait idi. Birisi Muhammed Osman el-Margani'ye tabi olan Hatmiye³⁷⁵ Sufi tarikatı taraftarları, diğeri ise Maczubiye³⁷⁶ tarikatının taraftarlarıydı. Osman Dikna, bu iki sufi tarikatı arasında bulunan rekabetten istifade etmişti.

Osman Dikna kendisi ve ailesi daha önce Meczubiye tarikatına bağlıydı. Bunun için doğu Sudan'da bu sufi tarikatına bağlı olanlar Osman Dikna önderliğinde Mehdi hareketine katılmıştı. Ayrıca Doğu Sudan'da bulunan Hadendava kabilesi eskiden Mısır idarecilere karşı savaş açmış ve Sevakin'in Mısır'a bağlanmasını reddetmişti. Fakat cebr kullanan Mısırlı idareciler Hadendava kabilesi üzerine ağır vergiler koymuşlardı³⁷⁷. Bu kabilenin vergilerden kurtulmak için Mehdi hareketine katılmasının bir nedeni vardı. Ayrıca bu nedenler dışında daha başka nedenler de bulunmaktaydı. Bu nedenle Doğu Sudan'da Mehdi hareketine karşı üç ana tavrı söylemek mümkündür. Birincisi, Meczubiye tarikatının şeyhler ve mensuplarıdır. Onlar Osman Dikna önderliğinde Mehdi hareketine katılmışlardı. İkincisi Hatmiye tarikatı liderleri ve mensupları Mehdi hareketi karşısında düşmanca bir tavır ortaya koymuşlardı. Üçüncüsü ise Sevakin etrafında bulunan bazı kabileler, Sevakin şehri ile buldukları iktisadî imkanlardan faydalanmaktaydı. Bu iktisadî imkanları

---

³⁷⁵ Hatmiye tarikatı hakkında geniş bilgi için; Muhammed İbrahim Ebu Selim, **Buhus fi Tarihi's Sudan (el-Arz-Ulama el-Hilafe-Berber-Ali el-Mersani)**, Darü'l-cil, Beyrut, 1992/1412, s.160-180.

³⁷⁶ Meczubiye için bak. Karar İdrisiye.

³⁷⁷ Hadendava kabilesi, Mısır Hükümetine yılda 375 bin Frank verilmekteydi, Kamil Paşa, **a.g.e.**, s.18.

kaybetmemek için Mısır Hükümeti'ne sadık kalmışlardı³⁷⁸. Bunun için Doğu Sudan'da Sudanlı kabileler ve şeyhleri arasında farklı görüşler bu bölgedeki Mehdi taraftarlarının özelliklerini yansıtmaktaydı. Bunun yanında, bu dönemde Sevakin'de İngiliz subay ve askerlerinin liman muhafazasında bulduklarını unutmamak gerekir. Bu İngiliz askerleri bölgedeki halkın serbestçe tavır ortaya koymasını engellemekteydi.

Obayd şehri, 19 Ocak 1883 tarihinde Mehdi ve taraftarlarının ellerine düşünce Mehdi hareketi daha bir parlak devre girmişti. Çünkü lider Muhammed'in Mehdi olmadığını bilenler bile, farklı nedenler ile harekete katılmıştı. Bu dönemde Mehdi hareketine katılan ve Doğu Sudan'da önemli rol oynayan Osman Dikna Sevakin'den Ubayd'a gelmişti. Osman Dikna Mehdi hareketine katıldıktan sonra, Mehdi onu Bice ve Doğu Sudan Emiri olarak adlandırmıştı³⁷⁹. Böylece Doğu Sudan ve özellikle Sevakin ve civarı Mehdi hareketini yakından tanımış oldu. Bu hadiseden önce Doğu Sudan'daki Bice kabilelerinin Mısır Hükümeti'ne sakin bir şekilde bağlı bulunmaktaydılar. Ancak Osman Dikna'nın Mehdi'nin elçisi olarak bölgeye geldikten sonra, bu bölge 1883'ten 1900 yılına kadar çok şiddetli bir şekilde isyan ve savaş alanına dönüşmüştü.

Aslında 1883'ten önce Sevakin limanının iç Sudan'da Mehdi hareketini bastırmak için iyi bir yol teşkil etmekteydi. İsyanın yayıldığı bölgelerde bulunan askerî birliklere Mısır yönetimince destek vermek ancak Sevakin üzerinden olmaktaydı. Kızıldeniz su yolu vasıtasıyla Süveyş'ten Sevakin'e gemiler ile asker sevk olmaktaydı. Sevakin'de toplanan askerler ve mühimmatları, Hicks Paşa³⁸⁰ ve askerlerinde olduğu gibi çöl yolu üzerinden Berber şehrine götürülmekte ve oradan Hartum'a ulaştırılmaktaydı³⁸¹.

---

³⁷⁸ Muhammed Mahcub Malik, **el-Mukaveme el-Dahiliye li-Hareket el-Mahdiye (1881-1898)**, Birinci baskı, Daru'l-ceyl, Beyrut 1987, s.40.

³⁷⁹ Şukayr, **a.g.e.**, s.285.

³⁸⁰ Mısır'da Urabi isyanını bastırdıktan sonra, Mısır ordusu yeniden düzenlenmiş ve başlarına bir İngiliz subay konmuştu. Sudan'da ise Sudan askerî üzerine Niyazi Paşa komutan olmuş ise de, erkan-i harbiye reisi İngiliz Hicks Paşa olmuştu. Hicks Paşa İngilizlerin en parlak subaylarından olup Hindistan'da 1849'da göreve başlamıştı. Mısır'da erkan-ı harbiye reisi olmuştu. Sonra Sudan'a gönderilmişti (Şukayr, **a.g.e.**, s.391).

³⁸¹ Kamil Paşa, **a.g.e.**, s.31.

Mehdi hareketi'nin ilk yıllarında Sevakin ve Doğu Sudan bölgesi Mısır hükümete sadık kaldığı dönemlerde ulaşım ve iç bölgelere yardım için çok yararlı olmuştu. Bu bölge geç olarak Mehdi hareketine katılmıştı.

3-OSMAN DIKNA VE SEVAKIN (1883-1900)

43 yaşında Mehdi hareketine katılan Osman Dikna, kendisinin Diyarbakırlı olduğunu işaret etmişti. Dedeleri Sultan Yavuz Selim maiyetinde Mısır'a gelmişlerdi. Sonra Mısır'dan Sevakin'e gelerek buraya yerleşmişlerdi. Sevakin'de bulunan Hadendava kabilesi ile evlilik yolu ile karışmışlar ve bundan Diknab kabilesi ortaya çıkmıştı. Osman Dikna, Sevakin'de 1843'te doğmuş, ailesinin diğer efradı gibi Sudan ve Hicaz arasında yapılan ticaret ile uğraşmıştı³⁸².

Mısır istihbaratında çalışan ve bir görgü tanığı olarak Sudan hakkında kitap yazan Nuum Şukayr, Dikna hakkında şu tafsilatı vermektedir:

“... onun Mısır tren garında ve Reşit hapishanesinde ve sonra şimdiye kadar Dimyat hapishanesinde kalan [Dikna] gördüm. Esmer, uzun yüzlü, parlak gözlü, düz burunlu, geniş ağızlı, beyaz ve yoğun sakallı, uzun saçlı ve orta uzuna biraz meyilli boylu bir adam idi. Simasından zeki ve kurnaz ve ısrarlı olduğu anlaşılmaktaydı. Ketten kumaştan elbise ve beyaz sarık giyerek Sevakin yerlileri gibi görünmekteydi. Bunun yanında çok hızlı, hareketli, az konuşan biri olup yürümek ve aç kalmakta çok sabırlıydı”³⁸³. Büyük Dedesi Türkî ünvanı sahibi olan Abdullah 852/1537 yılında İskenderiye'den Sevakin'e büyük ticaret kervanı ile gelmişti. Sevakin kadısı olan Şeyh Abdül'l-Alim Abbasi önünde nesebini beyan ederek onun kızı ile evlenmişti³⁸⁴. Oğlu Diknab kabilesine intisab etmekteydi³⁸⁵. Bu kabileden Şeyh Ali Bey Dikna Osmanlı döneminde Sevakin benderinin başı (1282/1865) yılında vefatına kadar olmuştu³⁸⁶. Tayin fermanı Sultan Abdülmecid döneminde çıkmıştı. Şeyh Ali Dikna, Osman Dikna'nın amca oğlu olmaktadır³⁸⁷. Dikna'nın annesi Nefise, Kuran eğitimi

³⁸² Dirar, **Dikna**, s.20.

³⁸³ Şukayr, **a.g.e.**, s.421; Holt, **a.g.e.**, s.73-74; Fevzi Paşa, **Sudan, a.g.e.**, s.176.

³⁸⁴ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.19.

³⁸⁵ Ayrıca Fevzi Paşa'ya göre Diknab kabilesi Sultan Mahmud döneminde Sevakin'e sürgün olarak gönderilen bir Türk kumandanına intisab etmekteydi (Fevzi Paşa, **a.g.e.**, s.176).

³⁸⁶ BOA, **A. MKT. MHM.**, no: 67/1; Fevzi Paşa, **a.g.e.**, s.176.

³⁸⁷ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.19.

ile uğraşan bir hanım olup bir Kuran mektebi açmıştı. Bu mektep açıldıktan sonra ona Site'l-benât (Kızların Efendisi) lakabı verilmişti. Ayrıca kadınlara ders niteliğinde vaazlar vermiştir³⁸⁸.

Osman Dikna'nın kendisi Sevakin tüccarlarından biri olarak bilinmekteydi. Ticaret ile uğraşan Dikna Mısır ve Hicaz'a bu maksatlar ile gitmişti³⁸⁹. Bunun yanında Sevakin'in ileri gelenlerinden sayılırdı.

Eğitim bakımından babası ve annesinden dersler almış ve 10 yaşında Kuran'ı ezberlemişti. Sevakin'de bulunan medreseye iltihak etmiş, Tevhit, Tecvit, Arap dili ve saire öğrenmişti. Daha sonra iyi bir eğitim için Muha'ya gitmişti³⁹⁰.

Osman Dikna, Mehdi hareketine inançlı bir şekilde katılmış ve tek başına Sudan'ın doğusuna harekete geçmişti. Dikna'nın Sevakin'in şartlarını, Bice kavimlerinin dil, adet ve kültürlerini iyi bilmesi onun işini kolaylaştırmıştı. Bunun yanında Arapça okuma yazmasını da bilirdi. Bunun için, Mehdi ona Bice bölgesi olan Atbara nehri ile Kızıldeniz arasındaki bölgeye genel sorumlu (amil) olarak atanmıştı. Bu bölgede önemli şehirleri arasında, Sevakin, Tokar, Sinkat ve Kassala bulunmaktadır.

Mehdi bu atanmayı bir mektup göndererek halka bildirmişti. Bu mektup Hadendava, Bişariyin, Emerar ve diğer şeyhlere hitap etmekteydi³⁹¹. Mektupta;

“... Size Şeyh Osman Ebu Bekir Dikna el-Sevakinî'yi gönderiyorum ... size onu emir yaptım ... bulunduğu müdürlükte bulunan idarecilere karşı savaşın ... idareciler yanında bazı ahali yanaşınca ... onları kuşatın ve onlara gelen mal ve her türlü ihtiyaçların ulaşmaması için yolları kesin ... böylece helak olsun...”³⁹² demektedir.

---

³⁸⁸ A.e., s.20.

³⁸⁹ Fevzi Paşa, a.g.e., s.176.

³⁹⁰ M.Dirar, a.g.e., s.22.

³⁹¹ Şukayr, a.g.e., s.421; Holt, a.g.e., s.74-75.

³⁹² Recep 1300 (80.05.1883). Mehdi Mektubu, (Muhammed İbrahim Ebu Selim, **Fihrist Asar el-İmam el-Mehdi**, Derü'l-cil, Beyrut, 1995; vesika no: 109, III, s. 54); Holt, a.g.e., s.74.

Bu şekilde Mehdi hareketine katılan Dikna, Kızıldeniz kıyılarından Atbara nehrine kadar olan bölgenin Emiri olmuştu. Bunun üzerine bu bölgede bulunan halk, aşiret ve dinî gruplara Mehdi'den mektuplar getirmişti. Bu mektuplar üzerine Osman Dikna ve taraftarları Doğu Sudan'da bulunan Mısır birlikleri üzere özellikle, Sevakin, Tokar ve Kassala'ya saldırılar düzenlemişlerdi.

Osman Dikna Mehdi'den aldığı mektuplar ile Sevakin yakınında bulunan Kibab mahallesine kadar gelmişti. Bu yerde Meczubiye tarikatının şeyhi ve bu bölgede en büyük dinî nüfuz sahibi olan Şeyh Tahir el-Meczub ile karşılaşmış ve ona Mehdi'nin mektuplarını vermişti. Şeyh Tahir, Mehdi'nin davetini kabul etmiş ve Osman Dikna'ya tabi olmuştu³⁹³. Şeyh Tahir el-meczub Dikna'ya katılması ile Mehdi hareketi Doğu Sudan'da en büyük desteğe kavuşmuştu. Ayrıca Osman Dikna 1 Ağustos 1883'te akrabalarının bulunduğu Arkavit mevkiye gelince iyi bir şekilde karşılanmış ve daveti kabul edilmişti. Bunların yanında diğer Hadendava şeyhleri de gruba katılmıştı³⁹⁴.

Bu ilk başarılarla artık Osman Dikna zemin olarak iyi bir taraftar kitlesine kavuşmuştu. Aslında Osman Dikna'nın bu başarıyı sağlamasının bir nedeni vardı. Obayid şehrinin Mehdi ve taraftarlarının ellerine düşmesi ve daha önce kazandıkları askerî başarılarla Sudan'ın her tarafına duyulmuştu. Bunun neticesi olarak halk arasında Mehdi davetinin gerçek olduğuna dair bir hava oluşmuştu. Sudan'da Mısır idaresinin kaybedeceğini ve ortadan kaldırılabileceği hakkında yayılan düşünce, Mehdi hareketinin dinî, iktisadî ve siyasî nedenler ile daha taraftarlar kazanmaya başlamıştı. Doğu Sudan'da duyulan Mehdi zaferleri, ile Dikna'nın işleri de kolaylaşmıştı.

Doğu Sudan'da özellikle Meczubiye tarikatı taraftarlarının, Osman Dikna'ya katılmalarının nedenleri vardı. Mısır Valisi 1821 yılında Sudan iç kısımları Mısır'a ilhak ettikten sonra, İsmail Paşa'nın Şendi şehrinde öldürülmesi ile çıkan isyanda, Maczubiye taraftarları isyancıların yanında bulunmuşlardı. Bunun için Defterdar Mehmet Bey'in düzenlediği intikam savaşında Meczubiler de hedef alınmıştı. Hatta

---

³⁹³ Şukayr, **a.g.e.**, s.423; Holt, **a.g.e.**, s.74.

³⁹⁴ Holt, **a.g.e.**, s.75.

Kuzey Sudan'da Meczubî merkezi olan Damer şehri tehirp edilmiş ve Şeyh Maczub türbesi yıkılmıştı³⁹⁵. Bu saldırılar üzere Meczubi şeyhleri doğuya doğru kaçmışlardı. Bu vesileyle Doğu Sudan'da Maczubi tarikatı yayılmaya başlamıştı. Bu zamandan beri bu bölgede Mısır idaresinin karşı nefret başlamıştı³⁹⁶. Ayrıca daha sonra Hartum Valisi'nin Doğu Sudan'ı bağlamak teşebbüslerine karşı çıkan bu tarikat taraftarı olan Hadendava şeyhlerine yapılan tazyikler Mısır idaresine olan nefreti daha da arttırmıştı. Maczubiyye tarikatı³⁹⁷, İdrisî tarikatının bir kolu olup, Sudan'da Şeyh Muhammed el-Meczub el-Sagir (1796-1832) ile başlamıştı³⁹⁸.

Ayrıca Doğu Sudan'da Meczubiye ve Marganiye tarikatları arasında büyük rekabet oluşmuştu. Bu rekabet Mehdi hareketine dolayısıyla da aynı şekilde devam etmişti. Meczubiler Dikna taraftarları olduğu anda, Hatmiler Mısır idaresine sadık kalmıştı. Aynı zamanda Mısır idaresine yardım etme yolunda ellerinden geleni yapmaya çalışmışlardı³⁹⁹.

Hatmiye taraftarlarına verilen Mehdi mektupları, Şeyh Muhammed Osman el-Margani emri üzere Kızıldeniz'de önemli bir askerî üs olan Sinkat sorumluluğuna teslim edilmişti⁴⁰⁰. Bu şekilde Hatmiyeliler Osman Dikna ve taraftarlarına karşı cephe almışlardı. Bunun üzerine Doğu Sudan'da bulunan mahalli halklar iki ana gruba ayrılmışlardı. Hadendava ve özellikle Meczubiler, Dikna önderliğinde Mehdi hareketi önemseyerek Mısır kontrolündeki Sudan idaresine karşı olmuşlardı. Diğer tarafta büyük kısmı olan Hatmiler Mehdi hareketi karşısında Mısırlı idarecilerin yanında tavır almışlardı. Bu iki ana grup bu tarihten sonra hep farklı siyaset izlemeye başlamışlardı. Hatta 1897'de Sudan işgali dönemlerinde Hatmiler İngilizlerin yanında yer almışlardı.

4- MEHDİ HAREKETİ'NDE SEVAKİN'İNİN ÖNEMİ VE ÇATIŞMALAR

³⁹⁵ Muhammed İbrahim Ebu Selim, **Buhus fi Tarihi's Sudan (el-Arz-Ulama el-Hilafe-Berber-Ali el-Mersani)**, Darü'l-cil, Beyrut, 1992/1412, s.167.

³⁹⁶ A.e., s.167.

³⁹⁷ Bu konuda daha geniş bilgi almak için, bakınız; Ali Salih Kerrar, **el-Tarika el-İdrisiyye fi's-Sudan**, Darü'l-cil, Beyrut, 1991/1411.

³⁹⁸ Kerrar, a.g.e., s.53.

³⁹⁹ Holt, a.g.e., s.75.

⁴⁰⁰ Holt, a.g.e., s.75.

I. İlk vakıa

Mehdi hareketine karşı daha mesafeli duran Doğu Sudan ve özellikle Sevakin şehri, Osman Dikna bu bölgeye gelmeden önce sakin bir şekilde idare edilmişti. Fakat 1883 yılında Osman Dikna bu bölgeye gelince Sevakin şehri ve limanı başta olmak üzere, Doğu Sudan bölgesinde ciddi bir hareketlenme yaşamaya başladı. Aslında Dikna'nın gelmesi ve kısa bir zamanda Sevakin etrafında bulunan Hadendavalıların ona katılması Sevakin idaresini şaşkın bir hale getirmişti. Çünkü Osman Dikna'nın yanında toplanan yerel ahali ile büyük bir güç oluşturduktan sonra idarî merkezlere saldırabilirdi. Doğu Sudan'da görevliler, Osman Dikna'nın yaptığı propagandayı haberi alınca hemen Mısır'a bildirmişlerdi. 31 Ağustos 1883'te Sevakin'den Mısır'a gönderilen telgrafta; Doğu Sudan'da Mehdi taraftarı iki kişinin geldiği, bunlardan birisinin Sevakin'den Dikna ailesinden Osman ve diğerinin ise Cali kabilesinden Bişari olduğu ve Emerer kabilelerini "isyan"a teşvik ettiklerini belirtiyordu⁴⁰¹.

Bu durumu değerlendiren Sevakin kaymakamı olan Tefvik Bey geç olmadan harekete geçmişti⁴⁰². Bu dönemlerde Doğu Sudan Müdürlüğü'ne bağlı olan Sevakin bölgesinde üç tane askerî üs bulunmaktaydı. Birisi Sevakin'de, ikincisi Sevakin'den 40 mil güneyde bulunan Tokar'da idi. Üçüncüsü ise Sinkat'ta bulunmaktaydı. Fakat Sinkat'ta bulunan asker sayısı fazla olmayıp sadece 25 kişiden oluşmaktaydı⁴⁰³.

Mehmet Bey 2 Ağustos 1883'te Sinkat'a ulaşmıştı. İkinci gün de Şeyh Tahir el-Meczub ve Dikna'nın kardeşi olan Ahmet Dikna'ya mektuplar göndermişti. Bu mektuplarda onları Sinkat'a davet etmişti. Bu davetin amacı onların aracı ile Dikna'nın yerini tespit ederek yakalaması için operasyon düzenlemektir. Fakat onlar mektupları yırtarak görevlendirdiği kişiyi rehin almışlar ve taraftarlarını toplayarak Osman Dikna'nın bulunduğu yere gitmişlerdi⁴⁰⁴.

---

⁴⁰¹ Holt, a.g.e., s.75.

⁴⁰² Muhammed Salih Dirar, *Emirü'ş Şark "Osman Dikna"*, eldare's-Sudaniyye li'l-kutub, Hartum (T.Y), s.48.

⁴⁰³ Şukayr, a.g.e., s.423-424.

⁴⁰⁴ Holt, a.g.e., s.75; Dirar, *Dikna*, a.g.e., s.49.

Osman Dikna ve yanında toplanan gruplar Sinkat'a doğru hareket etmişler ve 5 Ağustos 1883 tarihinde buraya ulaşmışlardı. Osman Dikna'nın elinde Mehdi tarafından Tevfik Bey'e yazılan bir mektup vardı. Bu mektupta Mehdi, Tevfik Bey'i kendilerine katılmaya davet etmekteydi. Osman Dikna, bu mektubu Tevfik Bey'e yollayarak ellerindeki bölgeyi teslim etmesini de istemişti⁴⁰⁵. Savaşa hazır olmayan Tevfik Bey üç gün müsaade istemişti. Bu üç gün içinde Mısır'a haber gönderilecek, Mısır'dan gelen yanıtı göre Dikna'ya cevap verilecekti⁴⁰⁶. Fakat Dikna, Tevfik Bey'den aldığı bu yanıtı, zaman kazanmak olarak algılamış ve ona sadece akşama kadar zaman vermişti⁴⁰⁷. Tevfik Bey bu görüşmelerde Hatmiye şeyhlerini vasıta olarak kullanmıştı. Fakat Dikna, Tevfik Bey ve askerleri saldırıya karşı istihkamlar yaptığını görünce, onlara hemen saldırmaya karar vermişti⁴⁰⁸. Saldırıda Dikna ve taraftarları, askerlerin oldukları yere kadar gelmiş ve şiddetli bir çatışma olmuştu. Sonunda Osman Dikna Tevfik Bey'i vurmuş ve bir asker de Dikna'yı vurmuştu. Sonunda arkadaşları Dikna'yı yaralı olarak alıp çatışma bölgesinden çıkarmışlardı. Bu savaşta Dikna'nın arkadaşlarından 60 ile 65 ölü meydana gelirken askerler ise 7 ölü ve 12 yaralı ile çatışmaya son vermişlerdi⁴⁰⁹. Bu savaşın sonunda Sinkat şehri Dikna'nın elinden geçici olarak kurtulmuştu. Fakat bu savaş ile Mehdi hareketinin Doğu Sudan bölgesinde faaliyete geçtiğini söylemek mümkündür.

ii. KIBAB VAKIASI (11/9/1883)

Osman Dikna, Arkavit⁴¹⁰ şehri yanında Andereb deresinin yanında Rekakit tepelerinde bulunmaktaydı. Bu müstahkim tepelerde bulunan Dikna, Mısır'a bağlı yönetim ve özellikle Tevfik Bey'in ve hareketleri hakkında devamlı bilgi sahibi oluyordu⁴¹¹.

---

⁴⁰⁵ Şukayr, **a.g.e.**, s.424.

⁴⁰⁶ Şukayr, **a.g.e.**, s.424.

⁴⁰⁷ Holt, **a.g.e.**, s.75.

⁴⁰⁸ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.54.

⁴⁰⁹ Şukayr, **a.g.e.**, s.424; Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.55; Holt, **a.g.e.**, s.76; Şibela, *British Pohey*, P.183, (Mısır belgelerine göre 65 kişi ölü).

⁴¹⁰ Arkavit şehri Sudan'ın doğusundaki, en yüksek tepesinde bulunmaktaydı. Yanındaki bölge ormanlık ve dağlık olduğu için Dikna için iyi bir sığınak oluşturmaktaydı.

⁴¹¹ Dirar, **Dikna, a.g.e.**s.56.

Sinkat'ta bulunan Tevfik Bey, Fazlab şeyhi Mahmud Bey ve yanındaki 400 kişinin, Sinkat'a ulaşmasına sevinmişti. Aslında Mahmud Bey Hatimiye tarikatına mensup olup Mehdi hareketine karşı nefret duyuyordu. Ayrıca kendisi devletten maaş almakta, devlet için iltizamlarda bulunmaktaydı. Sevakin ile Berber arasında ticarî yolu himaye etme yanında devletin istediği develeri de temin etmekteydi⁴¹². Mahmud ve Tevfik Beylere göre, Sinkat vakıasından sonra Dikna yanındaki taraftarları ondan uzaklaşmış olup Dikna'nın olduğu yere yapılacak bir saldırı ile onu ve şeyh Tahir el-Meczip yakalamak mümkündü⁴¹³.

Bu düşünce ile Sinkat'tan 200 asker, yanında iki top olan Mahmud Bey Arkavit'e doğru harekete geçmişti. Bu hareket haberini alan Dikna, Muhammed Musa Dikna komutanlığından askerleri Kibab deresine göndermişti⁴¹⁴. Mahmud Bey, Kibab'a gelince bir mevkiye yerleşip topları da otlarla gizlemişti. Sabah erkenden Kibab'a ateş ile bir saldırı düzenlemiş bu sırada 10 öğrenci ve 3 hocaya isabet ettirmişlerdi. Buna karşı Dikna'nın adamları askerlere saldırmışlardı. Ancak askerler başarılı olarak, onları püskürtmüş ve sonunda askerler Sinkat'a dönmek zorunda kalmışlardı⁴¹⁵. Bu savaşta Dikna taraftarları 27 kişi hayatını kaybetmişti. Askerler daha az kayıp vermişti. Bu savaştan sonra, Osman Dikna taraftarlarına emir vererek Sevakin ve Kassala arasında bulunan telgraf hattını kestirmiş ve bu şehirler arasındaki telgraf mevkilerinde bulunan memurları da öldürmüştü⁴¹⁶. Bunun neticesi olarak Dikna, Sevakin ile iç Sudan ulaşımı koparmıştı. Mısır yönetimince küçük güç ile bu hareketi bastırmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştı. Ayrıca ciddi bir şekilde harekete geçilmesi gerektiği de gündeme gelmişti. Ayrıca bu savaşı haberi alan mahalli halklar daha fazla Dikna'ya yanaşmışlardı. Özellikle Tokar bölgesinden Hasanab kabilesi ve şeyhi olan emir el-Hızır ibin Ali Mehdi hareketini kabul etmiş ve Tokar emiri olarak atanmıştı. İlk görevi da Tokar'ı kuşatmak olmuştu. Onun yanında Artega şeyhi Musa Fakih de Mehdi hareketine katılmıştı. Bu şekilde günbegün Doğu Sudan'da Dikna taraftarları artmaya başlamıştı.

---

⁴¹² A.e.

⁴¹³ A.e.

⁴¹⁴ Şukayr, a.g.e., s.425.

⁴¹⁵ Dirar, **Dikna**, a.g.e., s.57.

⁴¹⁶ Şukayr, a.g.e., s.425; Dirar, **Dikna**, a.g.e., s.52.

iii. ABENET VAKİASI (25/10/1883)

Dikna, Emir Ali Talib Muhammed ve yanındaki 150 kişinin 25 Ekim 1883'te Sevakin arasındaki yolunu kuşatmak için görevlendirilmişti. Bu grup Abenet deresinde saklanmışlardı. Bu arada Binbaşı Mahmut Efendi Halil ve yanındaki 156 asker Sinkat'a yardım için gidiyorlardı⁴¹⁷. Abenet vadisine geldiklerinde savaş başlamış ve Dikna taraftarları askerleri öldürmüşlerdi. Askerlerden 7 kişi kaçarak Sevakin'e yenilgi haberini vermişlerdi⁴¹⁸. Bu savaşın sonucu olarak Dikna taraftarları 150 tüfek 3000 mermi kazanmışlardı. Ayrıca askerlerin kiralık olarak kullandıkları develer Dikna taraftarlarınca sahiplerine geri verilmişti.

iv. BİRİNCİ ANDETTEIB SAVAŞI (5/11/1883)

Osman Dikna Arkavit civarında iken el-Hızır bin Ali el-Hasanabî Tokar emirliğine atanmıştı⁴¹⁹. Emir Hızır, Tokar'ı kuşatmak için yola çıktı. Tokar etrafında bulunan Artega kabilesinin şeyhi Musa bin el-Fakih onu iyi bir şekilde karşılamıştı. Emir Hızır Şeyh Tahir el-Meczub'tan aldığı mektubu Artega şeyhine vermişti. Aslında Artega kabilesi Meczubiyye tarikatının taraftarı idi⁴²⁰. Bu sıralarda Tokar kadısı olan Salih görevini terk edip Emir Hızır'a katılmıştı⁴²¹.

Tokar'da bulunan askerî birlikler, Emir Hızır'ın saldırı haberi duyunca, şehri savunmak için karşı tedbirler alınmıştı. Aslında bu sırada Tokar müdürü şehir dışında idi. Buradaki askerler bir subay kumandasında dört bölükten müteşekkil idi. Bu askerler Emir Hızır'ın teslim olmaları isteğini reddederek Sevakin'den yardım istemişlerdi⁴²². Onlar teslim olmaya reddedince, Emir Hızır'ın yanındaki askerler ikiye bölünmüştü. Bir kısmını kendi emrinde Tokar şehrini kuşatmak için, diğer kısmını ise Emir Abdullah bin Hamid kumandasında 155⁴²³ kişiden müteşekkil bir

⁴¹⁷ Şukayr, **a.g.e.**, s.425; Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.58.

⁴¹⁸ Şukayr, **a.g.e.**, s.425.

⁴¹⁹ Holt, **a.g.e.**, s.76.

⁴²⁰ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.59; Şukayr, **a.g.e.**, s.425.

⁴²¹ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.59.

⁴²² Şukayr, **a.g.e.**, s.426.

⁴²³ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.59; Şukayr, **a.g.e.**, s.46.

grubu Tokar'a deniz yolu ile yardımlar gelmesini engellemek için diye Tokar-Tirinkat yolunu kesmekle görevlendirmişti⁴²⁴.

Bu sıralarda Sevakin'de, Doğu Sudan bölgesinin kumandanı olarak Mahmut Paşa bulunmaktaydı. Aslında Mahmut Paşa Abenet savaşının yayılmasına kızmıştı. Sinkat şehrini kurtarmak için hazırlanıyordu. Fakat hazırlama sırasında Tokar'dan acil yardımlar ihtiyacı haberi gelince ellerindeki 550 asker ve bir top ile Tokar'a doğru çıkmıştı. Bunun yanında İngiliz konsolosu Moncrieff ve dört Yunanlı da Dikna ile savaşı için yola çıkmıştı⁴²⁵.

Mahmut Paşa ve yanındaki askerler Sevakin'den iki vapurla deniz yolu ile Tirinkat'a ulaşmıştı. Bu dönemler Tirinkat Tokar'ın bir liman idi. Mahmut Paşa Tirinkat'tan Tokar'a doğru hareket etmiş ve yoldaki Andetteib kuyularına ulaştıklarında Emir Abdullah ve kuvvetlerinin hücumuna uğramışlardı. Bu saldırıda 148 asker ölmüş, Mahmut Paşa ve diğer askerler kaçmışlardı. Bu savaşta İngiliz konsolosu Moncrieff⁴²⁶ Hasan Hilmi Bey'in aralarında bulunduğu, dört Yunanlı, Times gazetesinin muhabiri ve bir İngiliz deniz subayı ölmüştü. Mehdi taraftarlarından da 27 kişi öldürülmüştü.

Bu savaş Mısır Hıdivliği'ne şu şekilde bildirmişti: “Sevakin'e altı saat mesafesi olan noktaya aziymet eden dört bölük askerın nısf-ı tarıkte kabâ'il-i urbân eşkiyası baġteten hüçûm ile asker munhezim oldu bir güne me'muriyeti olmayup hod be-hod kafıleye katılıp giden İngiliz konsolosu ise kayıp ve nasıl olduġu henüz tahakkuk etmedi”⁴²⁷.

Buna göre savaştan iki hafta sonra bile, direnişin niçin bu kadar hızlı bir şekilde yayıldığı ve niçin bu kadar askerler sevk edilmesine rağmen muvafak olunamadığının sebebi tespit edilmemişti. Daha bu tarihlerde hem Doğu Sudan'da hem de Batı Sudan'da zaferleri devamlı olarak Mehdi taraftarları kazanmaktaydı.

⁴²⁴ Bu konuda Fevzi Paşa askerlerin sayısı 50.000 yazmıştı. Fakat bu rakamın çok abartılı olduğunu söylemek gerekir (Fevzi, **a.g.e.**, s.189).

⁴²⁵ Şukayr, **a.g.e.**, s.426; Dirar, **Dikna**, **a.g.e.**, s.60.

⁴²⁶ Holt, **a.g.e.**, s.77.

⁴²⁷ 10 Teşrin-i Sani 1299 (22 Kasım 1883) tarihli Sevakin'den Mısır Hıdivliği'ne gönderilen bir telgrafın sureti, BOA, **Y.PRK, MK**,no.9/40.

Askerler yanında Sevakin'de İngiliz konsolosu Moncrieff ve Times muhabirinin ölümleri neticesinde Mehdi Hareketi ve Osman Dikna'nın haberleri uluslararası boyutu taşınmıştı. Ayrıca Dikna'nın Doğu Sudan'da kazandığı zafer, Batı Sudan'da Mehdi önderliğinde Şeykan zaferi vaktine denk gelmekteydi. Aslında Obeyid'in Mehdi eline düştükten sonra Süleyman Niyazi Paşa Sudan'ın doğusuna genel muhafız (vali) olarak atanmıştı. Mehdi hareketini bastırmak için gönderilen askerlerin başına da İngiliz Hicks atanmıştı. Ala el-Din Paşa ise yardımcısı olarak gönderilmişti. Hartum şehrine ise Hüseyin Sırî Paşa vekil olarak bırakılmıştı. Hicks Paşa'nın yanında 7000 piyade, 5000 sipahi, 500 başı bozuk, 20 top, 2000 yerel kişi, 5500 deve ve 3000 katır, 1000 eşek ve 5000 attan oluşan büyük bir güç vardı⁴²⁸. Bu muhteşem askerî kuvvet yol boyunca Mehdi taraftarlarının taarruzlarına maruz kalmıştı. Burada yaşanan bir su savaşı idi. Mehdi taraftarları ordu yolunda bulunan su kaynaklarını mahvederek askerleri zor durumda bıraktı geceleri de küçük saldırılar yapmaktaydılar. 5 Kasım 1883'te Şeykan ormanlarında Mehdi ve taraftarları orduya hücum ederek Hicks ve askerlerin bir kısmını öldürmüşlerdi. Hayatta kalanlar da esir düşmüşlerdi⁴²⁹. Bu gelişmeler Mısır'a şu şekilde bildirilmişti:

“...Sudan'ın garb cihetinin karşısında bulunan ordudan şimdiye kadar güzel haber alınmamakta ise de dün akşam Hartum'dan alınan telgrafnâme ordunun ahvalini tahkikine gönderilmiş olanlardan avdet eden iki şahsın verdikleri habere göre, Mütamahdi orduya dört taraftan dövüp geçen Muharrem'in üçüncü Sebt gününden İsneyn gününe kadar gece-gündüz şiddetli cidal ve kitâl gâlibiyet şâki-yi mezkur tarafında kalup ordu mertebe-i mahv ve izmihilâle karîn oldu”⁴³⁰.

Bu arka arkaya gelen mağlubiyet neticesinde hem Hartum şehri hem de Sevakin şehri tehdit altına germişti. Mısır'da bulunan İngiliz yöneticiler de bu duruma karşı ciddi ve hızlı bir tavır almak mecburiyetindeydi. Aslında bu dönemde üzerlerine sorumluk almamak için, bu yenilgileri hep işgal öncesindeki Mısırlı yöneticilere yüklemişlerdi. Halbuki, 1882 yılından beri Mısır İngiliz işgali altında bulunmaktaydı. Bunun yanında hem Doğu Sudan'da, hem de Batı Sudan'da savaşlar

---

⁴²⁸ Şukayr, a.g.e., s.393.

⁴²⁹ Şukayr, a.g.e., s.400.

İngiliz komutanlar tarafından idare edilmişti. Ayrıca Sudan'da bulunan İngiliz diplomatları askerî işlerine bile karışmaktaydı.

Sudan meselesi hakkında, durumu Mısır Hidivi şöyle izah etmişti:

“Kordufan ve Darfur terk etmek meselesi ikâ' edilmemiştir. Ancak bu iki vilayet Mısır'ı terk etmişlerdir. Bahr-i Ahmer'in kıyısında Sevakin'de bulunan Sudan-ı Şarkî meselesine gelince bu meselede bizim doğrudan doğruya bir menfaatimiz yoktur ve kıta'at-yı mezbûrenin bize muhsenatından ziyade mazareti çokdur. Biz Sudan-ı Şarkîyi Osmanlı Devleti'nin elinden ahz etmiş oldumuzdan, onu geri almasını Osmanlı Devleti'ye teklif edeceğiz. Hartum'a gelince mesele şübhelidir. Nuzzarım onu muhafaza etmek lüzumunu düşünüyorlar. Benim efkârıma gelince şimdilik olbâbda bir şey diyemem ancak eğer Heyet-i Nuzzar İngiltere'nin nesâyihini istima' etmek istemez ise ihtimaldir ki isti'fasını verecek ve şu sırada onların yerine halefeler bulup diğer bir kabine teşkil etmek müşkil bir madde değildir.”⁴³¹

Buna göre Mısır Hidivi ve İngilizler, Kordufan ve Darfur bölgeleri Mehdi'nin ellinden kurtarmanın zor olduğunu anlamış ve bir süre onun elinde kalmasını kabul etmişlerdi. Hidiv Hartum hakkında hâlâ bir karar almadıklarını, fakat Mısırlı bakanların Hartum'un ellerinde kalmasını istemekte olduklarını belirtmişti. Ayrıca İngilizlerin bu fikre katılmadıkları, bunun için Mısırlı bakanlar fikirlerinde ısrar ederlerse İngilizlere karşı konulamıyacağı görevlerinden istifa etmeye mecbur kalacakları Hidiv tarafından izah edilmişti. Hidiv, Sevakin'in de bulunduğu Doğu Sudan'ın Mısır için fazla faydalı olmadığını ve Mısır'ın burayı “ahz” ettiğini ifade ederek burayı Osmanlı Devleti'ne geri vermeye hazır olduğu görülmektedir. Fakat bu konuda İngilizler farklı düşünmekteydi. Sudan ve özellikle Sevakin limanı terke hiç niyetleri yoktu. Hidiv'in işaret ettiği gibi bu dönemde Kızıldeniz limanları ve özellikle Sevakin'i, Osmanlı Hükümeti doğrudan doğruya idare etmek fikrinde idi⁴³².

⁴³⁰ Sudan'da Mısır Hidivliğine gelen 10 Teşrin-i Sani 1299 /22 Kasım 1883 tarihli telgrafın sureti, BOA, **Y.PRK, MK**,no.9/40.

⁴³¹ 2 Kanunevvel 1299/ 14 Aralık 1883 tarihli Times gazetesinin Kahire muhabiri Mısır Hidivi ile yaptığı mülakatı, BOA, **Y.PRK, AZJ**, dosya no: 4 /36, s.1.

⁴³² Taraf-ı Vala-yı Askerî'den Dahiliye Nezaretine gizli yazısı, BOA, **N.G.G.**, 1030, s.10.

Andetteib savaşından sonra Mahmut Paşa çok korkmuş ve Sevakin'deki ikameti sırasında 'Caferiye" vapurunda kalmıştı. Çünkü yaptığı bazı davranışlar halkta hoşnutsuzluk yaratmıştı. Mahmut Paşa, Sevakin'deki bazı camileri asker zahiresini saklamak için depo olarak kullanmıştı. Hatta Meczubilere göre camiye ahır olarak kullanmıştı. Ayrıca Sevakin'de bulunan Meczubiler, Diknab, şadliyah ve Hadendavalılar'ın emlaklarına el koymuřlardı⁴³³. Başarısızlık dolayısıyla Mahmut Paşa görevinden azl edilmiş ve yerine Süleyman Niyazi Paşa atanmıştı. Süleyman Niyazi, Dikna'ya Doğu Sudan kabileleri nazırları başkanlığı ve şeyh Tahir el-Meczub'a ise Doğu Sudan'daki dinî işler başkanlığı görevlerini teklif etmişti. Fakat ikisi de teklifleri kabul etmemiřlerdi⁴³⁴.

Bu sıralarda Doğu Sudan'da bulunan Mısırlı memurlar saldırılara maruz kalmışlardı. Tokar memuru İbrahim Bey yanındaki 20 asker "Andetteib" deresine vergi toplamak için gittiğinde gece vakti Kemilab kabilesinin şeyhi el-Seyyed Haj Hasan Ebu Zeyneb onlara saldırıp ellerindeki silahlarını almıştı. Onları Mehdi hareketine davet etmiş kabul etmeyince de onları ldrmuřtu⁴³⁵.

Bu şekilde Osman Dikna ve taraftarları Sevakin civarlarındaki idareyi perişan hale getirmişti. Kazandıkları savaşlar sayesinde Doğu Sudan'da bulunan kabile ve gruplar Mehdi Harerketine katılmaya başlamıştı. Ancak Hatmiye mensupları ve özellikle Beni Amir ve Habab kabileleri Mısır yönetimine sadık kalmıřlardı⁴³⁶.

v. BİRİNCİ TAMAY (TEMENEYB) SAVAŞI (2 ARALIK 1883)

Niyazi Paşa'nın yaptığı teklifleri Osman Dikna'nın kabul etmemesi üzere Niyazi Paşa savaş yoluna baş vurmaya kadar vermişti. Fakat ellerindeki askerlerin çoğu kaybolmuştu. Diğer taraftan savaşa güçleri de kalmamıştı. Bunun için Doğu Sudan'da bulunan diğer birlikleri toplamak için yola çıkmıştı. Musavva yanındaki, Keren, Emidub ve Harar civarlarında bulunan birlikleri Sevakin'e ađırmıřtı⁴³⁷.

---

⁴³³ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.60.

⁴³⁴ **A.e.**, s.60.

⁴³⁵ **A.e.**, s.61.

⁴³⁶ Fevzi Paşa, **a.g.e.**, C.I, s.188.

⁴³⁷ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, s.61.

Dikna ise kazandıkları zaferler üzerine Sevakin şehrini kuşatmayı düşünmüştü⁴³⁸. Bu işin yerine getirmesi için taraftarlarından Ebu Fatma'yı göndermişti. Ebu Fatma'nın yaptığı planla kara yollarından Sevakin'e hiçbir şeyin girmesine müsaade edilmemiş, hatta Sevakin, yanındaki Şata su kaynaklarından bile mahrum bırakılmıştı. Sevakin içindeki askerler su ihtiyaçlarını deniz suyunun buharlaştırarak karşılamışlardı. Ayrıca Sevakin içinde askerlerin elinde 500 hayvanın yeri tespit edip bir saldırı ile ele geçirilmişti⁴³⁹.

Daha sonra Osman Dikna, 3000 kişi ile Tamay (Temenab) kuyularına varmıştı. Bu mevki Sevakin'den 20 mil uzakta idi. Sevakin-Sinkat yolunu kesmiş ve Sevakin'i saldırılara maruz bırakmıştı. Aynı zamanda Kassala'ya Artega kabilesinden Emir Mustafa Ali Hadel'i göndermişti. Emir Mustafa Kassala'yı kuşatmış ve karşı çıkan askerleri yenerek zafer kazanmıştı⁴⁴⁰.

Sevakin'de bulunan Niyazi Paşa, Dikna'nın yerini tespit ettikten sonra, Kazım Bey kumandanlığında 700 asker, 20 sipahiyi, bir top ile Dikna ve Şeyh el-Meczub yakalamak için göndermişti⁴⁴¹. Askerler Dikna ve taraftarları buldukları yere saldırmış fakat muvafak olmamışlardı. Bu kuvvetten sadece 45 kişi sağ kalmış, Osman Dikna taraftarlarından ise 80 kişi ölmüştü⁴⁴².

Bu şekilde Osman Dikna Mehdi hareketine katıldıktan sonraki dört ay içinde, Ağustos-Aralık 1883 tarihleri arasında Sudan'ın doğusunda büyük işler yapmıştı. Sevakin, Sinkat ve Tokar'dan hariç Mısır askerleri kalmamıştı. Berber ile Sevakin arasındaki ticarî yolu kapatmıştı. Ayrıca zikr edilen üç şehri kuşatma altında tutmaktaydı. Bu şekilde Doğu Sudan'da Mısır nüfuzu azaltmış ve Dikna'nın nüfuzu artmaya başlamıştı.

Osman Dikna'nın Doğu Sudan'a gelmesinden sonra beraber yaptıkları savaşlar neticesinde Sevakin bölgesinde bulunan Mısır Eyaleti'nin askeri gücü zayıflamıştı. Kızıldeniz'de önemli liman olan Sevakin etkisiz bir hale getirilmişti.

---

⁴³⁸ Kamil Paşa, a.g.e., s.33.

⁴³⁹ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, a.g.e., s.61.

⁴⁴⁰ **A.e.**, s.62.

⁴⁴¹ Şukayr,**a.g.e.**, s.426.

⁴⁴² **A.e.**

Sevakin'de bulunan asker ve idareciler yanındaki tüccarlar da kuşatma altında kalmıştı. Dışarıdan gelen ticarî mallar Sudan'ın iç kısımlarına geçmediği için Sudan'ın önemli şehirleri ile yapılan ticaret de durmuştu. Sevakin'den istifade eden ticarî güçler zarara uğramıştı. Bu arada Sudan'ın iç kısımlarında bulunan askerler yardım etmek Mehdi ile mücadele edebilmek için lazım olan yardımlar da bu şekilde kesilmişti. Mısır'dan Hartum'a en kısa yolu olan Süveyş - Sevakin - Hartum yolu tehlike içinde kalmıştı. Bunun yanında Sevakin ile iç kısımlar, özellikle Kassala ve Berber telgraf hattı da etkisiz hale gelmişti. Bu olayların normal neticesi olarak Mısır'daki İngiliz sömürge gücünün elde etmek istediği menfaatler ulaşması zor bir noktaya gelmişti. Fakat İngilizler 1882'de Mısır'ı işgal ettikten sonra, 1884 yılına kadar Sudan'daki olayların devam ettirmesinin nedenleri var olduğuna kanaate getirmekteydiler. Mısır Eyaleti'ni işgali altında bulunduran İngilizler, bir şekilde Mısır'ın eski gücünü zayıflatmaya çalışmışlardı. İngilizler Sudan'daki Mehdi hareketi ile uğraşan Mısır Eyaleti'nin askerlerini muhafaza etmek yerine, Mehdi saldırılarına maruz kalmaları uzun vadelerde İngilizlerin işlerine yararlı olacaktı. Fakat İngilizler, Mehdi hareketinin Doğu Sudan'da ve özellikle Kızıldeniz kıyılarında bulunan Sevakin'e kadar ulaşmasından rahatsız olmuşlardı. Çünkü Mehdi hareketi onların çıkarlarını tehdit etmeye başlamıştı. Ayrıca Sudan'da Mehdi'ye karşı harekete geçen Albay William Hicks adlı bir İngiliz subayı ile Doğu Sudan'da Cidde'de İngiliz konsolosu olan Moncrieff öldürülmesi⁴⁴³ İngiltere'nin prestijini sarsmıştı. Bunun neticesi olarak İngilizler Doğu Sudan'daki Mehdi hareketine karşı yeni bir tavır geliştirmeye başlamışlardı.

Bunun için, Kazım Paşa askerleri yenilgiye uğrattıktan sonra İngilizler, Doğu Sudan'daki Mısır nüfuzunun azaldığını ortaya koyarak Sevakin şehrinin bile Osman Dikna'nın eline düşeceğine işaret etmişlerdi.

---

⁴⁴³ “... İngiliz konsolosu ise kayıp ve nasıl olduğu henüz tahakkuk etmedi”, 10 Teşrin-i Sani 1299 (22 Kasım 1883) tarihli Sevakin'den Mısır Hidivliğine gönderilen telgrafın sureti, BOA, **Y. PRK, MK.**, no:9140.

C- MISIR İDARESİNİN İNGİLİZ GORDON PAŞA VASITASI İLE MEHDİ HAREKETİ'Nİ BASTIRMA TEŞEBBÜSÜ VE YENİLGİSİ

Doğu Sudan'da yapılan savaşlar neticesinde Mısır'daki idareciler ile İngiltere Hükümeti arasındaki müzakereler olmuştu. Bu müzakerelerden Osmanlı hükümeti de haberdar oluyordu. İngilizler, Mısır'a asayiş ve güvenliğini sağlama bahanesi ile yaptıkları gibi, Doğu Sudan'da ve özellikle Sevakin şehrinin Dikna'nın eline düşmemesi için müdahalelerde bulunmaktaydılar. Fakat bu müdahalelerde bile eski Mısır askerleri bulunmaktaydı. Fakat bu askerlerin başında bir Mısırlı ya da Türk olmasını ısrarla kabul etmiyor mutlaka bir İngiliz bulunmasını istiyorlardı.

Sevakin'e bağlı olan Sinkat ve Tokar askerî üslerini muhafaza edebilmek için Mısır'dan bir askerî harekât düzenlenmesine karar verilmişti.

Sudan'daki durum hakkında, özellikle İngiliz Hicks Paşa'nın yenilgisinden sonra, İngilizler izledikleri siyasette değişiklikler görülmekteydi. Doğu Sudan'da daha hakimiyet için İngiliz Dışişleri Bakanlığı Sevakin'den Berber'e kadar bir demiryolunun inşasını tavsiye etmekteydi. Bu konuda başta olmak üzere Fransa dış gücü olarak karşı çıkmaktaydı. Fransa Kızıldeniz üzerinde bağımsız bir liman inşa edilmesini düşünmekteydi. Fransa böyle bir liman ile Afrika'nın iç kısımlarından ve özellikle Habeşistan'la yapılan ticareti hedefleniyordu. İngilizler'in demiryolu inşası Fransızların hedefine ters düşmekteydi⁴⁴⁴. Bu tavsiyede bulunan İngilizler hem askerî ve iktisadî hem de Fransız nüfuzunu incelemesini amaçlamışlardı. Fakat Hicks ve Doğu Sudan'daki askerlerin yenilgisi ile Doğu Sudan'daki Mısır hakimiyeti Kızıldeniz sahilinde bile azalmış ve limanlar büyük tehlike içine düşmüştü⁴⁴⁵. Sudan konusunda Osmanlı müdahalesini istemeyen İngilizler, Sudan meselesini çözebilmek için Sudan'daki Mısır birliklerinin savunabilecekleri bir noktaya kadar çekilmesi tavsiyesinde bulunmaktaydılar⁴⁴⁶. Bunun yapılması için de Mısır hizmetinde olmayan İngiliz subayları kullanılabilmekteydi⁴⁴⁷. Ayrıca Granville Sudan'da

⁴⁴⁴ Mekki Shibeiyka, **British Policy in the Sudan (1882-1902)**, Oxford, London, 1952, s.111.

⁴⁴⁵ Shibeiyka, **British Policy**, s.111.

⁴⁴⁶ Mısır'da İngiliz konsolos Baring'den Granville'ye yazılan mektup, no: 529, 19 Kasım 1883, BNA, F.O, 78/3559.

⁴⁴⁷ Macmichael, **a.g.e.**, s.39.

Osmanlı askerlerini kullanmasının Mısır çıkarlarına iyi olmayacağını söylemişti⁴⁴⁸. Fakat Hicks'in askerlerinin yenilgi haberi İngilizlerin bekledikleri bir sonuçtu. Sudan'daki Mısır askerlerin bittiğini anlayan İngiltere, Kahire'deki İngiliz askerlerinin çekilmesi için acele etmesi artık gerekmiyordu. Çünkü Sudan'dan gelebilecek tehlikeler karşısında İngiliz askerleri kullanılabilirdi⁴⁴⁹. Bu şekilde İngilizler Sudan'daki Mısır nüfuzu azaltmakla Kahire'den çıkmamak için yeni bir bahane bulmuşlardı. Bunun yanında, Sudan üzerine Hindistan'dan asker getirmeye karar verilmişti⁴⁵⁰. Bu karara göre hedefleri Kızıldeniz'deki Mısır limanlarını korumaktı. Ayrıca bu tutumdan Kızıldeniz'deki limanlara İngilizlerin ilgi gösterdiği açık bir şekilde ortaya çıkmıştı.

İngilizlerin aldıkları bu tavır ile daha önce izledikleri Mısır ile Sudan meseleleri ayrı tutulması siyasetini değiştirmişlerdi. İngilizler Sudan'da boşaltma yapabilmek için Sevakin ve Barber arasındaki yolun açılması ön plana çıkmıştı⁴⁵¹. Çünkü Sudan'da ve özellikle Hartum'daki askerler, Avrupalı ve Mısırlı tahliye etmek için en uygun yolu Sevakin ile Barber arasındaki yol teşkil etmekteydi. Fakat Sevakin etrafında bulunan Dikna ve taraftarları bu yol üzerinde hakimiyet tesis etmişlerdi. Onlara bastırmak için bir askerî hareket düzenlenmesine karar verilmişti⁴⁵².

Aslında İngilizler Urabı isyanı sırasında güvenliği sağlamak bahanesi ile Mısır'a girdikleri gibi Sudan'ın ve özellikle Sevakin şehrinin Dikna eline düşmemesi ve Sudan'ın boşaltılması bahanesi ile müdahalelerde bulunmaktaydı. Fakat bu müdahale de bile hâlâ Mısır askerlerini kullanmaktaydı. Ayrıca bu askerlerin başına bir Türk ya da yerli bir lider atanmasını da kabul etmiyorlardı.

İngilizler Sudan meselesi müdahalesinde Mısır'daki idareciler ve Londra'daki hükümet arasında uzun müzakereler arasında Sudan'da gönderilecek askerler

---

⁴⁴⁸ Shibeiyka, **British Policy**, a.g.e., s.113.

⁴⁴⁹ Macmichael, **a.g.e.**, s.38.

⁴⁵⁰ BNA, **ADM** 201/46.

⁴⁵¹ "...Sevakin'den Barber'e kadar bir demiryolu inşası hususlarını dahi..." Londra'da Osmanlı Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne Mayıs 1884 tarihli telgraf, BOA, **Y. A, Hus.**, No: 178/45, s.3.

⁴⁵² Shibeiyka, **British Policy**, s.113.

arasında Osmanlı askerlerinin bulunması da tartışıldı⁴⁵³. Mısırlı idareciler Sudan hakkında üç teklife bulunmaktaydı:

Birincisi, İngiliz veya Hintaskeri gönderilmesi, İkincisi ise hiç İngiliz ve Osmanlı yardımcıları olmadan Mısır idaresi güç ile problemin halledilebilmesi, fakat bunun kötü tarafı Hartum kaybedebilir ve Mehdi Mısır sınırlarına kadar gelebilirdi⁴⁵⁴. Üçüncüsü ise, Osmanlı askerlerinin de katılacağı karma bir güç teşkil edilmesiydi⁴⁵⁵. Fakat üçüncüsü İngilizlerin hiç hoşuna gitmiyordu.

İngiltere Hükümeti'nin başında bulunan Gladstone'ye göre Vadi Halfa şehri dışında, Sudan'ın topraklarından asker çıkması ve Mısır sınırlarının korunması gerekmektedir. Bu dönemde mali bakımdan, ne Mısır Eyaleti ne Osmanlı Devleti ve de İngiltere Sudan'a askerî hareket yapmak için paralar harcamak istememekteydi⁴⁵⁶. Ayrıca İngiltere için önemli olan Kızıldeniz limanlarının Mısır idaresinde kalmasını sağlamaktı. İngiltere bu teşebbüste bulunmasının en büyük nedeni bölgeyi Fransız nüfuzundan uzak tutmaktı. Fakat İngiltere Sudan konusunda Osmanlı Devleti'nin müdahalesini istememişti. Çünkü İngiltere'nin Mısır'daki yürürlüğe koymak istediği siyasette karşısına çıkabilirdi⁴⁵⁷. Bu şekilde İngilizler, Mısır, Sudan ve Kızıldeniz bölgeleri kendi işgalinde olan Mısır'ın idaresine bağlı kalmasını sağlayarak Osmanlı nüfuzunu tamamen ortadan kaldırmak istiyordu. Yalnız Sudan'da çıkan olaylar neticesinde Vadi Halfa güneyinde kalan bölgeleri geçici bir süre bırakmak zorunda kalıyordu. İngilizler, Sevakin ve Kızıldeniz⁴⁵⁸ bölgesinde ise Osmanlı haklarını tanımak şartıyla Mısır'ın idaresinde kalmasını istemişti.

İngilizler siyaseti yukarıda işaret edilmesine rağmen 12 Aralık 1883'te Granville'den gelen telgrafın Gladstone tarafından onaylanması üzerine İngiltere,

---

⁴⁵³ A.e., s.116.

⁴⁵⁴ A.e., s.121.

⁴⁵⁵ BNA, CAB 41/18.

⁴⁵⁶ Shibeiyka, **British Policy**, s.122.

⁴⁵⁷ A.e., s.122.

⁴⁵⁸ Kızıldeniz konusunda İngiltere'nin maslahatı için Kızıldeniz bölgesi Mısır idaresi altında kalması net bir şekilde ifade edildi. Halbuki zaten Mısır idaresi İngiliz işgali altında bulunmaktaydı. Bunun için kullanılan bu ifade içinde açıklamadığı söz İngiliz idaresi altında kalması demektir. Fakat o tarihlerde diğer sömürgeci devletler ile tartışmanın olmaması için bu şekilde ifade edildi.

İngiliz veya Hint askerlerinin Sudan'a gönderilmeyeceğini bildirdi. Fakat Sevakin'de bulunan Mısır askerleri ve Sultan'dan gelecek paralar Sudan'da kullanabilirdi⁴⁵⁹.

İngiltere, Sudan meselesi için ne İngiliz askerleri ne de Hindistan birlikleri kullanmadan Sevakin'de Osmanlı askerlerini kullanarak kazanılması zor savaşı bitirmek ya da zayıflatmak istemişti. Özellikle İngiliz hazinesinden de para harcamak istememişler, onun yerinde Osmanlı Devleti'nden para istemişlerdi.

İngiliz tutumu iki şekilde değerlendirebilir. Birincisi, İngilizler o tarihlerde Osmanlıların zor durumu bilerek bu fikri kabul etmişlerdi. Çünkü bu tarihlerde Osmanlılar Balkanlar'dan Ortadoğu'ya kadar ciddi iç ve dış tehlikelerle karşı karşıya bulunuyorlardı. Sudan için böyle bir maceraya atılmaları mümkün değildi. İkincisi ise, zor durumlarda bulunan Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki savaşa dahil ederek askerî ve maddi bakımdan daha da zayıflatmaktı. Bu zaafiyet ile İngiliz ve Avrupalıların son hedefi olan Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak daha hızlı bir şekilde mümkün olacaktı. Ayrıca Sudan'daki İslamî bir grup karşısına hilafet gücünü çıkararak bu hareketin halk arasındaki etkisini kırmak daha kolay olacaktı. Diğer yandan da halifeyi tartışmalı bir zemine çekerek halifelik rolünü tehlikeli bir yere sokacaktı. Aslında İngilizler Osmanlı Devleti karşısında siyasî olarak en korktukları nokta hilafet ve İslam himayesi idi. Zira İngilizlerin bu dönemde sömürgecilik siyasetinde en fazla önem verdikleri yerler Müslüman dünyasında bulunmaktaydı.

Ayrıca İngilizler ve Osmanlılar arasındaki Mısır'ın işgali meselesi üzerindeki tartışmalar bitmeden Sudan ayrı bir mesele olarak ortaya çıkmıştı. Aslında bu tarihlerde İngilizler, ne Mısır Hidivliği ne de Osmanlı Hükümeti lehine çalışmıyorlardı. Bu zaruretten dolayı asıl siyasetlerini açık bir şekilde göstermek istememişlerdi.

İngilizlerin doğrudan sömürgecilik planlarını kuvveden fiile çıkarmak istedikleri zaman Mısır'daki Urabi Paşa olaylarını bahane ederek Eylül 1882'de Mısır'ı işgal altına almışlardı.

---

⁴⁵⁹ Granville'den Galdstone, özel bir telgraf, Shibeiyka, **British Policy**, s.113., s.122.

Aslında 18 Kasım 1876 yılından beri İngiliz, Fransızların Mısır'da mali müfettişleri bulunmaktaydı. 28 Ağustos 1878 tarihinde Nubar Paşa hükümetinde iki Avrupa asıllı vezir bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti iç işlerine müdahale eden Avrupalıların ve en başta İngiltere Mısır Hidivi İsmail Paşa'yı görevinden azlettirmişti⁴⁶⁰.

4 Eylül 1879 tarihinde yabancı kontrolünü yeniden devam ettirerek İngiliz E. Baring (sonra Lorel Cromer) ve Fransız De Bligniers mali müfettişler olarak tayin edilmişlerdi⁴⁶¹. Bu tarihlerde İngiliz ve Fransız müfettişleri yavaş yavaş Mısır idaresini yürütmeye başlamışlardı. Çünkü onlara verilen yetkiler çok geniş olup aldıkları maaşlar da vezirlerden bile daha yüksekti. Bunun yanında bu müfettişler bakanlık toplantılarına da katılabilirlerdi⁴⁶². Ayrıca bu müfettişler Maliye bakanından haftalık raporlar da isteyebilirlerdi. Bu müfettişleri yaptıkları davranışlar halklar arasında isyan ruhunu beslemişti.

Bu dönemde Mısır'da İngiliz siyaseti uygulanan Baring (Cromer), 14 Ocak 1880 tarihinde Mısır Eyaleti'ne Süveyş Kanalı'ndan verilen pay olan %15'ni satmaya icbar etmişti⁴⁶³. Aslında daha önce İsmail Paşa, döneminde Süveyş kanalındaki Mısır hisselerinin büyük kısmını İngiltere'ye satmıştı. Yine bu son satış ile Mısır, Süveyş kanalındaki kazançlarını tamamen kaybetmişti.

31 Mart 1880 daha Mısır borçları için bir yabancı komite kurulmuştu. Bu komite üyeleri arasında 2 İngiliz, 2 Fransız yanında Almanya, Avusturya ve İtalya'dan da birer üye vardı⁴⁶⁴. Bu şekilde 1880 yılında Mısır Eyaleti Osmanlı Hükümeti'nden koparılmaya çalışılırken Batılı devletlere bağlı hale getirilmişti. Bu devletlerin en güçlüsü olan İngiltere adım adım Mısır'ı ele geçirmeyi planlamıştı.

---

⁴⁶⁰ Theodor Rustin, **Tarihü'l-mes'eleli'l-misriyye: 1875-1910**, Çev.: Muhammed Bedran; Abdülhamid Abbadi., Matbaatü'l-İtimat, Kahire 1923, s.98.

⁴⁶¹ **Elvekayi el-Misriyye Gazetesi**, 14 September 1879(Abdurrahman el-Rafii, **es-Sevratü'l-Urabiyye**, el-Nehde el-Misriyye, Kahire 1949, s.34)., Rustin, **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁶²Rafii,**Urabiyye, a.g.e.**,34.

⁴⁶³ **A.e.**, s.43.

⁴⁶⁴ **Elvekayi el-Misriyye Gazetesi**, 4 Nisan 1880(Rafii, **Urabiyye, a.g.e.**, s.52).

İngilizler, daha Hidiv İsmail Paşa döneminde izledikleri siyaset arasında Mısır Eyaleti'ni borç içinde bırakmak için bir çok projeler tavsiye etmişler ve Mısır zor duruma gelince de ellerindeki imtiyazları kullanarak işletmeleri satın almışlardı.

İngilizler Mısır'daki aldıkları imtiyazlar konusunda farklı oyunlar yaparak, ortaya sorunlar çıkarmaktaydılar. Çünkü bu siyasî ve iktisadî siyasetlerle askerlerin sayısının da azaltmasını sağlamışlardı⁴⁶⁵. Askerlerin sayısının azaltılmasının iktisadî nedenler olmasına rağmen Mısır Eyaleti'nin askerî gücü zayıflaması İngiliz çıkarlarına uygun düşmekteydi. Bu tarihlerde sömürgecilik siyasetinin zirveye çıktığı o günlerde İngilizlere karşı daha ciddi direnişler olması ihtimali düşünülebilmekteydi. Aynı zamanda Mısırlılar arasında Hidivlik siyasetine karşı nefretler oluşmaktaydı. Ayrıca o zamanlarda askerî birliklerde iş bulma fırsatını düşünebilen vatandaşların da önünü kapatmışlardı.

Kısacası Mısır Eyaleti'nde yaşanan bu dış müdahaleler, yanında yerli siyasetler de isyan çıkması için siyasî, iktisadî ve sosyal zemin oluşturmuştu⁴⁶⁶.

Bu patlak veren durum karşısında askerî alanda yeni düzeltmeler yapmak için 31 Temmuz 1880'de Hidiv'den bir karar çıkmıştı⁴⁶⁷. Aslında iktisadî bakımdan yapılan bu düzeltmeler, Mısır'daki yerli askerlere karşı bir tutum olarak anlaşılabilir. Şubat 1881 Urabi isyanı çıkmıştı⁴⁶⁸.

Urabi isyanından sonra ile çıkan olaylar üzerine Mısır'a nüfuz etmek isteyen Fransa ve İngiltere tarafından Ocak 1882'de Mısır Eyaleti'ne bir nota vermişlerdi. Bu notada Hidivi iç ve dış tehlikelerden korumak için İngiltere ve Fransa hükümetleri tarafından destek verilecekti⁴⁶⁹. Bu nota ile, İngiliz ve Fransızlar Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Mısır Eyaleti'nin iç işlerine müdahale edebileceklerdi. Aynı şekilde Mısır Hidivi ve halk arasında bölücülük yapmak istemişlerdi. Bu nota Mısır'da askerler ve halk birbiri ile düşman olarak değerlendirilmiş, aralarında büyük nefretler yaratılmaya çalışılmıştı.

---

⁴⁶⁵ Rustin, **a.g.e.**, s.101.

⁴⁶⁶ **A.e.**, s. 66-78.

⁴⁶⁷ **A.e.**, s.84-85.

⁴⁶⁸ **A.e.**, s.75.

⁴⁶⁹ Rafii, **Urabiyye**, s.190.

Mısır'daki çıkan olaylar, özellikle Hidiv ile bakanlar arasında çıkan anlaşmazlıklardan İngilizler istifade ederek donanmalarını İskenderiye'ye getirmişlerdi⁴⁷⁰. Ayrıca Osmanlı Devleti, çıkan bu olayları incelemek için 6 Ekim 1881 tarihinde Ali Nizami Paşa başkanlığında bir komiteyi Mısır'a göndermişti⁴⁷¹. Nizami Paşa'dan sonra 2 Haziran 1882 tarihinde Müşir Mustafa Derviş Paşa bu görev için tayin edilmişti⁴⁷². Bu komite, daha önce 1881'de gönderilen Nizami Paşa komitesi gibi Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hukukunu korumak için gönderilmişti. Fakat Derviş Paşa Mısır'a geldiğinde İngiliz ve Fransız donanmaları İskenderiye limanında bulunmaktaydılar. İngiliz donanmasının İskenderiye'de bulunması halk arasında büyük üzüntü ile karşılanmıştı. Onun neticesinde Haziran 1882'de bir çok kanlı olaylar İskenderiye'de meydana gelmişti⁴⁷³. 11 Temmuz 1882'de İngiliz donanması İskenderiye'ye girmek için savaşa başlamıştı⁴⁷⁴. Aslında İngilizler kuvvet kullanmak için bir bahane bulmaya çalışmışlardı.

Gerçekte İngilizler sömürgecilik planları kuvveden fiile çıkartmak için uygun bir zaman beklemekteydi. İngilizler 22 Haziran 1882 tarihinde Fransa'ya Süveyş kanalını korumak için teklif yapmışlardı. Fakat Fransızlar buna gerek olmadığını görmüşlerdi⁴⁷⁵. Bunun yanında İngiltere Haziran 1882'den beri savaşa hazırlanıyor⁴⁷⁶ ve İstanbul Konferansı sırasında askerî müdahale için teşebbüslerde bulunmaktaydı. Aynı zamanda İngilizlerin bahane olarak kullandığı İskenderiye'de yapılmakta olan restorasyonlar durdurulduğu halde hücum etmişlerdi. Bunların yanında İskenderiye'deki kanlı olaylarda İngiliz parmağı bulunduğu tespit edilmişti⁴⁷⁷. Bu şekilde Mısır, Eylül 1882'de İngilizlerin işgali altına girmişti. 1879'dan beri İngiltere'nin Mısır Eyaleti'ne yaptıkları müdahaleler ile çıkan farklı olaylara paralel;

---

⁴⁷⁰ Süleyman Kızıloprak, "Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Diplomasî Mücadelesi: 1882-1887", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2001, s. 54

⁴⁷¹ Kızıloprak, **a.g.t.**, s. 57.

⁴⁷² Rafii, **Urabiyye**, s.275; Kızıloprak, **a.g.t.**, s. 64.

⁴⁷³ Rustin, **a.g.e.**, s.185.

⁴⁷⁴ Rafii, **Urabiyye**, **a.g.e.**, s.322-326.

⁴⁷⁵ **A.e.**, s.328.

⁴⁷⁶ Wilfrid Scawen Blunt, **Secret History of the English Occupation of Egypt**, London 1907, s.266

⁴⁷⁷ Rustin, **a.g.e.**, s.187-189.

Sudan Genel Valisi olan İngiliz Gordon Paşa, 1879'da İngilizlerin planlarına zemin hazırladıktan sonra görevinden istifa ederek İngiltere'ye dönmüştü.

Mısır'daki Urabi olayları çıktığı anda Sudan'daki Mehdi hareketi başlamıştı. Mart 1881'de Mehdi gizli davetine başladı. 29 Temmuz 1881'de Aba adasında davetini ilan ederek Sudan'da açıktan harekete geçtiğini ilan etmişti. 8 Ağustos 1881 Aba savaşı olmuştu⁴⁷⁸. Ayrıca Mehdi hareketinin Urabi isyanı döneminde başlamasına rağmen önemli ve büyük olayları Mısır'daki İngiliz işgali döneminde meydana gelmişti.

İngilizlerin Mısır'ı işgal ettikleri zaman Mısır ve Sudan'da yapacakları planlarının hazır olduğuna hiç şüphe yoktu. Onların daha önce Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminden beri Doğu Meselesi üzerinde düşündükleri planları uygulama yolunu bulmaya çalışmışlardı. Mısır, Kızıldeniz yolu, Ekvatorya ve Güney Afrika'nın yanı sıra Hindistan'a kadar uzanan bölgede büyük planlar var idi. Fakat diğer rakiplerini daha kolay bir şekilde devre dışı bırakmak için zamana ihtiyaçları vardı. İngilizler, gelişmeleri iyi okuduktan sonra Mısır'da yarattığı kargaşa üzerine askerî bir işgal gerçekleştirmişlerdi. Bu işgalin Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan Şark Meselesi siyasetinin bir parçası olduğu anlaşılmaktaydı. Fakat diplomatik bakımdan yaptıkları bu işin, geçici bir süre olduğunu söyleyerek Osmanlılar bu konuda oyalanmak istemişlerdi. Aynı zamanda Avrupa'nın diğer sömürgeci devletlerin tepkilerini azaltmak için gerekli bir tavır olarak düşünmüştü. Ayrıca Sudan konusu İngilizler'in açıklamadığı siyasetleri de Sudan ve özellikle Ekvatorya bölgesi ve Kızıldeniz sahillerini tek başlarına ele geçirmektir. Aynı zamanda Mehdi hareketi karşısında nasıl bir tavır alabileceği İngilizlerin merkezden açıklamadığı ve gizlice olarak Sudan bölgesi için planladığı siyasetin uygulanması Mısır'daki Cromer'e bırakılmışlardı⁴⁷⁹.

İngilizlerin Sudan siyasetine, Mısır işgali ile birlikte bakılmaması lazımdır. Çünkü en büyük sömürgecilik gücü olan İngiltere, sadece çıkan olaylar üzerine

---

⁴⁷⁸ Mehdi Hareketi başlangıcı ve onu müteakip olayları daha detaylı bilgi almak için bkz. Peter Malcolm Holt, **The Mehdist State in the Sudan : 1881-1898**, Oxford University, Oxford 1958; Muhammed Said el-Kaddal, **Tarihü's Sudan al-Hadis(1820-1955)**, el-Amel, Khartoum 1992, s. 109-162.

politika oluşturmuyordu. Bunun için bu politikalar sadece Cramer'in uyguladığı siyaset değildir. Eğer İngiltere açısından Cromer Mısır işgali ve Mısır idaresinin babası olarak düşülmesi mümkünse, Sudan için bu rol başka bir İngiliz olan Gordon Paşa'dır. Uzun süre Sudan'da kalan Gordon, İngiliz siyasetinde Sudan hakkında etkin birisi olduğunu söylemek mümkündür. İngilizler, Mısır ve Sudan'da yapacakları siyaseti Mısır'da İsmail Paşa'nın görevden alınması tarihi kabul edilirse bu Sudan'da Gordon Paşa'nın genel valilikten istifa ettiği zamanı saymak gerekir.

Sudan'da İngilizlerin çıkarlarına zemin hazırlayan Gordon'un 1879 yılında istifası ile olayların başlama ziline basıldığı anlaşılmaktadır. Bu planlar arasında Ekvatorya bölgesinin Sudan'dan ayrılması da bulunmaktaydı⁴⁸⁰. Kızıldeniz sahilleri İngiltere himayesinde olacaktı. Bunun için İsmail Paşa döneminde ve Sudan'da Gordon Paşa'nın Genel Vali bulunduğu sırada Kızıldeniz limanları başta olmak üzere Sevakin ve Musavva limanların idaresinin Osmanlı İdaresinden tevarus şeklinde Mısır idaresine devredilmişti. Ayrıca Süveyş'ten güneye doğru Afrika sahilinde olan Kızıldeniz limanları da Hidiv idaresine verilmişti. Tabii ki bu devredilen idarede İngiliz nüfuzu olduğu bilinmektedir. Hatta bu siyasetin ortaya çıktığı ve diğer Avrupalı güçlerin Kızıldeniz limanlarıyla ilgilenmeye başladığı zaman, Osmanlı Devleti bu davranışları fark etmiş ve Kızıldeniz'de bulunan Osmanlı donanması kumandanına gerekli emirleri verilmişti.

Miralay Ahmed Bey'e gönderilen bu bölgede yabancıların toprak almasına karşı tedbir alınmasını da emir şu şekilde idi: *"... ecnebilerin sırren ve 'alenen sevahil-i mezbûrede arazi almaları ve meşâyih-i urbanın bu alış verişe aldanmaları Devlet-i Aliyyece netâ'ic-i vehimeyi mûcib olacağından mir-i muma-ileyh uğrayacağı yerlerde o misillü istimplâkın bi'l-ahire vatanlarına vereceği mazareti meşâyih-e bi'l-etraf talkın ve bu hal ve hareketin Devlet-i âliyyece mezmûn ve mekduh olduğunu tefhim eyleyüp şayed ecânibın hafiyen arazi iştira eylediklerini haber olur ise müşteri olacak ecnebi tarafına memâlik-i Devlet-i Aliyyede ecânibın istimplak*

---

⁴⁷⁹ Kaddal, a.g.e., s.147.

⁴⁸⁰ İngiltere'nin Ekvatorya bölgesi ile ilgilenmesi çalışmaları Baker'dan Gordon'a yapılan çalışmaları ile bakınız: İbrahim Fevzi Paşa, **Kitabü's-Sudan beyne yedeyi Gordon ve Kitchener,I**, [y.y. : y.y.], 1319, s.1-17.

etmelerine dair olan ve ekseri devletin taht tasdikinde bulunan kanun-ı umûmî ve onun mütemmimi olan mazbatanın şamil oldu...’’⁴⁸¹

Mısır Eyaleti idaresindeki toprak Ekvatorya'ya kadar indikten ve sahiller üzerinde Hint okyanusuna kadar uzandıktan sonra, bu geniş toprakta siyâsî ve diplomatik araçlarla İngiliz nüfuzunu tanınmış ve daha çok da İngiliz subayları idaresine verilmişti. Bu bölgede bulunan Gordon Paşa'ya ise mutlak selahiyetler verilmişti⁴⁸². Bu şekilde önemli adımlar atan İngiltere, 1879-1882 yılları arasında bu bölgeye müdahale etmek için fırsat bekliyordu. O an için en uygun müdahale Mısır Hidivini korkutarak himayesi altında bulunması olmuştu. Bu vesile ile İngiliz subay ve memurların Mısır'da buldukları sırada Hidiv hizmetinde oldukları düşünülebilirdi. Ancak bu metod ile Afrika topraklarında İngiliz hakimiyetini tesis etmek için meşru bir zemine kavuşmuşlardı. İkinci adım ise Afrika'daki topraklar ve Kızıldeniz limanlarını gerekirse Mısır'dan ayırarak direkt İngiliz hakimiyetine almaktı.

Bu planlara göre hareket eden Cromer, Mısır'da bulunduğu ilk dönemlerde Sudan'daki Mehdi hareketine fazla müdahalede bulunmamaktaydı. Sudan'da bulunan Mısır Eyaleti'nin idaresine ait birliklerin kaybı ne kadar çok olursa İngiltere çıkarlarına o kadar çok yardımı olacaktı. Diğer bir deyişle Mısır'daki İngilizlere bağlı olan mahalli yönetim Sudan'da çıkan olaylar ile ilgilenmeli ve Mehdi hareketini bastırarak İngilizlere yardım etmeliydi. Diğer taraftan da zayıf sadece Mısırlı askeri birliklerle olsun İngiliz askerleri olaylardan uzak kalmalıydı. Bundan dolayı İngilizler Sevakin stratejik mevkileri muhafaza edilmesi için İngiliz askerleri ile teşebbüslerde bulunmaktaydılar.

Bundan dolayı Mehdi hareketini bastırmak için Sudan'ın iç kısımlarında asker değil İngiliz subayları bulunmaktadır. Fakat Sevakin limanı yakınında bulunan Tokar şehrini Osman Dikna'nın kuşatmasından kurtarılması için Sevakin'den

⁴⁸¹ Osmanlı Hükümeti'nin Kızıldeniz'de bulunan savaş gemilerinin komutanı Miralay Ahmet Bey'e gönderilen 12 Recep 1287(8 Ekim 1870) tarihli hüküm BOA, **İ. DH**, no: 43194, lef.1, s.1-2.

⁴⁸² Gordon Paşa verilen tevcihte kendisi "Bütün Sudan memleketleri ve Kızıldeniz limanları genel valisi" olarak vasf edilmişti; Fevzi Paşa, **a.g.e., I**, s.29.

gönderilen birliklere Sevakin'de bulunan İngiliz konsolosu Moncrieff bizzat katılmıştı⁴⁸³.

Doğu Sudan'da 5 Kasım 1883 tarihinde yapılan Osman Dikna'ya karşı ilk savaşa⁴⁸⁴ Sevakin'de İngiliz konsolosunun katılması çok anlamlı idi. Devletin ana siyasetinden ayrılmayan diplomatlardan birinin bu davranışta bulunması İngiliz siyasetinin gerçeğini yerine getirmesiydi. Kızıldeniz bölgesinde önemli mevki olan Tokar, hem askerî bir üs hem de Sevakin'in müdafasında önemli rol oynayacaktı. Bu savaşın, Batı Sudan'daki askerî birliklerinin İngiliz Hicks kumandasında katıldığı Şekan savaşı vaktine denk gelmesinin de bir tesaadüf olmadığı anlaşılmaktadır. İngilizler Mısır'ı işgal ettikten sonra 1883'e kadar Sudan'daki Mehdi hareketi bastırmak için Sudan'daki birliklerin yeterli olacağını düşünmüşlerdi. Fakat bu iki mağlubiyetten sonra Sudan'daki olayların bu kadar büyüyebileceğini düşünmemişlerdi. Ayrıca Sudan meselesini çözebilmek için fazla zayiata meydan vermeden planlarını yerine getirmek istemişlerdi.

İngilizler Mısır'ı işgal ettikten sonra, Mısır Eyaleti idaresinden Sudan'da ihtiyaç olan askerlerin Mısır ve hatta Anadolu'dan asker toplanması için çalışmalar yapılmasını istemişlerdi.

Osmanlı Hükümeti, İngilizlerin desteği ile Mısır yönetiminin Anadolu'dan asker toplanması ve Suriye'den binek hayvanı satın alınmasını yasaklamış ve yetkilileri de uyarılmıştı: “*Sudan'a sevk olunmak üzere Hidiv Mısır'ın bazı memurîn-i hafıye vesatet ve ma'rifetleri ile Anadolu tarafından asker-i muvazzafe tahrîr ve celb etmek teşebbüsünde bulunduğu vasil-ı sami'-i âli olduğu gibi, yine Sudan'a gönderilecek süvarinin rükublarına tahsis olunmak üzere Suriye cihetlerinde dahi hayvan ihtirasına teşebbüs olunmuş olmasına mebni bu sûretle başıbozuk askerî tahririne kat'an müsaade olunmaması ve hafî yazılacak olur ise gönderilmemesi ve*

---

⁴⁸³ 10 Teşrin-i Sani 1299(22 Kasım 1883) tarihli Sevakin'den Hidiv'e gönderilen telgrafın sureti-BOA, Y. PRK, MK, no: 9/40.

⁴⁸⁴ Holt, *Mahdist State, a.g.e.*, s.77.

*bu bâbda musamaha olunduğu halde şediden mes'ul olacağı bilinip ona göre hareket olunması ...*⁴⁸⁵

Buna göre, işgal altında bulunan Mısır'ın idarecileri ve İngilizlerin izni ile Mehdi hareketini bastırmak için asker sayısının yetmemesi ve Sudan'daki büyük kayıpların intikamını almak için Mısır haricinden asker toplanmak istenmişti. Ayrıca asker sevkiyatı için lazım olan hayvanlar Suriye'den satın alınmaya çalışılmıştı. Fakat gizli olarak yapılan asker toplanması ve ihtiyaçların satın alınmasına Osmanlı Devleti ona karşı çıkmış ve yasaklamıştı.

Osmanlı Devleti'nin aldığı bu tavır, bu dönemde İngilizler'e karşı tutumundan kaynaklanmaktaydı. Aslında Sudan topraklarının Osmanlı Devleti'ne ait olduğu ve Mehdi hareketini bastırması noktasında görüşü bulunan Osmanlı Hükümeti, 1882'de İngilizlerin Mısır'ı işgalinden sonra artık Mısır üzerinden yapılan çalışmalar reddedilmekteydi. Çünkü Osmanlı ve İngilizler arasındaki müzakerelerden bu tarihe kadar olumlu bir neticede elde edilmemişti. Ayrıca İngiltere kontrolündeki Mısır Hidivi'nin yaptığı bu gizli satın almalar Osmanlı Hükümeti'ni şüphelendirmekteydi. Bunun için bütün vilayetlerden böyle satış çalışmaları yasaklanmıştı. Bu konudaki hüküm şu şekilde idi: “... *Suriye ve sair vilayetden bu suretle asb iştirasına müsaade olunmaması vasilesini havi Suriye Vilayeti'ne ve iktiza edenlere bi'l-telgraf tebligat-ı müessire ifadesi hususunun Dahiliye Nezaret-i Celîlesine havales ...*”⁴⁸⁶.

Bu şekilde Sudan için Mısır'ın yaptığı çalışmalara yardımcı olunmaması hem Suriye hem de başka vilayetlere resmi olarak açıklamaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti, Sudan Mehdisi bastırmak amacıyla Mısır'dan yapılan asker sevkiyatı ve haberlerini dikkatli bir şekilde takip etmekteydi. Bu takiplerde sadece Mısır'dan alınan haberler değil, İngilizlerin işgalinden sonra Hicaz'dan ve gizli memurlardan alınan raporlar da bulunmaktaydı.

⁴⁸⁵ 24 Ca 1300(2 Nisan 1883) Bab-ı âli'den Dahiliye Nezaretine, BOA, **İrade Mısır**, no:1096.

⁴⁸⁶ BOA, **İrade Mısır**, no: 1096.

Hicaz'dan gelen bir bilgi şu şekilde idi: “*Hicaz vilayetinden gelen telgrafnâmede Mısır Hükümeti'nce şaki ma'hud aleyhine sevkine teşebbüs olunan askerinin elli dört bin nefer radesinde bulunduğu mervi olduğu iş'ar olunup ...*”⁴⁸⁷.

Aslında Mehdi üzerine sevk edilmek istenen askerlerin sayısı Osmanlı Hükümeti'nce Mısır Eyaleti için fazla idi. İngiliz elinde Mısır Eyaleti'nde bu kadar fazla asker bulunması diğer Osmanlı toprakları için tehlikeli olabileceği düşünüyordu.

İngilizler bundan sonra açıkladığı, Sudan'ın kaderine bırakılması ve Sudan'daki Mısır Eyaleti'ne ait birlik ve idarecilerin çekilmesi siyaseti uygulanmaya başlanmıştı⁴⁸⁸. Bu siyasete göre Sudan'ın idaresi eski haline dönüştürülmekteydi. Bu siyaset, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'a gelmeden önceki halini yeniden kurması idi.

Sudan meselesini halletmek için İngiltere, İngiliz siyasetinin oluşmasında büyük emeği olan Gordon'u yeniden bu işin başına getirmek istemişti. Fakat Sudan'ın Gordon'a bırakılmasını Mısır bakanlar kurulu kabul etmeyerek istifa etmişti. Bunun üzerine İngiltere'nin isteği üzerine yeni kurulan hükümetin başına Ermeni Hıristiyanlardan Nubar Paşa'yı getirmişti⁴⁸⁹. Nubar Paşa, İngiltere'nin Sudan'da yapmak istediği tahliye siyaseti kabul etmişti⁴⁹⁰.

İngiliz siyasetine tabi olan Hidiv, Sudan vilayetlerini boşaltmasına karar vermiş ve Şerif Paşa başkanlığındaki vüzerâ istifa etmişti. Hidiv, Nubar Paşa'yı vezirlerin başkanlığına tayin etmişti. Nubar Paşa da Harbiye Nezareti'ni Abdel-Kader Paşa'ya vermişti⁴⁹¹.

İngiltere siyasetini uygulamak için iyi bir kişi görevlendirmek istemişti. Aslında İngiltere'nin bu proje için bir teklifi vardı. Fakat uygun bir zamanda

---

⁴⁸⁷ 6 Recep 1301(2 Mayıs 1884) tarihli Hicaz'dan Merkez'e gelen telgraf, BOA, **İrade Mısır**, no:1122.

⁴⁸⁸ Kaddal, **a.g.e.**, s.147.

⁴⁸⁹ Holt, **Modern History**, s.60.

⁴⁹⁰ **A.e.**, s.79.

açıklamak istiyordu. Bunun için I. Aralık 1883'te İngiliz Dışişleri Bakanı Granville'den Mısır'daki E. Baring'e gelen telgrafta “eğer General Charles Gordon Mısır'a gitmek istiyorsa sana ve Mısır Hükümeti'ne yararlı olabilir mi? Eğer böyleyse hangi iş için?”⁴⁹² Buna göre İngiltere, Gordon'un Sudan'a gönderilmesini teklif etmekteydi. Fakat Mısır'daki yeni İngiliz temsilcisi ve Kahire'de konsolos olan E. Baring verdiği cevapta Mısır Hükümeti'nin Sudan'da Gordon'u kullanmak istemişti. Bu Sudan'daki mesele dinî motifli olduğu için Hıristiyan birisinin kullanılmasının iyi olmayacağı kanaatinden kaynaklanıyordu. Baring'e göre Sudan meselesi Mısırlılara bırakması ve fazla baskı yapılmaması lazımdı⁴⁹³. Bu telgrafta “baskı” kelimesini kullanması, İngiltere'nin uygulamak istediği gizli siyaset, kararın Mısır idaresinden çıkmış gibi gösterilmesinin içeriyordu. Bunun için, Mısır'daki emperyalist görevliler İngiltere'nin ne istediğini Hidiv ve vezirleri uyutarak kendilerine uygun kararlar çıkarılmasını sağlamaları gerekiyordu.

Mesela İngiltere'nin Sudan'ın boşaltması siyasetini kabul etmeyen Şerif Paşa istifaya mecbur kalmıştı. Onun yerine hemen atanan hükümet İngiltere siyasetini uygulamaya çalışmış ve Hidiv'den Sudan'ı boşaltması için karar vermesini sağlamıştı.

Ayrıca General Gordon'un Sudan'da görevlendirmek için Mısır'daki İngilizler ve onlara bağlı Nubar Paşa'nın hoşuna gitmediği anda Sudan'daki Albay Coetlogon⁴⁹⁴ Hidiv'e bir telgraf göndermişti. Bu telgrafta Sudan'dan çekilmenin acele bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini izah etmişti. Sudan'daki askerlerin üçte birinin hayatı güvende değildi. Bunlar, Hartum'da kalarak bütün ülkeye karşı koyamazlardı. Çünkü Sudan bütün olarak Mısır Hükümeti'ne karşı idi. Mısır'daki

---

⁴⁹¹ General E. Wood'dan Baker Paşa'ya gönderilen 9 Ocak 1884 tarihli telgrafın kopyası, Correspondence, Affairs of the Soudan, Egypt no: 7 (1884), BOA, **HR. SYS**, dosya 985/57, s.7/2 no:1.

⁴⁹² General Gordon's Mission Egypt, Correspondence Egypt, no: 1884, BOA, **HR.SYS** 985/57, s.3/2, no.1.

⁴⁹³ Baring'ten Granville'ye gönderilen 2 Aralık 1883 tarihli telgraf, Egypt No: 2 (1884), BOA, **HR. SYS**, 985.

⁴⁹⁴ Albay de Coetlogon, bir İngiliz Subay Hicks askerlerinden olup Hartum'da bırakılmıştı (Mekki Shibeyka, **British Policy**, a.g.e., s.118.

yeni Harbiye Nazırı kesin olarak bu yönde kararlar alacaktı. Sudan'dan çekilme kararına kim karşı gelirse makamından atılacaktı⁴⁹⁵.

Buna göre, artık Sudan'ın boşaltılması siyaseti doğrudan İngiltere tarafından empoze edildiği gözlenmektedir.

Ayrıca İngilizler, Sudan'da yapmak istedikleri siyaseti uygulamak için seçtikleri kişi olan Gordon'un Mısır tarafından kabul ettirmekten hiç bir zaman vazgeçmemişti. 10 Ocak 1884'de tekrar İngiltere Hariciye Bakanlığı'ndan Baring'e gönderilen telgrafta, Gordon ve Wilson'un Mısır'a göndermesinin faydası olup olmadığı tekrar sorulmuştu⁴⁹⁶. Fakat Mısır'daki İngiliz idarecileri o ana kadar ihtiyaç olmadığı yanıtını vermişlerdi⁴⁹⁷. Ayrıca Londra'dan gelen telgraflar da devamlı olarak Sudan'ın boşaltılması konusu hassasiyet ile ele alınmıştı. Bu konuda Gordon olmazsa olmaz kanaati yerleştirilmişti. Mısır'daki İngiliz idareciler tarafından Gordon'un red edilmesine rağmen bu tarihten üç gün sonra 15 Ocak 1884 İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen telgrafta Gordon'un Mısır'a uğramadan doğrudan doğruya İngiltere'den Sevakin'e gitmek için hazırlandığı haberi verilmekteydi⁴⁹⁸. Bu şekilde, Sudan'ın boşaltılması siyasetinin kim tarafından uygulayacağı konusunda emir İngiltere'den çıkmıştı. Gordon'un bu işi yapacağını vurgulayan İngiltere, Mısır idaresinin olumsuz yanıt vermesine rağmen, emir şeklinde Gordon'un Sudan'a gideceğini ortaya koymuştu. Bunu Mısır'daki İngilizlere açıklamadığı ve sadece Gordon'a açıkladığı ortaya çıkmaktadır. İngiltere'nin o tarihlerde gizli bir şekilde ulaşmak istedikleri planları olduğunu göstermektedir.

Bu tarihlerde Sudan'daki İngiliz siyaseti, Mısır'daki görevlilere bile fazla malum değildi. Mısır'daki İngiliz idareciler Gordon'un Sudan'a gideceğini öğrendikten sonra bu işi mağlubiyet şekline getirmek için, 16 Ocak'ta, Mısır'daki İngiltere temsilcisi Baring Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, Sudan'a gitmesi kararlaştırılan Harbiye Nazırı Abdel-Kadir'in Sudan'a gitmeyeceğini açıklayarak, Londra'dan bu işi yapmak için nitelikli bir İngiliz bir subayın

⁴⁹⁵ Baring'den Granville 9 Ocak 1884 tarihli yazısı, BOA, **HR. SYS** 985/57, s.3/2, no:3.

⁴⁹⁶ Granville'den Baring'e gönderilen 10 Ocak 1884 tarihli telgraf, **A.v.**, s.3/2, no:4.

⁴⁹⁷ Granville'den Baring'e gönderilen 11 Ocak 1884 tarihli telgraf, **A.v.**, s.3/3, no:5.

⁴⁹⁸ Granville'den Baring'e gönderilen 15 Ocak 1884 tarihli telgraf, **A.v.**, s.3/3, no:7.

göndermesini istemişti. Bu gönderilecek bu subay hem sivil hem de askerî yetkileri verilecekti⁴⁹⁹. Aslında Londra'ya bu istek gelmeden ve hatta Mısır'daki İngiliz idarecileri İngiliz subay isteğini red etikleri bir sırada yani 15 Ocak'tan önce İngiliz Hükümeti Gordon'u Sudan'a göndermek için karar vermişti. İngiliz Hükümeti kararını Mısır'daki temsilcisine haber verdikten sonra, Baring durumu kurtarmak için Londora'dan subay istemiş ve tabii ki Londra'dan gelen cevap “General Gordon en iyi adam olacaktır”⁵⁰⁰ şeklinde olmuştu.

Holt'a göre Gordon'un Sudan'a gönderilmesi konusu basın ve özellikle Pall Mall etkisi ve bundan dolayı İngiliz hükümetine yapılan baskı üzerine olmuştu. İngiltere'deki kamuoyuna göre Çin'de elde edilen zaferler ve Sudan'da yaptığı hizmetler özellikle köle ticaretinin bastırılması için yaptığı teşebbüslerin onun en uygun kişi olduğunu ortaya koymuştu. Ayrıca Holt'un ifadesiyle Baring'in İngiltere'den bir subay göndermesi teklifi üzerinde İngiliz Hükümeti'nde müzakereler yapılırken Gordon'un adının öne çıkması tabii bir şey olmaktaydı⁵⁰¹. Fakat daha önce bahsedildiği gibi, basında yer almayan, İngiltere Dışişleri Bakanı Granville'den Baring'e gönderilen telgrafta, “Gordon Kahire'ye uğramadan Sevakin'e gitmek için hazırmış, senin görüşün bu konuda ne olabilir”⁵⁰² şeklinde yazılmıştı. Bunun üzere Baring, bu telgrafa işaret etmeden İngiltere'den etkin bir subay gönderilmesini teklifini yapmıştı⁵⁰³.

Gordon'un gönderilmesi ile ilgili, 15 Ocak 1884'te, İngiltere Harbiye Nezareti'nden Wolseley, Gordon'a Sevakin'e gitmek için teklifte bulunmuştu. Bu teklifte Sudan'daki askerî durum hakkında rapor istemişti⁵⁰⁴. Harbiye Nezareti'nden böyle bir teklif gelmesi İngiltere'nin Sudan'da Gordon'un bulunmasını ciddi bir şekilde istediğini ortaya koyuyordu. Mısır idaresi neye karar verirse versin, İngiltere, Sudan'daki uygulamak istediği siyasetten vazgeçmiyordu. Bunun için Sudan'daki bu dönemde uygulanan siyasetler, İngiltere'nin siyasetini yansıtmaktadır. Fakat

---

⁴⁹⁹ A.v., s.3/3, no:8.

⁵⁰⁰ “General Gordon would be the best man” (BOA, HR. SYS 985/57, s.3/3, no:9).

⁵⁰¹ Holt, **Mahdist State**, a.g.e., s.80.

⁵⁰² Granville'den Baring'e gönderilen 15 Ocak 1884 tarihli telgraf, BOA, HR. SYS 985/57, s.3/3, no:7.

⁵⁰³ Granville'den Baring'e gönderilen 16 Ocak 1884 tarihli telgraf, A.v., s.3/3, no:8.

⁵⁰⁴ Holt, **Mahdist State**, a.g.e., s.80.

uygulamada diğere sömürge devletler ile yapılan rekabet göze alınarak hareket ediliyordu. Daha ziyade Mısır ve Sudan'da hukuk sahibi olan Osmanlı Devleti'ni dikkate alarak davranıyordu⁵⁰⁵.

Nitekim İngiltere Hükümeti başta olmak üzere ve kamuoyu ısrarlı bir şekilde Gordon'u Sudan'a gitmesi için vurgu yapmıştı. Bunun önemli sebebi muhtemelen Avrupa kamuoyunda köle ticaretinin durdurulması ile ilgili görüşler etkin olması ve Sudan'da bu ticaretin yasaklanması ile ilgili haberlerde Gordon adının ne çıkarılmasından kaynaklamaktaydı. İngiliz Hükümeti için ise bölgedeki tecrübesi ne çıkıyordu. Çünkü Sudan'daki Ekvatorya bölgesinde ve Kızıldeniz sahillerinde İngiliz siyasetinin çizilmesi ve uygulanmasında Gordon önemli bir rol oynamıştı. Bu siyasetin tehlikeden kurtulması için yine Gordon'un gitmesi gerekmektedir. Hatta İngilizler Gordon'un Sudan'a gitmesi ile ilgili propagandada "bir ordudan daha yararlı olacak" şeklinde ifadelere yer verilmekteydi. Holt'a göre Gordon Sudan'a göndermesi çok yanlıştı. Çünkü uzun zaman Sudan'da kalan Gordon hala Arapça bilmediği gibi çevresinde devam eden olaylardan bile haberi yoktu.

Büyük ve hayali düşünceleri ile gerçekçi planlar izmiyordu. Daha ziyade insanlara karşı akıl ile değil, daha ziyade nefret ya da sevgiyle karar veriyordu. Bunun rneği olarak Zübeyr Pařa⁵⁰⁶ karşısında aldığı tavırlar da açık bir şekilde grlmekteydi⁵⁰⁷. Ayrıca Gordon'un 1879 yılında bıraktığı Sudan artık farklı bir şekle dönüşmüştü. Artık halk dinî bir lider etrafında toplanmış ve bunun yanında bir kaç savaş kazandıktan sonra bir İngilizler'den yardım beklemeyeceklerdi. Daha ziyade Mısırlı yöneticilere gücü yetmeyen halk, Mehdi önderliğinde vergi ve sair yükümlülüklerden kurtulmak için bir yol bulmuşlardı.

Nitekim Gordon 18 Ocak 1884'te Londra Savunma Bakanı Wolseley'den başka dört İngiliz bakanla daha görüşmüştü. Onların arasında İngiltere Dışışleri

⁵⁰⁵ BOA, **HR. SYS**, 985/57, s.3/3, no:10.

⁵⁰⁶ Zubayr Paşa Rahama Mansur (1830-1913): Sudanlı bir tüccar, Ca'aliyin kabilesine mensuptu. Güney Sudan'da Hidiv İsmail döneminde askerî bir grup ile ortaya ıkırmış, 1874'te Bahral-Gazul vilayetinden sonra Darfur bölgesini almıştı. Mısır Hidivi'nden Paşa ünvanını almıştı. Fakat 1875 yılında Kahire'ye çağırılmış ve Mısır'da 1890'a kadar kalmıştı. Bu tarihten sonra Sudan'a döndü (Lobban Fluehr, Richard A. Lobban, John Obert, **Historical Dictionary of the Sudan, II**. İkinci Baskı, The Scarecrow Press, Metuchen 1992, s.246-247).

⁵⁰⁷ Holt, **Mahdist State**, s.80.

Bakanı Granville de bulunmaktaydı. Granville Gordon'a bir nota vermişti. Bu notada Sudan'da yapılacak işler bulunmaktaydı⁵⁰⁸. Buna göre Gordon Sudan'a giderken İngiltere'yi yetkili birisi olarak temsil etmekteydi. Gordon'a verilen yetkilerde Sudan'da kullanmak isteyen para miktarlarının takdiri ona ait anlaşılmaktadır⁵⁰⁹. Bundan dolayı Sudan'da uygulanacak siyasetin İngiltere'den izinli olarak düşünmekteydi.

İngiltere Dışişleri Bakanı'ndan Gordon'a verilen nota'da; “...Sudan'daki askerî durumun raporunu Mısır'a göndereceksin, Sudan'ın değişik bölgelerindeki görev yapan birliklerin hangi şekilde daha güvenli olacağı ve Hartum'daki Avrupalı asıllı halkın güvencesi hakkında teklifler vereceksin”⁵¹⁰ ifadelerine yer verilmekteydi. Buna göre, Gordon'un birinci görevi Sudan'daki Mısır askerleri ve Hartum'da bulunan yabancıların güvenliği hakkında raporlar yazmaktı. Ayrıca daha da önemli olan Sudan'ın iç bölgelerinin boşaltılmasının en iyi yolu hakkında Mısır'a bilgilendirmek ve Kızıldeniz kıyılarında olan limanların Mısır Hükümeti'nin kontrolü altında iyi şekilde idare etmek ve güvenlik altına almaktı⁵¹¹. Buna göre İngilizler, İç Sudan Mısır idaresinden ayrılacak, fakat Sevakin'i bırakmak istemedikleri için güvenli şekle dönüştürülmek isteniyordu. Ayrıca Osmanlı hukukuna işaret etmeyerek Sevakin'e müdahale edebilmek için Mısır Hidivliği'nin adını kullanmak isteniyordu.

Gordon'un sadece Sudan'da kullanacağı ve sadece İngiliz çıkarları için çalışacağı hakkında bir yetkisi vardı. Bunu için Gordon, Mısır'daki bakanlardan emir almamaktaydı. Kendisinin Sudan'da yapacakları için tam yetkileri var idi. Kahire'deki İngiliz genel konsolosu E. Baring nezaretinde çalışacak ve onun aracılığı ile Londra'ya raporlar gönderecekti. Fakat Baring'in kendisi üzerinde etkin bir güç, bir idari makam olduğu şüphelidir. Kahire'ye uğramak istemeyen Gordon'un fikrini değiştirmek için ancak Londra'dan bir emir alması gerekiyordu⁵¹². Eğer bu emri Baring Gordon'a söyleyebilseydi bunun için İngiliz Dışişleri Bakanı Granville'in

⁵⁰⁸ BOA, **HR. SYS** 985/57, s.3/3, no:10.

⁵⁰⁹ BNA, CAB41/18/24.

⁵¹⁰ Granville'den Gordon'a 18 Ocak 1884 tarihli yazısı, BOA, **HR. SYS** 985/57, s.3/3, no: 10.

⁵¹¹ **A.v.**, a.y.

⁵¹² Granville'den konsolosluğa 21 Ocak 1884 tarihli yazısı, **A.v.**, s.3/4, no:14.

emir vermesine gerek olmazdı. Açıkça Sudan işlerini Gordon'a bırakılmıştı. Ancak Baring'in görevi Gordon ile Londra arasında iletişim sağlamaktaydı.

Gordon'a Sudan'daki memuriyetine katkı sağlaması için Albay Stewart yardımcı olarak tayin edilmişti⁵¹³. Böylece göre İngiltere Gordon'a tam yetki vererek Sudan'da uygulamak istediği siyasette tek söz sahibi olmuştu. Gordon'un memuriyeti iyi bir şekilde yapması için yanında İngiliz subayı Stewart'ı da göndermişti. Ayrıca Sudan ve İngiltere arasında iletişim sağlamak için Mısır'da bulunan Baring üzerinden yapılması kararlaştırılmıştı. Bu adımlardan anlaşılacağı gibi Sudan'daki Mısır etkisi yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştı. İngilizler artık Sevakin dışındaki Sudan'da Mısır idaresinin etkisini kaldırmak istemişlerdi. Fakat yapmak istedikleri Mısır Hidivliği'nin idaresini ele geçirerek kendi iradeleriyle emirler çıkarmaktı.

Gordon, Londra'dan hareket etmeden önce Sudan hakkında bir öneri (proposal) hazırlamıştı. Gordon'un önerisi Mısır'daki Baring'e fikrini sormak ve eklemek istediği olup olmadığı sorulmak üzere gönderilmişti⁵¹⁴. Bunun üzerine Baring, Gordon'un önerisini mükemmel görmüş ve Mısır'da yapılan siyasete denk ve uyumlu bulmuştu. Ayrıca birkaç gün önce Hidiv Sudan'daki yetkililere gönderdiği mesajlarda aynı fikirleri yazmıştı. Baring'in tavsiyesine göre, Gordon'un Hartum'a gitmek için Sevakin'i değil Nil nehri yolunu kullanması daha uygun olacaktı⁵¹⁵. Buna göre, Sudan'da uygulanacak siyaseti Gordon çizmiş Mısır'daki Baring ve Londra'daki yetkililerin hepsi kabul etmişlerdi. İngiltere'nin siyaseti ve Hidiv'in rolü de böylece belli olmuştu.

Nitekim 24 Ocak 1884 Gordon Kahire'ye ulaştı⁵¹⁶. Gordon Kahire'de bulunduğu sırada Hidiv ile görüştü. Bu görüşmenin olumlu bir şekilde gittiği anlaşılıyordu⁵¹⁷. 26 Ocak 1884 Gordon refakatine Hidiv ailesinden birisini alarak

---

⁵¹³ Granville'den Gordon'a 18 Ocak 1884 tarihli yazısı, **A.v.**, s.3/3, no:10.

⁵¹⁴ Granville'den Gordon'a 22 Ocak 1884 tarihli yazısı, **A.v.**, s.3/4, no:15.

⁵¹⁵ Granville'den Gordon'a 23 Ocak 1884 tarihli yazısı, **A.v.**, no:16.

⁵¹⁶ **A.v.**, s.3/4, no:17.

⁵¹⁷ **A.v.**, no:18 ve 19.

Kahire'den ayrılarak Hartum'a doğru yolu çıkmıştı⁵¹⁸. Hartum'dakiler Gordon'un seçilmesine ile çok sevinmiş ve daha rahat davranmaya başlamışlardı⁵¹⁹.

Ayrıca Gordon'un seçmesi ve Sudan'a gönderilmesinin biraz geç olduğunu anlaşılmaktaydı. Artık Londra'daki gazeteler Hartum'un kuşatıldığını yazmaktaydı. Ancak Baring'e göre sadece telgraf hatları kesilmiş ve bu kesilme olayı son zamanlarda sık sık meydana gelmeye başlamıştır⁵²⁰. Ayrıca anlaşıldığı üzere Mehdi taraftarları, Hartum'a saldırmak için Mehdi'den izin bekliyorlardı⁵²¹. Gordon, Asvan şehrine ulaştığında Hartum'dan gelen Fransız konsolos vekili ile görüşmüştü. 15 Aralık 1883'te Hartum'dan ayrılan bu konsolos vekili Hartum'da Avrupalı kalmadığını ve sadece Hartum'u ayırmak istemeyen Yunanistan vatandaşlarının kaldığını ifade etmişti. Onlara da ne olursa olsun Hartum'da kalmayı tercih etmişlerdi⁵²². Buna göre Hartum'daki diğer Avrupalılar şehrin Mehdi taraftarlarının eline düşeceğinden endişelenerek kaçmışlardı. Hartum şehrindeki halk da şehirde güvenlik olduğunu düşünmemekteydi.

Bu zor durumda Hartum'a giden Gordon elindeki planları adım adım uygulamaya başladı. Kahire'de bulunduğu sırada Mısır'da bulunan Hidiv ve idareciler ile iyi anlaştı. Hatta Gordon, Mısır Vilayeti hükümet başkanı Ermeni Nubar Paşa ve Baring aynı fikirleri paylaşmaktaydılar⁵²³. Diğer bir söz ile Gordon, Sudan'a gittiğinde, Osmanlı Devleti'nin Hükümeti hariç, Mısır'daki Hidiv ve mahalli idareciler, İngilizlerin planları ile uyumlu bir şekilde çalışmaktaydı. Fakat bu siyaset ve planların içinde Sudan'daki Osmanlı hukukunu kaldıracağını açıklamayan İngilizler, daha çok Mehdi hareketi üzerinde durmaktaydılar.

İngiltere'nin Sudan için yaptıkları planlar başarılı bir şekilde fikirden gerçeğe dönüştürülmüştü. Sudan'ın boşaltılması siyaseti Mısır Hidivi ve idarecilerine kabul ettirildi. Bu siyasetin uygulanması için, İngiltere istediği kişi olan Gordon'u seçerek

---

⁵¹⁸ A.v., no:20.

⁵¹⁹ A.v., no:21.

⁵²⁰ A.v., no:13

⁵²¹ A.v., no:21.

⁵²² A.v., s.3/5, no:22.

⁵²³ A.v., no:23.

Mısır'dakilere de onaylatmıştı. Sudan'a gelen Gordon Londra ile iletişim sağladı. Sudan konusunda Mısırlı idarecileri devre dışı bırakmıştı.

Daha önce, Mısır'da iktidarda bulunan Urabiler Sudan'daki Mehdi hareketini ciddi bir şekilde bastırmaya çalışmıştı. 11 Mayıs 1882'de Abdülkadir⁵²⁴ Paşa ve yanındaki Giegler Paşa⁵²⁵ ellerinden geleni yapmaya çalışmıştı. Üç nizami askeri birlik hazırlamıştı. 8000'den fazla nizami olmayan asker Hartum'da toplanmaktaydı. Ayrıca eskiden köle olan ve Sudanlılar yanında Bahrü'l Gazal'dan gelenlerden de ile üç birlik oluşturulmuştu. Bunun yanında Mehdi karşı yapılan propaganda yayınlamaya Sudan halkı sakinleştirmeye başlamış ve Mısır'dan yardımlar istemişlerdi⁵²⁶. Fakat Kahire'de artık İngiliz işgali başlamıştı. Ayrıca Abdülkadir ve Giegler yaptıkları iyi planlar ile Mavi Nil üzerinden Mehdi taraftarlarını uzaklaştırmışlardı. Fakat 20 Şubat 1883 Sudan Valisi azledilmiş yerine Alâ'ad-Din Paşa tayin edilmişti⁵²⁷.

Abdülkadir Paşa'nın azli ile Sudan'daki Mehdi hareketinin önünde iyi bir fırsat ortaya çıkmıştı. Ancak bu gelişme, Sudan'daki İngiliz politikası için kullanılmıştı. İngiltere Sudan'daki dinî nitelikli bir olayın hoşuna gitmemesine rağmen, Sudan'ın geniş toprakları Mısır'a bağlı, bir parça halinde kalmasını istemiyordu. İngilizler Osmanlı Devleti topraklarını parçalamak siyaseti yolunu tutarak, Osmanlı vilayetlerini bile daha küçük parçalar haline gelmesini istiyorlardı. Ondan sonra güçsüz bir şekile geldikten sonra sömürge için istediği yönde istifade edebilirdi. Diğer bir söz ile Afrika'daki Osmanlı topraklarını Mısır Hıdivliği'nden

---

⁵²⁴ Abdülkadir Hilmi Paşa (1837-1908) Hums (Şam'da) doğmuş, Kahire'de eğitim görmüş, Viyana'da tıp okumuştur. Fakat tıp ile uğraşmamıştı. Şam'daki asker birliklerde Mühendis kuvvetlerine katılmıştı. Binbaşılığa kadar yükselmişti. Sudan Genel Valisi Rauf Paşa'nın Mehdi Hareketi karşısında başarısızlığı üzerine azledilmiş ve yerine Abdülkadir Hilmi Paşa tayin edilmişti. Başarılı olmasına rağmen belli olmayan sebeplerden dolayı azledilmiş ve yerine Ala'd-din Paşa tayin olunmuştu. 1887'de görevinden istifa etmişti. (Muhammed Mahcub Malik, **el-Mukavemetü'd-dahiliyye li-hareketi'l-mehdiyye: 1881-1898**, Darü'l-Cil, Birinci Baskı, Beyrut 1987, s. 39).

⁵²⁵ Giegler Paşa, Alman olup Mısır Hıdivliği'nin telgraf mühendisi olarak hizmetine girmişti. Gordon Paşa ondan hoşlanmış onu 1880 yılında Genel Vali yardımcısı tayin etmişti. Mehdi taraftarlarına karşı yapılan savaşa katılmıştı. Ayrıca Sudan'ın boşaltılmasında da rolü olmuştu. (Malik, **a.g.e.**, s. 39)

⁵²⁶ A.B. Theobald, **The Mahdiya, A History of the Anglo Egyptian Sudan, 1881-1899**, Longmans, İkinci Baskı, London, 1952, s.51; Macmichael, **a.g.e.**, s.38.

⁵²⁷ Holt, **Mahdist State**, s.58-61; P.M. Holt, **A Modern History on the Sudan From the Fun; Saltanatı the Present Day**, London, 1961, s.81-82.

lokal bir güç olarak faydalanarak Osmanlı Devleti'nden ayırdıktan sonra, Mısır'ın topraklarda İngiliz hakimiyetini tesis etmek istiyordu.

İngilizler, Mısır'ı alır almaz, Sudan'da Mısır Hidivliği adına çalışan ve Mehdi taraftarlarına karşı zaferler kazanan Abdülkadir Paşa'yı etkisiz hale getirmek için Mısır'a çağırılmıştı. Ayrıca Abdülkadir'in isyanı bastırması için istediği askerler Urabi askerlerinden seçilmiş ve 10.000 asker Sudan'a yollanmıştı. Theobald'ın ifade ettiği gibi, İngilizler Sudan'a hizmet yapmak üzere Urabi askerlerinden kalan 10.000 kişilik bir liste hazırlayarak, Mısır'da kendi hakimiyetleri için tehlikeli ve problem yaratabilecek kaynağı uzaklaştırmışlardı⁵²⁸. Ona göre İngilizlerin yaptıkları siyasette önemli olan Mısır'da kendileri için tehlikeli uzaklaştırmak ve Kordufan'daki Mehdi ile savaşa girmelerini sağlamaktı. Daha önce Abdülkadir Paşa'nın ortaya attığı fikir ile orta Sudan'da Mehdi taraftarlarına karşı bir müdafaa cephesi oluşturulmuştu. İşin daha kötü tarafı bu askerler zincirler ile bağlanıp, Sevakin'e tutuklu ve suçlu insanlar gibi gönderilmekteydi. Ayrıca onların kullanacakları silah ve mühimmat Süveys'ten Sevakin'e ayrı askerler olarak gönderiliyordu. Bunun nedeni bu askerlere güvenilmiyordu⁵²⁹. Müslüman askerler vatanında zulm gördükten sonra İngiliz ve işgalci bir subay altında, dinî bir gruba karşısında zafer kazanması çok zordu. Bunun için İngilizler Mısır'ı işgal ettikten sonra Sudan'ı Mısır Hidivliği'ne bağlı kalmasını açık bir şekilde istemedikleri ortaya çıkmaktaydı. Mısır Dışişleri Bakanlığı'nın 1952 yayımlarındaki ifade ile; "Sudan'ın boşaltıma siyasetini Kahire'deki İngiliz Konsolosu Cromer'ı yaratmış ve uygulamasını yapmıştı. Onun hedefi ise, Sudan'daki Mısır idaresinin parçalanarak yerine İngiliz hakimiyetini Nil vadisi üzerine güçlü bir şekilde yerleştirmekti"⁵³⁰. Bu ifadelerde Cromer'e atfedilen misyon yanlış olmakla beraber, İngilizlerin Sudan politikası güzel bir şekilde değerlendirilmişti.

Sudan'daki olaylardan istifade eden İngilizler Mısır'ın işgalinin yanısıra, Sudan bölgesini Mısır Vilayetinden ayırıp iki bölgede iki ayrı siyaset uygulaması, İngiltere'nin Mısır toprakları, Kızıldeniz ve Ekvatorya bölgelerin büyük bir İngiliz

---

⁵²⁸ Theobald, a.g.e., s.50-51.

⁵²⁹ A.e., s.51.

sömürge planının parçalarını oluşturmaktaydı. Bunun için Mısır'da bulunan İngilizler, Sudan meselesine müdahale edilmeyeceğine işaret etmekteydi. İngilizler Sudan'ı Mısır'dan ayrı tutulup bağımsızlığını sağladıktan sonra ayrı planlar uygulanacaktı. Bunun için Mısır işgalinden sonra Abdülkadir Paşa'yı Sudan'dan geri çağırıp, Mısır'daki Urabi isyanına katılan ve hapiste olan tehlikeli birlikleri Sudan'a göndermişlerdi. Bu askerler Sudan'daki Mehdi ile savaşması ve ikisinin de zayıf olması İngiltere çıkarlarına uygun olacaktı. İngiltere bu çerçevede Sudan'ın boşaltılması için ilk adımı atmaktaydı. Bu askerlerin başındaki İngiliz Hicks Paşa'nın ile Mehdi karşısına zafer kazanamayacağı bilindiği halde gönderilmişti.

Aslında İngilizler, Mısır'ı işgal ettikten sonra, Sudan'daki olaylara müdahale etmek için İngiltere adına resmi olarak ilgi göstermemişlerdi. Bundan dolayı Sudan'a İngiliz ya da Hintli asker göndermesini istememişlerdi. Sadece Sudan'da bir İngiliz yetkili olan Stewart gönderilmişti. Stewart'ın görevi ise bir rapor hazırlamak idi⁵³¹. Ayrıca gayri resmi olarak Gordon'un Sudan'da bıraktığı adamlar da bulunmaktaydı.

Gordon'un bu adamları Sudan'daki olayları İngiltere'ye bildirmekteydi. İngiltere bu bilgiler ile Sudan'a yapacağı siyaseti uygulanmaktaydı. Gordon bıraktığı Avrupa memurların arasında Gigler de var idi. Hatta İngilizler, William Hicks Paşa'nın Mehdi karşısındaki savaşa katılmasa itiraz etmemişti. Çünkü Hicks de Stewart'ın kullandığı şifreyi almış ve gelişmeleri İngiltere Hükümeti'ne bu şifre ile bildirmişti. Yani İngiltere Sudan'dan resmi olarak uzak duruyor gibi davranırsa bile, devamlı olarak istihbarat aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hicks, Şeykan'daki savaşı kaybedince İngilizler Sudan siyasetlerini Mısır Vilayeti'ne mecburi bir şekilde kabul ettirmişlerdi. Bu siyasetin uygulanması için E. Baring yani Cromer⁵³² Mısır'da göreve başlamış ve bu siyaset adım adım uygulamaya koymuştu⁵³³.

İngilizler Sudan'da uygulamak istediği siyasetin Sudan'ın tamamının boşaltması değil, sadece Sudan'ın iç kısımların terk edilmesi idi. Kızıldeniz'de bulunan limanlar direkt İngiliz sömürgesi bağlanmak istenmişti. Bunun için,

---

⁵³⁰ The Soudan Question based on British Documents, Mısır Press, Cairo, 1952 (Macmichael, a.g.e., s.38).

⁵³¹ Holt, **Mahdist State**, s.61.

⁵³² Bu unvan 1892 yılından sonra kullanılmaya başlanmıştı.

Sudan'da uygulanan İngiliz siyasetinde Sevakin için özel bir uygulama bulunmaktaydı.

İç Sudan'a asker gönderilmemesi tutumu benimseyen İngilizler, ancak Sevakin'i elden çıkarmamak için her türlü askerî ve siyasî gücü kullanmaktaydı. Fakat Sevakin'i işgal altında bulunduran İngiltere, bir taraftan Mehdi taraftarları ile askerî mücadele yaparken, diğer taraftan eskiden beri liman doğrudan idare eden ve hukuki sahibi olan Osmanlı Devleti ile diplomatik bir mücadele içinde bulunmaktaydı.

1-İNGİLİZLERİN SUDAN'A TAMAMEN HAKİM OLMA ÇABALARI

İngilizler Sudan'daki Mehdi hareketi ile ilgilenirken, tek ve yegane hedefleri Sudan'ı tamamen ele geçirerek, buraya sahip olmaları⁵³⁴. Bunun için İngilizler'in Sudan'a atadığı görevlilerin İngiliz siyasetini uyumlu olması gerekmektedir. Hatta İngiltere'de eğitimini tamamlayan Hidiv'in kardeşi Emir Hasan Sudan'da görev yapmak istediğinde, İngiltere onu kabul etmek için Sudan'daki İngiliz siyasetini hakim olmakla beraber Sudan'daki İngiliz komutanı Wolseley nezaretinde çalışması gerektiğini ortaya koymuştu⁵³⁵.

İngiliz oryantalist Blunt, Mehdi hareketinin sebebini, 13 Eylül 1882 tarihinde Tel-Kebir savaşından sonra Sudan'ın dinî lideri olan Aleysh'in Hidiv Tevfik Paşa tarafından tutuklanmasıydı. Bundan dolayı Sudanlılar Tevfik Paşa'ya karşı nefret ortaya çıkmıştı. Özellikle Şeyh Aleysh'in tutuklanması için Hidiv'in çıkardığı fetva bu nefreti daha da arttırmıştı. Blunt'a göre Gordon Paşa, Hidiv Tevfik Paşa'nın hizmetine girdiği gün Sudan'da barış yapmak fırsatını kaybetmişti⁵³⁶. Fakat Sudan'da Mehdi hareketinin sebepleri Blunt'un izah ettiğinden çok farklı idi. Çünkü Hidiv Tevfik Paşa'nın iktidarda olup olmaması hiç bir şey ifade etmiyordu. Çünkü General Gordon, Mehdi ve taraftarlarınca Hıristiyan ve işgalci olarak algılanıyordu.

---

⁵³³ Macmichael, **a.g.e.**, s.42.

⁵³⁴ Sir Baring'den Earl Granville'ye 15 Şubat 1885 tarihli gönderilen telgraf, **BOA, HR. SYS**, no:286/16, no:8, s.3.

⁵³⁵ Sir Baring'den Earl Granville'ye 15 Şubat 1885 tarihli gönderilen telgraf, **A.v.**, s.3, no: 7.

⁵³⁶ Çarşamba 24 Aralık 1884 tarihli **Pall Mall Gazette**, No: 6175, Vol: XL, s.1.

Hidivi Tevfik'in adamı olarak görülmüyordu. Mehdi Hareketi daha Sudan'daki dahili durumlar ve dinî sebepler dolayısıyla ortaya çıkmıştı.

Ayrıca Blunt Mehdi hareketi karşısına askerî bir hareket düzenlemesi fikrine de katılmamaktaydı. Çünkü kendisi Araplara karşı şiddet kullanmasına hatalı bulunuyor ve daha barışçı çözüm bulunması gerektiğini ifade ediyordu. Bu konu hakkında hükümetine yardımcı olmak için İngiliz Başbakanı Gladstone'a bir mektup yazmıştı⁵³⁷. Aslında Blunt'un İslam dünyasında yapılmasını istediği siyaset daha tehlikeli idi. Blunt, Osmanlı Devleti'ne Arap dünyasında işgalci bir devlet damgası vurmak istiyordu. Bu nedenle Arap dünyasında ayrılıkçı bir devlet yaratmak istemişti. Bu fikir ile Osmanlı Devleti, özellikle II. Abdülhamid döneminde, ciddi bir şekilde uğraşmak zorunda kalacaktı. Bu fikir Osmanlı için normal isyanlardan daha tehlikeli idi. Bu fikri kullanan Batılı devletler Osmanlı Devletini parçalanmak siyasetini de uygulamaya koymuşlardı.

i. Sudan'daki Gordon

Gordon, Sudan sınırlarına girer girmez Sudan hakkında bir rapor hazırlamıştı. Bu rapordan anlaşıldığı gibi Sudan İngilizlerin istediği gibi Mısır'dan bağımsız bir idareye kavuşacaktı. Çünkü böyle olduğunda Mısır idaresi onların işlerine karışmazdı. Buna göre İngiltere hükümeti ülkeyi boşaltmak için ve oradaki Mısır idarecileri ve birliklerini güvenli bir şekilde çekilmesini sağlamaktaydı. Ülkeyi düzenli hale getirmek için, Mehmet Ali Paşa Sudan'a gelmeden önce burada bulunan sultanların torunlarına görev verilmekteydi. Buna göre, Mehdi'nin de dışarda kalması gerekmekteydi. Mehdi'nin kabul edilip edilmeyeceği sultanlara bırakılmaktaydı. Fakat onlar Mehdi hakimiyetini kabul etmeyerek bağımsızlıklarına kavuşmak isteyeceklerdi. Sultanların bağımsızlığını devam ettirmek için Mehdi onlar üzerinde hakimiyeti tesis isteyecekti. Mehdi'ye askeri mühimmatı verilmesi çok büyük hata olacaktı. Bu mühimmatın bulunduğu yerlerde bulunan sultanlara verilmesi gerekmekteydi⁵³⁸. Buna göre Gordon, Sudan'ın altmış yıl önceki halini yeniden yaratmak istemişti. İngilizler Kahire'de olmasaydı, Sudan'daki Mehdi

---

⁵³⁷ Blunt, **a.g.e.**, s.52.

⁵³⁸ 1 Şubat 1884 Gordon'dan gelen rapor, BOA, **HR. SYS**, 985/57, s.7/3, no:2.

hareketi güç kullanmadan çözülebilirdi. Başka bir çözüm de Hartum'a İngiliz askerleri göndererek Sudan'ın boşaltılması olabilirdi⁵³⁹. Daha kötüsü Mısır'daki Tevfik Paşa İngiliz himayesinde kaldığı için Sudanlılar gözlerinde kafir sayılmaktaydı. Zaten Hartum'a bir Hıristiyan (Gordon) gönderilmişti⁵⁴⁰.

Ayrıca Blunt'un düşündüğü gibi, Urabi ile Mehdi arasında anlaşabilmeleri yanlıştı. Çünkü Mehdi'nin fikrinde milliyetçilik yoktu ve daha ziyade dini bir fikirdi. O, Sudan'da Türklere ya da Çerkezlere karşı değil, onun getirdiği Mehdiliğe inanmayanlara savaş açmaktaydı. Sudan'daki harekete katılmayan dinî liderler de kafir ünvanı vermişti. Ayrıca Hıristiyan bir subayın Sudan'a göndermesi Mehdi'nin propagandası bakımından daha yararlı olmuştu.

Ayrıca Gordon'un Sudan'daki memuriyeti, Sudan'ın boşaltılması ve gelecekte bir idare inşa etmeyi İngiliz tarafına garanti vermemekteydi⁵⁴¹. Buna göre İngilizler Mısır adına Sudan'da bir hükümet istemiyorlardı. Farklı değişiklikler de yapmak istiyordu. Bu planların o dönem için hayal olduğunu bizzat Gordon şöyle ifade etmişti. *“En büyük sorun kime Hartum, Donkola, Kassala şehirleri askeri mühimmatı verebilir. Çünkü Hartum ve Kassala şehirleri Mehmet Ali Paşa döneminden sonra ortaya çıktılar”*⁵⁴². Gordon Paşa, yetmiş yıldan beri iktidarda olmayanları bulup Sudan'ın parçalarını vermek istemişti.

Gordon raporunda Mehdi ve taraftarlarının askeri gücü iyi değerlendirilmemişti. Ona göre Mehdi'nin Sudan'ın yerel beylerini karşısına alınca askeri gücü zayıflayacak ve mahalli beyler onun Nil nehrine geçmesi bile kabul etmeyeceklerdi. Onun yanında 3000 ile 4000 kişi bile olmayacaktı.

Mehdi'nin yanında bulunan siyah askerler Mısır tarafından iyi teşvikler verilirse, Mehdi bırakıp Mısır tarafına katılabilirlerdi. Ayrıca bu şekilde Mehdi'nin zayıf askerî gücü olursa Sudanlılar güçlü olan Mısır tarafına temayül edeceklerdi. Bu şekilde Mehdi taraftarları boşaltma sırasında birliklere saldırmazlardı. Fakat onlar bir

---

⁵³⁹ Blunt, **a.g.e.**, s.80.

⁵⁴⁰ **A.e.**, s.81.

⁵⁴¹ **A.e.**, s.180.

⁵⁴² BOA, **HR. SYS**, 985/57, s.7/3, no:2.

dereceye kadar direniş yaparlardı⁵⁴³. Bu değerlendirmelere gore Gordon, Mehdi taraftarlarının sadece Obeyd Őhrinde oldukları duşunmuş, doğu orta ve kuzey Sudan’daki halkın Mehdi fikrine katılmadıklarını sanmıştı. Hatta Mısır tarafında duran ama Mehdi’ye yakın olanlar da hesaplamamıştı. Bu yanlış duşuncenin muhtemel sebebi Gordon’un Mehdi kuvvetlerini guneyde ve kole tucclarlarının askerleri gibi duşunmesiydi. Mehdi hareketinin dinî dayanaklı olduğunun farkında olmadığı anlařılmaktadır⁵⁴⁴.

Gordon fikrinde Sudan’ı güvenli bir idare altında bırakmadan gorevi bitmeyecekti. Fakat bunu yapmak için asker ve para gerekmektedir. Gordon’un istediği paralar Baring’in gonderdiği mektupta 100.000 İngiliz Sterlin olduğu belirtilmiş ve bu miktar Gordon adına maliye bolumne konmuştu. Ayrıca bu miktar bitince istek üzerine daha fazla para da verecekti⁵⁴⁵.

Gordon'a gore; *“Sudan çok kot durumda ve devamlı olarak boye olacaktı. Almanya, Fransa ve İspanya hep birlikten daha büyük fakat bir diktator ile idare edebilirdi. Bu diktator iyi ya da kot olabilirdi, kot ise çok fazla isyanlar çıkardı”*⁵⁴⁶. *Bu kot durumda olan Sudan’da sadece “kraliçe hükümeti onları Allah’ın takdir ettiği gibi bırakacaktı. Onların arasında savaş yapmaya mecbur değildi. Ayrıca Çerkes, Kürt ve Anadolu’dan gelenler baskısı altında kalmayacaktı”*⁵⁴⁷ Gordon Sudan’ın Osmanlı ve Osmanlılara bağlı olan Mısır idarecileri altında kalmasını istememişti. Ayrıca Osmanlı hakimiyeti yerine Mısır’da onu temsil eden idareciler erkes, Kürt ve Anadolu Türkleri Şeklinde ifade edilmişti. Bu fikirleri sadece Gordon taşımıyordu. Buna Gordon'un yardımcısı Albay Stewart da katılmıştı. Gordon’un yazdıklarını okuyan Stewart *“katılıyorum”*⁵⁴⁸ demişti. Bunun yanında Gordon'un Sudan’da yapacaklarına Kahire’den müdahale edilmemesi

---

⁵⁴³ A.v., a.y.

⁵⁴⁴ A.v., a.y.

⁵⁴⁵ Baring’den General Gordon’a 25 Ocak 1884 tarihli yazı, BOA, HR. SYS, 985/57, s.6/2.

⁵⁴⁶ A.v., a.y.

⁵⁴⁷ A.v., a.y.

⁵⁴⁸ BOA, HR. SYS, 985/57, s.7/3, no:2-2.

gerekmekteydi. Aksi takdirde o memuriyetinde başarılı olamayacaktı⁵⁴⁹. Bu isteklerin çoğunu da İngiliz hükümeti kabul etmişti⁵⁵⁰.

Gordon ve Albay Stewart'ın yazdıkları bu notlar Sudan'da yapılacak uygulamaların açıklamasıydı. Ayrıca onların görüşlerini İngilizlerin Sudan'daki siyasetine göre yazmışlardı. Siyasetin en büyük hedefi Sudan'da ne Mısır idaresi ne de Mehdi idaresini istenmemesiydi. Mısır'ın idaresine karşı alınan bu tavır Sudan'da Osmanlılar'ın iddiası olmaması için yapılmaktaydı. Fakat Mehdi'nin Sudanlı olmasına rağmen onu da Sudan hakimi olmasını istemiyorlardı. Hatta Sudanlı ve daha önce vali olarak çalışan Zübeyr Paşa'yı da istememişlerdi⁵⁵¹. Zübeyr Paşa, Mısır idaresine taraftarı ve Gordon ile anlaşamayan birisi olarak düşünülebilir. Mehdi, Zübeyr gibi köle ticaretinde rol almamıştı. Mısır Hidivliği'ne karşı da tavrı vardı. Mantıklı bakarsak, Mehdi'nin altmış yıl önce atalarının idare haklarının ellerinden alındığı görürüz. Buna rağmen İngilizler ve özellikle Gordon Paşa, Sudan'daki Mehdi'nin karşısına çıkıyordu. Bunun önemli sebebi sömürgeci İngiltere'nin Sudan'da birliği dini söylemlerle sağlayan bir devlet istemiyordu. Özellikle bu zamanlarda, Osmanlı Devleti'nin dinî bir siyaset olan “İslam Birliği” izlediğini gören İngiltere, bu siyaset neticesinde Mehdi ile Osmanlıların Afrika'da kendine problem oluşturacağını düşünüyordu. Aslında İngiltere'nin İslam dini konusunda çok ciddi hassasiyetleri vardı. Çünkü İngiltere'nin sömürgecilik siyasetinin en büyük kısmı Müslüman bölgeleri üzerine tesis edilmişti. Onlar arasında Hindistan ve Mısır bulunmaktaydı. Ayrıca Mehdi kabul edilmesi Gordon işaret ettiği gibi Afrika'da bu kadar büyük bir toprak sahibi olan ülkenin güçlenmesi sağlayacak ve emperyalist ülkelerinin çıkarları için bir tehlikeli olacaktı⁵⁵². Aslında Gordon, İngiltere'nin “savaş yapmak mecbur değil”⁵⁵³ ancak Sudan'da “pek çok savaş çıkabilir” yani çıkarılabilir demek istiyordu. Bu İngiltere'nin hedefi idi. İngilizler gelecekte işlerine kolaylık sağlamak için bu toprakların bir parça olarak kalmamasını istiyorlardı.

---

⁵⁴⁹ A.v., a.y.

⁵⁵⁰ BOA, HR, SYS, 985/35, s.1/2, no:2.

⁵⁵¹ Gladstone'den İngiltere Kralı'na 5 Mart 1884 tarihli hükümet kararı bildirisi, BNA, CAB, 41/18/14

⁵⁵² BOA, HR, SYS, 985/57, s.7/3, no:2.

⁵⁵³ A.v., a.y.

Bu şekilde Sudan'da Gordon memuriyeti sadece Sudan tahliyesi değil, diğer tarafta da tahliye olmadan da isyan bastırmak istiyordu. Son hedef olarak Sudan'da İngiliz hakimiyetini tesis etmekte. Bu hedef için çalışan Gordon, Hartum'a ulaşmadan Damer bölgesinin ayanlarına açık bir şekilde Mısır askerleri tahliye edildikten sonra İngiltere himayesine başvurabileceklerini söylemişti⁵⁵⁴.

Bu siyaset için de Sudan'ın kapısı olan Sevakın'ın İngiliz işgal altında kalması gerekmektedir.

ii. Gordon'un Hartum'a Gelişi

Gordon Sudan'a gider gitmez sıkı bir şekilde İngiliz hükümeti ile işbirliği yaptı. 7 Şubat 1884'te İngiltere Dışişleri Bakanı, Sudan'a gittikten ve olayları yakından takip ettikten sonra planlarında değişiklikler olup olmadığını veya yeni tekliflerinin bulunup bulunmadığını Gordon'dan sormuştu⁵⁵⁵.

Gordon cevabında, Berber'de bulunan Hasan Halife Paşa ile bir askeri komite oluşturduğunu Sudan'ın tahliyesi dikkatli bir şekilde yapılmazsa önemli kişilerin Mehdi tarafına geçebileceğini belirtmişti. Bunun için daha sabırlı bir şekilde idare edilmesi gerekmektedir⁵⁵⁶. İngiltere Dışişleri Bakanı, Gordon'dan Sevakın yanında bulunan Tokar ve Sinkat şehirleri hakkında görüşlerini sormuştu⁵⁵⁷. Gordon ise yapılacak bir şey olmadığına işaret etmiş ve kabile şeyhlerinin Sudan'ın yeni idareye kavuştuğu zaman, Ayan Meclisi'ne katılmak için Hartum'a gelmeleri gerektiğini bildirmişti⁵⁵⁸. Buna göre Gordon daha Hartum'a ulaşmadan İngiliz kontrolünde olmak üzere Sudan bağımsızlığının kurulmasından sonra, merkezi bir Ayan Meclisi düşünmekteydi.

---

⁵⁵⁴ Muhammed Said el-Kaddal, **Tarihü's Sudan al-Hadis(1820-1955)**, el-Amel, Khartoum 1992, s. 149.

⁵⁵⁵ Granville'den Baring'e gönderilen 7 Şubat 1884 tarihli telgraf; BOA, **HR, SYS**, 985/35, s.1/2, no:1.

⁵⁵⁶ Baring'den Granville'ye 12 Şubat 1884 tarihli yazısı; **A.v.**, no:5.

⁵⁵⁷ Granville'den Baring'e 10 Şubat 1884 tarihli yazısı **A.v.**, no:3.

⁵⁵⁸ Granville'den Baring'e 12 Şubat 1884 tarihli yazısı; **A.v.**, no:7.

Gordon, Mehdi taraftarlarına karşı halkı ayaklandırmaya çalışmaktaydı. Ancak hâlâ Mehdi taraftarları başkalarının topraklarına girdikleri görülmekteydi⁵⁵⁹. Sevakın'deki planların Hartum ve Berber'de etkisi olmamaktaydı⁵⁶⁰. Fakat Kassala'da bulunan halk ayaklanabilirdi. Fakat onu bastırmak mümkün idi⁵⁶¹. Buna göre Mehdi taraftarları zamanla daha kazançlı çıkıyorlardı. Şehirdeki halkın kışkırtılması olayları daha büyük boyutlara taşıyordu. Gordon bu şekilde Sudan'da olayların mekanizmasını anlamaya başlamıştı. Gordon Paşa 13 Şubat'ta Berber'den ayrılarak Hartum'a hareket etmişti. Onun yanında yetkili yerel liderler toplamaktaydı. Fakat Gordon çok acele etmiyordu. Nil'in kıyılarında sevinçle halkın toplanmasını bekliyordu⁵⁶². Bu açık olarak Gordon'un ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktaydı. Ayrıca Gordon, Sudan'daki ayan ve tüccarlara daha yakınlık bir tavır almaya başlamıştı.

Gordon Hartum'a giderken Doğu Sudan ve Sevakın'de askerî hareketlilik yaşanmaktaydı. Sevakın etrafında bulunan Dikna ve Mehdi taraftarları buldukları yerlerden çıkmışlardı. Bunun sebebi, Baker'e göre, İngiliz birliklerinin gelmesi idi⁵⁶³. Tokar ise yardımlar gelinceye kadar kendi kendini idare ederd⁵⁶⁴. Ayrıca Gordon planlarında Hartum'a gelindiğinde Mısır'ın yüksek rütbeli idarecileri görevden atılacaktı. Daha sonra da küçük rütbeli atılarak yerine Sudanlılar doldurulacaktı. Ondan sonra Sudanlılardan ordu kurulacaktı. Sudan Mısır'dan ayrıldıktan sonra Mısır askerleri mahalli hükümetin emrinde olacaklardı⁵⁶⁵.

Gordon'un Mehdi hareketinin dinî tarafını hafife almıştı. Sudan'da çalıştığı zamanki gibi en fazla güçlü olanların köle tüccarları olduğunu sanmıştı. Hatta üzerine Mehdi ve taraftarlarını da köle tüccarlarından ibaret olduğu düşüncesiyle Hartum'a geldiğinde kölelik lehine bir ilan yapmıştı. Bu ilana Sudan'daki köle ticareti yeniden serbest olmuştu⁵⁶⁶. Gordon'un izni şöyle idi:

---

⁵⁵⁹ Granville'den Baring'e 12 Şubat 1884 tarihli yazı; **A.v.**, no:8.

⁵⁶⁰ Granville'den Baring'e 12 Şubat 1884 tarihli yazı; **A.v.**, no:8.

⁵⁶¹ Granville'den Baring'e 12 Şubat 1884 tarihli yazı; **A.v.**, no:8.

⁵⁶² Granville'den Baring'e 13 Şubat 1884 tarihli yazı; **A.v.**, no:9.

⁵⁶³ Consul Baker'den Granville'ye 13 Şubat 1884 tarihli yazı; **A.v.**, no:10.

⁵⁶⁴ Consul Baker'den Granville'ye 13 Şubat 1884 tarihli yazı; **A.v.**, no:10.

⁵⁶⁵ Shibeika, **British Policy**, s.169.

⁵⁶⁶ Baring'den Granville'ye 22 Şubat 1884 tarihli yazı; BOA, **HR, SYS**, 985/35, s.9/1.

“...Size bu halkları veriyorum, hiçbir kimse sizin mallarınıza karışmaz, her kimin köleleri varsa istediği şekilde hizmet ettirebilir ve üzerinde tam kontrol hakları vardır”⁵⁶⁷.

Fakat Gordon gördüğü gibi, Mehdi ve yanındaki güçlü savaşçılar köle tüccarından ibaret değildi. 1879 Sudan’ı bırakan Gordon bu konuda çok yanılmıştı. Gordon Mısır’ın hizmetindeyken köle ticaretine açtığı savaş eğer insani yönden yapıldıysa bu insani haklardan bir isyan bastırmak için vazgeçilmemesi gerekirdi. Esasında daha önce köle ticaretine karşı yapılan savaş sadece Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak için yapılmıştı. Buna göre; emperyalist devletler çıkarları nerede olsun ona göre kanunlar çıkarabilmekte ve ona göre hareket etmekteydiler. Bundan dolayı suç onların üzerine de atılmamaktaydılar.

Gordon Sudan’da halkın kendileri ayanlarla yönetecek bağımsız bir yönetimi kuracaktı. Bunun için İngiltere Hükümeti’ne daha fazla asker ve para göndermesi için başvurmuş ve Sudan’ın Mısır askerlerinden tahliye siyasetinin geciktirilmesi istemişti. Gordon, Mehdi hareketini bastırmak için tekrar getirilmiş ancak o Sudan’da İngiliz kontrolünde bir idare kurmaya başlamıştı⁵⁶⁸.

iii. Mehdi'nin eline Hartum düşmesi ve Gordon Ölümü

Hartum dışında Mehdi ve taraftarları planlarına göre Hartum kuşatması ve ele geçirmesi için kuzeyde Hartum - Berber yolu kesilecekti, Doğu Sudan’da da hem Sevakin - Berber hem de Kassala - Musavva yolları kapatılacaktı. Ayrıca Hartum’un da diğer bölgelerinden ayrılması gerekmekteydi⁵⁶⁹.

Bu planlarla, Doğu Sudan’a hakim olan Dikna, Sevakin - Berber yoluna da hakim olmuştu. Habeşistan sınırında Kalabat yolu da kesilmişti. Ayrıca Kassala etrafındaki ayaklandırmalar Dikna sayesinde başarılı olmuştu. Daha önce izah

---

⁵⁶⁷ Baring’den Granville’ye 22 Şubat 1884 tarihli yazı; BOA, **HR, SYS**, 985/35, s.9/1.

⁵⁶⁸ Kaddal, **a.g.e.**, s. 149.

⁵⁶⁹ **A.e.**, s. 151.

edildiği gibi Kassala Eylül 1884 yılında Mehdi taraftarları tarafından ele geçirilmişti⁵⁷⁰.

Nisan 1884 tarihinde Mehdi tarafından gönderilen Şeyh Muhammed Heyr, Berber etrafında ayaklandırmaları başlatmıştı. Bu yüzden telgraf hattı ve kuzey yolu kesilmiş ve Berber şehri Mehdi taraftarlarına teslim olmuştu⁵⁷¹. Bu kadar hızlı gelişen olaylar üzerine Hartum'daki Gordon zor durumda kalmıştı.

Şeyh Ubeyd, Mart 1884'te Kuzey Hartum'daki Halfaya'ya saldırarak kuşatmasını başlamıştı. Ayrıca Hartum'un güneyinde bulunan Gazira bölgesinde Mehdi taraftarı Şeyh Muhammed el- Tayyib el- Basir tarafından Hartum'a gelen yolu kesmiş ve gıda sevkiyatı engellemişti. Mehdi, Muhammed Osman Abu Garga kumandasında dört ateşli silah bölüğünü Hartum'a göndermişti. Abu Garga'nin hedefi Beyaz ile Mavi Nil arasında askerî hareket başlatmaktı. Fakat bu askerler Gordon karşısında savaş kazanamamış ve Hartum'un güneyinde kalmışlardı⁵⁷².

Bu askerî saldırılara karşı, Gordon, Hartum şehrini savunmak için Beyaz ile Mavi Nil arasında bir kanal yaparak Hartum'a girmek isteyenlerin işlerini zorlaştırmıştı. Bu hendek arkasında birde sur inşa ettirmişti. Bunun yanında tabyalar inşa ettirerek üzerine toplar koydurmuştu. Bu dönemde Hartum'da bulunan asker sayısı yaklaşık 6100 kişi idi. Bunlar üç gurup halindeydi. Birincisi siyah askerlerin başında Ferc Zeyni Bey, ikincisi Mısır askerlerinin başında İbrahim Fevzi Paşa, üçüncü başıbozular olup başında Hasan el- Gimiabi ve Hasan İbrahim el- Şelali bulunmaktaydı. Fakat başıbozukların başında bulunan kumandanlar Gordon tarafından idam edilmiş ve Haşm el-Mus Bey atanmıştı. Bunlardan hariç başında Abdul-Hadi Hasan bulunduğu 700 gönüllü vardı⁵⁷³.

Hartum şehri bu kuşatma ile zor duruma düşmüştü. Gıda maddesi sıkıntısı başlamıştı. Hazineye paralar kalmamış ve asker maaşları verilememişti. Bu

---

⁵⁷⁰ Dirar, **Dikna, a.g.e.**, a.g.e., s.62.

⁵⁷¹ Kaddal, **a.g.e.**, s. 151.

⁵⁷² **A.e.**, a.y.

⁵⁷³ **A.e.**, a.y.

durumdaki halk Hartum'dan kaçmaya başlamış ve Mehdi propagandası şehrin içine kadar yayılmıştı⁵⁷⁴.

Nihayet Nisan 1884 Mehdi yanındaki yaklaşık 250, 000 kişi Obeyd'ten Hartuma'a doğru yola çıkmıştı. Bu sırada 60 bin kişi elinde tüfek ve toplar ile Emir Abdurrahman el- Nugumi kumandasında önden Hartum'a yollanmıştı. Nugumi'ye yolda Abdullah ved el- Nur ve yanındaki 20,000 kişi katılmış ve Eylül 1884'te Hartum etrafına ulaşmışlardı⁵⁷⁵.

Nugumi, Hartum kuşatmasını daha sıkı bir şekilde başlamıştı. Gordon, bu kuşatmayı kırmak için yaptığı karşı harekatta muvaffak olmamıştı. Mehdi Hartum etrafına ulaşınca Gordon'a teslim olması için uyarı yolamıştı. Ocak 1885 tarihinde Omdurman teslim edilmişti. 26 Ocak 1885 Cuma günü sabah saatlerinde Mehdi önderliğindeki Sudanlılar üç yönden Hartum'a saldırmışlar ve öyle saatlerinde şehri teslim almışlardı. Bu saldırılar sırasında Gordon hayatını kaybetmişti⁵⁷⁶.

iv. İngiltere'nin tepkisi ve Wolseley Hartum'a gönderilmesi

Bu sıralarda Baker yenilgesinden sonra ve Hartum'un kuşatma altında olacağını farkında olan İngiltere'dekilerin Gordon'u kurtarma baskısı altında bir girişimde bulunmaları gerekti. Bunun üzerine İngiltere Sudan'a asker göndermeye karar vermişti. Bu askerlerin başında General Garnet Wolseley atanmıştı⁵⁷⁷. Wolseley daha önce Tel el- Kebir'de Urabi askerlerine karşı savaş kazanmıştı⁵⁷⁸. Asker gönderilmesinin en büyük amacı Gordon'un kurtarılması yanında askeri bir kazanç sağlamak ve Mehdi karşısında diğer yerel güçlere yardım etmekti. Wolseley'in yanında tecrübeli İngiliz subayları bulunmaktaydı Ayrıca askerler Hindistan, Tarık dağı, Malta, Mısır ve İngilizler'den oluşturulmuştu. Onlara Çöl taburu adı verilmişti. Bunlar yanında iyi mühimmat, cephane, taşıma araçları yanında İngiltere'den telgraf tesisatı ve elemanları getirmişti. İstihbarat güçlerini de Kitchener bulunmuştu. Kitchener yanına yerel halktan iyi bir gurup kazanmıştı. Vadi Halfa'da

---

⁵⁷⁴ A.e., a.y.

⁵⁷⁵ Kaddal, a.g.e., s. 151.

⁵⁷⁶ A.e., s. 155-156.

⁵⁷⁷ BNA, WO, 32/6099.

⁵⁷⁸ Kızıltoprak, a.g.t., s.128.

toplanan askerler iki gurup haline getirilmişti. Birincisi Nil nehri üzerinden Abu Hamed, Berber ve Metama'dan geçerek Hartum'a ulaşacaktı. İkincisi ise çöl üzerinden hızlı bir şekilde hareket ederek Metama'ya ve oradan Nil yoluyla Hartum'a ulaşacaktı. Aralık 1884 tarihinde hareket eden bu askerler, haberi alan Mehdi Hartum'a saldırıları hızlandırmış ve İngilizler geciktirmek için asker yollamıştı. Fakat Wolseley ancak 28 Ocak 1885 tarihinde Hartum etrafına ulaşmış ve artık şehrin Mehdi'nin eline geçtiğini anlayarak Mısır'a doğru dönmüştü⁵⁷⁹.

2- İNGİLİZLERİN SEVAKIN ÜZERİNDEN SUDAN'DAKİ ÇATIŞMAYA DAHİL OLMA ÇALIŞMASI

i. Sevakin'de Olayların Büyümesi

İç Sudan'da Şaykan savaşı sonuçları gibi Doğu Sudan'da Dikna ve taraftarlarının yaptıkları ayaklanmalar üzere Ağustos 1883'ten Aralık 1883'e kadar Doğu Sudan'da Mısır idaresinin nüfuzu azaltılmıştı. Ayrıca Sevakin şehri dışında kalan yerler yavaş yavaş Osman Dikna'nın eline geçmişti. Bice kabilelerinin mensupları Dikna tarafına tamayül etmişlerdi. Bu Hicaz Valisi şu şekilde ifade etmişti:

“Mutemehdi'nin serkardelerinden ma'hud Osman Dikna'ya tabi' Hadandava kabilesi Sevakin'e hücum için şimalında tecamu' ettikleri esnada ma'lum el-esami üç kabilenin koyun ve develerini nehb etmiş olduklarından şimdi o üç kabile Hadandava eşkiyasını Aderema'ya kıyam etmiş Tokar ve Sinkat halkı mahsur olup beş yüz nefer cema'atla Sevakin'e mu'avenet gelen Şeyh Mahmut Ali Umran, el-ân Sevakin'de ikamet ediyormuş...”⁵⁸⁰

İngilizler Bu olayları Mısır'da dikkatli bir şekilde takip ediyorlardı. İngiltere'de yapılan müzakereler sonucu çıkan iç Sudan'ın tahliyesi sonucu, Kızıldeniz sahilinde bulunan limanlardan Sevakin, Mısır adına İngiliz askerler tarafından işgal edilecekti.

⁵⁷⁹ Kaddal, a.g.e., s. 1557-158.

⁵⁸⁰ Hicaz valisi Osman Paşa'dan Merkez'e 25 Teşrin-i sâni 1299/ 7 Aralık 1883 tarihli telgraf; BOA, İrade Mısır, no:1116, lef.1.

Sevakin’de yüksek rütbeli subaylar kumatasında Mısır askerleri Dikna karşısında yararlı olmayacaktı. Çünkü onlar eşleri ve çocuklarından uzaklaştırıldı. Daha da önemlisi onlar eskiden Urabi askerlerinden oldukları için zincirler içinde Sevakin’e suçlular gibi getirilmişti⁵⁸¹. Bunun için savaşa katılmak için hazır değillerdi. Bunun için Tokar ve Sinkat’ı müdafaa edebilmek için siyah askerler getirilmesi gerekmekteydi. Ayrıca Sudan’da da hakimiyeti tesis etmek için İngilizlerin Cidde konsolosunun savaşta ölmesiyle Sevakin’de çıkarlarını muhafaza edebilmek için Aden’den askeri bir İngiliz gemisini (Ranger) Sevakin’e doğru yollamışlardı⁵⁸². Bunu Hicaz Valisi şöyle ifade etmişti: “Teşrin-i saninin dördüncü günü İngiltere’nin bir büyük harp gemisi Aden’den Sevakin’e gelmiş ve bir miktar asker ile bazı topları hamilen bir geminin daha gelecek üzere idüğü rivayet olunmakta bulunmuştur...”⁵⁸³

ii. İngilizlerin Baker’i Konsolos Olarak Sevakin’de Atanması

İngilizler Sevakin’e yeni bir konsolos atamak istemişlerdi. İstanbul’daki İngiliz elçiliği 5 Mart 1301/17 1885 Mart tarihinde Ogostos Baker’i Sevakin’e konsolos olarak atanmasını Osmanlı Dışişleri Bakanlığı’ndan kabul etmesini istemişti. Bu müracaat şu şekilde idi: "*Memalik-i Mısriye’de Sevakin nam mahale konsolos nasb ve tayin kılınmış olan Ogostos Baker nam zatın sıfat-ı memuriyet-i resmiyesini muntazamın ahidnâme-i hümayûn şurût-ı muktazasıca bir kıta berat-ı âli ile bir kıta mazabta-ı emr-i şerifin bi’l-isdar i’ta buyurulması canib-i nezaretten iltimas olunur*"⁵⁸⁴. Bu istek tabiyet müdürlüğünde⁵⁸⁵ incelendikten sonra Hariciye Padişah’a bildirmişti. Bunun üzerine Sadrazam 26 Recep 1302/11 Mayıs 1885 tarihinde bu konuyu Padişah’a bildirmiştir: "*Hatt-ı Mısriye’de vaki olan Sevakin’e İngiltere Devleti tarafından Mösyö Ogostos Baker’in konsolos ta’yin olduğundan bahisle lazım gelen berat-ı alî ile mazabta-ı emr-i şerifin itasi iltimasına havi canib-i sefaretten verilen takrir ve Divan-ı Hümayûn kaleminden tanzim olunan muktaza varakasının irsal olduğundan ve mumâ-ileyhin kabul-ı memâriyetinde mahzur*

⁵⁸¹ Shibeika, **British Policy**, s.186.

⁵⁸² **A.e.**

⁵⁸³ Hicaz vilayetinden Merkeze gelen telgraf; BOA, **İrade Mısır**,i no:1115, lef.1.

⁵⁸⁴ İstanbul’daki İngiltere elçisinden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 5 Mart 1301/ 17 Mart 1885 tarihli yazısı; BOA, **İrade Mısır**, no:1217, lef.2.

olmadığı Hidiviyet-i celileden işar ve İngiltere devleti tabasından olduğu tabi'iyet kaleminden ihkak ve izbar kılındığından bahsile mezkur muktaza varakasinda gösterildiği vechile mümâ-ileyhin memûriyetini mübeyyin berat-i ali ve mazabta-ı emr-i şerif tasdiri lüzumuna dair Hariciye Nezaret-i celilesinin tezkiresi arz ve takdim kılınmış olmağla ol babda her ne vechile emr ü ferman-ı hümayûn hazret-i padişahî şerefe-mütalik buyurulur ise mentuk-ı münifi infaz edileceği beyanıyle tezkire senaverî terkin olundu efendim". Bunun üzerine Padişah'ın iradesi şu şekilde zuhur etmişti: "Reside-i dest-i ta'zim olan iş bu tezkire seniyye-i sadaret-penahîlariyle melfûf evrak menzur-i âli buyurulmuş ve bervech-i istizan icab eden berât-ı âli-i emr-i şerifin isdari hususuna irade-i seniyye cenab-ı hilafet penahî şeref-mütaalik buyurularak evrak maruze iade kılınmış olmağla"⁵⁸⁶.

İngiltere bu konsolosun atanmasına kadar Sevakin'de bulunan İngiliz tüccarından Wylde Bey, Baring'e haberler aktarmaktaydı. Bunlar, Sinkat ve Tokar'dan gelen haberler ve Sevakin'in dışında Dikna'nın taraftarlarının hareketleri hakkında idi⁵⁸⁷. Buna göre Mısır'daki İngiliz idareciler Sudan'daki Avrupalı asılı olmayan Mısır idarecileri pek güvenmemekteydi.

Zor durumda kalan Kızıldeniz bölgesinin valisi olan Süleyman Niyazi Paşa Sevakin, Sinkat ve Tokar şehirlerini muhafaza edebilmek için Musavva'da bulunan siyah askerler getirmesini istemişti.

Bu şekilde Musava'dan Sevakin'e getirilmesi beklenen siyah askerler gelinceye kadar, Sevakin etrafında bulunan Dikna taraftarlarının Sevakin'e aralıksız saldırmaktaydı. Bu saldırılar şehrin düşmesi kadar güçlü olmadı. Fakat Sevakin dışında olan yerlerde hükümetin nüfuzunu azaltmıştı ve yerli halk Dikna tarafına katılmışlardı.

2 Aralık 1883 Musavva'dan Sevakin'e siyah birlikleri ulaşmıştı. Bunlar 26 asker, 2 subay, 500 siyah asker arasında 13 subay, 200 başıbozuk asker ve Mısır

---

⁵⁸⁵ A.v., lef.2.

⁵⁸⁶ A.e., lef.4.

⁵⁸⁷ Shibeika, **British Policy**, s.194.

askerleri arasında 2 subay ve bir dağ topu bulunmaktaydı⁵⁸⁸. Fakat onlar Sevakin'e geldikten sonra Dikna'ya karşı düzenlenen Sevakin'den 4 mil mesafesinde taarruzdan Sinkat yoluna yakın Tamanib adlı bir mevkiye 3000 Hadandava'dan mütetekkil bir grup tarafından saldırıldı. Birdenbire düzenlenen bu saldırı neticesinde askerler dağıldı. Askerlerden hayatta kalanlar Sevakin'e kaçtılar⁵⁸⁹. Sevakin'e geldiklerinde olayın nasıl olduğunu anlatmışlardı. Fakat bu askerleri Kasım Bey kumandasında Sevakin'de araçsız ve yardımsız kalan ve askerlerini gönderen Mahmut Tahir suçlu duruma düşmüştü. Wylde⁵⁹⁰'den Baring'e gönderilen mektupta "Doğu Sudan valisi Süleyman Paşa Niyazi ve General Mahmut Tahir'in davranışlarında suçluluk bulunmaktaydı. Yerel halkların nüfuzunu tesirini ciddiye almamıştı. Hep taşımacılık yapan deve şeyhleri ile kavga ettiler. Hizmetleri kabul etmediler. Yetkili adamlar ile müşavere etmedi ve bunun neticesinde hiç kimsenin güvenini kazanamadılar. Şimdi isyancıların korkusuyla devlete yardım edebilen halkların mecburen isyancılara katılmıştı. Çünkü hükümet onları korumadı⁵⁹¹. Bunun için Baring Şerif Paşa ile konuştu. Tahir Paşa'nın İngiliz konsolosunun ölümünde suçlanmıştı. Mısır hükümeti ise Tahir Paşa Mısır'a davet ederek askeri bir mahkeme anında sorgulamıştı⁵⁹².

Osman Dikna'nın ikinci bir zafer kazanması taraftarlarına çok moral vermişti. Ayrıca ona daha katılanlar olmuştu. Daha ziyade Sinkat'a yardım göndermenin Sevakin'den mümkün olmayacağını anlaşılmıştı. Çünkü Sevakin'deki de tehlikeler yaşanmaya başladı. Havalarda soğuyunca Tevfik Bey'in siyah asker bulması zorlamıştı.

D. GENERAL BAKER'IN SEVAKIN'E GÖNDERİLMESİ

Sevakin Berber yolu açma teşebbüsleri Kahire'de Osman Dikna'nın zaferleri üzerine Mısır kumandaları gelmeleri değerlendirmişlerdi. Fakat Sevakin'deki idareciler bu mağlubiyetleri değerlendirilmiş ve taşıma problemlerinin bu mağlubiyete yol açtığını düşünmüşlerdi. Aslında Osman Dikna hareketini bastırma işi hükümetin ilk hedefi olması gerekmektedir. Çünkü Osman Dikna'nın ele

⁵⁸⁸ Shibeika, **British Policy**, s.186-187.

⁵⁸⁹ Shibeika, **British Policy**, s..187; Holt, **Mahdist State**, s.77; Dirar, **Dikna**, s.62.

⁵⁹⁰ Wylde, Sevakin'de yaşayan bir İngiliz tüccarından birisidir.

⁵⁹¹ Shibeika, **Bristih Policy**, s.187.

geçirdiği bölge liman ve başkent arasında en önemli ulaşım yolu idi. Daha önce işaret edildiği gibi Sudan'ın en önemli limanı Sevakin'di. Mısır'dan Hartum'a ulaşmak için en hızlı yoldu. Dikna'nın yaptıkları savaşlar ile bu önemli liman zor durumlarda işlemez hale getirmişti. Barber ile Sevakin ulaşım yolunu devletin kullanması için zorlaşmıştı. İç Sudan'da Heks mağlubiyetini müteakiben Kahire'dekiler Osman Dikna'yı bastırmak ve bu yolu açmak için ön plana çıkmıştı. Aslında Evelyn Wood'un askerleri ile bu yolu açması gerekmekteydi. Bunun için "İngiltere Akdeniz filosunun maiyetinde bulunan ufak harb vapurlarının Bahr-i Ahmer Sevakin'e karar verilmiş ve Mısır'da General Wood maiyetinde bulunan İngiliz askerlerin takviyesine teşebbüs"⁵⁹³ edilmişti.

İngiltere attığı bu adım ile Kızıldeniz yolu ortasında bulunan Sevakin'de savaş gemilerinin yerleşmesi için bir yol açmaya teşebbüs etmişti. Aslında İngilizler daha önce 1877 yılında Hidiv İsmail Paşa ile yapılan anlaşmada Kızıldeniz'de bulunan bazı Osmanlı limanları İngilizler'e terk edilmişti.

Fakat İngiliz hükümeti Sudan'a asker göndermek istememekteydi⁵⁹⁴. İngiliz savaş bürsünün başındakiler, güçlü bir şekilde İngiliz askerlerinin görevlendirildiği sırada, onların yaptıkları operasyonların hiçbir bölümünde Mısır askerlerinin olmaması gerektiğini kararlaştırdılar⁵⁹⁵. Bunun için Mısır'daki idareciler Sevakin ile Berber yolunu açmak için General Valentine Baker'i Sudan'a gönderilen askerlerin kumandasına görevlendirdiler.

Görevlendirilen General Valentine Baker'in daha önce kardeşi Samvel Baker Sudan'da bulunmuştu. 15 Şubat 1863 tarihinde Nil göllerini keşfeden Spake ve Grant güney Sudan'da Gondokoro kasabasına ulaştığında Samvel Baker ve hanımı ile görüşmüştü⁵⁹⁶. Daha sonra Mısır valisi hizmetinde bulundu. Güney Sudan'da vali olarak görevlendirildi⁵⁹⁷.

---

⁵⁹² Shibeika, **British Policy**, s. 187.

⁵⁹³ 23 Muharrem 1301/ 6 Kasım 1883 tarihli irade; BOA, **İrade Mısır**, no: 1112, lef. 1/1.

⁵⁹⁴ Theobald, **The Mahdiye**, s.70; Holt, **Mahdist State**, s. 77.

⁵⁹⁵ Cromer, The Earl of Cromer, **Modern Egypt, I**. Macmillian, London, 1908, s. 399.

⁵⁹⁶ Santi ve Hill, **The Europeans**, s.181.

⁵⁹⁷ **A.e.**, s.221.

General Valentine Baker ise daha önce İngiliz ordusunda çalıştı. Fakat bilinmeyen bir sebep ile görevden atıldı. Ayrıca askerlik yapmaktan vazgeçmemişti. Cromer işaret ettiği gibi dünyada kalan hedefi İngiltere ordusunda kaybettiği görevini geri almaktı. Buna ulaşabilmek için askeri alanlarda mükemmel hizmetler yapmayı düşünmüştü⁵⁹⁸. Bunun üzerine Balkanlar'da, Plevne'de Osmanlıların hizmetine girmişti. Sultan hizmetinde Paşa unvanı almıştı. Ayrıca, Mısır'da Tel-el-Kebir Savaşı haberi duyulunca İstanbul'dan ayrılarak Kahire'ye gitti. Eski asker arkadaşı Wood aracılığıyla Hidiv hizmetine girdi⁵⁹⁹.

Baker'in kumandasındaki jandarmada çok az İngiliz subayı bulunmaktaydı. Ayrıca subaylardan Albay Sartorius hariç, bunların hiçbiri İngiliz ordusunda aktif serviste bulunmamaktaydı⁶⁰⁰. Fakat İngiltere'nin uyguladığı bu siyasette bazı tenakuzlar bulunmaktaydı. İngiltere, İngilizler'in ordusuna mensup olanları, Sudan'a göndermek istemedi. Fakat Hicks ve Albay Sartorius ikisi de aktif hizmette bulunmaktaydı. Aynı zamanda Mısırlı askerlerin başında Sudan'da görev yapmaktaydı. Bunun muhtemelen en büyük sebebi İngilizlerin Sudan'da yapılacak işlerden daha emin olmak için kumanda bir İngiliz subayı bulunmasını istemeleriydi.

General Baker kumandasında jandarma güçlerinin yanında Sudan'dan siyah askerler kumandası için Zübeyr Paşa düşünüldü. Ayrıca Zübeyr Paşa'nın görevlendirmesini, eskiden köle ticareti ile uğraştığı için İngiltere kabul etmedi⁶⁰¹. Zübeyr Paşa'nın gitmemesiyle siyah askerlerin morali bozulmuştu. Jandarmalar Mısır dışında savaşa katılmanın görevlerinin dışında olduğunu öne sürmüş, ayaklanmış ve kaçırmaya başlamışlardı.

Buna göre Mısır'da yetişen yeni askerleri Sudan'da kullanmayı reddeden İngiltere'nin Mısır'daki kalan güçler olan jandarma'nın da ayaklanması ile gereğe sadece Zübeyr Paşa askerleri kalmıştı. Onlar Zübeyr Paşa kumandasında olmadığı için durum daha kötü olmuştu.

---

⁵⁹⁸ Cromer, **Egypt, I.** s.400.

⁵⁹⁹ Blunt, **Gordon**, s.201.

⁶⁰⁰ Cromer, **Egypt, I.**, s.399.

⁶⁰¹ Holt, **Mahdist State**, s.77; Shibeika, **Brisith Polcy**, s.190-192.

Baker askerlerinin yanında General Statorius Sevakin'e geldiğinde şehirde yiyecek ve su az olduğundan çok zor durumda kalmıştı. Bunun yanında Sinkat için de yiyecekler göndermesi gerekmektedir. Osman Dikna'nın askerleri Sevakin'e sadece 9 mil mesafede bulunmaktaydı. Ayrıca Generale göre Dikna'nın askerleri 6000'den fazla değildi⁶⁰². Sinkat'ı kurmak için Mısır yönetimine itaat eden kabilelerden yardım edilmesi gerekmektedir. Eğer bu plan başarısız olursa yanındaki askerleri gönderecekti. Bunu yapmak için siyah askerleri Musavva'dan getirmek üzere Baker'in izin istemişti⁶⁰³. Bunun yanında Avrupalı gönüllüleri Sevakin'e çağırmak için de izin istemişti. Çünkü durum çok ciddi ve her kesin yardımı gerekmektedir⁶⁰⁴. Buna göre Sevakin'in kuşatılması ile şehrin dışarıyla bağlantısı kesilirdi. İngiliz subayları Dikna'nın dışında düşman görmemekteydi. Afrika'da çıkan bu tehlike Avrupalıların çıkarları için büyük tehlike sayılmaktaydı.

Daha önce Sevakin'de bulunan Albay Harrington Sevakin'de ikinci bir müdafaa hattı inşa etti. Bu ikinci hat dışarıdan gelebilecek saldırılar karşısında müdafaa sağlayacaktı⁶⁰⁵. Bu çalışmalar yanında Mısır'dan gelen askerler bir rahatlama sağlamıştı. Fakat Mısır'dan gelen bu askerlerin davranışları halkı şaşırtmıştı.

Hicks Paşa ile anlaşamayan Niyazi Paşa bu dönemlerde Doğu Sudan ve Kızıldeniz valisiydi. General Startorius, Sevakin'e geldiğinde Niyazi Paşa ile kavga etti. Bunun için Niyazi Paşa hakkında bir rapor yazmıştı. Ayrıca Sevakin'de bulunan İngiliz tüccar Wylde, İngiliz savaş gemisi Ranger'in komutanı General Startorius'a Sevakin'de gördüklerini anlatmaktaydı. Bu raporlarda Mahmut Paşa'nın korkak olduğunu da yazmıştı. Bunun üzerine Niyazi ve Mahmut, Kahire'ye çağırılarak Sevakin ve Kızıldeniz idaresi Baker'e bırakılmıştı⁶⁰⁶. Hicaz'dekiler şöyle anlatmışlardı: "... on bin asker alacak bu yerin şimdiden tedariki işa'arı üzerinde amiral Baker Paşa bi'l-itikad çalışmaktadırlar"⁶⁰⁷. Buna göre Baker Sevakin'de

---

⁶⁰² Shibeika, **British Policy**, s.192.

⁶⁰³ A.e., a.y.

⁶⁰⁴ A.e., a.y.

⁶⁰⁵ A.e., a.y.

⁶⁰⁶ A.e., s.193.

⁶⁰⁷ Hicaz Baş müdüriyetinden gelen 28 Kanun-ı Sani 1299 tarihli telgraf, BOA, **İrade Mısır**, no: 1141, lef.2.

kaldığı sırada burda bulunan İngilizler ile Dikna aleyhine çalışmıştı. Ayrıca burada tamamen İngiliz nüfuzu arttırılmıştı.

General Startorius Sevakin'de beş gün kaldıktan sonra Sinkat'a yardım göndermek için planlar hazırlamıştı. Sevakin'de hazırlanan asker sayısı 2000'i aştı. Bunlar Sinkat'a kervan şeklinde yardım olarak gönderecekti. Yol dikkatli bir şekilde araştırılmıştı. Yol üzerindeki kritik yerlerin tutulması gerekmekteydi. Bu yerler asker güvenliğini kolaylıkla sağlamak için yapıldı. Hatta sadık kalan Şeyh Mahmut Ali⁶⁰⁸ adamları ile ön ve yan taraflarda asker ile teması olmayan bir şekilde gidecekti. Sinkat'a ulaştığında mühimmatı bırakıp kadınlar ve çocukları Sevakin'e getirecekti. Sevakin'e ulaşmayan Baker ancak Sevakin'e ulaştığında cevap verebilirdi⁶⁰⁹.

Moncrieff'in ölümünden sonra Sevakin'de bulunan Wylde, Baring'e haberler göndermekteydi. 16.12.1883 tarihinde Gönderdiği mektuplardan birinde Sinkat'tan gelen bir casus, Sinkat'taki askerlerin altı hafta kadar hiç bir yardım gelmeden idare edebileceğini söylüyordu. Orada bulunduğu sırada Araplar şehre saldırmıştı. Fakat muvaffak olamadılar. Berber yolunda taşımacılık yapan Şeyh Mahmut Ali kabilesi hâlâ orada dolaşıyordu. Wylde'ye göre, onlar güçlü tarafa temayül edebilirlerdi⁶¹⁰. Ona göre Doğu Sudan'da Türk idaresinin nüfuzu kötü idare ile zayıflamaya başlamıştı. Buna göre bir Hıristiyan vali tayin etmesi tavsiyede bulunmuştu⁶¹¹.

Baker, 23 Aralık 1883 tarihinde Sevakin'e geldiğinde limanda General Startorius ve yanında bazı İngiliz subaylar bulunmaktaydı. Onların arasında buraya gelen bir İngiliz savaş gemisi Euryakus'un Amiral Hewett de bulunmaktaydı. Amiral Hewett 16 Aralık 1883 tarihinde Sevakin'e geldi⁶¹². Bu İngiliz subayları Baker gelmeden Sevakin'i müdafaa edebilmek için iyi bir istihkam hazırlamışlardı. Kara taraflarında bulunan müdafaa yerleri Startorius tarafından takviye edilmişti. Fakat hâlâ bitmemişti. Sinkat şehriden gelen haberlere göre, orada bulunan Tefvik Bey, 23 Ocak 1884'e kadar şehri müdafaa edebilirdi. Fakat Tokar'dan gelen haberlerden durumun çok iyi olmadığı anlaşılmaktaydı. Çünkü müdafaa eden

⁶⁰⁸ BOA, **İrade Mısır**, no:1115, lef.1.

⁶⁰⁹ Shibeika, **Brisith Policy**, s.193.

⁶¹⁰ **A.e.**, s.194.

⁶¹¹ **A.e.**, a.y.

askerlerin yiyecek bakımında problemi yok ise de cephane bakımından sıkıntı yaşamaktaydılar. Ayrıca moralleri iyi değildi⁶¹³.

Aslında Baker Sevakin'e gönderildiği zaman birinci hedefi Doğu Sudan'da Mehdi hareketinin emiri olan Osman Dikna ve taraftarlarını bastırmak idi. Şerif Paşa hükümeti ve Hidiv'den aldığı talimatla Sudan'daki Mehdi isyanını bastırmak için Hartum ile Mısır transit yolu olan Sevakin-Barber yolunun açması gerekmekteydi⁶¹⁴. Daha önce bu yolun üzerinde bulunan Dikna kuvvetleri ile yapılan savaşlar başarısız olmuştu. Liman ile iç Sudan yolu açılmazsa Mehdi karşısında alınan tedbirler yeterli olmayacaktı. Zira Sudan içinde bulunan birlikler ve Hicks maiyetinde bulunan askerlerde zayıf olmuştu. Yeni askerler ve yardım göndermek için bu yolun açılması gerekmekteydi.

Fakat Baker Sevakin'e geldiğinde, Barber-Sevakin yolunun durumu ve haberleri hakkında yeterli bilgi olmadığı için, bu yol üzerinde bulunan Bişari kabilesinin Dikna'nın tarafında olduğunu düşünmüştü⁶¹⁵. Ona göre, bu bölgede en iyi durumda bulunan yer Kassala idi. Bunun için Sevakin-Barber yolunu ikinci planda düşünerek Hartum-Musavva arasında bir yol açmayı düşünmekteydi. Ayrıca bu öne çıkan alanda bir zorluk vardı. Bu zorluk Kassala ile Musavva arasında bulunan Habeşistan güçleriydi. Bunun için Baker Musavva'ya gitmeyi planladı.

Musavva yakınlarında bulunan Habeşistanlı Ahıla ile yol güvencesi için bir anlaşma yapacaktı. Ayrıca bununla paralel bir teklifte de bulunacaktı. Bu teklif, yetkili bir Hıristiyan Mısırlı (Kıpti) ile bir İngiliz ajanı Habeşistan ile uzun vadeli bir anlaşma yapacaklardı⁶¹⁶.

Baker'e göre Sevakin kuşatmasında bulunan Dikna taraftarlarının sayısı 20.000 civarında bulunmaktaydı. Ayrıca hükümete itaat edebilen Arapların sayısı çok az olmakla beraber zamanla bir değer kazandırabilirlerdi. Baker duruma vakıf olduktan sonra Kahire'deki idareciler Sevakin'de olan durum çok yanlış bir şekilde

---

⁶¹² Bloss, "Sevakin", **a.g.m.**, s.258.

⁶¹³ **A.m.**, s.258.

⁶¹⁴ BOA, **HR, SYS**, 985, 57, s.7/2, no:1.

⁶¹⁵ Shibeika, **Brisith Policy**, s.195.

⁶¹⁶ **A.e.**, a.y.

anlamışlardı. Kuşkusuz radikal dinî bir hareket karşısındaydılar. Bu hareket çok maharetli kimseler tarafından organize edilmekteydi. Çok hızlı bir şekilde ülkenin üzerine yayılmaktaydı⁶¹⁷.

Baker düşündüğü planlarda Musavva'dan 800 siyah asker getirirse de ve Zübeyr Paşa askerlerinden 1200 asker gönderse de, Sevakın kuşatmasında bulunan düşmana yenilirlerdi. Fakat en zor olan Sevakın ile Sinkat arasındaki yolu açması bu askerler ile başarılı olma fırsatı azdı. Ona göre eğer Sudan'daki askerlere takviye olarak İngiltere'den veya Osmanlı Devleti'nden asker gönderilmeleri idi. Yoksa Mısır, Sudan'dan çekilmeye mecbur kalacaktı⁶¹⁸. Ayrıca Sudan'dan çekilnirirse ve Mehdi taraftarlarına daha fazla topraklar kazandırılırsa Mısır daha büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacaktı⁶¹⁹. Buna göre Baker bir taş ile iki kuş vurmak istemişti. Sudan'daki durum çok kötü olmakla beraber Sudan'dan çekinilmesi durumunda, Mısır tek başına Mehdi isyanını durduramayacaktı. Bunun için İngilizlerin Mısır'da bulunması gerekmektedir. Daha önce Hidivi'nin maslahatlarını müdafaa edebilmek ve Urabi karşısında olduğu gibi Mısır işgaline bir meşruiyet bulan İngiliz, varlığı Mehdi karşısında da bu işgalin meşruiyetini daha da tekid etmekteydi. Ayrıca Baker'in işaret ettiği gibi radikal, dinî ve iyi organize edilen bir isyan karşısında, olayı Osmanlı Devleti'nin de karışmasını istemişti. İngilizler bu dinî hareketin İngiltere'ye karşı olmaması için Hidiv ve Osmanlı padişahına karşı bir isyan olmasını istemişlerdi. Aslında bu tarihlere kadar Osmanlı Devleti, Mehdi isyanına karşı ciddi bir siyaset izlemediği gibi sadece Sudan, Mısır ve Hicaz üzerinden gelen haberleri değerlendirmekteydi⁶²⁰.

Ayrıca bu erken tarihlerde Osmanlı Devleti, Mısır işgali karşısında yaptıkları diplomatik teşebbüslere daha fazla önem vermekteydi. Sudan meselesi de bu teşebbüsler içinde yer almaktaydı. Fakat asker göndermek yerine İngilizlerin Mısır ve Sudan'daki yaptıklarını anlamak gerekmektedir. İktidarda bulunan Sultan

---

⁶¹⁷ Baker'den Baring'e 8 Ocak 1884 tarihli telgraf, Shibeika, **Bristih Policy**, s.195.

⁶¹⁸ Shibeika, **Bristih Policy**, s.195.

⁶¹⁹ **A.e.**, a.y.

⁶²⁰ Mısır ve Hicaz'dan gelen 22-28 Kasım tarihleri arası haberler, BOA, **Y. PRK, MK**, no:940; BOA, **İrade Mısır**, no:1112, lef.1/1; no:1113; BOA, **İrade Mısır**, no:1115.

Abdülhamit, İngilizlerin Baker'in etkisiyle istedikleri Osmanlı müdahalesi talebinin arkasında bulunan siyaseti daha anlıyordu.

Baker Sevakin'e ilk geldiğinde kabile reisleri ile anlaşmalar yapmaya çalıştı. Fakat işaret edildiği gibi hükümete temayül eden kabilelerin sayısı az idi. Ayrıca devlete itaat eden Marganiye mensuplarının da kullanılması ihmal edilmedi. 31 Aralık 1883'te Sevakin'i ziyaret eden Mirgahani ailesinin reisini iyi bir şekilde limanda karşılamıştı⁶²¹. Daha önce bahsedildiği gibi Doğu Sudan'da ve özellikle şehirlerde Mirghaniye sufi tarikatının çok taraftarları bulunmaktaydı. Baker bu reisin nüfuzunu Osman Dikna karşısında kullanmaya başladı. Fakat Sevakin dışında bulunan kabilelerden Mirganiye tarikatında nüfuzu az idi. Onlar daha çok Meczubiye tarikatına bağlı idi. Bu tarikata mensup olan Dikna ve tarikatın şeyhi Tahir Meczup etkileri daha fazla olmuştu. Bunun için Baker Musavva etrafında bulunan Beni Amir ve Habab kabileleri düşünmüştü. Çünkü onlar Mehdi hareketine karşı nefret etmekteydi⁶²². Onlar yanında Kassala etrafında bulunan kabilelerin yardımları da düşünmüştü. Ona göre onların yardımları ile Hartum-Kassala üzerine Musavva'ya kadar bir yol açabilirdi.

Bu hedefe ulaşmaya çalışan Baker Musavva civarında bulunan Habab ve Beni Amir kabileleri ile yapılan görüşmelerde bazı başarılar elde etti⁶²³. 5 Ocak 1884 tarihinde Baker Musavva'dan döndü⁶²⁴. Dönüşte Doğu Sudan'da siyah askerler ve itaat eden kabileler ile birlikte Dikna üzerine bir operasyon düzenlemek için planlar hazırlamıştı. Baker'in düşündüğü bu plan iyi bir şekilde yerine getirilseydi, Mısır vilayeti kendi imkanları ile Sudan'daki olaylarını bastırabilirdi⁶²⁵. Başka bir deyişle dışarıdan (İngiltere-Osmanlı Devleti) yardım almadan Dikna ve taraftarları bastırılabilirdi.

---

⁶²¹ Bloss, "Sevakin", **a.g.m.**, s.258.

⁶²² Fevzi, **a.g.e.**, I, s.190.

⁶²³ **A.e.**, a.y.

⁶²⁴ Shibeika, **British Policy**, s.195.

⁶²⁵ **A.e.**, a.y.

1-BAKER ASKERLERİ

Osman Dikna'ya karşı düzenlenecek operasyonun askerlerinden bahsetmek yerindedir. Bu askerler için gerekli olan mühimmat ve silah zor bir şekilde tedarik edilmişti. Jandarmaya mensup bu asker grupları Kahire'den ayrılmadan önce yeni görevlerini protesto ettiler. Kahire'den Süveyş'e gitmek istemeyenler zincirle bağlanmışlardı⁶²⁶. Jandarma güçleri iyi Türk askerlerinden oluşturulmuş fakat 200 asker hariç diğerleri iyi silahlandırılmamıştı⁶²⁷. Cromer, askerlerden daha çok Baker'den endişelenmekteydi. Çünkü almak istediği kararlar, yerine getirmek için erken davranması askerî gücünü kaybettirmekteydi⁶²⁸.

Zira Baker'in elinde ikinci asker grubu ise Zübeyr Paşa'nın (başıbozuk) askerleri idi. Mrs. Sartorius'un işaret ettiği gibi, Zübeyr Paşa'nın Sevakin'e gelmemesi ile Sevakin askeri hareketi ümitsiz bir hâle gelmişti. Bu siyah askerler eskiden alıştıkları şekilde emir almak istemişlerdi. Yeni askeri disiplin altında tutmak istemediler. Hiçbir şekilde talim yapmak istemediler⁶²⁹. Başıbozuk askerlerin savaş meydanına çıkmasının İngilizlere yararlı olmayacağı anlaşılmıştı. Hatta bunlar Sevakin'deyken talim yapmayı reddettikleri ve Sartorius onlara ceza vermeye kalktığı zaman, Süleyman Paşa onu durdurmuştu. Süleyman'a göre onlar gönüllü askerler oldukları için, onlara ceza uygulaması iyi olmayacaktı⁶³⁰. Bu şekilde başıbozuk askerler ile İngiliz subayları arasında daha ilk başta askerî talimlerde problem çıkmıştı. Üçüncü grup ise Musavva'dan gelen askerlerdi ve onlar daha iyi bir askerî eğitim almışlardı⁶³¹. Buna göre, onlar Dikna karşısına sadece büyük bir grup olacaktı. Askerî birlik bulunmamaktaydı. Ayrıca bu siyah askerlere üç aylık maaşları peşin olarak Kahire'den verilmişti. Savaş başlamadan ellerindeki paralar bitmişti. Onlar eşleri ve çocukları ile gelmişlerdi. Onlar ve aileleri yaşamak için sadece sevmedikleri peksimet (kuru ekmek) ile yaşayabilirlerdi⁶³². Buna göre, savaştan sonra bekledikleri bir şey yoktu. Sonuç olarak bu askerler, sevdikleri

⁶²⁶ Ware J.R, Mann R.K.; **The Life and Times of Colonel Fred Burnaby**, London 1885, s.269.

⁶²⁷ Cromer, **Egypt, I**, s.400.

⁶²⁸ **A.e.**, a.y.

⁶²⁹ **A.e.**, s.403-404.

⁶³⁰ Shibeika, **Brisith Policy**, s.196.

⁶³¹ **A.e.**, a.y.

⁶³² **A.e.**, s.197.

liderden uzaklaştırılmış, başlarında bulunan astsubayların uzun zaman askerlikten uzak kalmaşlardı. Bununla beraber iyi eğitim alamadan savaşa katılmışlardı. Baker askerleri sık sık askerî mevkiden kaçıp Sevakin şehrinde kalmaktaydılar. Subaylar durumu Baker'e bildirdiklerinde, o kaçanlar hakkında mahkeme edilmeden on dakika içinde öldürüleceğine karar vermişti⁶³³. Bu şekilde ancak askerin düzen getirilmekteydi.

Baker bu çalışmaları yaparken hâlâ Sudan tahliye siyaseti ortaya çıkmamıştı. Fakat tahliye siyasetinin haberleri gelince Sevakin'in durumu daha fenalaştı. Sevakin etrafına ve içinde Mehdi taraftarı olmayan ve devlete bu tarihe kadar sadık kalan kabileler ve ayanlar, Sudan'ın tahliyesini duyunca güvenceleri için devlete karşı tavır almaya başladılar. Mesela Sinkat'a yardım etmek üzere olan sadık Arap kabileleri, tahliye siyaseti üzerine gitmeden vazgeçmişlerdi. Sevakin kadısı da görevi bırakarak Dikna safına katıldı⁶³⁴. Kadı yerli olduğunu işaret ederek, devlet Sudan'ı terk ettikten sonra Mehdi taraftarlarının intikamlarını kendisinden alacağını düşünüyordu. Onun için Dikna ile barış yaparak geleceğini kurtarabilirdi. Buna göre, Sudan'ın tahliyesi siyaseti Sudan'daki idareciler ve askerî birlikleri için ters bir durum meydana getirdi. Mehdi taraftarları ve sevmeyenleri bile bu siyaset yüzünden sığınmak için Mehdi'ye yaklaşmaya çalışmıştı. Mehdi ve taraftarlarının elinde olmayan toprakların bile yakında ele geçirileceğine inanılıyordu.

Ocak 1884'te Admiral Hewitt ve General Baker görüşerek bir plan yapmışlardı. Bu plana göre, Tokar'a hareket edilecek ve Osman Dikna'nın dikkati Sinkat üzerine çekilecekti⁶³⁵. Baker Sinkat ve Tokar şehirlerine yardım etmek için harekete geçti. Ayrıca Sinkat durumunu daha kötü gören Baker Tokar'dan başlamak istedi. Baker'e göre Sinkat'taki askerler açlıkta yaşamaktaydı. Fakat Tokar'dakiler cephanesiz kalmıştı. Bunun için onlara yardım ettikten ve buradan asker kazandıktan sonra Sinkat'a daha kolay bir şekilde yardım edecekti⁶³⁶.

---

⁶³³ Ernestine Sartorius, **Three Months in Sudan**, London 1885, s.205; Shibeika, **British Policy** s.198.

⁶³⁴ Sartorius, **a.g.e.**, s.202.

⁶³⁵ Bloss, "Suakin", **a.g.m.**, s.258.

⁶³⁶ Shibeika, **British Policy**, s.199.

2-İKİNCİ ANDETTEİB SAVAŞI (4 ŞUBAT 1884)

Baker Sevakin'den 18 Ocak'ta hareket etmiş ve 31 Ocak 1884'te Trinkitat'a ulaşmıştı⁶³⁷. Bu tarih, General Gordon Sudan'ın tahliye siyasetini uygulamak için Londra'dan Sevakin'e çıktığı güne tekabül etmekteydi. Ayrıca Sevakin'dekilere göre Baker Harar'dan siyah askerlerin gelmesi beklemek gerekmekteydi⁶³⁸. Baker, askerleri ve yanındaki hayvanlarla beraber küçük bir ada içinde kalmıştı. Dönüş yolu güvencesi için bu mevkiye 3 mil mesafede bir tabya inşa etmişti.

4 Şubat 1884'te Baker 3656 asker ile Tokar yoluna çıktı⁶³⁹. Bu askerler arasında 300 Mısırlı ve 150 Türk sipahi, 650 İskenderiye jandarmalarından, 500 Kahire jandarmalarından, 100 Musavva askerlerinden, 42 Sinhit askerlerinden, 429 Türk piyade, 678 Zübeyr askerlerinden, 128 Mısır süvarilerinden ve 40 gönüllü Avrupa asili askerler bulunmaktaydı⁶⁴⁰. Onların yanında 6 top bulunmaktaydı. Çok yağmurlu bir gün olduğu için asker düzeni tutmak için zaman zaman durmaktaydı⁶⁴¹. Yağmur yüzünden uzak yerleri görmesi zor idi. Andetteib (Al-Taib) kuyularında Osman Dikna'nın kumandanı Abdullah b. Hamid ile görüştüler. Baker subaylarından Albay Ahmed Kamel savaş sandığı kurmuştu. Fakat İskenderiye ve Kahire jandarma güçleri düzeni bozmuş ve her tarafa ateş etmeye başladı. Kısa bir zaman da her yer duman altında kalmıştı. Bu karışıklıkta emirlerin duyulması imkansız olmuştu. Diğer gruplara da bu düzensizlik intikal etmiş ve hedefsiz ateş etmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Dikna taraftarları onları kuşatmaya başladı. Ayrıca Kahire ve İskenderiye jandarmaları ve siyah askerlerin yerlerine karıştılar ve düzensiz bir hale dönmüşlerdi. Bu arada Mehdi taraftarları onlara saldırmaya başlamışlardı. Baker'in askerleri silahları atarak kaçmışlardı. Sadece 1200 asker Baker'in yanında kalmıştı. Onlar da Trinkitat'a geri dönmeye mecbur kalmıştı⁶⁴². Baker Sevakin'e döndükten sonra gönderdiği telgrafta “...Mısır birlikleri silahları atarak kaçtılar. Onların karşısında siyah birlikleri püskürttüler. Kendilerini müdafaa etmeden öldürmeye teslim ettiler. 2000'den fazla öldüler. Trinkitat'a kaçtılar. Maalesef Avrupalılar çok

⁶³⁷ Cromer, **Egypt, I.**, s.404.

⁶³⁸ Shibeika, **British Policy**, s.199.

⁶³⁹ Holt, **Mahdist State**, s.78.

⁶⁴⁰ Dirar, **Dikna**, s.68.

⁶⁴¹ Sartorius, **a.g.e.**, s.334.

eziyet gördüler”⁶⁴³. Mehdi taraftarlarından 300 kişi öldü. Fakat 6 top ve 300 tüfek ve 500.000 mermi kazanarak Tokar kuşatmasından daha güçlü çıktılar⁶⁴⁴.

Cromer’e göre, Baker kudreti olmayan hedefe ulaşmaya çalışmış. Ona moral vermek için Sevakin’deki İngiliz konsolosuna “*General Baker’e şöyle haber ver: Ben inanıyorum ki elinden geleni yaptığına, içindeki güvence kazandı ve ona yardım etmeye ve desteklemeye devam edeceğim*”⁶⁴⁵.

3- İNGİLİZLERİN TAVRI

Sudan meselesine müdahale etmek istemeyen İngilizler, 4 Şubat 1884 tarihinde Baker’in yenilgisi üzerine bu tutumdan vazgeçerek, Sevakin için yeni bir tavır almaya başladı. Daha önce bahsedildiği gibi İngilizler Mısır Hidivi’ne kabul ettirdikleri Sudan tahliyesi politikasına göre Sevakin ve Kızıldeniz Bölgesi’nin Mısır idaresinde muhafaza edilmesi gerekmektedir. Bu muhafaza yapılırken buraların Hidivi’n idaresinde olduğuna özellikle işaret edilmişti. Hatta ilk önce Baker’in gönderilmesinin sebebi Mısır’daki İngiliz askerinin kullanmaması içindi. O zaman sadece jandarma ve Zübeyr Paşa’nın askerleri gönderilmişti. Fakat Baker savaşı kaybettikten sonra İngiltere’de yapılan görüşmelerde İngiliz asker ve idarecilerinin doğrudan müdahale etmesi kararlaştırılmıştı.

i. Sevakin’e Bir İngiliz Vali Atanması

Bu yeni politika çerçevesinde İngiltere’nin ilk tavrı, Sevakin’i de ellerinden çıkarmamak için Sevakin’de bulunan Amiral Hewett Sevakin askerî ve mülkî idareci olarak atanmıştı. “*Amiral Hewett’in Sevakin valisi nasb ...*”⁶⁴⁶ olduğu Osmanlı hükümdarı II. Abdülhamid’e bildirilmişti. İngilizler’in aldığı bu karar, Kızıldeniz limanlarının Mehdi taraftarlarından korumak içindi. Ayrıca bu karar ile paralel, İngiliz Hükümeti 6 Şubat 1884’te iki defa toplanarak Sevakin’e İngiliz askeri gönderilmesine karar vermişti. Bu karar, Sevakin limanının Dikna tarafından

---

⁶⁴² Dirar, **Dikna**, s.69.

⁶⁴³ Baker’dan Baring’e 6 Ocak 1884 tarihli yazısı, Cromer, **Egypt**, s.404.

⁶⁴⁴ Dirar, **Dikna**, s.69.

⁶⁴⁵ Cromer, **a.g.e.**, I., s.405.

yapılacak muhtemel saldırılarına karşı düşünülmüştü. “...ve Sevakin’e sevk olunacak on bin asker için mahal tedarik edilmesi lüzumu...”⁶⁴⁷ kararlaştırılmıştı.

Amiral Hewett’in açıkladığı gibi İngilizler 10 Şubat 1884 tarihinde Sevakin limanı İngiliz kumandası altına alındı⁶⁴⁸. Bundan sonra 18 Şubat’ta Baker askerî deniz üzerinde Sevakin’den Süveyş’e gönderildi. Yalnız onlar vapurlara binerken silahlarını limana bırakmışlardı⁶⁴⁹. Aslında İngiltere’nin aldığı bu tavır sömürge siyasetinden kaynaklanıyordu. Ayrıca İngiltere bu siyasetinin uygulanmasını hızlı bir şekilde yapmak istemedi. Daha önce Sudan’ı alacaktı. Fakat Sudan’da çıkan olayların, özellikle Sevakin’de İngiliz prestijini zedelemişti. İngiliz basını ve kamuoyunun devlete baskısı çabuk harekete geçilmesini sağladı. Bunun için daha önce Mısır Hidivi üzerinden yapılan politika, artık sabrı taşan İngilizlerin tahammülü kalmadığından Londra’dan doğrudan uygulanmaya başlandı.

Aslında Baker yenilgisi üzerine yapılan konuşmalar arasında Parlemanto toplantısında söz alan Derby ifadesi Baker’in askerleri iyi olmamasına rağmen, bu grup kendilerini bir ordu gibi kabul ettirdikten sonra savaşa katılmış, fakat savaş alanında silahları atıp kaçmışlardı. Hatta bu grubun büyük kısmı silahlarını bile ateşlememişlerdi. Derby’ye göre “Londra’da oturarak bu şeyden sorumlu olmamak da talihsizlik” sayılırdı⁶⁵⁰. Fakat Mısır’daki İngiliz Cromer, Baker’in yenilgisinden dolayı İngiliz hükümetini suçlu bulmamaktaydı. Çünkü Baker’i göndermekten başka hiçbir yardım yapmayan ve İngiliz askerlerinin kullanılmasına izin vermeyen İngiliz Hükümeti’nin suçlu olduğuna işaret etmişti. Ayrıca kendisini ve Kahire’deki idarecileri de suçlamıştı⁶⁵¹.

İngilizler arasında çıkan bu tartışmalar, Sudan’da bir dervişin yerel elemanları önünde bu kadar İngiliz komutanın savaşı kaybetmesi şok etkisi yapmıştı. Özellikle Sevakin’de Dikna karşısında yapılan savaşlarda kayıpların, olanlardan daha fazla

---

⁶⁴⁶ Sadaret’ten Padişah’a 14 Rebi’ü’l-ahir 1301/12 Şubat.1884 tarihli gönderilen tezkire, BOA, **İrade Mısır**, no:1141, lef.2.

⁶⁴⁷ **A.v.**, a.y.

⁶⁴⁸ Bloss, **Sevakin, a.g.m.**, s.258.

⁶⁴⁹ **A.m.**, a.y.

⁶⁵⁰ İngiliz Parlamentosu’nda Derby 12 Şubat 1884 tarihli konuşması, (Cromer, **Egypt, II, a.g.e.**, s.405).

⁶⁵¹ **A.e.**, a.y.

olduğunu düşünmüşlerdi. İngiltere'nin prestiji, buna tahammül etmemekteydi. Askerî malzemeleri ve güçleri ne kadar zayıf olsa da bu kadar mağlubiyetler olmamalıydı. Bunun intikamını almak ve Afrika'da Avrupa kumandalarını daha güçlü bir şekilde görünmesi gerekmekteydi. Bunun için İngiltere sakladığı siyaseti birden bire ortaya çıkarmıştı.

İngilizler, Dikna'nın askerlerinin becerilerini hesaplayamamışlardı. Bunların gerilla taktiği ve hızlı hareketlerini de iyi değerlendirmemişlerdi. Ayrıca askerlerinin cesareti ve inandıkları hedef için çok iyi çalıştıkları da bilinmemişti. Ancak bu savaşlar neticesinde İngilizlerin istedikleri bazı hedeflere ulaştığı anlaşılmıştı. Bir Mısır yöneticisi olan Hidiv ve Hükümeti'nin askerleri savaşı kaybetmişti. Mısır birlikleri Şeykan ve Sevakin etrafında ölmüşlerdi. Mısır'da yeni oluşturulan ordu artık İngiliz askerleri sayılırdı. Eğer Mısır Hidivliği Sudan'ı elinde tutmak isterse bile bunu yapmaya artık güçleri yetmezdi.

İngilizler, Mısır'ı aldıktan sonra Mısır Vilayeti'nden Afrika'da idare edilen Osmanlı topraklarını ele geçirmek istemişlerdi. Sudan'ın Mısır'dan ayrılarak kontrole alınmak istenmesi bu siyasetin bir parçasından başka bir şey değildi.

4-DIKNA'NIN SINKAT'I ELE GEÇİRMESİ (8 ŞUBAT 1884)

Baker savaşı kaybetmesiyle Sinkat'ın durumu daha da fenalaştı. Ayrıca Sinkat'ı müdafaa eden Tevfik Bey, şehri teslim etmeyi hiç düşünmemişti. Dikna ona bir elçi göndererek teslim davet etmişti. Fakat Tevfik Bey kabul etmemişti. Tevfik Bey şehri müdafaa etmek için sur üzerine takviyeler yapmıştı. Ayrıca dört kule yaparak üzerine top koymuştu. Diğer taraftan Dikna kuşatma kuvvetleri 700 kişiye ulaşmıştı. Bunlar başında Emir Fakih Hamid el-Gemilabi vardı. Hatmiye taraftarları kuşatma kızıştığı anda teslim bahanesiyle şehirden çıkarak Savakin'a kaçtılar⁶⁵².

Tevfik Bey kuşatmalara karşı bir taarruz düzenlemiş ama muvaffak olmamıştı. En sonundada Tevfik Bey ve yanındakiler 8 Aralık 1884 tarihinde cephane depolarını yakarak şehirden çıkmışlardı. Fakat Gabeyt ormanında Dikna

---

⁶⁵² Dirar, **Dikna**, s.71.

tarafatları onlara saldırarak çoğunu öldürmüşlerdi. Bu şekilde Sevakin yanında önemli askeri üs ve şehir Dikna eline düşmüştü⁶⁵³.

5-DIKNA'NIN TOKAR'I ELE GEÇİRMESİ (8 ŞUBAT 1884)

Tokar şehrinin durumu Sinkat'ten daha iyimiş, çünkü şehir içinde asker ve mühimmattan yeterli miktarda bulunmaktaydı. Ayrıca su ihtiyaçlarını karşılamak için şehir içinde su kuyuları bulunmaktaydı. Dikna tarafından gönderilen Emir Hızır bin Ali şehre saldırmak için Baker'den kazandığı topları kullanmıştı. Şehirdeki askerler cepaneleri bittikten sonra şehri teslim etmişlerdi⁶⁵⁴.

Bu başarılar ile Dikna Sevakin hariç Doğu Sudan önemli merkez ve yollar üzerinde etkin olmuştu. Böylece Mısır'daki İngiliz idaresinin Doğu Sudan'daki nüfuzu azalmıştı. Fakat bu tehlikeyi gören İngilizler, Doğu Sudan'a İngiliz askerleri göndermesi önerisi gelmişti. Artık Sevakin muhafaza edebilmek için İngiltere'nin doğrudan müdahalesi gerekmektedir.

6-İKİNCİ ANDETTEİB SAVAŞI (29 ŞUBAT 1884)

İngiltere Hükümeti Sudan'da sarsılan prestijini kurtarmak için Kızıldeniz ve bölgede sömürge çıkarları elde etmek için askerî bir harekât düzenleme kararı vermişti Bölgeye 20 bin asker yollayarak, çıkarlarını korumak istiyordu. Ayrıca İngiltere Baker'in geri çağırıp yerine General Graham'ı görevlendirmişti.⁶⁵⁵

Andetteib'te 29 Şubat 1884 tarihinde Dikna taraftarı ile Graham askerleri arasında şiddetli bir savaş olmuştu. İngilizler, kullandıkları modern ateşli silahlar sayesinde savaşı kazanmışlardı. Dikna taraftarlarından 1500, İngilizlerden ise 3000 kişi ölmüştü.⁶⁵⁶

---

⁶⁵³ A.e., a.y.

⁶⁵⁴ A.e., s.72-73.

⁶⁵⁵ A.e., s.75.

⁶⁵⁶ A.e., s.76.

7-İKİNCİ TAMAY (TEMENEYB) SAVAŞI (13 MART 1884)

Andetteib'ten Sevakin'e dönen Graham, Dikna güçlerini yenildiğini düşünerek Dikna ve taraftarlarının teslim olmasını teklif etmişti. Fakat Dikna bu teklifi reddederek savaşa hazırlanmaya başlamıştı⁶⁵⁷.

11 Mart 1884 tarihinde General Graham yanında 20 bin asker ile Sevakin'den hareket ederek ertesi gün Tamay mevkiine ulaşmıştı. 12 Mart 1884 Graham askerlerini iki gruba bölmüştü. Birinci grup Dikna'nın hazırladığı tuzağa düşerek yenilgiye uğramıştı. Fakat ikinci grup bunu duyunca Dikna taraftarlarına saldırmıştı. Bu tehlikeyi gören Graham Tamay'daki evlerini yakarak Sevakin'e dönmüştü⁶⁵⁸.

Bu savaşlarda yaklaşık 8 bin asker kaybeden Graham, Sevakin'den Mısır'a dönmüştü. Yine bu savaşta Dikna taraftarları ise yaklaşık 2 bin kişi kaybetmişti⁶⁵⁹.

8-SEVAKIN'IN KUŞATMASI

Mehdi, Hartum'u ele geçirdikten sonra Gordon kurtarmak için gelen askerler iç Sudan'da artık görevi kalmamıştı. Ayrıca Sudan'ın tahliye plana göre, Sevakin'i elde tutmaya karar vermişlerdi. Bunun üzerine İngiltere Sudan'daki faaliyetlerini Doğu Sudan'a kaydırmıştı. Kuzey Sudan'da bulunan Wolseley'in yeni görevi Dikna askerlerini ortadan kaldırmak ve Sevakin Berber Demir Yolu inşası olmuştu. Bunun üzerine Dongola'da bulunan İngilizler birliklerini kuzeye kaydırarak tamamladıktan sonra eldeki araç ve mühimmatı Sevakin'e göndermişti⁶⁶⁰.

Şubat 1885'te İngiltere, demiryolu inşaatını tamamlamak için Hindistan'dan 3000 asker getirilmişti⁶⁶¹. 12 Mart 1885'te Graham tekrar Sevakin'e döndüğünde yanında yeni askerler ve malzemeler getirmişti. Bu askerler Sevakin şehrinin dışına çıktığında Dikna askerlerinin saldırısına maruz kalıyorlardı⁶⁶².

---

⁶⁵⁷ A.e., s.77.

⁶⁵⁸ A.e., s.78.

⁶⁵⁹ A.e., s.78.

⁶⁶⁰ A.e., s.81.

⁶⁶¹ A.e., s.82.

9-TOFREK SAVAŞI (22 MART 1885)

22 Mart 1885'te İngiliz askerlerinden bir grup başında John McNeill Sevakin'den hareket ederek Dikna üzerine saldırı düzenledi. Tofrek deresinde Dikna askerleri mağlup edildi. Bu savaşta her iki tarafın da kaybı büyüktü⁶⁶³.

10-ÜÇÜNCÜ TAMAY SAVAŞI (2 NISAN 1885)

Bu galibiyetten sonra Garaham 2 Nisan 1885'te Sevakin'den Tamay üzerine yürüdü. Komutan Dikna'yı ele geçirmedi fakat Tamay bölgesini tahrib etti⁶⁶⁴.

İngilizler, bu çarpışmalar neticesinde, Dikna'yı ele geçiremedikleri gibi telgraf ve demiryolu inşaatlarını da bitirmeyi başaramadılar.

Mehdi hareketi başladıktan sonra Savakin kaymakamlığına şu isimler atanmıştı:

Süleyman Niyazi Paşa 1883-1884

Baker Paşa 1884

Admiral Hewett 1884-1886

Cromer Shepirham 1886

Karmid 1886

Freeman Tel 1886

Hedson Dikson 1886

Charles Waden 1886

Watson

Kitchener 1896

---

⁶⁶² A.e., s. 84-85.

⁶⁶³ Dirar, **Dikna**, s.86.

Görüldüğü gibi 1883-1896 yılları arasında, Sevakin'e atanan isimlerden anlaşılacağı üzere, Niyazi Paşa hariç diğer kaymakamların hepsi İngiliz ordusunda görevli subaylardan seçilmişti. Bu atamalar da göstermektedir ki, İngilizler Sevakin'i üs hâline getirerek bölgedeki nüfuzlarını artırmışlardı.

11-OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN MEHDİ HAREKETİNE KARŞI TEPKİSİ

Osmanlı Devleti topraklarında ayaklanma ve isyanlar zaman zaman yaşanmaktaydı. Ayrıca bu çeşit isyanlarda ayan ve bazı idarî görevlilerin teşvikleri de vardı. Aynı şekilde dinî veya mezhebî hüviyet taşıyan bazı isyanlar da olmaktaydı. Fakat XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarından olan Arabistan ve Kuzey Afrika'da dinî anlayışlara dayanan isyanlar çıkmaya başlamıştı. Bunlar arasında Vahabi isyanı bulunmaktaydı. Ayrıca XIX. Yüzyılda Mehdilik adını taşıyan yeni bir isyan ortaya çıkmıştı. Esasında İslâm dünyasında Mehdilik anlayışına dayanan isyanların Şii ortamlarda çıkması gerekirdi. Fakat bu defa mehdilik Afrika'da Sudan'da çıkmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin Mısır Eyaleti'ne bağlı Sudan topraklarında çıkan bu hareketin başında bulunan Muhammed Ahmed İbn Abdullah, bütün dünyayı kurtarmak için geldiği iddiasında bulunmaktaydı. Bu iddia, o dönemde İslâm dünyasında en etkili olan Osmanlı Devleti ve bu devletin başında olan Müslümanların halifesi II. Abdülhamid'in yetkilerini de en azında Sudan'da sarsmaktaydı. Ayrıca bu tarihlerde II. Abdülhamid'in benimsediği ve kendi önderliğindeki İslâm Birliği'nin siyaseti fikrine de ters olduğuna dikkat çekmek gerekir. Böyle netice doğuracak bir hareket II. Abdülhamid siyasetine karşı çıkan İngilizlerin bir oyunu olabileceğini düşünmek bile mümkündür. Çünkü, İslam birliğinin siyasetinden en fazla etkilenen, zarar gören İngilizler idi. İngilizler yaptıkları sömürge siyasetinin özellikle bu dönemde Müslüman toprakları oluşturduğu unutulmamalıdır. Hindistan, Mısır ve Sudan'da Osmanlı dinî etkinliğini yok etmeye çalışmışlardı. Ayrıca Yemen ve Hicaz'daki isyancıları teşvik edenler arasında İngilizler de bulunmaktaydı. Özellikle Sudan'daki Mehdi hareketi ile

---

⁶⁶⁴ BNA, WO, 32/8337.

İngilizlerin Mısır'ı işgali aynı döneme rastlamasına rağmen Sultan II. Abdülhamid, bu konuda ön yargı ile davranmamış daha detaylı raporlar istemişti. Gelen raporlar üzerine Bakanlar kurulunda geniş müzakereler yapılmıştı⁶⁶⁵.

Bu siyasetin farkında olan Osmanlı Devleti, güçsüzlüğünden dolayı askerî bir harekât yapmamaktaydı. Hicaz'da bulunan vali ve Mısır'da bulunan Osmanlı Fevkalade Komiseri bu olayları yakından takip edip Osmanlı Hükümeti'ne bildirmekteydiler⁶⁶⁶. Ayrıca Hicaz'daki vali Sevakin'e çok yakın olduğu için Sevakin'de çıkan olayları aktarmakta ve nasıl davranması gerektiğini sormaktaydı⁶⁶⁷. Bu raporlar Osmanlılar'ın bölgedeki siyasetinin ortaya çıkmasına önemli katkı sağlıyordu.

12-OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU

Mehdi hareketinin Urabi olayı ile aynı tarihte olması ve Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesi ile daha meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Urabi olayı bir İngiliz oyunu olduğu gibi, Mehdi hareketinin de bir oyunundan farklı olmayacağı düşünülmüştü. Mehdi hareketi daha da ilerlemeye başlayınca İstanbul'da bu bilgiler üzerinde daha fazla durmaya başlamıştı. Bu konuda Padişahın İradesi şu şekilde idi: *"Ma 'hud sahte-yi Mehdi'ye dair fi 23 Muharrem sene [12]99 tarih ile müerrhen varid olup tezkire-i aliyeye-i sadaret-penahileriyle irsal buyurulan telgraftnâme hidiv-i menzur-i âli-i hazret-i padişahî buyuruldu. Bunun münderecatı gayet acib ve bi'l-vücuha şayan-ı dikkat olmağla bu bâbda tahkikat-ı amîke icrası lâzımeden olup çünkü bu tarih ile bugüne gelen Havas telgraflerin birinde Solye namında bir Fransız'ın ma 'hud mütemahdidin kuve-i askeriyesini tanzim ile kumandanlık vazifesini dahi ifa etmekte bulunduğu mevzuken haber verilmekte olduğu muharrer bulunması işin gereği gibi rengini değiştirmekte olduğundan..."*⁶⁶⁸ 24 Kasım 1883 tarihine kadar Osmanlı merkezine Mısır üzerinden gelen haberler Sudan'da çıkan olaylar detaylı bir şekilde gelmemekteydi. Hatta Mehdi'nin kumandanının Fransız olduğu iddialarda ileri sürülmekteydi. Şöyle ki, *"... Eğerce buradan hitta-ı Hicaziyye'ye bir miktar*

⁶⁶⁵ BOA, **İrade Mısır**, no:1113.

⁶⁶⁶ A.v., lef.1/1.

⁶⁶⁷ BOA, **İrade Mısır**, no:1115.

asâkir-i şahane daha sevk olunmak üzere bulunulmuş ise de şu mütemahdinin zuhurunun işa'a olunması Urabi'nin zuhuru hareketinin nev'-i diğeri demek olmasıyla ma'hud Urabi vaki'asında her ne kadar taraf-ı eşref-i Hazret-i Padişahileri bezl-i gayret ve mesa'i buyurulmakla beraber meselenin böyle bir halî intac eyleyeceği meclis-i hususiye-i ma'lumede beyan buyurulmuş iken bu gibi bir halin zuhuruna ihtimal gösterilmemiş olduğu ve mütemahdiye dair vuku' bulan izahata cevaben ol vakt Mısır'da bulunan kâtib-i sâni Kaderi Efendi hazretlerinden dahi kanaat niçin olacak derecede ecvibe-i vazıha alınmamış idüğü gibi şimdilerde bu mütemahdi vaki'asına yine ehemmiyet verilmeyüp de memurîn-i devlet tarafından cüzi bir hatta zuhur edecek olur ise bu gibi mubalatsızlıktan aleyhimizde bir hükümet-i Arabiye teşkil etmek gibi yakın zamanda bir netice-i vahime zuhuru akvâ-i mülehasât bulunduğundan işte bu suret hîn-i nazar-ı ehmiyet ve i'tinaya alınarak ta'mik-i efkar ile bu babda ciddi ve müessir bir tedâbir-i serî' itihazı elzem olmasına ve çünkü şu hadiseyi ortaya koyanlar Urabi vaka'sının muhterileri olmak lazım geleceğinden, bu halde mevcudların yüzlerinden ref'-i nikab ile ta'yin ve tebeyyün-ı şahsi edilmesi muvafik-i hikmet ve maslahat görünmesine mebni bir taraftan Hidiv-i Mısır ile muhaberât bi'l-ibtida şu meselenin künh ve hakikati andan istizah ve istifham etmek ehem olmağla beraber bir taraftan dahi şimdiden Hicaz ve Yemen ve Trablusgarp ve Suriye vilayetleriyle kumandanlarına mütemahdi-yi ma'hudun ilk kanaatine ahali tarafından havali-yi sam' i'tibar olunmaması esbabının istihsali hakkında vesâyayı ekide-i müessire ifası ve bu babda olan ma'lumat ve istitla'ati dahi arz ve inbaya müsaraat eylemelerin bildirmesi tedâbir-i lazime-yi esasi itihaz olunmak muktezi olduğundan bina'en-aleyh taht-ı riyâset-i aliyye-i fehimanelerinde olmak üzere Dahiliye ve Hariciye ve Adliye ve Evkaf nazırları ve Şura-yı Devlet reisleri hazarâtından mürekkep olarak bir komisyon akd ile bi'l-müzakere karar-ı müttehez arz-ı atebe-i ulya olunması mukteza-yı emr ü ferman-ı Hazret Padişahîden olmağla ol-babda emr ü ferman hazret-i menlehu'l-emrindir"⁶⁶⁹

Bu belgeye göre Osmanlı Devleti Mehdi Hareketi'ni önemsemişti. Fakat ulaşabildiğimiz belgelere göre Sudan'da Mehdi Hareketi ile ilgili Osmanlı

⁶⁶⁸ 24 Muharrem 1301 ve 12 Teşrin-i sani 1099 (24/11/1883) tarihli Padişah İradesi; BOA, **İrade Mısır**, no:1113.

Hükümeti'ne ulaşan bilgilerin en eskisi Ekim 1883'e aittir⁶⁷⁰. Bu tarih hareketin askerî faaliyetlere başladıktan ve Mehdi'nin savaşta elde ettiği başarılarından sonraya denk gelmektedir. Osmanlı Yönetimi de bu süreçte Mehdi hareketini dikkate alacaktır. Ayrıca işaret edilen belgelerde aktarılan bilgilerin en önemlisi iki İngiliz vatandaşı olan kumandan Hicks ve Cidde'deki İngiliz konsolosu olan Moncrieff'in savaşta ölümleri idi. Bu tarihlerde zaten Mehdi hakkında Kahire ve Avrupa başkentlerinde çıkan gazetelerde bilgiler mevcuttu. Diğer bir ifade ile Osmanlı Hükümeti, bu haberlerin kamuoyunda yayılmasından sonra Mehdi hareketi hakkında sık sık görüşmeler yapmaya başlamıştı. Bu görüşmeler neticesinde Mehdi hakkında gerek Mısır'da bulunan Osmanlı memurlarından ve gerekse Hicaz Vilayeti'nden daha detaylı bilgiler istenmişti⁶⁷¹.

Osmanlı Devleti, Mehdi Hareketi ile ilgilenmesi pek çok nedenleri var idi. Başta Mısır Eyaleti İngilizler de bu tarihlerde itiraf etmelerine rağmen İngilizlerin işgali altında bulunmaktadır. Hâlâ Osmanlı Devleti'ne ait olan Sudan bölgesi, İngiliz işgali altında olmamakla beraber burası da Osmanlı topraklarının bir parçası addedilmekteydi. Ayrıca bu dönemlerde dış müdahaleler ile çıkan isyanlar devletin huzurunu bozduğu anlaşılmaktadır. Balkanlar'da uzun yıllar yaşanan olaylar milliyetçilik ile doğu topraklarında da dinî isyanlar ile uğraşılmaktaydı. Ayrıca daha da önemlisi Osmanlı Devleti'nde Arapça konuşan vatandaşların yaşadığı topraklarda ciddi bir milliyetçilik akımı ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu Arap milliyetçiliğinin Hıristiyan Araplar arasında başlamasına rağmen yavaş yavaş Mısır ve Suriye'deki Müslümanlar arasında yayılmaya başlamış ve Mısır'da Osmanlı hakimiyetini tehlikeye sokan Urabi isyanı çıkmıştı. Urabi'nin isyanı yüzünden Mısır yabancı tehlikesine atılmıştı. Bunun için Osmanlı Devleti, Sudan'da çıkan olayları incelerken Urabi hareketi ile benzerlik kurulmuştu. Osmanlı Devleti, Urabi isyanı ile uğraştığı zaman bu olayın Mısır'ı bu kadar tehlikeye atacağını düşünmediği için Mehdi hareketinin de aynı şekilde olmayacağını düşünmüştü. Hatta Osmanlı merkezinde bulunanlar Sudan'daki olayları yaratanları Urabi hadisesini yaratanlarla aynı güç olduğunu düşünmüşlerdi. Mehdi'nin de Urabi gibi birileri tarafından öne sürüldüğü

---

⁶⁶⁹ 24 Muharrem 1301 (24/11/1883) tarihli, Padişah İradesi; **A.e.**, a.y.

⁶⁷⁰ 10 Teşrin Sani 1099 tarihli telgraf; BOA, **Y.PRK, MK.9/40**.

düşünülmüştü⁶⁷². Osmanlı Devleti'nin Mehdi hareketi üzerine vurgu yaptığı konu, bu hareketin Osmanlı topraklarında ve özellikle Arap yarımadasında etkilerini önlemeye çalışmasıydı. Bu tarihlerde Avrupa güçlerin Sultan II. Abdülhamid'e karşı konan siyesi tavırlar arasında Osmanlı Devleti'nde bulunan Arap vatandaşların bir Arap hükümeti inşa etmesini teşvik etmesi de vardı⁶⁷³. Hatta İngiltere siyasetinde Arapların yaşadıkları bölgelerde Osmanlı hakimiyetini yok edilmesi amaçlanmıştır. Bunu yapmak için Arap bölgelerinde yaptıkları propagandalar aracılığıyla Türklere karşı halk arasına nefret tohumları ekilmişti. İngiltere'nin bu politikasını Orintelist Blunt şöyle ifade etmişti: “İngiltere içinde Arap atları doğurmasını sağlayabilir ve Arabistan'ın Türk ellerinden özgürlüğe kavuşmasına yardım edebilirim dünyada boşuna yaşamamış olacağım”⁶⁷⁴. Aslında İngiltere bu dönemlerde Rumeli'de Osmanlıların topraklarını kaybetmesini arzu ettiği gibi Asya ve Afrika'daki topraklarını da işgal etmek istemişti⁶⁷⁵. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid bu oyunlardan dolayı gaflet içinde değildi. Fakat onlarla uğraşmak için askerî bir gücün yetmemesinden dolayı diplomatik bir şekilde mücadele etmeye başlamıştı. Bunun için Osmanlı Devleti'ne dost gözükten İngiliz veya Fransızların oyunlarını da takip etmek zorunda kalmıştı. Bunlar yüzünden II. Abdülhamid, devlete tehlike gelmemesi için Mehdi karşısındaki ilk tavırını belirlemek için derin bir şekilde araştırmalar yapılmasını istemişti. Bu araştırmalarda Mehdi'nin gerçek amaçları ve onu kimin desteklediğinin açık bir şekilde tesbitini istemişti. II. Abdülhamid; “...Bu hallerde mevcudların yüzlerinden ref'-i nikab ile ta'yin ve tebeyyün-i şahs edilmesi muvafık-ı hikmet ve maslahat...”⁶⁷⁶ görüldüğünü belirtmişti. Bunun için Sultan II. Abdülhamid, Mehdi gerçeğini ortaya koymak için her türlü bilgi kaynaklarına başvurulması için karar çıkarmıştı. Bu araştırmaların yapılması için, başta Mısır Hidivi'nden bilgi istemişti⁶⁷⁷.

---

⁶⁷¹ BOA, **İrade Mısır**, 1113.

⁶⁷² “... Çünkü şu hadiseyi ortaya koyanlar Urabi vakıasının muhterileri olmak lazım...” (BOA, **İrade Mısır**, 1113).

⁶⁷³ “...Bu gibi mübalatsızlıktan aleyhimize bir hükümet-ı Arabiye teşkil etmek gibi yakın zamanında bir neticeyi vahime” (BOA, **İrade Mısır**, 1113).

⁶⁷⁴ “If can introduce a pure Arabistan brend of horses into England and help to see Arabia free of Turks, I shall not have quite lived in vain”, Blunt, **a.g.e.**, s. 80.

⁶⁷⁵ **A.e.**, s.81.

⁶⁷⁶ BOA, **İrade Mısır**, 1113

⁶⁷⁷ BOA, **İrade Mısır**, 1113

Sultan II. Abdülhamid'in verdiği bu önem, sadece Sudan topraklarını kurmak için değil, daha ziyade Mehdi'nin yaptığı savaşların İslâm dünyasındaki etkisi ve bu şekilde daha önce yaratılan Arap devleti propagandası yerine Mehdi propagandası yayılmasını önlemektedir. Mehdi'nin yaptığı propaganda Osmanlı Devleti'ne kafir Türkler damgası vurmak istemişti. Halbuki Sudan'da Türk kelimesi Müslüman Türkler için kullanılmamaktaydı. Sudan'da Türk tabiri beyaz Hıristiyanları da ifade ediyordu. Esasında Sudan'da herhangi yabancı hükümet için kullanılmaktaydı⁶⁷⁸. Hatta Batı Sudan'da yaşayan bazı Bakara grupları anlamadıkları diller için “Türk konuşma tarzı” “Kelam et- Turluk” şeklinde ifade ediyorlardı⁶⁷⁹. Hatta Kuzey Sudan'da halk şiirlerinde gurbette olan çocuk için kullanılan “fi bilad et-Turuk” Türk ifadesi yabancı bir memleket anlamına gelmekteydi. Buna Hidiv İsmail döneminde Sudan'da daha fazla Avrupalı Hıristiyan asıllı idarecilerin kullanılmasından kaynaklanmış olabilir. Hatta İngilizler Sudan'ı istila ettikten sonra onlar için de halk arasında Türk kelimesi kullanılmaktaydı. Ayrıca bu tabirin devam etmesinin Mehdi hareketi ve Mehdiyet inancı ile ilgili bir çok nedenleri vardı. Hatta bu inanç ile yaşayan bazı Sudanlılar hâlâ Mehdi'nin beyaz Hıristiyanlara karşı savaştığı düşüncesi ile işgalci İngilizlere Türk ifadesi de kullanılmıştı. Halk arasında bunu destekleyen “el-humra el-abaha el-Mehdi” ifadesi yani Mehdi'nin sevmedikleri beyazlar anlamına gelmektedir.

Ayrıca diğer Müslüman bölgelerde olduğu gibi, İngilizler, Sudan'da da kendilerini iyi göstermek için , Osmanlı Devleti'ne karşı yaratmak istedikleri nefret Türkler üzerine yüklemişlerdi⁶⁸⁰. İngilizler, Sudan'daki idarî yolsuzluk ve şiddet kullanılmasını hep Türklere mal etmeye çalıştılar.

Osmanlı Devleti, Mehdi hareketi raporları inceleyip siyasî bir tutum belirledi. Bu ilk dönemlerdeki tutumda Sudan'daki isyanı çıkaran adam için “Mütamehdi”

⁶⁷⁸ Cardyn Flue HR. Lobban, Richard A. Lobban, Jr. And John Obert Voll, **Historical Dictionary of the Sudan, African Historical Dictionaries**, No: 53, İkinci Odesyon, The Scarecrow Pressi London, 1992, s.226.

⁶⁷⁹ Kendim yaşadığım Kordufan Nubia dağlarında Havazma kabilelerin kullandığı bir tabir, şehirde yaşayanların konuşmasını anlamadığı anda “Kelam et-Turk ma bedribe” yani Türk dilini bilmiyorum ifadesini kullanmaktadırlar.

⁶⁸⁰ Kitchener'den Mehmet el-Heyr'e 22 Recep 1302/7 Mayıs 1885 tarihli yazısı; BNA, **PRO**, 30/57/2 .

tabiri kullandı⁶⁸¹. Çünkü İslâm'daki "Mehdi" tabiri dinî bakımdan dünyaya hidayete getiren adam, "Mütemehdi" ise Mehdilik iddiasında bulunan adam demektir. Osmanlı kelimeyi kullanarak Mehdilik iddiasında bulunmayı çok eleştirmemektedir. Esasında Osmanlı idarecileri devlete karşı çıkanları sadece "şaki" olarak adlandırılmaktaydı. "Şaki" şekavet kökünden gelen bir terim olup mehdiliğin tam tersi olmaktadır. Bunun manası dünyaya şekavet ve fesat getirendi. Mehdi hakkında şaki değil mehdilik iddiasında bulunan kavramının kullanılmasının ileride rahatsızlıklara yol açacağı endişesiyle şaki kalimesinin kullanılmasını bizat Sadrazam emretmişti. Şöyle; *"ve şaki-i merkûm hakkında mütemehdi ta'birinin istimal kat'an muvafık-ı hikmet ve maslahat olmayacağı zikr olunan mazbatada mühürleri bulunan zevat-i fiham nezdlerinde dahi tasdik olunacağı cihetle 'adetâ izhâr şekavetle böyle bir çok fesadların hudusuna bâ'id olan habisin müstahak olduğu şaki namıyla yad edilmesi iktiza edeceğinden bundan böyle gerek her türlü muharrerat ve gerek Türkçe ve Arapça ve Fransızca gazetelerin cümlesinde merkûmun şaki namıyla yad olunması zimmında icab edenlere tenbîhat akîde-yi kat'îye icrası mukteza-yı emr ü ferman-ı hazret-i padişahînden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret menlehu'l-emrindir"*⁶⁸² Bu ifade ile Osmanlı Devleti Mehdi hareketi hakkında ilk siyasî tavrını ortaya koymaktaydı. Bu tavrın oluşmasında Mehdi hareketi hakkında hem Mısır'daki memurlar hem de Hicaz Vilayeti'nden gelen raporların etkisi olmuştu. Bu siyasî tutumda Sudan'da Mehdilik iddiasında bulunan Muhammed Ahmed için gazetelerde resmi bir şekilde eşkiya kelimesinin kullanılması istenmişti.

Mehdi hareketi karşısında siyasî tavır alan Osmanlı Devleti, Mısır Eyaleti'ni işgal eden İngilizlerin Mehdi Hareketi'ne karşı askerî güç kullanılmasından da endişe etmekteydi. Osmanlı Devleti Sudan'a İngiliz askerlerinin girmesinde büyük tehlikeler de görmekteydi. İngilizlerin askerî hareketinden haber alan Padişah da endişelenmişti. Şöyle ki; *"İngiltere'den gönderilecek asâkirin sekiz günde Sevakin'e vasil olacağını havi manzur-ı âlî buyurulan Ajans Havas telgrafın münderecati İngilizlerin tecavüzâtını mebni..."*⁶⁸³ Osmanlı Devleti İngiltere müdahalesini

⁶⁸¹ BOA, **İrade Mısır**, No: 1115, lef.1.

⁶⁸² 27 Muharrem sen 1301/ 28 Kasım 1883 tarihli Sadaret buyuruldusu; BOA, **İrade Mısır**, No: 1115, lef.1.

⁶⁸³ 16 Rebi'ü'l-ahir 1301/14 Şubat 1884 tarihli İrade, BOA, **İrade Mısır**, No:1143, lef.1.

istememesinin sebebi, Mısır'da olduğu gibi Sudan'ın da işgal edilmesi ve Mısır'daki işgalin daha da uzatmasına sebep olabileceği endişesiydi. Hatta Osmanlı Hükümeti Sevakin şehrine gelen bu İngiliz askerlerini işgalci bir güç olarak düşünmüştü. Çünkü İngiliz Baker'in mağlubiyetinden sonra Sevakin'de yaşanan sıkıntı neticesinde, İngiliz Hükümeti, Sevakin'i elde tutmak için İngiliz Amiral Hewett'e emir vermiş ve Sevakin'in askerî ve mülki idaresine el koydurmuştu. Osmanlı Devleti, bu tavrın Osmanlıların aleyhine olduğunu açıklamıştı. II. Abdülhamid Sevakin'in İngiliz himayesine geçeceğinden endişelenerek şu iradeyi vermişti: “*Amiral Hewett Sevakin valisi nasp olunup şehrin karîben İngiltere himayesine geçeceğinden mahzur olduğuna ve Sevakin'e sevk olunacak on bin askerinin mahalli tedarik edilmesi lüzumuna dair emr sûreti, melfûf telgrafnâmeler manzur-ı âli buyurularak İngilizlerin ol havalide gündün güne tereküblerin de minkü'l-vücuha menafî-i Devlet-i Aliyye'ye muga'ir olduğu cihetle cânib-i hükümet seniyyeden afat-i vakt olmaksızın mutehattimü'l-itihaz olan tedarikin seri'an arzı bu kere dahi emr ü ferman buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazretimenlehu'l-emrindir*”⁶⁸⁴

Osmanlılar, Sevakin şehrinin Mehdi taraftarı Dikna tarafından çok ciddi tehdit altında tutulmasına, hatta Mısır askerlerinin Sevakin etrafında mağlubiyete uğramalarına rağmen İngiliz müdahalesini istemedikleri anlaşılmaktadır. İngilizleri istememenin sebebi, yazı açıkladığı gibi, İngilizlerin Kızıldeniz'de bulunan Amiral Hewett'i Sevakin'e vali tayin etmeleriydi. Bu tayinden sonra İngilizler şehrin kendi himayelerine girdiğini iddia edebilirlerdi. Bunun için Osmanlılar çok açık bir şekilde Müslümanlar arasında çıkan isyanın devam etmesi tehlikesinin, İngiliz tehlikesinden daha az tehlikeli görmekteydiler. Budan dolayı Osmanlılara ait bu dönem yazılarında İngiliz davranışlarına daha fazla dikkat çekilmekteydi.

Mehdi hareketi karşısındaki askerlerin başlarında İngiliz subayları oldukları halde mağlubiyete uğradıktan ve İngilizler asker sayısını artırdıktan sonra, olayı çözebilmek için Osmanlı Devleti'nin müdahalesi için başvurmuştu⁶⁸⁵. “*İngiltere Devleti'nin teklifi mücebinde Sevakin'e asâkir-i şahane sevk olunduğu halde İngiliz*

⁶⁸⁴ 12 Rebi'ü'l-ahir sene 1301/ 10 Şubat 1884 tarihli II. Abdülhamid iradesi, BOA, **İrade Mısır**, No: 1141, lef.2.

*askerlerin oradan çıkıp çıkmayacağını devletli Fehmi Paşa hazretlerinden istifsari ...*⁶⁸⁶ sormuştu. Osmanlı Devleti, bu teklifi kabul etmek için Sevakin'deki İngiliz askerinin çıkmasını istemişti.

13- SEVAKİN ETRAFINDAKİ MEHDİ HAREKETİ VE OSMANLILAR

Osmanlı bu tarihe kadar İngilizler ile Mısır meselesini halletmeye çalışırken, Sudan ve özellikle Sevakin limanı için çözüm bulmak için de çabalamak zorunda kalmıştı.

Burada, Sevakin'e doğru isyan daha da yaklaştığı zaman Osmanlılar, Sevakin'in karşısında bulunan Cidde limanı için de endişe etmeye başlamıştı. Bu endişenin sebebi, kutsal toprakların bulunduğu Hicaz bölgesinin olması idi.

Sevakin etrafında bulunan Osman Dikna, Mısır Eyaleti askerleri ve İngiliz donanması askerlerine karşı kazandığı savaşlar dolayısıyla modern silahlara sahip olmuştu. Daha önce Hicaz bölgesinde Mehdilik fikrinin yayılmasından endişelenen Osmanlı Hükümeti, askerî güç sahibi Dikna ve taraftarlarının Sevakin'i ele geçirmeleri hâlinde Hicaz bölgesi ciddi bir tehlike içine gireceğın düşünüyorlardı. Bu durum iradeye şu şekilde yansımıştı: *“Sudan reis-i eşkiyası Osman Dika'nın Rementon tüfekleriyle mücahhez bir kuvve-i askeriyye ile Sevakin'i zabt ve teshiri niyet-i bâ-gayesiyle vaki' olan hareket-i hasmanesine karşı itihaz olabilecek tedabirden İngilizlerin bu hususa hiçbir güne medhal ve teşviki bulunmadığından bahis fî 5 Rabi'ü'l-ahire sene 1305 ve fî 8 Kanun-i evvel sene 1303 tarihle tezkire-i hususiye-i sadaret-penahîleri manzur ... tezkire-i mebhûse Osman Dikna Sevakin'i zabt ve teshir etmiş olsa dahi Hicaz sevhilline tecavüz etmesine imkan görülmeyüp eğerce İngiltere Devleti kendisiyle Rusya ve Fransa beyninde politikaca vaki' olan tezdad ve rekabet üzerine Devlet-i Aliyye'yi kendi tarafına meyl ettirememiş olmasından dolayı bâtınen bizden değiller olduğu melhuz ise de saye-i tevfiiken nevâye-yi cenab-ı zililahide Devlet Aliyye'nin her güne gâileden, azade olduğu şöyle*

⁶⁸⁵ , Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e 18 Cumade'l-evvel 1302/ 5 Mart 1885 tarihli, BOA, Y.A, Hus.no.181/17, s.4.

⁶⁸⁶ A.v., a.y.

bir zamanda o misillü eşkıya tesallütünü ednâ kuvvetle men' ve izâle edeceği derkar iken İngiltere'nin ol-vech ile Sudanlıların bilâ faide aleyhimize tahrik etmesine Ka'il olmak müşkil olduğu gibi Sudanlılarla İngilizler beyninde i'tilaf hususuna delalet edecek hiç emare-i his ve müşahede olmadığından şu hâlde Osman Dikna'nın Sevakin'i istila edebilmesi ihtimaline karşı bahren itihaz olunacak tedabir kafi görünüyor...”⁶⁸⁷

Sevakin ve Sudan konusunda Avrupalı göçler arasında bulunan anlaşmazlıklardan istifade etmek mümkün olduğu halde, Osmanlı Devleti görüldüğu gibi, Osman Dikna Sevakin'i ele geçirse bile bundan dolayı Hicaz için bir tehlike görmedi. Çünkü Dikna ile İngilizlerin işbirliği yapabileceği hususunda bir ihtimal görülmemekteydi. Çünkü Mehdi hareketini takip eden Osmanlılar hem dinî açıdan hem de Sudanlılardaki meyil açısından İngilizlerle işbirliği ihtimali yoktu⁶⁸⁸.

Osman Dikna, Mısır ve İngiliz askerlerinden aldığı silahlar ile dört-beş yıl savaşlarda bulunarak Sevakin kalesine kadar başarılı bir şekilde gelmişti. Osmanlı için tehlikeli olabilecek husus Osman Dikna'nın kazandığı bu mücadelelerle Hicaz taraflarında taraftar bulması ve Hicaz'da isyan çıkartmasıydı. Özellikle Dikna kendisi Cidde ile ticaret yapmaktaydı⁶⁸⁹.

Osmanlı Devleti, Sudan'daki isyan sebeplerinden ayrı olmasına rağmen Dikna aracılığıyla Hicaz'da Osmanlı Devleti ve hilafete karşı müstakil bir Arap hükümeti çıkarmasından endişe etmekteydi. Böyle bir siyasî fikri uygulamaya yol bulunursa Asya ve Afrika'daki bazı topraklarında Osmanlı hakimiyetini kaybedebilirdi⁶⁹⁰. Bu fikirden istifade eden İngilizler yüzünden Urabi isyanı çıkmış ve Sudan'daki isyanın ömrü uzatılmıştı. Osmanlılar'a göre Mehdi hareketini bastırabilmek için fazla bir güç lazım değildi. Bu kadar uzun zaman devam ettirmesi ile bu hareket daha da güç kazanmıştı. Bu kazandıkları güç ile Batı Sudan'dan Doğu Kızıldeniz sahillerine kadar uzanmış ve Hicaz Eyaleti'nin sınırlarına kadar

⁶⁸⁷ 10 Rabiulahir 1305-14 Kanun evvel sene 1303/ 26 Aralık 1887 tarihli İrade, BOA, **İrade Mısır**, No: 1312, s.1.

⁶⁸⁸ BOA, **İrade Mısır**, No:1313, s.3.

⁶⁸⁹ BOA, **A.e.**, s.1.

⁶⁹⁰ **A.v.**, s.2.

gelmişti⁶⁹¹. Osmanlı Devleti'ne göre Mehdi hareketinin Hicaz sahillerine kadar gelmesinden en fazla istifade eden ülke Rusya olacaktı. Çünkü Osmanlı ordusu Hicaz sahillerini korumaya kalkarsa diğer taraftan ve özellikle Rusya ile olan sınırları tehlike içinde kalacaktı. Bu sırada Rusya ile bir savaş çıkması halinde Rusya Karadeniz limanlarını ele geçirir ve İstanbul bile Rus ciddi tehditle karşı karşıya kalacaktı. Böyle bir durumda İngiltere'nin yardımı da anlamsız olacaktı. Çünkü asıl mesele İngiltere ile yaşanmaktaydı. Böyle bir durumda Osmanlı Devleti çok fazla zarar görebilecekti⁶⁹².

Sultan II. Abdülhamid, gören bu büyük tehlike yüzünden İngiltere'nin Sevakin'e Osmanlı askeri sevkine tuzağa düşmemişti. Bunun için Sevakin, Osman Dikna'nın eline düşse bile sadece Kızıldeniz'de bulunan Osmanlı donanması ile Hicaz sahillerinin korunması kararlaştırılmıştı⁶⁹³. Bunun yanında Hicaz ve özellikle Cidde'de Osman Dikna'nın propagandasının yayılmamasını istemişti. Osmanlıların aldıkları tavır, sadece Hicaz askerlerinin artırılması yanında Kızıldeniz'deki donanmayı güçlendirmek olmuştu.

Osmanlılar bu siyaset ile en büyük tehlike olarak Avrupalı güçleri kabul ederek Sudan ve Sevakin'de çıkan olayları ikinci planda düşürmüşlerdi. Bu tarihlerde emperyalistler ile mücadele eden Sultan II. Abdülhamid, asıl düşman olarak onları görerek hareket etmekteydi. İsyan eden Müslümanlara karşı Osmanlı ordusunu kullanmak istememişti. Bunun için Sevakin ve Osman Dikna meselesi önüne geldiğinde çıkardığı iradede sadece: “...*Hicaz'da bulunan kuvve-i askeriyyenin teziydi*”⁶⁹⁴ni istemişti. Bu karara göre Osmanlı Devleti Kızıldeniz'de bulunan donanmaya üç savaş gemisi daha eklemiştir⁶⁹⁵. Bunun yanında Hicaz ve Yemen sahillerinin muhafazası daha da sıklaştırılmıştı⁶⁹⁶.

---

⁶⁹¹ A.v., a.y.

⁶⁹² A.v., s.3.

⁶⁹³ A.v., s.4.

⁶⁹⁴ BOA, **İrade Mısır**, No.1312, s.4.

⁶⁹⁵ Ser askeriyye'den Sadaret'e 26 Rebi'l-ahire 1305/ 11 Ocak 1888 tarihli yazı, BOA, **Y. MTV**. No:29/108, s.1.

⁶⁹⁶ BOA, **Y. MTV**. No:29/108, s.1.

Özellikle Sevakin limanı karşısında bulunan Hicaz sahillerinde daha fazla tedbir alınmaktaydı. Kızıldeniz’de bulunan Osmanlı savaş gemileri yeterli olmasına rağmen, Kızıldeniz’de çalışan asker ve idareci memurların Arapça bilmeleri gerektiğini işaret etmekteydi. Özellikle polis komiserleri ve yanındaki çalışan zabıta memurlarının Arapça bilmesi gerekmektedir. Bunun için Hicaz’a gönderilecek komiserler Suriye ve Beyrut vilayetinden Arapça bilenler olmasına özen gösterilmeye başlanmıştı⁶⁹⁷. Bu konudaki II. Abdülhamit'in iradesi şöyle idi: “...*Böyle bir mühim ve nazik mahallerde bulunan sefâin ile memurîn-i askerîyye ve mülkiye muhasasatın sağlam ve tashihi kolay emvalden icrayı havalesiyle sefâin-i mezkûredeki zabitân ve efrada zarûret çıkdırılmaması ve polis komiserlerin dahi Zabtiyye Nezaret-i âliyesinin mutalaası vecihle üç ve hiç olmaz ise iki kişi olmasıyla beraber bunların en evvel bilmeleri lazım gelen lisan, lisan-ı mahalli olan Arapça olup bu lisanın mahallinde taallüm ve tahsili bir kaç seneye mutavakkıf olduğuna ve halbuki Suriye ve Beyrut Vilayetlerinde Arapça ve Fransızca ve Türkçe biliyor komiser bulmak ashel idüğüne binaen Hicaz’a gönderilecek komiserlerin ordan tayin* ...”⁶⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz’de aldığı bu tedbirler, Sevakin etrafında bulunan Mehdi'nin emiri Osman Dikna aleyhine olmakla beraber bu hazırlıklar İngiliz ve İtalyanların siyasetlerine karşı da bir hazırlıktı.

Meclis-i Vükela Hicaz savunması ile ilgili hassasiyetini şu şekilde ifade etmişti: “... *bi'lfarz Sudanlıların Sevakin'i istilâ edebilmeleri hâlinde dahi taraf-ı ser-askerîyyeden ve Bahriye Nezareti'nden esnâ-ı müzakerede vaki' olan ifâdâta göre huta-ı Hicaziye'de ve sevâhilinde mevcut kuvve-i berîyye ve bahriyye def'-i sâile kafi olmasıyla bir tarafa tecavüzlerine de imkân görülmediğinden ve binâen-aleyh huta-ı Hicaziyye sâye-i makdiret-vaye-i hazret mülûkanede bu misillü tasalutlardan masun ve mahfuz bir halde idüğünü şu halde o taraflarca diğer tedbir itihazına mahl*

⁶⁹⁷ 19 Rebi'ül-âhir 1306/ 13 Aralık 1888 tarihli II. Abdülhamid iradesi, BOA, **İrade Mısır**, no:1365.

⁶⁹⁸ A.v., a.y.

görülmeyişi muhat-ı ilm-i ka'inat-arayı cenab-ı hilafet-penahî buyurulduktâ katibe-i ahvalde emr ü ferman hazret menlehu'l emr efendimizindir"⁶⁹⁹

Bu askerî tedbirler yanında Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz sahillerinde bulunan yerler,⁷⁰⁰ ve özellikle Hicaz sahilinde bulunan limanlarda kendi hakimiyetini gösteren ve merkeze bağılılığı olduğunu tasdik eden tedbirler alınmaktaydı.

14-MISIR'DAKİ OSMANLI FEVKALADE KOMİSERİ AMET MUHTAR PAŞA'NIN RAPORLARI

Mısır meselesini İngilizler ile müzakere yapmak amacıyla Mısır'a gönderilen Osmanlı Fevkalade Komiseri Ahmet Muhtar Paşa⁷⁰¹ Mısır'da bulunduğu sırada Sudan isyanı ve özellikle Sevakin konusunda merkeze raporlar göndermişti. Bu raporlarda bu konuda kendi yaptığı teşebbüsleri ve fikirlerini de izah etmişti. Aslında Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mısır sorunu sonuçlandırmak ve Osmanlı Devleti ile İngiltere Devleti arasında düzenlenen ve imza olunan sözleşme gereği Osmanlı Devleti tarafından tayin edilmişti⁷⁰². Gazi ahmet Muhtar Paşa'ya verilen emirlerde;"Osmanlı Devleti Komiserinin esas görevi; Sudan'da güvenliğin iadesiyle, Mısır ordusunun düzenlenmesi ve Mısır idaresinin şubelerinin incelemesiyle, verilmiş fermanlar içeresinde gerek görülecek değışikliğin yapılması ve Mısır sınırının güvenliğinin sağlanmasından sonra, Osmanlı Devleti tarafına bir rapor düzenlemek ve sunmak hususları olduğundan, adı geçen görevin gönül isteğiyle yapılmasına ait maddeler aşağıda olduğu gibi beyan olunur"⁷⁰³ Mehdi hareketi ve Sevakin ile ilgili maddeleri burada zikr etmek gerekmektedir.

"Birinci Madde: Komiser müşarûn-ileyhe Mısır'da İngiliz askerlerinin ikametini mûceb olan Sudan ihtilâlini vesâit muhasılata ile def' ile îade-i asayiş için lazım gelen tedbirleri Hidiv Hazretiyle veyahut müşarûn-ileyh tarafından tayin olunacak memur ile bi'l-itifak taharî edecek ve Hidiv müşarûn-ileyh ile olbâbda

⁶⁹⁹ Güre-i Safer 1306/ 7 Ekim 1888 tarihli, Meclis-i Mahsus mazbatası, BOA, **İrade Mısır**, No:1351, lef.2.

⁷⁰⁰ BOA, **İrade Mısır**, No:1365.

⁷⁰¹ Ahmet Muhtar Paşa hakkında bkz: Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa:1839-1919 (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Filiz Kitabevi, İkinci baskı, İstanbul 1989.

⁷⁰² BOA, **İrade Mısır**, no:1241.

⁷⁰³ BOA, **Y. EE.**, NO: 2550/39, s.1.

vuku' bulacak müzakerât İngiliz Komiserine bildirerek karar tevsiye edecek tedâbir Komiser mümâ-ileyhin inzimam ittifakiyle mevki' icrâye konacaktır”⁷⁰⁴.

“İkinci Madde: Sudanlıların isyanı aslında İngiliz askeri aleyhine ise de asakir-i Mısriye'nin dahi İngiliz askeriyle birlikte hareket itmiş mulabesesiyle bu isyan Hükümet-i Mısriye alyihine dahi tecavüz ederek Sudanlılar'ın şimdi dâire itâata celbi İngiliz askerlerinin Mısır'dan çıkacağına emniyet hasil eylemelerine mutavakkıf görüldüğünden bu bâbda Saltanat-ı seniyye ile İngiltere beyninde akd olunan mukavalanın hükümlüğü devlet-i aliyye tarafından tayin buyurulan komiser ma'rifetiyle asayişin i'adesi ve idare-i Mısriyece mukteza olan bazı ıslahat ve tanzimatın icrâsı akbunda İngiliz askerinin Mısır'dan hurucu mukarrer olacağı Mısır ahl-i İslam'dan ve ashab-ı diyanetden olarak Sudanlılar'ın emniyet ve i'timadın celbe muktadır zevat vasıtasıyla Sudanlılar'a vesayayı lazıma telkin ve Mısır'da zat-ı şevket-map hazret-i hilafet-penahinin vekili bulunan Hidiv Hazretleri'ne ita'ata mad'u buldukda takdim bulunacak ve bu bâbda Sudanlılar ruesâsından kimler ile görüşmek ve bunları iknâ' için nedir o tedbir isti'calen tensib olunur ise ânı ifa etmek komiser müşârûn-ileyhinin fatanet ve dirayetlerine menut olup Sudan ahalisi dahi şimdiye kadar devam eden ihtilaldan ve bu munasebetle duçar oldukları .... biraz olmuş oldukları cihetle Mısır'ın İngiliz askerinden tahliyesi şartıyla arz itaat temayül edecekleri kaviyen memuru olmağla arz ve izhar eyleyecekleri ita'atın kabuluyla ba'dahu Hidiviyet-i Mısriyye'nin taht-ı inkiyâdin ve da'avat-ı hayriyye-i Hazret-i Hilafet-penahi bulunmaları vesa'ik-i lazımaya rabt edilecek ve İngiliz Komiseri tarafından başkaca vesâ'ik-i lazıma isti'maliyle Sudan ruesasının İngiltere Hükümeti'ne karşı bir gûna va'd ve ta'ahudda bulunmalarına dikkat ve i'tina ve komiser-i müşârûn-ileyh icâb-ı hale göre Sudan hududu olan Asvan veya hud Vadi Halfa'ya kadar azimetle Sudan'ın i'âde-i asayiş zımmında itihaz edecek tedabir ve lüzum görünecek icrâat ... bâbî âlî'ye iş'ar ve ihata kılınacaktır”⁷⁰⁵. Buna göre Sultan II. Abdülhamid, Sudan'daki Mehdi hareketinin nedenini Sudan'daki İngiliz askerlerin bulunmasını görmüştü. Bunun için Sudan'dan çıkmaları ilk çözüm

⁷⁰⁴ A.e., a.y.

⁷⁰⁵ BOA, Y. EE., no: 2550/39, s.1.

görmüştü. Ayrıca Sudanlıları, itaat ettirmek için dinî bir yol bulunması gerektiğini belirtmişti.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Sevakin etrafında bulunan Dikna'ya karşı yapılan askerî harekât haberleri gönderdiği gibi, İngilizlerin Dikna'ya karşı yaptıkları siyasî faaliyetleri de anlatmıştı.

Ekim 1888 tarihinde gelen bir raporda, Gazi Ahmet Muhtar Paşa İngilizlerin, itaat eden yerel kabilelere destek vererek, Mehdi'ye karşı askerî harekâta başladıklarını anlatarak, bu siyasetin başarılı olduğuna da işaret etmişti. Bu siyaset sayesinde 10 Ocak 1888 tarihinde Osman Dikna savaşı kaybetmiş ve yanındaki askerler de dağılmıştı⁷⁰⁶. İngilizler, Dikna karşısında kendi yanında yer alan kabilelerle birlikte Dikna'yı yakalayabilmek için harekete geçmişlerdi. Sevakin'de bulunan İngiliz Generali Kitchener askerî birlikler ile Dikna'nın bulunduğu yerlere saldırıya gitmişti. Fakat askerleri tekrar toplayan Dikna ve taraftarları Kitchener'i mağlup etmişlerdi. Kitchener yaralı halde Sevakin'e geri dönmüştü. Mağlubiyete uğrayan General Kichener Sevakin'den Kahire'ye gitmişti⁷⁰⁷.

Dikna'nın kazandığı bu savaş yüzünden Sevakin'i tekrar tehdit etmeye başlamıştı. 2 Nisan 1890 tarihinde Dikna taraftarları Sevakin kalesine kadar girmiş ve bazı tabyaları tahrib etmişlerdi⁷⁰⁸.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya göre Osman Dikna'nın bu kadar güçlü olmasının sebebi, Mehdi'nin Baker, Hicks Grahan ve Gordon ile yapılan savaşlara ile ele geçirdiği silahlar teşkil etmekteydi. Ayrıca Mısır birliklerinin bulunduğu mevkilerde özellikle Hartum'da bıraktığı silahlar çok önemliydi. Buradaki 60 bin kadar yeni silah Mehdi ve taraftarlarının eline geçmişti⁷⁰⁹.

---

⁷⁰⁶ 26 Rebi'l-ahire 1305 /11 Ocak 1888 tarihli Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan gelen rapor; BOA, **Y.PRK, MK**, dosya 3/93, s.2.

⁷⁰⁷ 11 Cumazi'l-evvel 1306/ 11 Kasım 1888, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan gelen rapor, BOA, **Y. PRK. MK** dosya 4/3, s.1.

⁷⁰⁸ 21 Mart 1306/ 2 Mart tarihli Gazi Ahmet Muhtar Paşa raporu; BOA, **Y. MTV**, dosya 31/68, s.6.

⁷⁰⁹ 10 Kanun-ı evvel sebe 1303 Gazi Ahmet Muhtar Ahmet Muhtar Paşa Raporu; BOA, **Y. PRK. MK**, dosya 3/87.

Daha önce işaret edildiği gibi, Osmanlı Hükümeti Dikna ve Sevakin etraflarında olan savaş haberlerini takip etmekle beraber, bu tehlikeden Hicaz'ı korumak düşüncesindeydi. Sevakin'de bu isyanı bastırmak yerine Mısır meselesini halletmek ve Osmanlı'nın Hicaz'daki topraklarını korumak istemişti. Osmanlı Devleti, Osman Dikna'nın Sevakin'i ele geçirmesi halinde bölgede bu tür tedbirler alınmasını yeterli görmekteydi. Osmanlı Devleti, Afrika'da sonu belli olmayan savaşa girmek istemiyordu. Ayrıca Doğu Afrika'da İngiliz ve İtalyanların oyunları bulunduğu düşüncesini de taşımaktaydı.

Bu dönemde Osman Dikna Sevakin şehri haricinde bulunan toprakları ele geçirmişti⁷¹⁰. Hatta Sevakin su kaynakları “şato” kuyularını da ele geçirmişti. Bundan dolayı Sevakin şehrinde büyük susuzluk yaşanmıştı.

Osmanlı istihbaratının raporlarına göre Eylül 1888 tarihinde Sevakin gayet korkunç günler geçirmekteydi. Osman Dikna şehrin etrafında bulunan mevkileri ele geçirdikten sonra, su kaynaklarını kontrol altında tutmakta ve şehir içinde de faaliyetleri bulunmaktaydı. Dikna'nın adamları Sevakin tabyasına gelerek burada bulunan askerlere “kafirler” diyerek psikolojik savaş yapmaktaydı. Ondan sonra tabyalara yağmur gibi kurşun yağdırarak Sevakin'de bulunan İngiliz askerlerini perişan etmişlerdi⁷¹¹.

Mehdi taraftarlarının Sevakin'e düzenlediği saldırılar devam etmişti. 1888'de Sevakin şehrini ele geçirmek için, Mehdi halifesi tarafından gönderilen Abu Garga bu konu hakkında Dikna ile müzakerelerde bulunmuştu⁷¹². Aslında Sevakin şehri etrafında bulunan Mehdi taraftarları beş seneden beri askerî saldırılar düzenlemekteydi. Onlar şehri ele geçirmediği gibi, Sevakin'deki İngiliz askerleri de Dikna ordusunu püskürtmeye muvaffak olamamıştı. Bunun en büyük sebebi, İngilizlerin deniz yolunu kullanarak devamlı silah, yiyecek ve hatta su ihtiyaçlarını temin etmesiydi. Dikna'nın deniz gücü olmadığı için bunu durdurması mümkün olmamıştı. İngilizler'e göre, Dikna'nın başarılı sebebi, Doğu Sudan'ın dağlık

⁷¹⁰ 5 Eylül 1304 tarihli istihbarat raporu; BOA, **Y. MTV**, dosya 34/41, s.1.

⁷¹¹ 13 Muharrem 1306 Hicaz Valisi'nden merkeze, BOA, **Y.MTV**, dosya 35/41, s.3.

⁷¹² 19 Muharrem 1306 (25.9.1888) tarihli, Paris'ten gelen tahriratın tercümesi, BOA, **İrade Mısır**, no:1345; BOA, **AMD**, no.342, 125/655.

arazisinde kullandığı gerilla taktikleri ve su kaynakları ele geçirmesinden kaynakmaktaydı⁷¹³. Hatta demiryolu inşası, bu şiddetli savaş yüzünden gerçekleşmemiş ve sonunda İngilizler demiryolu yapmaktan vazgeçmişlerdi.

1883 ile 1888 yılları arasında Sevakin’de geçen olayları takip eden Osmanlı Devleti, raporlarda açıklandığı gibi, Sudan’da çıkan dinî isyanı olan Mehdilik hareketi ve onu müteakip Sudan’da Mehdi devletinin kurulmasına karşı tepki göstermişler ve Hicaz bölgesinde böyle bir fikrin yayılmasını istememişlerdi. Çünkü bu dönemlerde Osmanlı topraklarını ele geçirmek isteyen İngilizler, halk ile temasa geçerek onları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaktaydı. Mehdi hareketi, Sevakin limanına ulaştığı zaman bu tepkiler daha da sertleşmeye başlamıştı. Hatta direkt müdahale etmek düşüncesinde bulunan bazı Osmanlı idarecileri, bu fikri Sultan II. Abdülhamid'e onaylatmak istememişlerdi. Ayrıca bu dönemlerde, Sevakin idaresi, Mısır Eyaleti'ni işgal altında bulunduran İngilizlerin elinde bulunmaktaydı. Mısır’da bulunan İngilizler, Mehdi hareketini Mısır adına bastırmak için Mısır’ın güney sınırlarından ve Sevakin civarından harekete geçmişlerdi. Fakat Sevakin’de Mehdi taraftarları kumandanı olan Osman Dikna, İngilizlerin Sevakin limanından Sudan içine yapacakları askerî hareketi engellenmişti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 30 Ekim 1888’de yazdıkları raporlarda Osman Dikna’nın bu şehri zor durumda bıraktığını şu şekilde açıklamıştı; *“Bu günlerde Osman Dikna cema’ati Sevakin’i sıkıştırmakta ve hatta istihkamlarla şehre tekarub ederek atıkları top daneleri dahi muhafizîne hasar vermekte olduğu muhakkaktır ...”*⁷¹⁴

İngilizler Dikna ile yapılan uzun savaşlar neticesinde bir zafer elde edemeyince ayrı bir çözüm bulmaya çalışmışlardı. Sevakin çevresinde İngilizler tarafından yapılan savaşlar Mısır bütçesinden karşılandığı için çok büyük yük olduğunu öne sürerek Mısır Hidivliği’ni Sevakin’den vazgeçirmeye çalıştılar. Bu girişimi Ahmet Muhtar Paşa şu şekilde anlatmaktadır: *“... zat-ı sâmi-i Hidivi ile Sevakin’in ahvalî üzerine musahebet olunur iken müşarün-ileyh hazretleri İngiliz konsolosu E. Barning Sevakin hakkında türlü türlü mütâla’âtda bulunduğu ve geçen*

⁷¹³ BNA, WO,147/44, s. 3-5.

⁷¹⁴ 24 Safer sene 1306 (30.10./1888) tarihli Gazi Ahmet Muhtar Paşa raporu, BOA, Y.PRK MK, dosya 4/39.

gün Hidiv-i müşarün-ileyh hazretlerine mürâcaât ederek Sevakin'in muhafazası için Mısır bu derece tamadî edip rahatsızlıkla beraber senevî yüz bin lira kadar bir masrafı kabul ve ihtiyaçla etmekte olup bunun artırılan tasarruf-ı 'umumi arasında bu derece üzerine bir himl-i sakil hükmünde ..."⁷¹⁵ Bu açıklamada Mısır idaresini yürüten Baring'e göre, 1884 yılında Sudan tahliye ve Hartum terk edilmesini kabul ettirildiği gibi, 1888'de Sevakin limanı terk ettirilmesi gerekmekteydi.

Baring'in açıkladığı bu söz ile İngilizler artık Mısır Eyaleti'ne bağlı yönetimi ve Osmanlı hakimiyetini Sudan'dan fiilen kaldırmak istemişlerdi. Bu tarihe kadar Mısır ve Sudan'da Osmanlı hakimiyetini kabul eden İngiltere, bu hakimiyetin kaldırılmasını Mısır Valisi'nden istemişti. Baring'in izah ettiği gibi, Sevakin idaresi hem rahatsızlık meydana getirmekte ve hem de maddi açıdan büyük masraflar ortaya çıkarmaktaydı. Sevakin'i askerî olarak muhafaza etmenin mümkün olmayacağına kanaat getiren İngiliz idareciler, bu noktaya geldikten sonra bu meseleyi Osmanlı Hükümetine ihale etmek istemişlerdi. Bunun mümkün olmayacağını bilen İngilizler, Osmanlı Devleti'ne de kendi sözlerini kabul ettirmek istiyorlardı. Bu toprakları işgal etmek isteyen İngilizler ve İtalyanlar Mısır Eyaleti ile Osmanlı Devleti'nin hukukunu önce yerel halklara bıraktıktan sonra ele geçirmek istiyorlardı. İngilizler"... âtiyen bir menfaat beklemekte olduğundan Sevakin'in yâ Devlet-i âliyyeye ve yahut Osman Dikna cemâ'atına terki..."⁷¹⁶ni sağlayarak yeni bir politikaya başlamışlardı.

İngiliz oyunlarının farkında olan Osmanlı idareciler, Musavva'da olduğu gibi, İngilizlerin Sevakin limanını da İtalyanlar'a bırakmak istediklerini düşünmekteydiler⁷¹⁷. Vesikada: "...Sevakin'in Musavva gibi başkaca çaresine bakmak ne demek olacağı istizâh olundukta ya 'ni Sevakin'i Musavva gibi İtalyanlara terk etmek mi istiyorlar ..."⁷¹⁸ denilmekteydi. Sudan'ın yegane limanı olan Sevakin'i hangi devlet işgal ederse Sudan'ın tamamını de ele geçirebilirdi. Bunun için İngilizler Sudan'ın iç kısmı Mısır Eyaleti'nin idaresini kaldırdıkları gibi Sevakin'i İtalyanlara bıraktığı anda Sudan'ın tamamını onlara verileceği anlamına gelmekteydi. Yani: "...Sevakin her kimin yedine düşer ise Sudan dahi atîde onun eline düşmek

⁷¹⁵ A.v., a.y.

⁷¹⁶ BOA, Y. PRK. MK., dosya no: 4/39.

⁷¹⁷ BOA, N.G.G. no:1030, s.9.

mümkün ...” olacaktı. Fakat Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Sevakin’i İngilizlerin başka bir Avrupa devletine veremeyeceği kanaatindeydi⁷¹⁹. Çünkü eğer İngilizler Mısır’ı işgale devam etmek isterlerse Mısır’ın hayatı Nil nehrine dayanmaktaydı. Nil nehri Sudan’dan geçtiği için İngilizlerin Sudan’ı kesinlikle başka bir devlete bırakmayacağı kolaylıkla anlaşılıyordu. İşaret edildiği gibi Sevakin’i bir devlet eline geçirilmişse Sudan da o devletin eline düşeceği anlamına gelmekteydi. Bu yüzden İngilizlerin Sevakin’i başka bir devlet bırakmayacağı gerçeği ortaya çıkmaktaydı. Şöyle ki: “...Sudan ise Avrupalı bir devletin eline düşer ise Nil’i orada isti‘mal edebilecekden o taktirde Mısır’a Nil gelemeyeceğine ve bu halde Mısır yok demek olacağına İngilizler kani’ olduklarından Sevakin’i başka devlete terk edemeyeceklerini zan ile olsa olsa geçende teşkiline da’ir Londraca bir çok bahs ve makale sebep olan İngilizlerden mürekkeb Afrika ticaret kampanyası teşkiliyle Hinthakkında vaktiyle tutulan mesleki Sevakin ve dolayısıyla Sudan hakkında dahi icra etmeleri ba‘idü’l-ihimâl olmadığı ...”⁷²⁰

Bunun için İngilizlerin Sevakin'den vazgeçerek başka bir devlete vermesi mantıklı olmayacaktı. Onlar Sudan’ın tahliyesinde olduğu gibi, Sevakin’i yerel bir idareye vererek Osmanlı Devleti'nin hakkına son vermek ve sonra da bu yerel idare elinden Sevakin’i almak istiyordu. Aslında Sevakin’i Osmanlı Devleti’ne bırakmak Sevakin’i yerel idarecilere bırakmak gibiydi. İngilizler’in zor durumda olduğuna vakıf olan Osmanlı Devleti, İngilizler’in Dikna ile savaş halinde kalmasını istiyordu. Eğer Osmanlı Devleti, Sevakin idaresi almak istiyorsaydı, İngiltere en zor zamanda teklif ediyordu. Daha doğrusu İngilizlerin verdiği bu teklifin siyasî bir oyundan başka bir anlamı yoktu. Çünkü İngilizler 1884 yılında ısrarlı bir şekilde Mısır Hidivliği'nden Sevakin mülki idaresine bir İngiliz kumandanın atanmasında ısrar ettikleri gibi 1886’da bu kumandan İngiltere'ye dönmek üzere iken tekrar yerine yine bir İngiliz kumandanın atanmasını istemişlerdi⁷²¹.

---

⁷¹⁸ BOA, Y. PRK. MK, dosya no: 4/39

⁷¹⁹ BOA, NGG, i no:1030, s.9.

⁷²⁰ BOA, Y.PRK. MK,. dosya no:4/39.

⁷²¹ Mısır fevke’l-ade komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa’ya 5 Cumade’l-ahire 1303 / 11 Mart 1886 tarihli gönderilen hüküm, BOA, NGG, no:1030, s.8.

İngilizler bu bahane ile Sevakin'i işgal ettiklerini söylemeden, mülki idare, yanında Sevakin kıyılarına savaş gemilerini ve şehrine de askerî birliklerini yerleştirmişti. Bu şekilde Sevakin'in hem askerî hem de mülki idaresi İngiliz subaylarının eline geçmişti. Osmanlı hakimiyeti ve Hidivi'n idaresinin bu şehirde ne kadar etkisiz hale geldiği görülmekteydi. Fakat resmi olarak ve uluslararası alanda Sevakin hâlâ bir Osmanlı limanı idi. Ancak gücü kalmayan Mısır Hidivliği, İngilizler tarafından yaptıkları işleri meşrulaştırmak için adının kullanıldığı bir şekle dönüşmüştü. Mısır'da bu durumu izleyen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Sevakin'deki olaylardan istifade ederek Sevakin'in eskiden olduğu gibi Osmanlı merkezinden idare edilmesini teklif etmekteydi⁷²². Bu teklifi ciddiye alan Osmanlı idarecileri bu konuda Mısır Hidivi'ne bir yazı yazarak Sevakin'e, eğer zor durumda iseler Osmanlı Devleti'nin müdahale etmesini teklif etmekteydiler. Çünkü, eğer Sevakin başka bir devletin eline düşerse Sudan toprakları ve dolayısıyla Mısır da büyük tehlike yaşayabilirdi. Bunu engellemek için Osmanlı Devleti katkı yapabilir ve Sevakin limanı doğrudan doğruya Osmanlı merkezinden idare edilebilirdi. *"...Sevakin'in idare ve muhafazasına gelince ma'lum-ı âli-i davırları buyurulduğu vechile Sevakin Mısır'ın mülhakatından olmakla beraber oranın hasebe'l-mevki' başka bir idarede bulunması bi'l-ahire Sudan'ın o idareye intikaliyle Mısır hakkında müceb-ı hatır olabileceğine ve geçende düvel-i mu'azama beyininde imza olunup bir sûreti leffen peşkâh-i sâmi Hidivileri'ne irsal olunan Süveyş kanalı mukavelenâmesinin onuncu maddesinde muharrer olduğu üzere hute-i Mısriyye'nin ferman-ı hümayunlar âhkâmı dairesinde muhafazası hükümet-i Mısriyye'ye mevdu' olduğu gibi lede'l-hace Devlet-i Aliyye dahi mu'avenet filiyeye-yi muta'ahhid olduğuna ve Sevakin'in ümür-i mülkiye ve askeriyesinin doğrudan doğruya taht-i idare-i Devlet-i Aliyye'ye alınarak lüzumu miktar asâkir-i şahane sevk ve ik'âdiyle muhafazasına bi'l-i'tina İngiliz askerî Mısır'dan çıkıp o taraflarca emr ve asayişin tamamıyla ..."*⁷²³

Buna göre Osmanlı Devleti, güneyden gelebilecek tehlikeler yüzünden Sevakin, Sudan ve Mısır topraklarını kayıp etmemek için İngilizler ile problemi diplomatik bir şekilde çözmeye çalıştı. Süveyş Kanalı Anlaşması'ndaki onuncu

⁷²² BOA, Y.PRK. MK dosya no:4/39.

maddeye dayanarak “Gereği anında fiili müdahaleler” yapma hakkına dayanarak Sevakin limanı idaresini geri almak istemişti. Bunun yanında İngilizlerin de Mısır'dan çıkarılması gerekmektedir⁷²⁴.

Osmanlı Devleti'nin 1888'de Mısır Hidivi'ne verdiği açıklamalara göre; 1865 tarihinde idaresine verilen Sevakin limanını geri almak istemişti. Osmanlı Devleti'nin aldığı bu tavır Afrika'da çıkan sömürgecilik hareketlerinden duyulan rahatsızlıktan kaynaklanmaktaydı. Vesikada şu şekilde zikretmişti: “...atide zuhuru melhuz olan her türlü mehazir ve muhataratı def' olmak için Sevakin'in şimdiden doğrudan doğruya taht-ı idare-i Devlet-i Aliyye'ye alınması muvafık-ı hikmet-i hükümet olmasıyla suver-i icrâiyyesi hakkında olan mütalaa celile-i Hidiv afhamıların ve ne miktâr asâkir-i şahane sevki lazım geleceğinin bâ-irade-i seniyye istifsarına ibtidar olundu...”⁷²⁵

Osmanlı Devleti, Sevakin idaresini tekrar merkeze bağlamayı ciddi olarak düşündüğü için Mısır Hidivliği'nden bu iş için ne kadar asker lazım olacağını sormaktaydı. Osmanlı Devleti, hakkını kullanırken icraya başlamadan önce bilgi istemişti. Bazı Osmanlı yöneticileri bu fırsattan yararlanarak padişaha onaylatmak için bu konuda bilgi istemişlerdi. Bu dönemde tahtta bulunan Sultan II Abdülhamid, bir adım attığında arkasından ne gelebileceğini anlamak istemiş ve Osmanlı Devleti çıkarlarının ne olacağını tespit etmeden karar vermemiştir.

15-SEVAKİN İDARESİ İÇİN RIZA PAŞA KOMİSYONU

Sevakin konusunda Osmanlılar da değişik bilgi ve fikirler dolayısıyla konu ile ilgili müzakereler olmuştu. Sevakin'in ilhaki konusunda Osmanlı merkezinden bir komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyonun hedefi Sevakin ile ilgili konuyu araştırmak, mülkî ve askerî idarenin nasıl olacağını tesbit etmektir. Hatta Sevakin'e gönderilecek memurların Dahiliye Nezareti'nce seçilmesi çalışmalarına başlanmıştı. Bu çalışmaları arşiv belgelerinde şu şekilde takip etmek mümkündür: “...*Sevakin'in*

⁷²³ Merkezden Mısır Hidivliği'ne 24 Rebi'ül-evvel 1306/ 28 Kasım1888 tarihli gönderilen mektup; BOA, NGG, no:1030, s.9-10.

⁷²⁴ A.e., s.9.

⁷²⁵ A.e., s.9-10.

Hidiviyet-i celîle ile bilmuhabere tayin kılınacak bir müddet zarfında umûr-ı mülkiye ve askeriyesinin taht-ı idareye alınmasın istihsal-ı esbâbi hakkında ahiren şeref-i sadır olan irade-i seniyyeyi mübelliğ tezkire-i hususiye Meclis-i Mahsus Vukâlâ lede'l-kıraa olbâbda itihaz ve icrâsı muktezi olan tedâbir ve muamelata dair tanzim olunan mazbata lede'l-arz mu'în-i seniyye-i Erkân-i Harbiyye feriki Yaverân-ı Hazret-i şehriyarîdan Se'adetlü Rıza Paşa Hazretlerinin taht-ı riasetinde bir komisyon-ı mahsus teşkil olunarak lede'l-icâb sevk olunacak kuvve-i askeriyenin miktar ile işin cihet-i askeriyesi mezkûr komisyon tarafından tedkik ve müzakere ve mahal-i mezkûrun idare-i mülkiyesi için tayini lazım gelen memurların intihabı maddesi dahi Dahiliyye Nezaret-i celilesince tezekkür ve mutâla'a ile badehü Meclis-i Vükelâda dahi vaz'-ı mevki'-i tedkik ve müzakere olunduktan sonra iktiza-yı hallin bamazbata atebe-i âliyyeye arz hususunu irade-i seniyye-i Hazret Padişahî mütaalik buyurulması ve keyfiyetin nezaret müşarün-ileyheye bildirilmesi olmağla daire-i askeriyeyece dahi ibka-yı muktazası bâbında ...”⁷²⁶

Rıza Paşa'nın komisyonu açıkladığı gibi, Sevakin'in hem mülki ve hemde askerî idaresini Osmanlı merkez teşkilatına bağlamak için uğraşması gerekmektedir. Başta ne kadar askerın lazım olacağı ve onların nasıl Sevakin'e sevk edileceği ve Sevakin'de nasıl yerleşeceğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için Sevakin'deki İngiliz askerlerinin buradan çıkarılması ve Sevakin'in emniyetli bir şekilde tutulabilmesi de gerekiyordu. Bunu yapmak için de idari memurların tesbit ve tayini Dahiliye Nezaretince gerçekleştirilecekti. Dahiliye Nezareti'ne gelen öneri inceledikten sonra Meclis-i Vükela nihaî kararı verecekti. Meclis-i Vükela'nın kararı da padişah tarafından onaylanacaktı.

Sevakin'in merkeze bağlanmasını ciddiye alan Osmanlı Devleti, bu konuda her türlü hazırlığı yapmaktaydı. Fakat bu konuyu ilk önce ortaya atan İngilizler Sevakin'i tekrar Osmanlı eline geçmesini istemiyorlardı. Bundan dolayı bu konuda Londra'dan Mısır Hidivi'ne net cevap verilmemişti. Mısır'da bulunan İngiliz konsolosu E. Baring, Hidiv'e verdiği cevapta bu konunun Londra'da hâlâ müzakere

⁷²⁶ Valâ-yı Seraskeriyeye ile Dahiliyye Nezareti arasındaki gizli yazışma, A.e., s.10.

edilmekle beraber, İngiliz hükümeti bu konuda Osmanlı Devleti ile direkt müzakereler yapacağını söylemişti⁷²⁷.

Esasında daha önce E. Baring'in "Sevakin'in tahliyesi ifadesinde" buranın sadece Mısırlılardan tahliyesini kast edilmişti. Yoksa orayı yeniden Osmanlılara bırakmayı düşünmüyorlardı. Sadece Osmanlıların bu konuda nasıl tepki verebileceğini öğrenmek istemişlerdi.

Aslında Osmanlı Devleti bunu bir İngiliz oyunu olduğunu anlamıştı. Fakat bundan istifade etmeyi düşünmüştü. Sudan ve özellikle Sevakin etrafında yapılan hareketi takip eden Osmanlı Devleti, Sevakin şehri ve limanının Osman Dikna'nın tehdidi altında kaldığını farklı raporlar ile öğrenmişti. Sevakin'de susuzluk yaşayan halkı ve telaş içinde bulunan İngiliz askerlerini de adım adım takip etmekteydi⁷²⁸. Mısır'daki Osmanlı Fevkalade Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından, Mısır'da yayınlanan gazetelerde çıkan haberler⁷²⁹, Sudan'da ve Sevakin'de bulunan Osmanlı gizli memurları ve Hicaz Valisi'nden gelen raporlarla Sevakin meselesini takip eden Osmanlı yönetimi bu gelişmeleri, Meclis-i Vükela'da da incelemekteydi. Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın Sevakin meselesini incelendikten sonra vardığı neticeler arasında, Sevakin'de yaşanan kuşatmada Sudanlıların başarılı olmayacağı da vardı. Netice itibarıyla İngilizler Sevakin'i terk etmeyeceği anlaşılmaktaydı. Fakat küçük bir ihtimal olan Sudanlılar tarafından şehrin ele geçirilmesi halinde İngilizler Sevakin'i Osmanlı Devleti'ne bırakabilirdi. Bu konu Meclis-i Vükela Mazbatasında şu şekilde kaydedilmişti: “...*şu havadise nazaran Sevakin'in muhafazasına Mısır'dan mu'avenet olunmakta olmakla beraber İngilizlerce dahi Sevakin'in Sudanlılara karşı esbâb-ı tedafiyesi tehdiye ve ihzar edilmiş olacağı cihetle Sudanlıların Sevakin'i istila edebilmeleri me'mul olmadığı gibi Mısır İngiliz işgal-i askeriyesi*

---

⁷²⁷ Merkezden Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya 3 Cumade'l-evvel sene 1306/ 5 Ocak1889 tarihli yazı; **A.e.**

⁷²⁸ Gazi Ahmet Muhtar Paşa 26 Muharrem 1306 /2 Ekim1888 tarihli raporu; BOA, **Y.PRK**, dosya 4/33.

⁷²⁹ BOA, **Y.PRK**, **TKM**, dosya 15/10, s.2-3.

altında bulundukça İngilizlerin Sevakin'i terk etmeleri dahi muhtemel olmayup bi'l-farz Sudanlıların Sevakin'i istila edebilmeleri halinde dahi...’’⁷³⁰

Osmanlı Devleti, Sevakin konusunu sıkı bir şekilde takip ederken İngiliz Devleti ile Mısır meselesi diplomatik bir şekilde halletmeye çalışmakta ve bu konu ile paralel Sevakin meselesini de unutmamaktaydı. Ayrıca Sevakin meselesi Hicaz'ın komşusu olduğu için ciddi bir şekilde Meclis Mahsus'ta müzakere edilmişti. İlk başta isyanı bastırmakta zor günler yaşayan İngilizlerin, Sevakin'in tahliyesinden bahsetmeleri Osmanlı idarecilerini Sevakin'i yeniden Osmanlı merkezine bağlama düşüncesine sevketmişti.

16- SEVAKİN'DE İTALYA TEHLİKESİ VE OSMANLILARIN DİKNA İLE İLİŞKİLER KURMASI

Sudan'da çıkan Mehdi hareketini müteakip, Sudan'da Osmanlı hakimiyetinde olan ve Mısır idaresi altında bulunan topraklar kaybedilmeye başlanmıştır. Bu topraklar arasında yüzyıllarca Osmanlı hakimiyeti altında kalan Habeş eyaleti de bulunmaktaydı. Kızıldeniz kıyılarında bulunan bu eyalet daha önce bahsedildiği gibi Mısır idaresine ihale edilmişti. Doğu Sudan'da Osman Dikna'nın Bahr-i Ahmer eyaletini ele geçirdikten sonra eski Habeş Eyaleti'nden sadece sahilde Sevakin ve Musavva limanları kalmıştı. Fakat İtalya ile İngiltere arasında yapılan anlaşmalara göre İtalya 1885'te Musavva limanı ele geçirmişti⁷³¹. Mehdi hareketi ile mücadele eden Mısır yönetimi burayı İtalya'nın elinden geri alamamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu konuda yaptığı diplomatik teşebbüslerden de bir netice alınmamıştı⁷³².

1885'te Musavva limanını ele geçiren İtalya, bu bölgede faaliyetlere başlamış ve diğer Avrupa devletleri ile sömürgecilik rekabetine girmişti. Ayrıca Afrika'da bulunan Hristiyan Habeşistan krallığı ile daha önce İngilizler'in yaptığı gibi ilişkiler kurmaya başlamıştı. Bu ilişkiler neticesinde İtalya, Mayıs 1889 tarihinde Habeşi Kralı Menelik ile Occiali anlaşması imzalamıştı⁷³³. Bu anlaşmaya göre, Habeşistan

⁷³⁰ Meclis-i Mahsus Güre-i Sefer 1306 / 7.10.1888 tarihli mazbatası; BOA, **İrade Mısır**, no:1351, lef.2.

⁷³¹ BOA, **İ.Dh.**, no:745141.

⁷³² Theobald, **a.g.e.**, s.138.

⁷³³ Shebika, **a.g.e.**, s.319.

İtalya'nın himayesine girmişti. Bu ikili anlaşma haberini duyan ve daha önce Habeşistan ile ticarî anlaşma yapmış olan İngilizler, fazla endişelenmemişlerdi. Çünkü İtalya'nın Musavva yerleşmesi İngiliz dostluğu ile gerçekleşmişti. İngilizler bunu yaparken zaten İtalya'nın yönünün Habeşistan'a doğru olacağını düşünmüşlerdi.

İngilizlerin Habeşistan kralı ile yaptıkları anlaşmanın hem ticarî boyutu hem de Sudan'daki isyanı bastırmaya yardım boyutu vardı. Musavva'da bulunan İtalyanlar bu isyanı bastırma konusunda komşu yeni bir dost göçü düşünmekteydi. Fakat İtalyanlar sömürgecilik alanını hem Habeş toprakları hem de Sudan toprakları olarak düşünmüşlerdi. Mehdi hareketini bastırmak isteyen Sudan'da Mısır idarecileri ve Kahire'de bulunan işgalci İngilizler, 1884 yılı sonunda Sudan'ın doğusunda bulunan Habeşistan kralı ile anlaşma yapmışlardı. Buna göre Sudan'da Habeşistan kralı yardımda bulunacaktı⁷³⁴. Bundan dolayı Habeşistan Kralı, Mehdi ve taraftarına karşı düşmanlığa başlamıştı. 1887 tarihinde Habeş kumandanı olan Rus Adar, Mahdiye devletine saldırmıştı. Doğu Sudan'daki Gaderif'in yakınlarına kadar ulaşmıştı⁷³⁵. Bu saldırılar neticesinde, Habeşistan ile Sudan'daki Mahdiye devleti arasında savaşlar başlamıştı.

1889 yılında Habeşistan kralı olan John (Yohana)'un kendisi ve yanında Rus Adar ve Rus Alula Mehdiye devletine saldırmıştı. Fakat Sudanlıların kazandıkları zafer neticesinde Habeşistan'ın yerel ve Afrika'nın güçlü kralı olan John'un ölümü üzerine Habeşistan devleti bu gücünü kaybetmişti⁷³⁶. Afrika'daki bu yerel güc kuvvetini kaybedince toprakları sömürgeci İtalyanların işgaline açılmıştı⁷³⁷. 1885'ten beri Musavva'da bulunan İtalya bu fırsatı kullanarak 1887 yılında askerî kuvvetlerini artırmış ve 1890 yılında Eritre'de sömürgecilik alanı kurmuştu⁷³⁸. Daha önce Sudan'daki Mehdiye devleti yerel bir güç ile mücadele ederken, şimdi yeni bir Avrupa gücü olan İtalyanlarla karşı karşıya kalmıştı. 1890 yılında Eritre'de bulunan ve daha önce Mısır yönetiminde subay olarak çalışmış ve sonra Mehdi taraftarları

---

⁷³⁴ Holt, **Mahdist State, a.g.e.**, s.148.

⁷³⁵ **A.e.**, s.151.

⁷³⁶ Şugayr, **a.g.e.**, s.746; Holt, **a.g.e.**, s.155.

⁷³⁷ Orhunlu, **a.g.e.**, s.159.

⁷³⁸ Theobald, **a.g.e.**, s.170.

eline esir düşen Mahmut Efendi Guindi'nin verdikleri bilgilere göre İtalyanlar Kassala şehrine saldıracaktı⁷³⁹. Bu doğru çıkmış ve İtalya, 1891 tarihinde Mehdi taraftarları ile yaptıkları savaş sonunda Doğu Sudan'da bulunan Kassala şehrini ele geçirmişti⁷⁴⁰.

İtalya'nın Kassala'yı ele geçirmesinden sonra Sevakin etrafında İngilizlere karşı mücadele eden Osman Dikna, İtalyanlara karşı hazırlık yapmaya başladı. Dikna ve yanındaki adamlar Sevakin yakınında bulunan Adarema'dan Kassala bölgesine hareket etmişlerdi⁷⁴¹.

Bu yerlere uzun yıllar hakim olan Osmanlı Devleti, Sudan topraklarına giren İtalyanlara karşı tavrı almıştı. Aslında Take bölgesi merkezi olan Kassala şehri, Osmanlı döneminde Hartum şehri gibi ortaya çıkmıştı. 1839 yılını müteakip Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'daki idarecilerinden Ahmet Paşa, Doğu Sudan'da yaptığı askerî hareket sonunda Kassala'yı askerî bir üs ve ticarî bir şehir olarak inşa ettirmişti⁷⁴².

Osman Dikna, Sevakin'i sıkıştırdığı zaman, İngilizler, Sevakin'i bırakma siyaseti ortaya koymuşlardı. Ayrıca bölgede faaliyet göstermeye başlayan İtalya'ya bırakmasını düşünülmekteydi. Musavva, Kassala ve Habeşistan topraklarını ele geçirmeye çalışan İtalyanlar, Sevakin'den İngiliz askerlerinin çekilmesi ve yerlerine Osmanlı askerlerinin gelmesi ihtimalinden endişe büyük ve rahatsızlık duymuşlardı⁷⁴³. Bu olay basına şu şekilde yansımıştı: “İngiliz askerlerin Sevakin'den çıkarılması ihtimaline ve mahall-i mezkûrun Devlet-i Aliyye tarafından işgaline dair cereyan eden mükelelat Roma mahafil-i siyasiyesince fevkalade endişe ve ızdırabı müceb olmaktadır. İtalyanlar Sevakin'den çıkacak İngiliz askerlerin yerlerine geçmek istemişlerdi. İtalya, bu hedefe ulaşmak için Londra'da bulunan büyük elçisi İngiliz hükümetinin nezdinde teşebbüsatta bulunmaktaydı. Aslında bu tarihlerde

---

⁷³⁹ BNA, **PRO** 30/57/13, s.1-2.

⁷⁴⁰ **A.e.**, s.3.

⁷⁴¹ BNA, **PRO**, 30/57/13, s.3.

⁷⁴² Tarig Muhammed Nour, “Afrika'da Osmanlı Şehirleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, III. Türk Şehir Tarihi sayısı 6, 2005, s. 151-159, s. 155.

⁷⁴³ Roma'daki Osmanlı Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne 22 Haziran 1885 tarihli gönderilen yazılar tercümesidir; BOA, **Y.PRK, HR.** no:8/25.

İtalya İngilizlerin kabulüyle Beylül ve Musavva şehirlerini işgal etmişti”⁷⁴⁴. Bu dönemde “Mısır Siyaseti” altında yapılan İngiliz sömürge siyasetinin içinde İtalya’nın çıkarları da yer almaktaydı. İngiltere İtalya’ya verdiği vaadlerde maddi desteklerde de bulunacaktı. Hatta İngiltere İtalya’nın Kızıldeniz’deki sömürgecilik siyasetine destek vermektedir⁷⁴⁵. İtalya, Doğu Afrika’da sömürgecilik faaliyetlerini hem Avrupa devletleri arasında meşrulaştırmaya hem de asker sevki ile gerçekleştirmeye çalışmıştı. İtalya’nın bu politikası, Osmanlının Roma sefiri tarafından şöyle ifade edilmişti: “...*Bâb-ı âlinin Sevakin’e asker iğraminden imtina’ edeceği muhtemel gibi görüldüğünden İngiliz askerî yerine kendi askerlerini sevk için İtalya’nın bundan istifade etmek istediği eylem muhakkak gibidir. Mevsuken istihbar eylediğine göre Londra’da mukim İtalya sefiri Kont Yonkara bu maksatda vüsule kemal-i keremi ile çalışmakta ve bi’l-cümle mesa’ini teşebbüs-i mezkûrun Beylül ve Musavva işgalinden daha iyi şerait tahtında icrasını temine hasr eylemektedir...*”⁷⁴⁶

Osmanlı Devleti, İtalya’nın düşündüklerini iyi bir şekilde anlamış ve İtalya’nın tavrın karşı Fransızların çıkarlarına karşı olduğu düşünülmüştü. Osmanlı’nın Rom sefiri bu konuda şunları yazmıştı: “...*eğer Avrupa devletlerinin temayülleriyle bir takım vuku’at mani’ olmaz ise tasavurat-ı hafîyesini gelecek sonbahara doğru mevaki-i icraya koyacağı zanındayım. Maru’z-zikr temayülata gelince şimdi istihbâr eylediğine göre Roma’da mukim Fransa sefiri eğer İtalya askerî Sevakin’i işgal eder ise Paris kabinesinin böyle bir harekete hita-ı Mısırye’nin devletler beyinde hasıl olan itifakdan münba’is hâl vuku’una halel-i azim irâs edilmiş mazariyle bakacağını...*”⁷⁴⁷ beyan edilmiştir. Fransızlar’ın İtalyanlara karşı bu konuda askerî güç bile kullanabilecekleri ortaya çıkmıştı. “...*Fransa sefareti musteşârî hükümet-i metbuasının İtalya’nın hareketına mütabıkane dikkat edildiği ve ledâ’l-hace kuvve-i askerîye ile muhalefete karar verdiğini ...*”⁷⁴⁸ söylemişti. Osmanlı Dışişleri bakanlığının bu konuda Avrupa’da yaptıkları çalışmalar

⁷⁴⁴ 24 Aralık 1884 tarihli, **PALL MALL**, s.5 (BNA.)

⁷⁴⁵ 24 Aralık 1864 tarihli, **Pall Mall**, s.5 (BNA)

⁷⁴⁶ Roma’da Sefaretinden Hariciye Nezareti’ne 4 Haziran 1885 tarihli gelen yazı; BOA, **Y. PRK. HR.** no:8/25.

⁷⁴⁷ **A.v.**, a.y.

⁷⁴⁸ **A.v.**, a.y.

neticesinde, İtalya'ya karşı Fransızlardan destek bulmuşlardı. Aslında iki sömürgeci ülke doğu Afrika'da toprak istemekteydi. Bu dönemde zaaf halinde bulunan Osmanlı Devleti sömürgeci güçleri arasındaki şiddetli rekabeti Afrika'daki topraklarını muhafaza edebilmek için kullanmaktaydı. Fransızların Osmanlı Devleti'ne gizli olarak verdikleri taahhütte göre İtalya karşısına askerî gücü kullanabileceklerdi. Burada, dikkat edilmesi gereken husus kendi menfatine bakan Fransa, böyle bir tavırı daha sonra Osmanlılara karşı aynı şekilde yapabiliyordu. Fakat bu anda, Osmanlı Devleti daha önce kaybettiği Musavva limanı gibi, Sevakin'i de kaybetmek istemiyordu. Bunun için her bulduğu vesileyi kullanabiliyordu. Ayrıca İtalyanlar yaptıkları bu sömürge faaliyetleri sonucunda Osmanlı Devleti'nin Mehdi hareketi karşısında yeni bir yaklaşımı ortaya çıkmıştı.

Osmanlı Devleti Daha önce Mehdi taraftarları için kullandığı “isyancı” ve “şaki” terimlerini değiştirmekteydi. İtalyanlara karşı faaliyetler gösteren Osman Dikna hakkında incelemeler yapılmaktaydı. Aynı zamanda Kassala etrafında yapılan savaşlar ve özellikle Osman Dikna'nın İtalyanlara karşı yaptığı saldırılar dikkatle takip edilmekteydi⁷⁴⁹.

Hicaz Valisi Hasan Hilmi Sevakin'de bulunan gizli ajanlarıyla, İtalya'nın sömürgesi altında kalan Kassala'yı geri almak için çalışan Osman Dikna'nın büyük askerî gruplar topladığını biliyordu⁷⁵⁰. Ayrıca Osmanlı Devleti, İngilizlerin elindeki Mısır'dan değil, Hicaz Vilayeti'nden Sudan ve özellikle Sevakin ve Kassala'daki olayları takip etmeye başlamıştı. Bunun en önemli sebebi Hicaz'ın daha hızlı ve emniyetli bir şekilde haberler almasıydı. Onun yanında, bu dönemde Osmanlı Devleti İngilizlerin yaptıkları faaliyetleri daha tehlikeli görmekteydi. Bunun için daha sağlam bir yer olan Hicaz gibi hareket etmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti, Doğu Sudan'da olayları sadece izlemekle yetinmemeye hatta daha müspet bir rol oynamaya başlamıştı. İlk başta gizli ajanları ile, Sudan'da İngiliz taraftarı olmayan ve Osmanlılara sadık kalacakları bulmaya çalışmıştı. Daha

---

⁷⁴⁹ Roma'daki Osmanlı elçilikten Dışişleri Bakanlığı'na Kanun-ı evvel 1894 tarihili yazısı, BOA, **HR. SYS**, dosya 1001/53, s.1-2.

⁷⁵⁰ Hicaz vilayetinden Merkez'e gönderen 4 Ağustos 1310 tarihli şifre; BOA, **Y. PRK, UM**, no:30/37, s.1.

önce düşman gibi görülen Dikna ile temas etmeye başlanmıştı. Bu işin nasıl gizli bir şekilde yürütülmesi gerektiğini bir zat Yıldız Saray'ından Hicaz Vilayeti'ne şu şekilde bildirmişti: “*Osman Dikna Mekkeli olduğundan hemşehrilerinden tanıdığı ve emin olacağı bir iki adamın celbiyle işi gayet mahrem tutacaklarına dair huzur risâletde kendülerine kasem ettirerek Osman Dikna'ya dahi bu işi gayet mektum tutacağına dair taraf-ı eşref-i hazeret-i hilafet-pinahîden kasem ettirmeleri tenbih olunarak ve bunları tebdil-i kıyafet ettirerek İtalyanların Kassala'dan kemâl-i inhizam ile tard ve ihrâçlarıçün taraf-ı eşref-i mülukaneden kendüsüne ve sûratıyla ve nezdinde mu'avenet buyurulması iktiza edeceğini suâl ve nezdine tebdil-i kıyafetle zabitan-ı askeriyye gönderilecek nâme ka'ide-i fen-i harba tevfiken hareket etmesi ferman buyurulduğunu tebliğ etmek üzere mûmâ-elyh Osman Dikna'nın nezdine ıgrâm olunmaları hakkında ifa-i muktazasına dair evvel emrde bir karar vermek üzere kumandan paşa nezd 'atufiyelerine celb buyurularak ve bu işi gayet mahrem tutması müşarûn-ileyden başka ferd-i vahidin bu işden kat'an haberi olmamak üzere verilecek kararın batelgraf arz ve iş'âri emr u fermân buyurulmuştur*”⁷⁵¹

Buna göre 1894'te, İtalyanlar Kassala şehrini işgal ettikten sonra Osmanlı Devleti Osman Dikna ile ilişkiler kurmaya başlamıştı. Bu ilişkiler Sevakın'e yakın Hicaz Vilayeti üzerinden yapılmaktaydı. Ayrıca Osmanlılar bu ilişkiye girerken hem kendi taraftarlarından hem de Dikna taraftarlarından saklayarak gizli bir şekilde tutmaya çalışmışlardı. Osmanlıların bu ilişkideki önemli hedefi İtalya'nın Sudan topraklarını işgal etmesini engellemektir. Bu engelleme bir taraftan siyasî mahfillerde diplomatik şekilde yapılırken, diğer taraftan ise Sudan'daki halkın yanında durmak ve işgalcilere karşı desteklemek şeklinde olmaktadır. Bu, diğer Afrika bölgelerinde olduğu gibi Doğu Sudan'da da İngilizlere karşı mücadele eden ve Kassala şehrini İtalyan elinden kurtarmaya çalışan Osman Dikna'ya destek vermek şeklinde gerçekleşiyordu. Osmanlı Devleti, Dikna'ya destek vermeyi özel memurlar aracılığıyla ve gizli bir şekilde yapmaya çalışıyordu⁷⁵².

⁷⁵¹ Yıldız Sarayı'ndan Hicaz vilayetine gönderilen 6 Ağustos 1310 /18.8.1894 tarihli şifre telgraf; BOA, Y. PRK, UM, 30/37, s.2.

⁷⁵² A.v., s.2.

İstanbul'dan aldığı emre göre hareket eden Hicaz Valisi, Osman Dikna'yı tanıyan ve Osmanlılara sadık olanları bu konu için görevlendirmişti. Bu işi başlatan Vali faaliyetini II. Abdülhamid'e şöyle bildirmişti: “*Ber-mûceb emr ü fermân-ı hümâyün kumandan paşa nezd-i çakeraneme celb ile bu işin gayet mahrem tutulması tebliğ olunduktan sonra Osman Dikna'yı tanıyan ve kendisine emniyet olunabilir bir-iki kimesnenin celbiyle ber-mûceb irade-i seniyye ba'de'l tehkiif kendilerine irade-i mülukane da'iresinde tebligat-ı muktaziyye icrâsından sonra Osman Dikna'nın nezdine gönderilerek onlar vasıtasıyla da mûmâ-ileyhe tebligât icrâ ettirilmesi muvâfık ve her türlü muhasenâtı müstelzem olacağı kararlaştırılmış*”⁷⁵³.

Osman Dikna'ya Hicaz vilayetinden gönderilecek yardımlar arasında askerî taktikleri ve Arapçayı iyi bilen subaylar gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Hicaz Valisi: “*...burdan fen-i harp ve lisan-ı Arabîye aşına munâsib birkaç zabıt gönderilmek mümkiin olacağı kumandan paşanın cümle-i ifâdesinde bulunmuş olmağla ve bu işin nezâket-i fevkaladesine mebni mahrem tutulmasında ber-mûceb-i irade-i seniyye son dereceye kadar i'tinâ edilmekte ...*”⁷⁵⁴ olduğunu Yıldız Sarayı'na bildirmişti.

Hicaz Valisi bu işleri yerine getirmek için yaptığı araştırmalar neticesinde Osman Dikna'ya yakın olup Sevakin'de yaşayan ve Sudan bölgesini bilen Emin Ruvayhi (Duvayhi) adlı bir zat istihdam edilmişti. Hicaz Valisi bu çalışmaları şöyle özetlemişti: “*Osman Dikna'ya olunacak tebligât maharemânenin emniyet-i fevkaladesine ve hafiyelik memuriyetiyle Sevakin'de bulunan Emin Ruvayhi Efendi'nin o havalide tecrübe-i kafiye ashabından bulunmasına mebni o işde de istihdâmı mûnâsib görüldüğünden ilk telgraf-ı 'âlileri üzerine hemân bu tarafa istenilmiştir dünkü gün vasıl olan mûmâ-ileyhle olan sûret-i sathiyede Osman Dikna hakkında feth-keâm edilince beynelerinde ma'arif-i kadîme mevcûd ve nezdine gidüp ahvâl ve efkâra vâkif olması mümkiin bulunduğunun ifade eylemesi üzerine ber-mûceb-i irade-i seniyye-i Hilafet-penâhî bi't-tahliif sûret-i munasibede (boşluk) ve mesârif-i tarikiyesine kâfi akçe de tarafımızdan i'ta' edilmiş olmağla on iki güne kadar gidecek ilk vapurda Sevakin'e 'avdet ve bir güne şübheyi da'î*

⁷⁵³ Hicaz Valisi Hasan Hilmi'den Yıldız Sarayı'na gönderilen 7 Ağustos (9.8.1894) tarihli şifre telgraf; BOA, Y. PRK, UM, no:30/37, s.9.

⁷⁵⁴ A.v., a.y.

olmamak üzere orada birkaç gün kaldıktan sonra Osman Dikna'nın ikamet-gahına 'azîmetiyle talimât-ı seniyye vechile anında ba'de'l-tahlif kendisiyle mükâleme ve şefahen ve tahrîren tedkîk ve ahz edeceği ma'lûmatı gelip tebliğ ve ihata edeceğini temin eylemiş olduğundan netice-i halesinin arz ve inbâsına mübaderet olunacağı derkârdır"⁷⁵⁵. Görevlendirilen: "...mûma-ileyh Emin Ruvayhi Efendi Cidde tüccarında ve devlet ve milletine pek ziyade sun derece ledal-icâb her türlü fedâkârlığı göre bileceği anlaşılın haiz-i cusûs be-emniyet kesândan ..." ⁷⁵⁶ olduğu belirtilmişti.

Hicaz Valisi'nden gelen mektuplarda verilen bilgiler arasında Osman Dikna'nın kendisi Fas⁷⁵⁷ asıllı olduğu Sudan'da yerleştiği ve köle ticareti ile uğraştığı bilgilerine yer verilmişti. Ticaret ile uğraşırken Cidde'ye gelip gitmişti. Osman Dikna, bu isyan sayesinde Sudan'da bulunan zengin madenleri ele geçirmiş ve Mısır askerlerinin bıraktığı yeni silahlara ele koymuş ve bu askerlerin bir kısmından eğitim subay olarak faydalanarak güçlü bir yönetim kuran Mehdi'nin halifesi Abdullah'a bağlı idi. İtalyanlar, Kassala şehrini işgal ettikleri zaman burada çok büyük bir güç olmadığını biliyorlardı. Çünkü Kassala'da bulunan Sudan kuvvetin büyük kısmı askeri operasyon için şehir dışında bulunmaktaydı. İtalyan yerel ajanları bu haberi kumandanlarına bildirmişlerdi. Bunun yanında İtalyanlar, İngilizlerin onlara sağladıkları kolaylıklar neticesinde Kassala şehrini işgal etmişlerdi. Hicaz Valisi bunu şu şekilde rapor etmişti: "...Osman Dikna'nın mukademâ dost esâretine geçen asâkir-i Mısriyye miyanında bulunan mu'alim ve muktedir zabitanı usûl-i askeriyye ve harbiyye dairesinde istihdam eylemekte... ve aslihe-i cedîdesi dahi derece-i kaifiyede olup ma'a-mafih Sudan'ın en birinci nokta hâkimesi fahrenheit? mutahasin ve Sudan dahilinde mevcut altın madenden ve şimdiye kadar kaçırmış olduğu ganâim ve aslihe-i cedîdeden dolayı servet cesimeye ve techizât kaifiyeye mâlik bulunan ve oralarda Mütamahdi nâmiyle yâd olan Abdullah'ın evâmir ve talimatına tabi' olduğu gibi Kassala'nın İtalyanlar tarafından zabtı öyle setvat-ı kahire isti'mâliyle hasıl olmayup mücerred Kassala'da bulunan kuvve-i mevcudenin

⁷⁵⁵ Hicaz Valisi Hasan Hilmi Yıldız Sarayı'na gönderdiği 12 Ağustos 1310 (24.8.1894) tarihli şifre telgraf, BOA, Y. PRK, UM, no:30/37, s.18.

⁷⁵⁶ BOA, Y. PRK, UM, no:30/96.

⁷⁵⁷"Mağribi" şeklinde zikredildi. A.v.

kısm-ı küllisinin gazavat kasdıyla harice azîmet etmiş oldukları sırada evvelce bezl-i nukûd ile itmâd ederek elde ettikleri ahaliden baz-ı casusların ihbâr-ı delâletleri ve İngilizler tarafından dahi gösterilen teshilât semeresiyle bagteten hücum ederek muvaffak olduktan sonra casusları da katl eylemiş ve Kassala'yı takviye için Musavva'da dörder lira maaşla ragbetlileri celb eylediği ahaliden bâ refka başlamış olduğu...⁷⁵⁸

Kassala şehri İtalya'nın işgalinden kurtarmak amacıyla hemen hareket eden Osman Dikna, iyi bir şekilde hazırlıklar yapmış, fakat yağmur mevsimine denk gelmesi ve çıkan seller dolayısıyla hareketi engellenmişti. Diğer taraftan Dikna'nın yaptığı hazırlıklar karşısında çalışan İngilizler de, halkı Dikna'nın yanına olmamaya teşvik etmeye başlamışlardı. İngilizler, Sudan'a giden yolları kontrol altında tutmaktaydı. Özellikle Hicaz'dan gelenler Sudan'a sokulmamaktaydı. Bu gelişmeleri Hicaz Valisi şöyle anlatmaktaydı: “...Osman Dikna dahi ahz intikam ile Kassala'yı istirdat için hayli techizat ve tedarikatda bulunup ancak keseret-i emtâr sebebiyle feyzan eden nilden ve hat hareketine mani' olan bazı derelerden suların çıkmasına intizâr eylemekte bulunduğu ve İngilizler dahi ahlak-ı fasideleri sebebiyle Osman Dikna'ya mutabat etmeyen bazı urbân meşâihini tarafına celb-i istimalatı zımmında şehri ikişer liradan yedi liraya kadar her birinin hâli ve şanına göre kendülerine maaş vermekde ve Sudan'ın turuk mutadesi Sevakin, Musavva iskeleleriyle Mısır'dan ibâret olup işbu turuk selâsenin cümlesi de tekidât-ı mütemâdiye ve muhalefet-i şedîde tahtında tutulmakda bulunduğundan yabancıların ve lasiyamâ ahali-i Hicazy'e den ferd-i vahidin Sudan içlerine ve hele Osman Dikna ile Hartum cihâtlerine gidüp gelmei ve silah şöyle dursun, kurşun bakır ve emsâli şeylerin dahi idhal-i ihtimal ve imkân haricinde bulunduğu anlaşılmışdır...⁷⁵⁹

Bu şekilde Osmanlı Devleti, yeni bir tavır ortaya koyarak Osman Dikna ile işbirliği yapmak amacıyla her türlü yardım yapmaya yönelmişti. Fakat Afrika'yı paylaşmak isteyen emperyalist güçler, başta İngiltere olmak üzere bunu engellemekteydi. Aslında bu dönemde, İngilizler daha önce gizli tuttıkları Sudan'a el

⁷⁵⁸ Hicaz Valisi Hasan Hilmi'den Merkeze23 Rabi'ü'l-âhir 1312 tarihli yazısı, BOA, Y. PRK, UM, no:30/96.

⁷⁵⁹ A.v., a.y.

koyma siyasetini ortaya çıkartmıştı. Aslında İngilizler, Dikna'yı bastırmak konusunda başarılı olmamışlardı. Bunun için İtalya da Dikna karşısında kullanmak istemişlerdi. İngilizlerin İtalyanların Kassala'yı işgali için sağladıkları imkanların bir sebebi Osman Dikna'yı Sevakin'den başka bir yerde meşgul edebilmektir. Aynı şekilde Sudan'daki Mehdi devletini Kassala ile meşgul ederek⁷⁶⁰ Halfa ve Sevakin'de İngiliz saldırılarını başlatmak istiyorlardı.

Bilindiği gibi 15 Nisan 1891 tarihinde İngilizler ile İtalyanlar arasında bir anlaşma imza edilmişti. Bu anlaşmaya göre İtalya, Sudan'daki Mısır'ın haklarını tanımaktaydı⁷⁶¹. Fakat Mehdi devleti ile savaş halinde olan İngilizler, geçici olarak İtalya'nın Kassala'yı işgal edebilmesi için imkan sağlamışlardı.

Bu anlaşmayı imzalayan İngilizler, 1891'de Sevakin yakınlarında bulunan Tokar'ı işgal etmişti⁷⁶². Aslında İngiliz ajanlarından alınan haberlere göre hareket eden İngilizler bu tarihlerde Osman Dikna'nın Tokar yakınlarında bulunmamasını fırsat bilip bu işgali gerçekleştirmişlerdi.

Kuzey Sudan'da hazırlanan İngilizler, Sudan işgalini gerçekleştirmek umudundaydı. Bu işgal hareketlerini kuzeyde Halfa ve Doğu Sudan'da Sevakin noktalarından başlanmıştı. Bunu yapmak için İtalyanlar ile anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmadan sonra onlar 1891'de Tokar'ı işgal ederek Osman Dikna'ya karşı harekete başlamıştı. İngilizler yardımıyla İtalyanların Kassala'yı işgal etmeleri üzerine Osmanlı Devleti bu işgal hareketlerine karşı Sudanlılara yardım etmek amacıyla Osman Dikna ile temas etmeye başlamıştı. Fakat işgale hazırlıklı olan İngilizler bunu engellemeye çalışmışlardı. Osmanlı Devleti, bu durum karşısında Sevakin şehrini geri almak istemişti. Bunun için Osmanlı; "İngilizlerin Mısır'daki vaziyet-i hazıraları iktizasında ileride bu fırsattan istifade ile Mısır'da i'lan i'mar etmek veya ağır şerâ'it ile bir mukavele akdine Hükümet-i Seniyyeyi mecbur etmek fikrinde olmaları melhuz olduğundan Mısır'ın İngiliz işgalinden tahliyesine çalışmak ecilden ve zayıf

---

⁷⁶⁰ Sevakin'den İngiliz istihbaratı Temmuz 1894 tarihli raporu, BNA, **PRO**, no:30/57/13, s.2-3.

⁷⁶¹ Holt, **a.g.e.**, s.195.

⁷⁶² **A.e.**, s.194.

ise de şimdilik hiç olmazsa Sudan'ın medhali olup ehemmiyeti ma'lum olan Sevakın'ın istirdad-ı idaresine sarf-ı mesai olunmasına ...”⁷⁶³ karar vermişti.

Osmanlı Devleti Mısır'dan çıkmak niyeti olmayan İngilizleri anlamış ve Sevakın şehrini geri almak için girişimlerini başlatmıştı.

---

⁷⁶³ BOA, NGG, no:1026, s.116.

III. BÖLÜM

SUDAN'DA MISIR-İNGİLİZ YÖNETİMİNİN KURULUŞU VE SEVAKİN

A. İngilizlerin Mısır Üzerinden Sudan'ı İşgal Hazırlıkları

İngilizler Mısır'ı işgal ettikten sonra Sudan işlerine doğrudan müdahale etmeye başlamışlardı. İngilizler Mehdi Hareketini bastırmak bahanesiyle Sevakin Limanına askerler yerleştirmişlerdi.

İngilizler Baker Paşa mağlubiyetinden sonra sadece Sevakin'i değil Kızıldeniz'in bütün sahillerini himaye altına almaya karar vermişlerdi. Bunun üzerine Kızıldeniz'de bulunan İngiliz donanması komutanı olan Amiral Hewlet'e Mısır Hidivliğinin aracılığıyla Sevakin'in askeri ve mülki idaresi verilmişti⁷⁶⁴. Bu adım İngilizlerin sömürgecilik politikasının önemli bir parçasıydı. İngilizlerin Sudan'ı ele geçirebilmesi çok zordu. Çünkü Osmanlı'nın Sudan'dan vazgeçmesi mümkün değildi ve Sudan'da ki Mehdi hareketi de bunu imkânsız hale getiren unsurlardanı.

İngilizler Sudan'ın içlerine girememelerine rağmen Sudan yollarını kontrol altına almışlardı. Bunu yapmak için kuzeyden Mısır ve doğudan Kızıldeniz'den Sudan'a gelen anayollar üzerinde asker yerleştirmiş ve denetim altında tutmuşlardı. Bu şekilde Sevakin ve Vadi Halfa'da bulunan İngiliz askerleri ve idarecileri Sudan'ın iç kısımlarında ki olayları dikkatli bir şekilde takip etmekteydiler. Hatta bunu iyi bir şekilde yapmak için Sudan'da bulunan kabileler ile temas etmeye başlamış ve 1887 yılından beri hem Sevakin hem de Mısır'ın güneyinde Sudan tüccarları için ticaret yapma imkânları sağlamışlardı⁷⁶⁵.

İngilizler ajanları; Halife Abdullah idaresindeki Sudan Devleti'ni zayıflatmaya çalışarak, Sudan'a en uygun saldırı zamanını beklemekteydiler.

⁷⁶⁴ Londra'da Osmanlı Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Şubat 1894 tarihli yazı; BOA, **Y. PRK. HR**, no:7/46, s.1.

⁷⁶⁵ 3 Nisan 1887 E. Baring to the Marquis of Salisburg; BNA, **FO**, 633/58, no:6.

İngilizler, Sudan meselesinin bekleme döneminde 9 Nisan 1892'den beri Albay Kitchener'ı Mısır askeri serdarı olarak tayin etmişlerdir⁷⁶⁶. Bu dönemde Mısır'daki Baring üzerinden yapılmasına rağmen askeri konularda Sudan'da bulunan komutanlar daha etkin olmaktadır. 1877 tarihinde Albay Kitchener Sudan'daki göreve başladıktan sonra en çok dikkat ettiği hususlardan birisi Sudan İdaresi'ni Mısır idaresine değil, direkt olarak İngiliz idaresine bağlamak olmuştur⁷⁶⁷. Sudan'da Mısır'ın adını zikr etmemek Osmanlı haklarını da zikr etmemek anlamına gelmekteydi. Bu hedef Sudan'ın tahliyesi siyasetinden kaynaklanmaktaydı. Bunun için çalışan Kitchener, Sevakin etrafında halk ile yaptığı temaslarda buna dikkat ederek, İngiltere'ye karşı dostluklarını kazanmak istemişti. Sevakin'deki İngilizler mahalli kabile şeyhlerini Mehdi İdaresine karşı kıskırtmışlar ve mahalli kabileleri kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardı⁷⁶⁸.

Kitchener'e göre⁷⁶⁹ askeri, siyasi ve ticari olarak uygulanacak siyaset şöyle olacaktı:

1. Sudan'da Mehdilik fikrini ve idaresini yavaş yavaş çökertmek.
2. Doğu Sudan'da bulunan halklar arasında Hartum veya Kordudan'dan gelebilen Mehdi askerlerine karşı güvensizlik ortamı hazırlamak.
3. İngiliz siyasetinde Mehdi hareketiyle anlaşmaya yer olmadığını göstermek.
  4. Mehdi idaresine karşı Sudan'da başka güçlerin çıkması için çalışmalar yapmak.
5. İngilizler Mehdi İdaresi'nin karşısında yer alan mahalli güçleri mutlaka desteklemek.
6. Sudan halkının barış içinde yaşama ve ticaret yapma imkânlarını sağlamak.
7. Bu ticaretin artırılması için Mehdi idaresinin ortadan kaldırılması gerektiğini ortaya koymak.

---

⁷⁶⁶ Shibeyka, **a.g.e.**, s.849; Cromer, **a.g.e.**, **II.**, s.581.

⁷⁶⁷ Colonel Kitchener'den Baring'e 6 Şubat 1887 tarihli tefraf; BNA, **FO** 633/58, s. 3.

⁷⁶⁸ **A.v.**, a.y.

⁷⁶⁹ **A.v.**, a.y.

8. Sudanlıların İngilizlerin himayesinde kendi kendilerini idare edebilmelerini sağlamak.

Albay Kitchener'in bu fikirlerine göre, daha önce 1884 yılında Gordon Paşa'nın da düşündüğü gibi Sudan'da Mehdi yönetiminin sona erdirilmesi ve Sudan'ı Mısır ve Osmanlı idaresinden uzak tutup İngiliz idaresine bağlamak gerekmektedir.

Kitchener, Mehdi idaresinin zayıfladığını düşünmekte ve mahalli kabilelerin desteklenerek Mehdilik İdaresinin ortadan kaldırmanın tam vakti olduğunu söylemektedir. Yani Sudan İngiliz işgaline uygun hale gelmiştir.

İngilizlerin Sudan'ı işgal edebilmek için aldıkları en önemli tedbirlerin başında, Doğu Sudan'da bulunan Dikna güçlerinin imha edilmesi gelemektedir. İngilizlerin Sudan'da tahliye siyaseti uygulamasına rağmen Dikna ile mücadelelerine devam etmişlerdir⁷⁷⁰. Dikna'nın kuvvetlerini dağıtmak için İtalya ve Habeşistan ile anlaşmalar yapılmıştı. Yerel halkların Dikna'ya katılmaması için bir sürü tedbirler alınmıştı⁷⁷¹. Daha da önemlisi Dikna ile mücadele edilebilen gruplara destekleme çalışmışlardı. Dikna yanında bulunan kabileleri uzaklaştırmaya çalışmışlardı. Ondan sonra da bu kabilelerin Dikna karşısında savaş açmaları için teşebbüslerde bulunmuşlardı⁷⁷². İngilizler sayesinde kabileler arasında Dikna etkisini yavaş yavaş kaybettirmeye çalışmışlardı⁷⁷³. Bu şekilde çalışan İngilizler Sudanlılar ile ciddi savaflara girmemek için Dikna'nın kendisi ile de ilişkiler kurmak istemişler ise de muvaffak olamamışlardı⁷⁷⁴.

İngilizlerin aldıkları bu tedbirler Dikna'yı ortadan kaldırmamış, Dikna, Sevakin etrafında önemli bir güç olarak kalmaya devam etmiştir⁷⁷⁵. Fakat İngilizlerin çalışmaları ile Doğu Sudan'daki kabilelerin Dikna'ya desteği yavaş yavaş azalmıştır.

---

⁷⁷⁰ General Granfeel'den Riaz Paşa'ya 24 Aralık 1888 tarihli gönderilen telgraf tercümesi; BNA, FO 633/56, no:3.

⁷⁷¹ BNA, FO 633/56, no:3 ekleri.

⁷⁷² Baring'ten Salisburg'a 2 Ocak 1889 tarihli telgraf; BNA, FO 633/859, no:11.

⁷⁷³ BNA, FO 633/59, no:19, ek 2.

⁷⁷⁴ BNA, FO 633/59, no:20, ek 1.

⁷⁷⁵ BNA, FO 633/59, no:22, ek 1.

Bu sonuca ulaşan İngiliz komutanları, Sudan'a askeri harekât yapılması zamanı geldiğini düşünmekteydi. Fakat Londra'dan harekât yapılması için emir gelmemişti. Sevakin'de bulunan iki İngiliz savaş gemisinin de katılımı ile İngiliz askerleri ve Mısır askerleri yeteri güce ulaşmıştı. Kuzey Sudan'da ki Halfa'da da çok miktarda asker bulunmaktaydı. İngilizler, askerlerini Sevakin ve Vadi Halfa'daki bölgeye yerleştirmişler, buraları kontrol altında tutarak, uzun zamandan beri buraya hâkim olmuşlardı. 26 Şubat 1894 yılında General Kitchener, Sevakin ve Halfa'da bulunan askerleri teftiş etmişti⁷⁷⁶. Bu arada İngilizlerin Sudan'da yaptıklarını Osmanlı Devleti dikkatli bir şekilde takip etmekteydi⁷⁷⁷. Osmanlı Devleti, Sudan'ı işgal etmeye çalışan İngilizlerin İtalya ile müşterek bir harekât yapacağını düşünmekteydi⁷⁷⁸. Fakat İngilizler böyle bir düşüncelerinin olmadığını açıklamışlardı⁷⁷⁹.

Osmanlı Devleti, Mısır Olağanüstü Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan bu konuda daha detaylı açıklamalar istemişti. Bu isteğin sebebi Mısır'da ve Avrupa'da çıkan gazetelerdeki haberlerdi. Gazetelere göre İngiltere Mısır askerlerinin yardımıyla Sudan'da bulunan Mehdi idaresini ortadan kaldıracak ve Sudan'da eski idareyi tekrar kuracaktı. Hatta bu konuda askeri hazırlıklar yapıldığına işaret edilmişti⁷⁸⁰. Bu hazırlıklar hakkında Osmanlı devleti Kahire ve Londra'daki İngiliz temsilciliklerinden ısrarla bir açıklama istemişti. Bu ısrar karşısında İngilizler İtalyanlar ile bir anlaşmaları olmadığını ve Sudan'ı tekrar zapt etmeye çalışmadıklarını açıklamışlardı. Ayrıca buralarda Osmanlı hukukuna aykırı bir tavır almadıklarını da söylemişlerdir. İngilizlerin bu ifadeleri Osmanlı Sadareti tarafından yazılan vesikada şöyle izah edilmişti; “...Londra'daki sefaret-i seniyyenin mektubunda Afrika işleri hakkında İtalya ile İngiltere beyninde bir gün i'tilaf mevcud olmadığı ve İtalya hükümetinde iltizâm veya kendisine isnâd edilen tasavvurata

⁷⁷⁶ 26 Şubat 1894 Kahire'de çıkan haberlerden İngiliz sezetleri alt ederek çıkan haberlerin tercümesi; BOA, Y. PRK. HR, no:18/83, s.2.

⁷⁷⁷ A.v.

⁷⁷⁸ Yıldız baş kitabından 30 Rebi'ül-evvel 1312/ 1 Ekim 1894 tarihli çıkan yazı; BOA, İrade Mısır, no:1627.

⁷⁷⁹ Londra sefaretinden 18 Safer 1312/ 21 Ağustos 1894 tarihli gelen yazı; BOA, İrade Mısır, no:1618.

⁷⁸⁰ 14 Rebi'ülâhîr 1312/ 15 Ekim 1894 tarihli Padişah İradesi, BOA, İrade Mısır no:1630; BOA, N.G.G. no:1032, s.34 ve no:1026, s.13; BOA, HR. SYS, dosya no:984/3, s.22.

İngiltere'nin hiçbir vechile muvafakat etmediği ve İngiltere devletinin hükümet seniyece telaş-ı mucib veya zarar ve hasâri müstelzem olmadığı İngiltere erkânı siyaseti tarafından ifade ve te'min edildiği beyan ve ol bâbdaki tahkikât ve istitla'at ilave ve der-meyân olunmuş ise de devlet-i müşariün-aleyhin asakir-i Mısriyye mu'avenetiyle Sudan'da bir hareket icrası niyetinde olup Hıdiv hazretleriyle Cromer'in Kahire'ye avdetleri ile beraber bu işin müzakeresine girileceği evvelce Mısır fevkalâde komiserliği vekaletinden iş'ar olduğu gibi ahîren Gazî Devletlü Muhtar Paşa hazretlerinden varid olup sûreti lefen irsal şu iş'ar te'id ve tasdik olunmasına nazaran bu bâbda...’’⁷⁸¹. Fakat İngilizlerin Vadi Halfa'da ve Sevakin'de yaptıkları çalışmalar söylediklerini yalanlamaktaydı. Ayrıca İngilizler diğer Avrupa Devletleri ile yaptıkları antlaşmalarda Mısır, Sudan ve Kızıldeniz Bölgelerinin kendi nüfuzlarında olduklarını kabul ettirmişlerdi. Belki de İngilizlerin harekate başlamamalarının sebebi, yaptıkları antlaşmalarla bölgede kendi çıkarlarını garanti altına almış olmalarıdır.

1890 yılından beri Sudan, Belçika ve Fransa taraflarından tehdit edilmişti. Bu mesele 1894 yılında zirveye ulaşmıştı. Çünkü Fransızlar Güney Sudan'da Lado ve Faşoda'yı işgal etmeye çalışmışlardı⁷⁸². Bu tarihlerde İngiltere, Avrupa devletleri nezdinde Nil vadisi ve özellikle güney kısmının kendi nüfuzu altında olduğunu kabul ettirmeye çalışmıştı. 1894 tarihinde İngiltere ile Kongo arasında bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre İngiltere'nin Nil'in yukarısı hakkındaki hakları tasdik edilmişti⁷⁸³.

Tabi ki Avrupa'da yapılan bu anlaşmalardan Osmanlı Devleti'nin haberi yoktu. Fakat Osmanlı Devleti aldığı duyumlardan dolayı İngiltere nezdinde sorgulamalar yapmıştı. Bu duyumlara rağmen İngilizler bu konuda bir itirafta bulunmamışlardı. Çünkü Osmanlı topraklarını paylaşmak Avrupa Devletleri'nin bir politikasıydı ve gizli tutulması gerekmekteydi.

⁷⁸¹ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne 24 Rebi'l-âhir 1312/ 25 Ekim 1894 tarihli yazı; BOA, N.G.G., no:1026, s.115.

⁷⁸² Holt, **Mahdist State**, a.g.e, s.205.

⁷⁸³ A.e., s.206-208.

Fakat durumu bu kadar inkâr eden İngiltere 13 Mart 1896 tarihinde General Kitchener'in telgrafi üzerine Sudan İdaresine karşı harekâta başlamasını emretmişti⁷⁸⁴. Bu gelişmeleri fevkalade komiser şöyle bildirmişti: “*Mısır Harbiye Nezareti yirmi güne kadar Vadi Halfa'da muhimce bir kuvve-i cundiyye cem'ine bu güne (...1896) ansızın teşebbüs ederek sevkiyatda başlandı. Bu emr Londra'dan geliyor. Askerin hakikat-ı miktarı ketm olunuyor ise de yirmi bin radesinde olacağını şâyi'dir. Bundan maksat Sudan'ın ilk kademesi olan Dankula'ya doğru bitta'ruz Sudanîlerin nazar-ı dikkati bu tarafa celb olunarak Kassala'da mahsur kalan İtalyanların tahfif-i ızdırabı imiş. Askerin miktarına ve halin sûret-i cereyanına dâir olan ma'lumat alındıkça peyderpey arz olunacaktır*”⁷⁸⁵.

İngiltere'nin Sudan'ı işgal harekâtına başlaması ani bir gelişme değil, planlı bir hareketin sonucudur. Bu kararın bu şekilde alınması Avrupa'da cereyan eden hadiseler ile alakalıdır ve sömürgecilik siyasetinin bir parçasıdır.

Fakat, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya göre İngilizlerin harekâta başlamasının sebebi müttefikleri olan İtalya'ya yardım etmektir.

13 Şubat 1896 tarihinde Sudanlıların reisi Halife Abdullah bir toplantı yaparak, Kassala'yı İtalyanların ellerinden kurtarmak istemişti. Bunu gerçekleştirmek için komutanlarından Ahmed Fadıl ve Hamid Ali ve Osman Dikna'nın katılmasını istemişti⁷⁸⁶. Bu dönemde İtalya ile Habeşistan kralı arasında bir savaşın mevcut olduğu bilinmekteydi. Fakat Halife bu fırsattan yararlanmamış ve Habeş kralı ile bir anlaşma yapmamıştı. Aslında Habeş kralı böyle bir anlaşmayı istemişti. Bu sırada 29 Şubat 1896'da İtalyanlar Habeşistan kralı karşısında Adova (Adowa)'da savaşı kaybetmişlerdi⁷⁸⁷. Afrika'da İtalyanların savaş kaybetmesi üzerine Afrikalı lider olan Habeşistan kralı ile Halife Abdullah arasında bir anlaşma imkânı bulunması halinde Avrupa sömürgecilerin kaybetmesi gündeme gelecekti. Bu gelişmelerden dolayı İngilizler, İtalyanlara yardım etmek için Sudan harekâtına başlamışlar ve izledikleri bekleme politikasını sona erdirmişlerdi. İtalya'nın

⁷⁸⁴ Holt, *History of the Sudan, a.g.e.*, s.103; Holt, *Mahdist State, a.g.e.*, s.204.

⁷⁸⁵ Mısır fevke'lâde komiseri, Gazî Ahmet Muhtar Paşa'nın 3 Mart 1312 / 14 Mart 1896 tarihli telgrafname sûretidir; BOA, *İrade Mısır*, no:1661, lef.1.

⁷⁸⁶ Holt, *Mahdist State, a.g.e.*, s.208.

İngilizleri rahatlatmak için Kassala'ya yaptığı harekât, Adova mağlubiyetinden sonra, Kassala'da Halife Abdullah'ın hazırlıklarından dolayı İtalyanların başını derte sokmuştu.

İtalya'nın durumu yanında bu tarihlerde Fransızlar Nil'in yukarı bölgesini tehdit etmeye başlamıştı. İngiliz bölgesinde bir Fransız Mareşal bulunması Londra'yı rahatsız etmişti. Bunun için İngilizler bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için Sudan'a yönelik harekât başlatılmasına karar vermişlerdi.

Tabii ki bu nedenler, Sudan'ın işgal edilmesini hızlandırmıştı. İngilizlerin bu harekâtı yaparken Mısır'ın faydasını düşündüklerini söylemeleri mantığa uygun değildir. Bu harekât İngiliz halkı tarafından çok olumlu karşılanmıştı, Çünkü Sudan'da daha önce hayatlarını kaybeden İngiliz komutan ve askerleri başta olmak üzere özellikle Gordon Paşa'nın intikamını⁷⁸⁸ almak söz konusu olmaktaydı. Sudan işgalinden sonra ki Sudan Valisi Wingate şöyle demişti: “ *Mısır ve Sudan'nun inşa edilmesi için canlarını vermiş Gordon Paşa, Subaylar ve askerler yeni bir Sudan'ın inşa edilmesi için devamlı bir ümittir*”⁷⁸⁹. Sudan'ın işgal edilebilmesi için ön hazırlık olarak Avrupa ve Londra'da kamuoyu hazırlanmıştı. Bu konuda İngiliz istihbaratı birçok propaganda çalışması yapmıştı.

1891–1896 tarihleri arasında, Mısır'daki İngiliz istihbarat kalemi başında bulunan Wingate, Sudan İdaresi'nden kurtulan Avrupalı esirlere yazılar yazdırarak Sudan'daki olayları anlattırılmış ve Sudan idaresine karşı propaganda yaptırmıştı⁷⁹⁰. İngilizlerin Sudan'da harekâta başlamalarına İtalyan ve Almanlar da sevinmişti.

Alman Papaz Joseph bu memnuniyeti şöyle ifade etmişti:

---

⁷⁸⁷ Sir Harold Machmichael, **The Sudan**, Ernest Bernn, Birinci Baskı, London 1954, s.51.

⁷⁸⁸ Holt, **Mahdist State, a.g.e.**, s.205; Ayrıca bu konuda Mehdilik devletinin esir olarak yaşayıp sonra kaçıp Mehdilik devletine karşı propaganda “Sudan'da Ateş ve Kılıç” yazar Mr Rudolf, iyi bir örnek göstermektedir; Sir R. Slatin Pasha, **Fire and sword in the Sudan : a personal narrative of fighting and serving the dervishes : 1879-1895**, çev. Sir F.R.Wingate, Edward Arnold, London 1935.

⁷⁸⁹ Berlin Sefaret-i Seniyyesinden Hariciye Nezareti'ne 14 Mart 1896 tarihli gönderilen tahrirat; BOA, **HR. SYS**, dosya no:36/66, s.1.

⁷⁹⁰ F.R.Wingate, **Mahdism and the Egyptian Sudan**, London, 1899, s.491.

“Almanya hükümeti Nil-i ‘ulyâ havalisine Mısır askerî sevki hakkında İngiltere hükümetince itihaz olunan kararı bazı mertebe memnuniyetiyle telakki eylemiştir...”⁷⁹¹ Bu harekâta daha önce hem askerî hem de siyasî bakımdan iyi bir zemin hazırlanmıştı.

İngilizler başlangıçta Sudan İdaresini kuşatma politikası uygulamışlardı.

İngiltere Hükümeti Sudan’a yapılacak askeri harekât için İngiliz parlamentosundan zor bir şekilde karar çıkartmıştı⁷⁹².

İngilizler, Sudan’a yapılacak askerî sevkiyatın masraflarının Mısır Duyun Sandığı’ndan alınmasına karar vermişlerdi. Bu karar Osmanlı’nın Berlin Sefaretinden şöyle bildirilmişti:

“Mevsuk bir mahaldan aldığım ma‘lumatdan istinbat olunduğuna göre Almanya Hükümeti Mısır Duyun Sandığı ihtiyat akçasından bir miktarının Dongolo Sevkiyatı masrafına tahsisi hakkında İtalya Hükümeti canibinden vuku‘ bulan teklife itila‘ hasıl ettikten sonra Roma kabinesiyle bu bâbda muhabereye girmiş ve Almanya kabinesinin teklif-i mezkûre muvafakat etmesi hususunda İtalya hükümeti tarafından izhar olunan arz üzere Kahire’deki Almanya politika memuruna hatt-ı hareketini İtalya memurunun hatt-ı hareketine tevafuk etmesi için emr verilmiştir”⁷⁹³

Sevkiyatın Duyun sandığından karşılanmasına İtalya kendi çıkarlarına uygun olduğu için olumlu bakmış ve bu konuda Almanya’yı ikna etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti ise Fransa ve Rusya’nın bu durumu kabul etmeyeceklerini düşünmektedir. Şöyle ki; “şüphesiz zat-âlî asafanelerine dahi istihbar buyurulmuş olduğu vech ile Fransa ve Rusya hükümetleri mezkûr Duyun Sandığı’nın taht nezareti tevdi‘ olunan meblağından hiçbir paranın bu sûret ile sarfına kat’an muhalefet edecekler imiş”⁷⁹⁴. Buna karşılık İngiliz Hükümeti yapılacak harekâta

⁷⁹¹ Bunlardan batı Sudan’da misyonerlik yapan papaz Joseph yazdığı Almanca hatıratından elde edilen bilgilerle, İngilizce bir kitap yayımlamıştı. F.R. Wingate, **Ten Year’s Captivity in the Mahdi’s Camp (1882-1892) From the Orijinal Manuscripts of Father Joseph Ohrwalder**, Samp son Low and Marsotun, London, 1893.

⁷⁹² 9 Şevval 1313 tarihli Sadaret buyuruldusu; BOA, **İrade Mısır**, no:1662, lef.5.

⁷⁹³ 21 Mart 1896 Berlin’deki Osmanlı Büyükelçiliği’nden Hariciye Nezareti’ne; BOA, **İrade Mısır**, no:1662, lef.7.

⁷⁹⁴ A.v., a.y.

diğer Avrupa devletlerinin de menfaati olduğunu ileri sürerek 500.000 sterlin tutacak masrafların Mısır borç sandığından karşılanmasını istemişti⁷⁹⁵.

13 Mart 1896 tarihinde Kitchener'in Sudan hareketi hakkında gelen telgrafi üzerine Cromer hazırlıklara başlamıştı. İngiliz Hükümeti'nin kararı başta Hıdiv "Abbas'a" gönderilmişti⁷⁹⁶. Buna göre Kitchener kumandasında, İngiliz subaylarından oluşan bir ordu hazırlanacaktı. Bunların altında bulunan kuvvetlerin çoğu Mısır askerlerinden oluşacaktı, Bu kuvvetler içinde Sudan asıllı olan askerlerde bulunacaktı⁷⁹⁷. Siyasi konularda ise Cromer gözetiminde çalışmalar yapılmaktaydı. Fakat Mısır Hidivliği'ne de bu işlerde fazla bir önem verilmemişti.

İngilizler bu harekâta başladığı anda Sudan demiryolu inşasının başlamasını da emir verilmişlerdi⁷⁹⁸.

İngilizler Sudan işgali hazırlık aşamasında, General Kitchener'i 2 Temmuz 1896'da askeri merkezi Akaşa'ya⁷⁹⁹ nakletmişti. Asker idaresi başında Herbert Kitchener, serdar olarak yanında Edward Sesel ve Watsun Bey ve Mehmet Efendi bulunmaktaydı. Erkan-ı harb başında Rendel ve istihbaratta Miralay Wingate ve Rodelf (Selâtin Paşa) bulunmaktaydı⁸⁰⁰. Askerlerin başında da yine İngiliz subaylar bulunmaktaydı.

Demiryolunun güvence altında tutulması için askeri kuvvetlerin başında İngiliz Binbaşı Girouard⁸⁰¹ bulunmaktaydı. Sudanlılara karşı başarılı olmak için ulaşım hatlarının güvenliğinin sağlanması gerekiyordu. Çünkü geçmişte Mehdi harekâtına karşı bu yollar güvence altına alınmadığı için başarısız olunmuştu. Sudan'da İngilizlerin iktisadi çıkarlarının da sağlanması için ulaşım ağı yapılması gerekiyordu. İngilizlerin sömürgecilik politikalarında ki hedefte Kahire'den Captown'a kadar bir demiryolu projesi vardı.

---

⁷⁹⁵ Shibeika, **a.g.e.**, s.359.

⁷⁹⁶ Holt, **Mahdist State, a.g.e.**, s.204.

⁷⁹⁷ **A.e.**, s.211.

⁷⁹⁸ Shugayr, **a.g.e.**, s.854.

⁷⁹⁹ A.B. Theobald, **The Mahdiya, A History of the Anglo Egyptian Sudan, 1881-1899**, Longmans, İkinci Baskı, London, 1952, s.199.

⁸⁰⁰ Shugair, **a.g.e.**, s.859.

⁸⁰¹ Theobald, **a.g.e.**, s.20.

Sudan'a yapılan askeri hazırlıklardan haberdar olan Osmanlı Devleti bu gelişmeleri dikkatle takip etmişti. Osmanlı Devleti ile İngiltere bu konuda herhangi bir müzakerede bulunmadıkları için, Osmanlı Hükümeti Gazi Mehmet Muhtar Paşa aracılığıyla bu hazırlıkların sebebini İngilizlerden sormuştu. Şöyleki; "... *askerin miktarı dahi yirmi bin radesinde olacağı şâyi' olduğuna dair Mısır Fevkalâde Komiseri Muhtar Paşa hazretlerinden gelen şifreli telgrafnâmenin.. Vadi Halfa'ya asker sevki ne gibi esbaba mebnidir...*"⁸⁰²

Osmanlı Devleti kendisine de danışılmadığı için İngilizlerin burada yaptıklarına karşı çıkmıştır. Zaten Osmanlı Devleti, İngilizlerin sömürge planlarını gerçekleştirmek için Mısır'ı kullanmasına da karşı çıkmaktaydı.

Buna rağmen, 6 Temmuz 1896'da Akaşa'da Sudan'ı işgal etmek için ordu toplanmıştı. Ordu ikiye ayrılmıştı. Birinci orduda; süvari alayı, top süvarisi ve deveci kuvvetleri, Sudan süvarisi olan deveciler ve maksim topları yer almaktaydı. Bu kuvvet Merday Merduk kumandasında ve çöl yolu ile hareket edecekti. İkincisi ordu ise; Hanter kumandasında olan piyade askerleri ve iki meydan topu, maksim topu, bir meydan hastanesi ile Nil yolu üzerinde hareket edecekti⁸⁰³. Bu şekilde hem siyasî hem de askeri olarak Sudan'a yapılacak işgal planlamıştı.

Ayrıca bu işgal hareketinde, Mısır'ın rolü azaltıldığı gibi Osmanlı hakları da önemsenmemişti. İngilizler askeri harekâtlarının masraflarını da Mısır borç sandığından almışlardı. Başlangıçta savaş masraflarının borç sandığından alınmasına karşı çıkan Fransız ve Ruslar kendi çıkarlarının tehlikeye girmemesi için sonradan işgal masraflarının borç sandığından alınmasını kabul etmişlerdi. Bu devletlerin bunu kabul etmelerinin en önemli sebebi; İngilizlerin Sudan'ı işgal ederken kendi asker ve paraları ile yaptığını söyleyerek bunu başka bir devletlere karşı kullanmaları korkusuydu.

Osmanlı Hariciye Nezareti bu gelişmeleri şu şekilde özetlemişti: "*Mısır'dan alınan ma'lumât-ı hususiyeye nazaran Donkola harekât-ı taarruziyesi için Duyun-ı Umumiye-i Mısriye Sandığı ihtiyat akçasından alınmış olan beş yüz bin liranın ma'a*

⁸⁰² 2 Şevval 1313/ 17 Mart 1896 tarihli Padişah İradesi; BOA, **İrade Mısır**, no:166, lef.3.

faiz i'adesine mahkeme-i muhtelitede karar verilmiş ise de zikr olunan hareket-i taarruziye masârîfının yalnız İngiltere uhdesine bırakılmasını gösterecek olan şu netice ileride Sudan'ın İngiliz parasıyla zapt olduğunu daiyesini ihdas için İngilizlerce bir nokta-i istinad itihazına sebep olabileceğinden Rusya/Fransa Hariciye Nezareti'nin bu mülahaza hakkında mahremane nazar-ı dikkatinin celbine ibtidar olacak cevabın işar olunması Encümen-i Mahsus-ı Vükela kararıyla ba irade-i seniye tavsiye olunur"⁸⁰⁴.

İngilizler 1896 yılında Sudan'ı işgal edebilmesi için siyasi ve askeri hazırlıklar yanında bu işgal hareketinin finans edilmesini bile Mısır maliyesine yüklemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin bunu engelleyecek gücü de yoktu.

1. İNGİLİZ-MISIR KUVVETLERİNİN SUDAN HAREKÂTI

13 Mart 1896'da Sudan'ın işgal edilmesi emriyle, daha önce yapılan bekleme siyasetine son verilmişti. İngilizler 17 Mayıs 1885 yılında Sudan'da askerî çalışmaları bıraktıktan sonra⁸⁰⁵ Sudan devletine karşı bekleme siyaseti uygulama başlamışlardı. Bu bekleme siyasetinde İngilizler, sadece Mısır'ın güney sınırlarını ve Sevakin limanına karşı yapılan saldırıları engellemeye çalışmışlardı⁸⁰⁶.

Hatta bu siyaset uygulandığı sırada Osmanlı Devleti, Sudan'ı tekrar zapt etmek istiyordu. Ayrıca İstanbul'dan Sevakin üzerinden asker göndermesini bile söylemişlerdi. Bu siyasetle Kızıldeniz ve Mısır'dan Sudan'a gelen yolları kapatmışlardı. Sudan'daki yönetimi iktisadi kuşatma altına almışlardı. Daha önce bahsedildiği gibi Habeşistan ve İtalya ile anlaşarak Sudan'daki yönetim tamamen izole edilmişti. İngiltere Başbakanı Salisbury'nin açıkladığı gibi bu bekleme siyaseti ile Sudan'daki Halife Abdullah gücünü kaybedecekti⁸⁰⁷.

---

⁸⁰³ Shugair, **a.g.e.**, s.859.

⁸⁰⁴ Hariciye Nezaretinden Paris ve Petersburg sefaretlerine 26 Kanun sani 1312/ 7 Şubat 1897 tarihli telgraf; BOA, **HR. SYS**, dosya nr.984/2, s.19.

⁸⁰⁵ Shugair, **a.g.e.**, s.596.

⁸⁰⁶ Sadaret'ten Ahmet Muhtar Paşa'ya Gürre-i Şaban 1312/ 28 Ocak 1895 tarihli yazı; BOA, **N.G.G.**, no:1032, s.51.

⁸⁰⁷ Sahisbury'dan Cromer'e29 Feb 1896 tarili yazı; BNA, **FO** 78/4986.

Kitchener harekât için yaptığı planda, askerler gruplar halinde dizilecekti⁸⁰⁸. Savaş sırasında erzak ve cephane taşımaya yardım amacıyla deve kervanlarının ve demiryollarının önemi büyüktü⁸⁰⁹. Bundan dolayı Kitchener, seferi sırasında ilerlediği bölgelere demiryolları yapımını da gerçekleştirmiş ve yardım gelmesini kolaylaştırmıştı. Bunu yaparken çok fazla insan gücü harcamadan planın gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

Ayrıca İngilizler Nil'e ulaştığında ellerindeki savaş gemileri ile taşıma gemilerinden istifade etmişlerdi. Şelale olan yerlerde gemiler demiryolları ile taşınıp sonra yeniden Nil'e indiriliyordu.

Harekâta başlandığında Sudanlıların Kuzey Sudan'da Wad Buşara kumandasında 10 bin askeri bulunmaktaydı. Bunlardan 130 mil mesafesinde Dongola'nın kuzeyinde 2000 asker Suarda'da Hamuda İdris kumandasında bulunmaktaydı. Bu noktalardan başka Mısır'a yakın başka Sudanlı güç olmadığı için Kitchener yaptığı ilk aşamada fazla durmadan hızlı bir şekilde ilerlemişti⁸¹⁰. Bu harekâta Kitchener'in yanında 9 bin asker bulunmaktaydı⁸¹¹.

Haziran 1896 tarihinde demiryolu Kuzey Sudan'da bulunan Ambakul'a kadar ulaşmıştı. Fakat demiryollarının inşasında çalışan askerlere sık sık Sudanlılar tarafından saldırı yapılmaktaydı. Bunun için Kitchener, Fırka'da bulunan Halife Abdullah güçlerine saldırmayı planladı. 6 Temmuz'da Akaşa'dan hareket ederek ikinci gün sabahında Fırka'ya saldırmıştı. İki saat devam eden şiddetli savaş sonunda İngilizler savaşı kazanarak Fırka'yı işgal etmişlerdi⁸¹². Ayrıca Kitchener bu başarısına devam ederek 8 Temmuz'da Sevarda'yı işgal etmişti⁸¹³.

Mağlubiyete uğrayan Sudan askerleri Dongala şehrine kaçmışlardı. Bu savaşta İngiliz-Mısır askerlerinden 20 asker ölmüş ve 86 asker yaralanmıştı. Ayrıca Sudanlılar 500 asker kaybetmişlerdi.

---

⁸⁰⁸ Theobald, **a.g.e.**, s.198.

⁸⁰⁹ **A.e.**, s.198.

⁸¹⁰ Şhugair, **a.g.e.**, s.856.

⁸¹¹ Theobald, **a.g.e.**, s.2001.

⁸¹² Theobald, **a.g.e.**, s.204.

⁸¹³ Shugair, **a.g.e.**, s.861.

Bu savaştan sonra Kitchener demiryolunun inşa edilmesi ve gemilerin gelmesini beklemişti. Bu bekleyiş sırasında Sudan halkına İngiliz propagandası yapılmıştır. Bu propagandada Mehdilik iddiasının gerçek olmadığına işaret edilerek İslam karşıtı bir şey olduğu ilan edilmişti. Bunun yanında Mısır Hidivliği'ne itaat edilmesi emredilmişti⁸¹⁴.

19 Eylül 1896 tarihinde işgal hareketi devam etmiş ve Hafir'de savaş olmuştu. 23 Eylül'de Sudan kumandanı Buşara ordusuyla güneye çekilmiş ve İngilizler de Güneye ilerleyerek kuzey Sudan'da önemli bir şehir olan Dongola'yı işgal etmişlerdi⁸¹⁵. Dongola'nın işgali üzerine Sudan idaresi önemli bir şehri kaybetmişti. Sudan'ın içine gelen yolların kilit noktası artık işgal kuvvetlerine teslim edilmişti. Bu savaşı kaybeden Sudanlıların idaresinin düşmesine neden olacaktır. Çünkü Kuzey Sudan'da Halife Abdullah idaresine karşı çıkanlar, artık açık bir şekilde işgal kuvvetlerinden cesaret bularak Sudan idaresinin karşısına çıkmaya başlamışlardı. Bunun için işgal kuvvetleri Dongola'dan 26 Eylül 1896'da Merove'ye kadar hiçbir direnişle karşılaşmadan ulaşmıştı⁸¹⁶.

İşgal kuvvetleri Dongola'yı askerî, mülkî ve idarî bir merkez olarak kullanarak Kuzey Sudan'da El Handak, Dekka, Kort ve Merove'de sivil idare teşkilatını kurmuşlardı. Bölgeyi 11 idari bölüm haline getirmişlerdi⁸¹⁷.

İşgal edilen bu arazi üzerine Mısır bayrağı dikilmişti⁸¹⁸. Mısır bayrağı dikilmesi işgal edilen toprakların Mısır'a katılması anlamına geliyordu. İngilizlerin bunu yapmasındaki amaç başlangıçta Sudan'da bulunan Müslümanların tepkisini çekmemektir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin siyasi bir tutum almasına engel olmaktır.

Resmi kayıtlara göre bu harekât Mısır Hıdivi adına yapılmıştı⁸¹⁹. Fakat Mısır Ordusunu İngiliz subayları yönetiyor görünmekteydi. Bu ordunun büyük çoğunluğunun Mısır felahları ve Sudanlılardan oluştuğu unutulmamalıdır. İngilizler

---

⁸¹⁴ A.e., s.863-864.

⁸¹⁵ Theobald, a.g.e., s.206.

⁸¹⁶ A.e., a.y.

⁸¹⁷ Shugair, a.g.e., s.876-877.

⁸¹⁸ 23 Eylül 1896 tarihli Rodd'dan Sahisbury'a; BNA, FO 78/4894, no:240.

⁸¹⁹ Shibeika, a.g.e., s.375.

bu harekâtın amacını resmen açıklamasalar bile, Mısır fiilen İngiliz işgali altındaydı ve Mısır Hıdivi İngilizlerin onaylamadığı bir harekât yapması mümkün değildi. Kitchener'in bölgede mülki idari oluşturmasında ki amaç halkın gönlünü kazanmak, İngiliz propagandasını yapmak ve bölgeye inşa edilen demiryolunun tamamlanmasını sağlamaktadır.

İşgalin ilk adımında 8 Ekim'de Kitchener, Henter Paşa'yı Dongola kumandanı ve hâkimi tayin ederek Mısır'a dönmüştü. Bu ilk aşamada Kitchener fazla masraf çıkartmamaya dikkat etmişti. Bunun en önemli sebebi İngiltere'deki siyasetçileri Sudan işgali konusunda daha kolay ikna etmeyi amaçlamasıdır. Bunun için fazla zaman kaybetmeden Londra'ya gitti ve bu görevi tamamlamak için yardım talep etti⁸²⁰.

Dongola'nın işgali Güney Mısır'ı tam olarak güvence altına almasa bile, Halife Abdullah'ın askeri gücünün kırıldığı anlamına gelmekteydi. Çünkü Sudanlılar güçlerini Berber şehrinde toplamaya başlamışlardı⁸²¹.

Bu harekâta İtalyanların menfaatlerinin korunmuş olduğunu düşünenler olsa da, harekâttaki başka bir sebep; başlangıçta Nil Nehri Vadisinin İngilizlerin olduğunu kabul eden Fransızların sonradan Çad'dan Nil Nehri Vadisine doğru ilerlemeleri, İngilizlerin bölgedeki politikalarını hızlandırmalarına neden olmuştu.

İngilizler sadece Nil nehrini değil Nil nehrine gelen yollarla da güvence altına almaya çalışmışlardı. İngiliz Büyükelçisi Edmund Monson'un açıkladığı gibi Fransızlar Çad Gölü çevresinde yerleşebilirler, fakat gelecekte Nil nehrine gelmeyi amaçlamamalıydılar. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'e göre de; Nil Vadisinin İngilizlerin olduğunu Fransa hükümeti de kabul etmişti⁸²².

Bütün bu açıklamalara rağmen General Marchand'ın Nil vadisindeki Faşoda'ya Fransız bayrağı dikilmesi ile İngiliz askerlerinin Sudan'daki harekâtı

---

⁸²⁰ Theobald, **a.g.e.**, s.208.

⁸²¹ Holt, **Mahdist State, a.g.e.**, s.215.

⁸²² Bu konu daha geniş bilgi almak için "Alfaires du Haut-Nil Et du Bahr-el-Ghazad 1897-1898" adı altında bulunan belgelere bakınız: BOA, **HR. SYS**, dosya no:984/4, s.10; "Valley The Upper Nile", BOA, **HR. SYS**, 984/4, s.14.

hızlanmıştı. İngiliz Hükümetinin onaylaması üzerine İngiltere'den dönen Kitchener bu görevi tamamlamak için iş başına geçti. 4.5.1897 tarihinde Kitchener döndüğünde demiryolu Karma'ya kadar inşa edilmişti. Böylece Nil üzerinde bulunan şelaleler geçilmiş oldu. Sonra kısa sürede bu demiryolu Karma'dan Ebu Hamad'a kadar ulaştı. Artık harekâta başlamak için Nil suyunun yükselmesi beklenmekteydi⁸²³. Çünkü gemilerin taşınması için suyun yeterli seviyeye ulaşması gerekiyordu.

2. HALİFE ABDULLAH'IN YAPTIĞI HAZIRLIKLAR

Sudan idaresi başında bulunan Halife Abdullah kuzeyde yenilgiye uğrayan askerlerin haberini alınca yeni asker toplamaya başladı. Bunu üzerine Darfur'da bulunan Mahmud vad Ahmed ve askerinin Omdurman'a gelmelerini emretmişti⁸²⁴. Bu askerler gelince de onları kuzeyde bulunan Matamma yolladı. Ayrıca Âdem Yahya kumandasında 400 piyade ve 500 atlı askeri Nil üzerinde gelebilecek düşman askerlerini durdurmak amacıyla kuzeydeki Menasir bölgesine yollamıştı. Bunların yanında Mohmed Zeyn kumandasında küçük bir grup Koresko yolunu kapatması için oraya gönderilmişti⁸²⁵. Bunlar yanında Doğu Sudan'da Gedarif'te bulunan Ahmet Fazıl ve Aderama'da bulunan Osman Dikna'yı da çağırdı. Onlara Hartum'un kuzeyinde bulunan Sabaloka şelalesini korumalarını emretmişti. Fakat İtalyanların Kassala'dan Omdurman'a gelebileceği haberini duyunca Ahmet Fazıl'ı Gedarif'e geri gönderdi. Halife Abdullah, Dikna'ya Sabaloka'daki Mahmud'un askerlerine katılmasını emretmişti⁸²⁶.

i. MATAMMA HADİSESİ (1.7.1897)

Sudan'da İngilizlere karşı savaş hazırlığı yapan Halife Abdullah her kabileden savaşa katılacak asker istemişti. Omdurman'ın kuzeyinde bulunan Caliyin Emir Abdullah Ved Saad'ı çağırarak ondan da asker ve erzak talep etmişti. Abdullah Ved Saad bunun ağır olduğunu düşündü, böylece halife taraftarı olmaktan

---

⁸²³ Shugair, **a.g.e.**, s.830.

⁸²⁴ Holt, **Mahdist State, a.g.e.**, s.213.

⁸²⁵ Shugair, **a.g.e.**, s.881.

⁸²⁶ **A.e.**, a.y.

vazgeçti. Abdullah Ved Saad, Matamma'ya döndüğünde kabilesine yapmak istediğini muhalefet açıklamıştı. Abdullah Ved Saad'ın görüşünü kabul eden 300 kişi ona katılmıştı⁸²⁷. Bu haberi alan Halife Abdullah, kumandanı Mahmud vasıtasıyla Caliyin kabilesinin isyanını 1.7.1897 tarihinde bastırmıştı. Halife Abdullah bu hadise ile Hartum'un kuzeyinden Atbara'nın kuzeyine kadar uzanan bölge halkının düşmanlığını kazanmıştı. Bu bölgenin kuzeyinde bulunan Şaykiyye kabilesi zaten Mısır Hıdivliği'ne daha yakındı. Bunun için Kuzey Sudan'daki Dongola bölgesi İngiliz-Mısır asker ve idarecilerinin yönetiminde kaldığı gibi, güneyinde Şaykiyye ve Caliyin bölgesi de Halife'nin dostluğundan çıkarak İngiliz-Mısır propagandasının etkisine maruz kalmıştı.

Bu yeni tehlikeden kurtarmak isteyen halife Abdullah'dan Matamma ve Zeydab bölgesinde bulunan Cali kabilesine mensup 23056 kişiyi ve Şaygi kabilesine mensup 12226 kişiyi toplayarak Omdurman şehrine göndermişti⁸²⁸.

Savaş esnasında bu kadar Sudanlının yer değiştirmesi hem halkı, hem de Halifeyi güç durumda bırakmıştı. Halife'nin kendi toprakları üzerindeki halkın tepkisini çekmesi kendi zararına olmuştu.

ii. ABU HAMED SAVAŞI (7.8.1897)

Abu Hamed'de bulunan Sudan Kuvvetlerin Mohammed Zeyn komutası altında bulunmaktaydı. Halife Abdullah, kendisinden iyi bir müdafaa yapılmasını istemişti. Diğer taraftan demiryolu ile Abu Hamed'e uzanmaya çalışan Kitchener bu şehri ele geçirmeye çalışıyordu. Bunun için Hanter Paşa kumandasında süvari, topçu ve piyadeden müteşekkil bir bölük hazırlanmıştı⁸²⁹. 7.8.1897 tarihinde İngiliz-Mısır güçleri Abu Hamed'e saldırarak işgal etmişlerdi. Bu adım ile Kuzey Sudan'ın önemli mevkileri Kitchener'in eline geçmişti. Fakat önemli yer olan Berber hâlâ işgal edilmemişti.

---

⁸²⁷ Shugair, **a.g.e.**, s.881.

⁸²⁸ **A.e.**, s.882.

iii. BERBER İŞGALİ (6 EYLÜL 1897)

Halife Abdullah için Berber şehri önemliydi ve bunun için asıl güçlerini bu şehirde toplamaktaydı. Berber kumandasında El-Zakî Osman bulunmaktaydı. Ayrıca Abu Hamed'teki yenilgiyi işiten El Zakî, Şendi'deki Mahmud'dan yardım istemişti. Yardımlar gelmeyince 24 Ağustos'ta Berber şehrini terk ederek Şendi'ye gitmişti⁸³⁰.

27 Ağustos'ta Zaki'nin Berber'i terk ettiğini duyan İngiliz Hunter, bu haberin doğru olup olmadığını tahkik etmek için bir grup istihbaratçıyı Berber'e göndererek haberin gerçek olduğunu anlamıştı. Bunun üzerine zaman kaybetmeden 6 Eylül'de dört vapur ile giderek savaş olmadan şehri zapt etmiş ve şehre Mısır bayrağı dikilmişti⁸³¹. Bunu müteakiben Kitchener kendisi Berber'e gelmişti. Daha önce Dikna ile savaştan Kitchener, Berber'de bulunduğu sırada Doğu Sudan'da ve Sevakin yolunda Dikna'nın merkezi olan Aderama'ya Hunter Paşa kumandasında askerî birlikler göndermişti. Aslında Kitchener bunu yaparken Dikna'nın hâlâ Aderama'da olduğunu düşünerek askerler yollamıştı. Fakat askerler Aderama'ya ulaştığında buranın boş olduğunu fark etmişlerdi. Askerler 9 Kasım tarihinde Berber'e geri dönmüşlerdi⁸³². Kitchener'in Sudan idaresine karşı yaptığı siyasi propaganda üzerine, Doğu Sudan'da bulunan bazı Hadandava şeyhleri Berber'e gelerek Kitchener'e itaat etmişlerdi⁸³³. Bunun üzerine uzun zaman kapalı kalan Berber-Sevakin yolu yeniden açılmıştı. 1883–1885 yılları arasında İngilizlerin bütün askeri harekâtlarına rağmen bu yol açılmamıştı. Fakat 1897 tarihinde kısa sürede açık hale gelmişti.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Halife Abdullah'ın kendi halkları ile anlaşamaması büyük fırsatları kaçırmasına ve bu fırsatların düşmanının lehine dönmesine sebep olmuştu.

Böylece Mısır sınırından Berber şehrine, Kızıldeniz sahillerinde de Sevakin'e kadar uzanan topraklar Sudan idaresinden çıkıp İngiliz-Mısır idaresine fiilen geçmiş

---

⁸²⁹ Shugair, **a.g.e.**, s.883.

⁸³⁰ **A.e.**,884.

⁸³¹ **A.e.**, s.885.

⁸³² **A.e.**, a.y.

⁸³³ **A.e.**, a.y.

oluyordu. Bu gelişmeler üzerine Kuzey Sudan başta olmak üzere Şaygiye ve Caliyyin kabileleri yanında Doğu Sudan'da güçlü olan Hadandava ve Bice kabilelerine mensup olanlar Mısır Hidivliği'ne temayül etmişlerdi. Fakat onlar bunu yaparken, Sudan'ı İngilizlere teslim etme gafletine düşmüşlerdi. Çünkü bu sırada Kitchener kullandığı propagandada, bu bölgeyi hem Mısır Hidivliği, hem de Osmanlı hilafetine bağlayacağını işaret etmişti⁸³⁴.

Bu arada Kitchener daha güneye devam etmeden 31 Ekim 1897 tarihinde Abu Hamad demiryolu tamamlamıştı. Nil nehri ile Atbara nehrinin buluştuğu yerde bir tabya inşa ederek burayı vapurların hareket merkezi olarak kullanmıştı⁸³⁵.

Kitchener, ellerindeki askerlerin Matamma'da bulunan Mahmud'un askerleri ile savaşacak güçte olmadığını düşünerek İngiltere'den yardım istemişti. Bu istek üzerine İngilizler General Katiger kumandasında askeri birlikler göndermişlerdi⁸³⁶. Bu askerlerin gelmesi ile yeni bir süreç başlamıştı. Daha önce hep Mısır askerleri ile savaşı yürütürlerken, Sudan'ın işgalini gerçekleştirmek üzere iken ilk defa Mısır'a mensup olmayan askerler savaşımaya başlamışlardı. İngilizlerin daha önceki harekâtlarında Mısır askerlerini kullanmaları, kendileri açısından hukuki bir sorun teşkil edeceğini düşünmelerinden kaynaklanmıştı. Artık kendi askerlerini kullanma vakti gelmişti. Bu yüzden başkent Omdurman'ı alırken İngiliz birliklerini kullanmışlardı. Şimdiye kadarki mücadelelerde büyük sorunlarla karşılaşmayan İngilizler, bölge halkının dostluğunu da kazandıkları için, artık kendi askerleri ile mücadeleye devam edeceklerdi.

iv. ŞENDİ'NİN İŞGALİ (26 MART 1898)

Mahmud, Matamma'da Ja'lin isyanını bastırdıktan sonra, Matamma'dan çıkıp 3 mil kuzeyinde bir mevkiye yerleşerek, Nil nehrinde üzerinden gelecek vapurlara karşı tabyalar ve hendekler inşa etmişti. Bu tabyalara toplar konmuştu⁸³⁷. Bunu yaptıktan sonra 20 Şubat 1898 tarihinde Nil'in doğu kıyılarına geçip kuzeye

---

⁸³⁴ Kitchener'den Berber şeyhine gönderilen mektup; BNA, PRO 30/57/13.

⁸³⁵ Shugair, a.g.e., s.885.

⁸³⁶ Theobald, a.g.e., s.215; Shugair, a.g.e., s.885.

⁸³⁷ Shugair, a.g.e., s.885.

doğru harekete başlamıştı⁸³⁸. Fakat savaş planında Mahmud ve Dikna arasında bir anlaşmazlık olmuştu. Mahmud'a göre, Nil'in doğrultusunda harekete devam edilmesi gerekiyordu. Fakat Dikna'ya göre çöl üzerinden geçip Nil'de bulunan vapurlara saldırılması gerekmekteydi. Halife Abdullah, Dikna'nın gönderdiğinde planı kabul etmişti⁸³⁹. Atbara yakınlarına ulaşıldığında Mahmud direkt saldırıda bulunmak istemişti. Fakat Dikna onu tasvip etmedi. Çünkü İngilizlerin ellerinde bulunan silahlar daha güçlü olduğuna ve askerlerinin tehlikeye atılacağına işaret etmişti. Bunun için bir grup askerinin hızlı davranarak Kitchener'i arkasından vurmalarını istemişti. Halife, Dikna'nın teklifini kabul etmesine rağmen, Dikna'nın planının uygulanması için zaman kalmamıştı. Çünkü İngilizler Berber şehrini almışlar ve inşa ettikleri demiryolu da hızla ilerliyordu⁸⁴⁰. Mahmud Şendi'den çıkarken, şehirde Caliyin ve emirlerin aileleri yanında az miktarda muhafız bırakmıştı. Kitchener istihbaratı sayesinde bunu öğrenmiş ve Hekmen Bey kumandasında askerler göndererek 26 Mart 1898 Şendi'ye ele geçirmişti. Şehre girdikten sonra Caliyine mensup kişilerin Matamma'ya dönmelerine müsaade etmişti. Ayrıca Mahmud'un yaptığı tabyaları da yıktırılmış ve şehirde bulunan hububat ve hayvanlar ele geçirerek Atbara'ya dönmüştü⁸⁴¹.

v. ATBARA SAVAŞI (8 NİSAN 1898)

20 Mart'ta Mahmud ve askerleri Atbara'ya yakın Nakhaila'ya ulaşmıştı. Orada büyük bir karargâh kurmuşlardı. Müdafaa edebilmek için bir zariba (surlu bir mevki) inşa etmişti. Zariba ele geçirilmesi zor bir mevki olmuştu⁸⁴². İki taraf askerleri arasında ki mesafe 20 mil idi. Bu durumda Kitchener'in beklemeye sabrı kalmadı ve 4 Nisan'da Mahmud askerlerine doğru 5 mil ilerledi⁸⁴³. 5 Nisan'da Hunter Paşa ve yanındaki süvari ve topçuları Mahmud zaribesine yollayarak Mahmud'u yerinden çıkarmayı amaçlamıştı. Fakat bu hedefe ulaşamayan Kitchener 6 Nisan'da saldırmaya karar vermişti. İngilizler savaş başlamadan askerlerinin milli

---

⁸³⁸ Theobald, **a.g.e.**, s.219.

⁸³⁹ **A.e.**, s.220.

⁸⁴⁰ Theobald, **a.g.e.**, s.220.

⁸⁴¹ Shugair, **a.g.e.**, s.887.

⁸⁴² Theobald, **a.g.e.**, s.220.

⁸⁴³ Theobald, **a.g.e.**, s.221.

duygularını artırmışlardı⁸⁴⁴. Bu savaşta iki tarafta iyi bir şekilde mücadele etmiş fakat sonuçta Mahmut'un askerleri büyük yenilgiye uğramıştı. Mahmut'un askerlerinin bir kısım Gedaref'e diğer ise Dikna'nın maiyetinde Omdurman'a dönmüştü⁸⁴⁵. Savaşta kazanan Kitchener'in askerleri de çok zaiyat vermiş ve 560 asker ölmüş ve çok sayıda asker yaralanmıştı⁸⁴⁶, Sudanlılar ise yaklaşık 3000 kişi etmişti⁸⁴⁷.

Bu savaş sonucunda Sudanlıların çok önemli bir gücü kaybedilmiş ve bu başarısızlık Sudan'ın tamamının işgal edilmesi için önemli bir adım teşkil edecekti.

vi. HARTUM'UN İŞGALİ (1 EYLÜL 1898)

Atbara savaşından sonra Kitchener Omdurman ve Hartum'u hedef almıştır. Demiryolu da Abu Hamed'den Atbara'ya kadar uzanmıştı. Halfa'dan Atbara'ya kadar demiryolu mesafesi 390 mil uzunluğuna ulaşmıştı⁸⁴⁸. Bunun yanında telgraf hattı da inşa edilmişti. Ayrıca Berber ile Sevakin arasındaki telgraf hattı inşaatı da başlamıştı⁸⁴⁹. Kitchener, Omdurman'ı işgal etmek ve büyük bir zafer kazanmak için İngiltere'den tekrar yardım istemiştir. Sonucunda Sudan'da ilk defa kullanılan Howitzerobüs topları getirilmiştir. Hazırlıklar sonucunda İngiltere'den gelen askerlerle birlikte toplam asker sayısı 25.800'e ulaşmıştı. Artık ordunun üçte birini İngiliz askerleri teşkil etmekteydi⁸⁵⁰. Bu orduda yerli halkın mevcudu da 2000 kişiydi⁸⁵¹. Bu orduda o dönemki dünyanın en yeni ve güçlü silahları mevcuttu. Bugünkü kitle imha silahları değerinde silah ve elektrikli toplar bulunmaktaydı. Theobald bu orduyu “... şu ana kadar Afrika'da savaş alanlarında daha önce hiç kullanılmayan en güçlü kuvvetleri add etmekteydi...”⁸⁵²

Bu kadar asker ve silahlarla bir yerel Afrika gücü olan Halife Abdullah'a saldırılmaları, daha önce içlerinde nefret, kızgınlık ve kötü niyetlerin olduğunu ve

---

⁸⁴⁴ Shugair, a.g.e., s.889.

⁸⁴⁵ A.e., a.y.

⁸⁴⁶ Theobald, a.g.e., s.221.

⁸⁴⁷ Shugair, a.g.e., s.890.

⁸⁴⁸ Theobald, a.g.e., s.222.

⁸⁴⁹ Shugair, a.g.e., s.921.

⁸⁵⁰ Theobald, a.g.e., s.921.

⁸⁵¹ Sugair, a.g.e., s.922.

intikam almak için saldırdıklarını ortaya çıkarmaktaydı. Böylece İngilizler hem Sudan idaresini ortadan kaldıracak hem de daha önce sarsılan prestijlerini kurtaracaklardı. Ayrıca İngilizler sömürge alanlarında güçlü bir konuma gelerek kendilerine muhalif olan sesleri susturacaklardı.

Kitchener, Atbara ve Omdurman arasında yaşayan halkın tutumunun ne olacağından emin olmadığı için endişe etmekteydi. Fakat İtalyanların İngilizlerle anlaşarak Kassala şehrini Mısır idaresine bırakmaları bu endişelerini sona erdirmişti. Bu haberi duyan halk haberi sevinçle karşılamışlardı⁸⁵³.

Diğer tarafta Halife Abdullah, Omdurman şehrinin işgaline karşı hazırlıklara başlatmıştı. Sudan'da ona itaat eden askerleri toplamaya, şehri gemilerden yapılacak top ateşlerine karşı tabyalar inşa etmeye⁸⁵⁴ ve lağımlar hazırlamaya başlamıştı. Kitchener, Omdurman şehrine doğru ilerlemeye başladığında Halife Abdullah şehir dışında savaşmaya karar vermişti.

1 Eylül'de Kitchener, Karari Tepelerine kadar gelmişti. Bu tarihte savaş gemileri ve dost halktan ulaşan kuvvetler Stewart kumandasında Nil nehri etrafında bulunan tabyalara saldırmaya başlamışlardı. Stewart ve yanındaki yerel halk Kuzey Hartum'da bulunan Şambat ve Sababi tabyalarına saldırarak Doğu Hartum'a kadar işgal etmişlerdi. Bu işgal sonrasında Stewart vapurlarla geri dönmüşü⁸⁵⁵. Ondan sonra Hartum'a doğru ilerleyerek Tuti adası ve Hartum'u işgal etmişlerdi⁸⁵⁶. Ayrıca savaş gemileri Nil'den Omdurman şehrine top ateşleriyle devamlı saldırmaktaydı. Buna karşı Halife ordusu Omdurman tabyalarından gemilere karşı top ateşiyle cevap vermişti⁸⁵⁷. Gemilerin ateşinden Mehdi'nin türbesi zarar görmüştür.

---

⁸⁵² "... it was the most powerful force that had ever been put into the field in any African war...", Theobald, **a.g.e.**, s.222.

⁸⁵³ "... İtalyanların "Eritre'yi işgaline dair olan muharrerat muhtelif çakıranemde bunların" Kassala'yı terk etmek niyetinde...", BOA, **HR. SYS**, dosya 1001/61, s.1; Shibeika, **a.g.e.**, s.389.

⁸⁵⁴ Shibeika, **a.g.e.**, s.389.

⁸⁵⁵ Shugair, **a.g.e.**, s.927-928.

⁸⁵⁶ **A.e.**, s.928.

⁸⁵⁷ **A.e.**, a.y.

vii. OMDURMAN SAVAŞI (KARARI) 2 EYLÜL 1898

Halife Abdullah, yanındaki yaklaşık 51, 789 asker ile birlikte ellerinde eski Remntong tüfekleri, kılıç ve oklar ile Omdurman kuzeyine çıkmıştı. Dikna'nın önerisi olan gece saldırı planını Halife kabul etmemiş ve 2 Eylül sabahında saldırı kararı alınmıştı. Sabahın erken saatlerinde hilal şeklinde teşkilatlandırılan Halife askerleri işgal ordusuna saldırmaya başlamışlardı. Kitchener'in ordusu saldırılara karşı ateşli silahlarla cevap verdiyse de onların ilerleyişini durduramadı. Fakat 1200 yarda* mesafesine gelince makineli töfek ve Maksim topları ile ateşe başlamışlardı. Kitchener'in mevkiine her taraftan saldırı gerçekleşmiş ancak Nil'de bulunan gemilerin mermileri sayesinde Kitchener mevkiini kurtarmıştı. İngiliz ateşinde çok fazla kişi kaybetmelerine rağmen Sudanlılar akınlar halinde saldırılarına devam etmişlerdi⁸⁵⁸. Bu saldırıda 12, 000 Sudan askeri ölmüştü. Hedefe ulaşamayacaklarını anlayan Sudan askerleri artık geri çekilmeye başlamışlardı⁸⁵⁹. Bu netice üzerine Kitchener ordusuna Omdurman'a doğru ilerlemeyi emretmişti. Fakat bazı Sudan askerleri İngilizlerin ilerlemesini engellemeye çalışmışlar ise de muvaffak olamamışlar ve Omdurman yolu işgalci kuvvetlere açık hale gelmişti⁸⁶⁰. Yenilgiye uğrayan Sudan askerleri Omdurman'dan çekilmeye başladı ve bazıları Batı Sudan'a doğru harekete geçti. Ayrıca Halife Abdullah ve yanındakiler Omdurman'dan güneye doğru kaçmışlardır. Halifenin bu savaşı kaybetmesi ve Omdurman'dan kaçması ile artık Sudan işgal kuvvetlerine teslim olmuş anlamına gelmekteydi.

1885 yılından beri Mehdi hareketinin başkenti olan Omdurman'ın, Karari savaşı ile kaybedilmesi, Sudan'ın 2 Eylül 1898 yılında İngiliz-Mısır işgali altına girmesine yol açmıştı. Bunun üzerine Sudan yeni bir dönemle karşı karşıya gelmişti. Mısır adına yapılan bu savaşlarda görüldüğü gibi Atbara savaşından önce İngiliz unsurları artmaya başlamış ve bu savaşta daha da artmıştı. Hatta Karari Savaşı'nda Sudan idaresi İngiliz Devleti ile bir savaşa girmiştir diye söyleyebiliriz. Kitchener sözlerinden savaş esiri istemediği sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla bu savaş bir

---

* Yarda: yaklaşık bir metreye yakındır.

⁸⁵⁸ Shugair, **a.g.e.**, s.930-931.

⁸⁵⁹ Shibeika, **a.g.e.**, s.389.

⁸⁶⁰ Shibeika, **a.g.e.**, s.369.

soykırım savaşı gibi olmuştur⁸⁶¹. Sudanlıların cesaretle savaşmalarına rağmen İngiliz silahları çok sayıda insanın ölmesine sebep olmuştu. Hatta Omdurman şehrine girilirken Mohammed Ahmed Mehdi'nin türbesi tahrip edilmiş, hatta kabir den kemlikleri çıkarılarak Nil nehrine atmıştı⁸⁶². Kitchener'in böyle yaptırmasında ki amaç Mehdilik inancının yanlış olduğunu ispat ettirmek içindi⁸⁶³. Fakat esasında bu şekilde yapılması, bize intikam alınmak istendiğini göstermektedir. İngilizler Omdurman şehrini işgal ettikten sonra üç gün süreyle bu şehri talan etmişlerdir.

3. SUDAN YÖNETİMİNE SON VERİLMESİ

2 Eylül 1898 tarihinde yapılan Kararı Savaşı'nın sonucunda işgal kuvvetleri Omdurman şehrini işgal etmiş ve Halife taraftarlarını takip etmeye başlamışlardı. Halife başkenti kaybedince doğrudan doğruya Beyaz Nil'in güney batısına kaçmıştı.

Bu arada Faşoda meselesi ile ilgilenen Kitchener, güneye doğru hareket etmişti. Ayrıca Halife Abdullah ve taraftarlarını bitirmek isteyen İngiliz askeri güçleri Wingate komutasında onları takip etmeye başlamıştı.

Kitchener, Omdurman'a girdikten sonra Omdurman'da kalan bazı Mehdi taraftarlarına ateş ettirmeye başladı. Hatta topçular da Halife Abdullah'ın hâlâ Omdurman'da olduğu düşünerek ateş etmeye başlamışlardı. Bu top ateşi sonucu New York Harold muhabiri olan Hubert Hord'u da öldürmüşlerdi⁸⁶⁴.

Kitchener, Halife Abdullah'ın yakalanması için Selâtin Paşa komutasında atlı ve develerden müteşekkil taburu göndermişti. Bu tabur 30 mil kadar Halifeyi takip etmişse de ona ulaşamamışlardı. Ellerinde su ve yiyecekleri bittiği için geri dönmüşlerdi. Karadan takibe paralel Beyaz Nil nehri üzerinden gemiler de gönderilmişti. Gemiler 10 mile kadar ilerlemişler fakat Halife'yi bulamayınca Hartum'a geri dönmek zorunda kalmışlardı⁸⁶⁵.

⁸⁶¹ Bu savaşta İngilizlerin verdikleri emirler ve savaşın nasıl olduğunu, bkz: Winston Churchill, **The River War an Account of the Reconquest of the Sudan**, Eyre and Spottis Wood, London 1933.

⁸⁶² 1 Şubat 1899 tarihli Kitchener'den Cromer'e; BOA, **HR. SYS**, dosya no:986/5, s.9.

⁸⁶³ **A.v.**, a.y.

⁸⁶⁴ Shugair, **a.g.e.**, s.935.

⁸⁶⁵ **A.e.**, a.y.

Omdurman'daki Kitchener istihbarat erkânı olan Wingate Halife'ye ait evrakları bulmaya çalışmıştı. Halifenin evrakları ve mührü toplanarak istihbarat kalemine alınmıştı. Ondan sonra Halife'nin evi incelenmiş, fakat ev boş olarak bulunmuştu. Halifenin kardeşi Yakup'un evi ve Beytülmal da araştırılmış, onlarda da fazla bir şeyin bulunmadığı anlaşılmıştı⁸⁶⁶.

Ayrıca Omdurman savaşını müteakip 4 Eylül 1898 tarihindeki en önemli hadise; ilk defa Mısır ve İngiliz bayraklarının yan yana Hartum şehrindeki eski Gordon sarayının harabesi üzerine dikilmiştir. Ayrıca Gordon ruhuna bir ayin yapmışlardır⁸⁶⁷. Bu tavır ile Sudan'da Mehdi önderliğinde kurulan Sudan idaresinin sona ermesiyle yeni bir dönem başlamış olmaktadır. Dikilen bayraklara göre işgal edilen Sudan toprakları sadece Mısır adına değil İngilizler adına da ele geçirilmiş oluyordu. İngilizler, Hartum'a bayraklarını dikmekle Sudan'a resmen yerleşmek niyetlerini ortaya koymuşlardı.

Başlangıçta Sudan'ı Mısır İdaresi'ne bağlayacağını söyleyen İngilizler sonradan gerçek amaçlarını açıklayarak Sudan'ı İngiliz idaresine bağladıklarını söylemişlerdir. Daha önceden bu niyetlerini açıklamamalarındaki bir sebep de Müslüman halkın kendilerine karşı bir tavır almalarından çekinmeleriydi. Omdurman Savaşı'ndan sonra Halife'nin gücü kırılınca, Kitchener İngiliz Bayrağı'nın dikilmesinde bir sakınca olmayacağı fikrine varmıştı.

i. Faşoda Meselesi (19 Eylül 1898)

Daha önce izah edildiği gibi Sudan işgalini hızlandıran sebeplerden birisi Faşoda bölgesine çıkan Fransız tehlikesiydi. İngilizler Faşoda'da bulunan Fransız Komutanı Marchand'ı uzaklaştırmak için harekete geçmişti. Bunun için 10 Eylül'de, Kitchener, Komutan Helnderson ile birlikte Kameron askerleri, Sudanlı askerlerden müteşekkil iki bölük ve Mısır topçularından bir grubu alarak beş gemi ile birlikte harekete geçmişti. İstihbarat Kalemi Müdürü Wingate de bu askeri harekâta katılmıştı. 15 Eylül'de Güney Sudan'da Er-Renk civarlarında, Mehdi taraftarlarından

---

⁸⁶⁶ A.e., s.936-937.

⁸⁶⁷ A.e. s.935.

bir grup ile küçük bir savaş olmuştu⁸⁶⁸. Fakat grup küçük olduğu için fazla zaman kaybetmeden yollarına devam etmişlerdi. Kitchener 18 Eylül tarihinde Faşoda'ya 12 mil mesafesine gelince Marchand'a bir yazı yazmıştı. Bu yazıda Omdurman'da ve Er-Renk'te olan olayları anlatarak Faşoda'yı ele geçirmek için geldiğini açıklamıştı⁸⁶⁹. Marchand'da Kitchener'a bir mektup yazmıştı. Bu mektupta Kitchener'i Halife Abdullah karşısında kazandığı savaştan dolayı tebrik etmiştir. Ayrıca mektubunda kendisinin burada bulunma sebebinin Fransa Hükümeti'nin emri olduğunu açıklamıştı. 10 Temmuz'da bu emre uyararak Faşoda'yı işgal ettiğini ve burada bulunan yerli Sultan Abdulfazıl ile anlaşma yaparak Fransa himayesi altında aldığını belirtmişti⁸⁷⁰. Kendisinin de Mehdi taraftarlarına karşı savaştığını ve Habeşistan ile Bahre'l-Gazal yolu'nu onlara kapattığını belirtmişti.

Kitchener, Faşoda'ya geldiğinde Marchand onu iyi bir şekilde karşıladı. Fakat Kitchener O'na Faşoda'da ve Nil nehri vadisinde Fransız bayraklarının dikilmesinin İngiliz hukukuna aykırı olduğunu ve kendilerine ve Hidiv topraklarına karşı bir tehlike oluşturduklarını söylemişti⁸⁷¹. Marchand, kendisinin de bir asker olduğunu ve ülkesinin verdiği emirlerle hareket ettiğini söyleyerek yeni bir emir gelmedikçe buranın teslim edilmeyeceğini söylemişti. Ama isterlerse buraya Mısır bayrağı dikebileceklerini belirtmişti. Bunun üzerine Kitchener Fransız bayrağından 500 yarda mesafesinde Mısır bayrağı diktirip Yüzbaşı Sakson kumandasında Sudan askerlerinden bir bölük, 4 top ve bir savaş gemisi bırakmıştı.

Kitchener, Kongo'dan gelen nehirin Beyaz Nil ile birleştiği yere bir tabya yaptırarak buraya Sudan askerlerinden yarım bölük bırakmış ve Mısır bayrağı diktirmişti. Ayrıca Kenya'ya yakın Nasır kasabasına işgal için bir bölük göndermişti. Kitchener bu bölgede ki işleri tamamlayarak 24 Eylül'de Omdurman'a dönmüştü⁸⁷².

Kitchener bu son hamlesiyle kuzeyde Halfa'dan güneyde Nil nehri yukarisına kadar olan toprakları işgal etmişti.

---

⁸⁶⁸ Salisbury'dan Manson'a 6 Ekim 1898 tarihli yazı; BOA, **HR. SYS.**, no:984/4, s.3.

⁸⁶⁹ Kitchener'den'dan Marchand'a 18 Eylül 1898 tarihli yazı; BOA, **HR. SYS.**, no:984/4, s.5.

⁸⁷⁰ Marchand'tan Kitchener'e 19 Eylül 1898 tarihli yazı; BOA, **HR. SYS.**, no:984/4, s.5.

⁸⁷¹ Kitchener'den'dan Marchand'a 19 Eylül 1898 tarihli yazı; BOA, **HR. SYS.**, no:984/4, s.7.

⁸⁷² Shugair, **a.g.e.**, s.943.

Kitchener Omdurman'a döndüğünde Faşoda meselesini telgraf ile Mısır'a arz etmiştir. Mısır'daki yetkililer ve özellikle Hıdiv hükümetinde Dışişleri bakanı olan Butrus Gali şiddetli bir şekilde Fransa karşısına çıkmıştı. İngiliz Hükümeti'nden bu konuyu halletmesi için yardım istemişti⁸⁷³. İngiliz Hükümeti de, Fransa Hükümeti ile müzakereler yaparken bu bölgede İngiltere haricinde hiçbir Avrupa Devleti'nin hakkının olmadığını ve bunun daha önce Fransızlar da tarafından kabul edildiğini belirtmişti⁸⁷⁴.

Fakat Fransızlar'a göre büyük göllerden Vadi Halfa'ya kadar Nil üzerinde 2000 kilometreye kadar uzanan topraklar hiçbir Avrupa gücüne ait değildi, bu topraklar sadece Mehdi önderliğinde ki Sudanlıların ülkesiydi. Esasında bu topraklarda sadece Mısır Hıdivi ve Osmanlı Devleti'nin hakları vardı⁸⁷⁵. Fakat Zancibar'a İngiltere müdahalesiyle Fransa'nın hakları etkilenmişti. 1894 yılında İngiltere, Fransızların bölgesi olan Kongo'ya müdahale etmiş ve yine Fransa'nın hakları etkilenmişti. Fransa'nın görüşü, sorunlu olan bölge topraklarının Osmanlı Devleti'ne ait olduğu hukukî olarak Hıdiv idaresinde bulunduğu şeklindeydi. Fransa, İngiltere'nin bu taraflardaki toprakları 1890 yılında himaye altına aldığını söylerken bu toprakların sınırlarının nereler olduğunun bilinmediğini belirtmişti. Ayrıca Fransa sınırlara netlik kazandırmak için, İngiltere'nin esnek olarak kullandığı Mısır ve İngiltere hukukuna göre her birine ait toprakların nereye kadar ulaştığının bilinmesini istemişti⁸⁷⁶. Fransızlar bu konuda müzakere yapılması ve bu sorunun dostluk çerçevesinde çözülmesini talep etmişlerdi. Bu şekilde Faşoda meselesi İngiltere ile Fransa arasında barışçı bir şekilde çözülmüştü. Böylece Fransa Hükümeti 11 Aralık 1898 tarihinde Marchand'a emir vererek Faşoda'yı tahliye etmişti⁸⁷⁷. İngiltere ve Fransa kendi çıkarları doğrultusunda sınırlarından kilometrelerce uzaklıkta ki

---

⁸⁷³ "... The Government of His Highness [Hıdiv] as your Lordship knows, has never lost sight of the reoccupation the provincence of the Sudan, which are the actual source of the vitality Egypt, and from which She only withdraws owing circumstances of force measure, BOA, **HR. SYS**, no:984/4, s.24.

⁸⁷⁴ "... any other European Power than Great Britain has no any clarim to occupay any part of the Valley of the Nile. The views of the British Government upon this matter were plainly stated in Parliament by Edward Grey some years ago during the Administration of the Earl of Rosebery, and were formally communicated to the French Government at the time ...", BOA, **HR. SYS**, no:984/4, s.15/1.

⁸⁷⁵ BOA, **HR. SYS**, no:984/4, s.20.

⁸⁷⁶ **A.v.**, s.21.

⁸⁷⁷ Shugair, **a.g.e.**, s.943.

yerlerin paylaşımı konusunda kendi ülkelerinde masa başına oturup, durumu kendi çıkarları için çözmüşlerdi. Faşoda İngiltere eline geçen Sudan'a yani İngiltere'ye bırakılmıştı.

Böylece İngiltere Sudan bölgesinde sömürgeci tek hakim güç olarak kalmıştır. Sömürgeci güçleri, bölgede kendi aralarında bir sorunla karşılaşıncı "Osmanlı Hukuku'ndan" bahsediyor fakat bu hakkı sahiplerine vermeyi hiçbir zaman düşünmüyorlar ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyorlardı.

ii. Sudan'daki Mehdi Taraftarlarının Direnişleri

Sudan genel olarak İngiliz hâkimiyetine geçmesine rağmen hâlâ bazı bölgelerde Sudanlılar direnmeye devam etmekteydiler. Doğu Sudan'da Gaderef şehrinde Ahmed Fadıl kumandasında 7000'e ulaşan bir ordu bulunmaktaydı. Ayrıca daha önce Omdurman'da savaşa katılmak için Gaderef'te Saadullah ve Nur Angara kumandasında 3000 askerden oluşan bir ordu bırakmıştı. Bunun amacı Kassala'dan gelebilecek tehlikeyi engellemektir. Kendisi 4000 asker ile Omdurman yoluna çıkmıştı. Fakat buraya ulaşmadan Karari Savaşı olmuş ve Halife Abdullah yenilmişti⁸⁷⁸. Kitchener Faşoda'ya doğru yola çıkmadan Gaderef'i işgal etmesi için Kassala'da bulunan askerlere emir vermişti. Ahmet Fadıl karşısına da Hunter'i yollamıştı. Daha önce Gaderef'te Ahmet Fadıl güçleri varken Parsons kumandasındaki Kassala kuvvetleri Kassala'da kalmayı tercih etmişler, fakat Ahmet Fadıl, Omdurman yoluna çıkınca Gaderef'a saldırma kararı almıştı. 7 Eylül'de Kassala'dan hareket eden Albay Parsons 9 Eylül'de suları taşmış olan Atbara nehrine gelmişti. Fakat altı günde ancak bu nehri geçebilmişti. 22 Eylül'de Gaderef şehrinde iki mil mesafesinde Sudan güçleri ile karşılaşmıştı. Şiddetli bir savaştan sonra Parsons'un kuvvetleri zafer kazanarak Gedaref şehrine girmişlerdi⁸⁷⁹. Gadaref'in işgali ile Doğu Sudan'ın tamamı da İngiliz-Mısır güçleri işgali altına girmişti. Fakat Ahmet Fadıl ve yanında olan güç hâlâ yollarına devam etmekteydi. Yüzbaşı Hunter bir savaş gemisi ile Abu Haraz'da bulunan Ahmet Fadıl'a saldırarak Nil nehrinden

---

⁸⁷⁸ Shukayr, a.g.e., s.944.

⁸⁷⁹ Theobald, a.g.e., s.251.

uzaklaştırmıştı⁸⁸⁰. Gedaref'te bulunan işgal kuvvetleri şehri ele geçirdikten sonra tabyaları güçlendirmeye çalışmıştı. Gedaref işgali duyan Ahmet Fadıl dönüp 28 Eylül 1898'de bu şehre saldırmıştı. Fakat Ahmet Fadıl iki defa bu şehre saldırmasına rağmen şehri almaya muvaffak olmadan geri dönmeye mecbur kalmıştı.. Ahmet Fadıl, Assar Tepeleri'ne yerleşti. İki taraf yerinde kalmayı tercih etmişti. Ahmet Fadıl Kuvvetlerini uzaklaştıramayan işgal güçleri yardım beklemek zorunda kalmıştı⁸⁸¹. Yardımlar 22 Ekim'de ulaştığında Ahmet Fadıl yerinden ayrılıp, Batı Sudan'da bulunan Halife Abdullah'ın yanına gitmeye karar vermişti. Rahad ve Dinder nehirlerini geçerek Mavi Nil üzerinde bulunan Karkog'a ulaşmıştı.

Mavi Nil'i geçmek isteyen Ahmet Fadıl'ı önce Albay Lewis engellemiş, bunun için Ahmed Fadıl güneye yönelerek Roseires kasabasına ulaşmıştı⁸⁸². 26 Aralık'ta Ahmet Fadıl ile işgal kuvvetleri arasında bir savaş olmuş ve bu savaş sonunda Ahmet Fadıl yenilgiye uğramıştı. Buna rağmen Ahmed Fadıl kalan askerleri ile Beyaz Nil'e doğru yoluna devam etmiş, fakat bazı askerleri Beyaz Nil'de gördükleri işgalcilere ait Matamma vapuruna 17.1.1898'de teslim olmuşlardı. Ahmet Fadıl ve kalanlar Beyaz Nil'i geçerek Halife Abdullah'ın yanına ulaşmışlardı⁸⁸³.

Bu şekilde Habeşistan sınırına yakın olan Sinnar ve Roseires şehirleri İngiliz-Mısır işgali altına girmişti. Gedaref'ten yola çıkan Albay Collinson 7 Aralık 1898 tarihinde Gallabat kasabasını işgal etmişti. Bunun yanında 22 Aralık 1898 Fazukli ceziresi de ele geçirilmişti. Ayrıca güneydeki işgale hem Sudan üzerinden devam edilmiş, hem de Uganda üzerinden işgal hareketi başlatılmıştı⁸⁸⁴.

iii. Um Debeikerat Savaşı ve Halife Abdullah'ın Ölümü

Halife Abdullah, Kararî Savaşı'ndan sonra güneye doğru giderek Um Rukba'ya kadar ulaşmıştı. Orada Batı Sudan'da kalan taraftarlarını toplamaya çalışmıştı. Bara ve Obeyid'ten Yusuf el-Katim ve yanındakiler gelmişlerdi. Ayrıca

---

⁸⁸⁰ Shukayr, **a.g.e.**, s.945.

⁸⁸¹ Theobald, **a.g.e.**, s.252.

⁸⁸² Theobald, **a.g.e.**, s.253.

⁸⁸³ Shukayr, **a.g.e.**, s.947.

⁸⁸⁴ **A.e.**, s.948-951.

Kordofan ve Nuba bölgesinde bulunanları da davet etmişti. Fakat fazla gelenler olmamıştı⁸⁸⁵. Doğu Sudan'dan Ahmet Fadıl ve yanında kalanlar gelmişlerdi⁸⁸⁶.

22 Ocak 1899 General Kitchener, kardeşi olan Albay Kitchener Halife Abdullah'ı yakalamak için yollamıştı. Fakat Um Rubka'ya geldiğinde Halife'yi bulamamış fakat Halife'nin adamlarından bir kaç kişiyi yaklaştırmıştı⁸⁸⁷.

1899 yılında Halife Kadîr dağında olduğunu öğrenen Kitchener, 8000 askerden oluşan bir orduyu Kordofan'a doğru yollamıştı. Fakat Kadîr dağına 30 mil mesafede Halife'nin orada bulunmadığı anlaşınca ordu geri dönmüştü⁸⁸⁸.

Nihayetinde yaklaşık işgalden bir yıl sonra, Halife'nin Omdurman'a saldıracağı haberleri üzere Wingate kumandasında bir ordu hazırlanmıştı. Haberlere göre Halife Aba adası yakınında bulunmaktaydı. Wingate kumandasında 3700 asker Hartum'a 150 mil mesafede bulunan bir mevki işgal ettikten sonra 21 Kasım'da Fashashoya'dan batıya hareket ederek 22 Kasım'da Ahmet Fadıl kuvvetleri ile karşılaştı. Bu savaş sonrasında Wingate, Ahmed Fadıl'ın askeri kampını ele geçirmişti⁸⁸⁹.

Bu savaştan sonra, Halife ve yanındaki askerlerin Gedid yakınlarında bulduklarından haberdar olan Wingate zaman kaybetmeden gece Gedid'e doğru hareket etmişti. Fakat Gedid'de hiç kimseyi bulamadı. Fakat susuz kalan askerler için iyi bir su kaynağı bulmuştu⁸⁹⁰. Burada Halife'nin yedi mil mesafede Um Debeikerat'ta bulunduğu haber alındı. Yeni bir gece yürüyüşü ile Wingate Um Debeikerat'a ulaşmıştı. Bu mevkide iki taraf arasında kanlı bir çatışma olmuştu. Askerlerinin yenildiğini anlayan Halife Abdullah seccadesi üzerinde oturarak ölümü karşılamıştı⁸⁹¹. Bu savaşta Halifenin davulları ve diğer savaş aletlerinin sesleri son defa duyulmuştu. Bu savaşta son defa bu cesur Mehdi taraftarları renkli cübbeleri ile ateşli silahlara karşı vücutları ile mücadele etmişlerdi. Savaş, Halife ve askerlerinin

---

⁸⁸⁵ Shugair, **a.g.e.**, s.952.

⁸⁸⁶ **A.e.**, s.953.

⁸⁸⁷ **A.e.**, a.y.

⁸⁸⁸ Theobald, **a.g.e.**, s.255.

⁸⁸⁹ **A.e.**, s.256.

⁸⁹⁰ Theobald, **a.g.e.**, s.256.

⁸⁹¹ **A.e.**, a.y.

savaş alanında can vermesiyle sonuçlanmıştı. Um Debeikerat'takiler yıllar sonra su kaynaklarını kullanmak için cesaret edemedi. Çünkü bu kadar büyük sayıda ölüden kalan tırnaklar su yüzüne çıkmaktaydı.

Kararî ve Um Debeikerat savaşlarında dökülen kanlar Sudan tarihinin bir parçası olan ve Mehdi'nin etkilediği bu dönem sona ermişti. Bu tarihten sonra Sudan'da iki bayraklı olarak bilinen İngiliz-Mısır idaresinin işgal dönemi başlamıştı. 1505 yılından beri Müslüman idaresinde kalan bu bölgede bir Hristiyan Avrupalı ve üstelik Haçlı bayrağı, Mısır bayrağı yanında dikilmişti.

iv. Sevakin'de Osman Dikna'nın Yakalanması

Um Debeikerat savaşına katılan Osman Dikna, savaş bittiğinde Aba adası üzerinden Beyaz Nil'i geçerek doğuya doğru kaçmıştı. Mavi Nil'i geçtikten sonra Atbara Nehri kıyısında bulunan Adereme kasabasına gitmişti. Mehdi dönemi ortadan kaldırıldığı için Dikna Mekke'ye gitmek niyetindeydi⁸⁹². Görünen ki, Dikna, "kafirlerin" ellerine esir düşmekten kaçmayı tercih etmişti. Bu kaçış sırasında Gemeylab şeyhi Mohammed Ali Ömer'in evinde kalmış ve niyetini açıklamıştı. Ayrıca ondan bir kayık kiralaması konusunda yardım istemişti. Fakat Dikna'nın sırrını muhafaza etmeyi taahhüt eden bu Şeyh, Sevakin'de bulunan İngilizlere Dikna'yı ihbar etmişti. Sevakin hakimi, Kitchener'den izin alarak askeri bir birliği Dikna'yı yakalaması için göndermişti. Bu birlik yanında kimse olmayan Dikna'yı yakalamış ve zincire vurup 18 Ocak 1900'de Sevakin'e götürmüştü⁸⁹³.

Sevakin etrafında uzun yıllar İngiliz askerlerini yenilgiye uğratan ve Sevakin'den Sudan içerisine İngilizler'in girmesini engelleyen Osman Dikna güvendiği bir şeyhin ihaneti ile İngilizlere teslim edilmiştir.

Sevakin bölgesinde Osmanlı belgelerinin verdikleri "fedai" lakabını taşıyan Osman Dikna'nın yakalanmasıyla kuzey doğu Afrika'da ve özellikle Kızıldeniz bölgesinde İngilizlere karşı mücadele edecek yerel liderlerden kimse kalmamıştı.

---

⁸⁹² Shukayr, a.g.e., s.962.

⁸⁹³ A.e., a.y.

4. SUDAN'DA İNGİLİZ-MISIR YÖNETİMİNİN KURULUŞU

İngiltere, Sudan'ın işgali için yapılan hareketin sebebini Mısır'ın toprakları geri alınması olarak ortaya koymuştu. Fakat bu işgal hareketinin bir kısmı İngiliz askerleri ve İngiliz harcamaları ile gerçekleşmişti. Daha önce 1884 yılında Gordon Paşa Sudan'a gönderildiği zaman İngiltere istediği gibi Sudan'ın tahliyesi zorla Mısırlı yöneticilere kabul ettirilmişti. Ayrıca Gordon planları gerçekleşmediği için o dönemde İngiltere Afrika'ya yönelik planladığı sömürgeci siyasetini uygulamak için sadece Mısır adını kullanarak güneye yönelik askeri harekât başlatmıştı. Bu hareket Mısır Hidivi⁸⁹⁴ adına yapılmasına rağmen Mısır Hidivi'ni de tereddüte düşürmüştü. Afrika'da İngiltere sömürge siyasetini yürüten Cromer ve Kitchener'in yaptıkları planlar ve Afrika'da gördükleri diğer Avrupa sömürge hareketleri özellikle Fransa'nın faaliyetleri Sudan işgalin hızlandırmıştı.

Aslında Sudan'da Halife Abdullah'ın idaresi ortadan kaldırıldıktan sonra Mısır Hidivi adına yürütülecek bir idare şeklinin düzenlenmesi gerekmektedir. Fakat işgal sırasında ve özellikle Kararî savaşından hemen sonra Kitchener sadece Mısır bayrağını değil, İngiliz bayrağını da Hartum'a dikmişti. İngiltere hükümetinin emri ile hareket eden Kitchener İngiliz bayrağını Sudan merkezine asmıştı. İngiliz Hükümeti 2 Ağustos 1898'de Cromer'e bu konu ile ilgili yasalar koymasını emretmişti. Bu emirlerle İngiliz Hükümeti Sudan'ın işgali için Mısır hükümetine maddî ve askerî yardımlarda bulunmuştu. Mısır'a yapıldığı yardımların karşılığı, Hartum üzerinde Mısır bayrağı yanında İngiliz bayrağının dikilmesi⁸⁹⁵. Bu adım Sudan idaresinde bir değişiklik yapılacağına işaret etmekteydi. Ayrıca daha önce Kitchener'in Sudan'a yönelik yaptığı propagandada Halife idaresi kaldırıldıktan sonra Sudan'da eskiden olduğu gibi Mısır idaresinin olmayacağına işaret etmişti⁸⁹⁶. Hatta İngiltere Hükümeti'nin Haziran 1898'de Mısır'daki Cromer'e gönderdiği mektupta; Sudan'ı zaptettikten sonra Mısır ve İngiliz bayrakları dikilmesi konusunu

⁸⁹⁴ Cromer, *Modern Egypt, II*, s.113.

⁸⁹⁵ Rizik, *a.g.e.*, s.43.

⁸⁹⁶ BNA, *PRO*, 30/57/2.

gündeme getirmişti⁸⁹⁷. İngilizler işgallerini meşrulaştırmak için önce Sudan'ı işgal hareketinde daha çok İngiliz askerleri kullanmaya başlamışlardı⁸⁹⁸. Hatta bunu Mısır Hidivliği'ne kabul ettirmek için İtalyanlar ile anlaşarak Kassala'ya Mısır askeri gönderilmişti. Yeni işgal edilen Dongola ve civarlarına Mısır askerleri yerleştirilmişti. Omdurman'a yönelik mantıklı bir şekilde daha fazla asker getirilmesi gerekmektedir. Başka yere gönderilen Mısır askeri yerine İngiliz askeri kullanmak gerekmektedir. İşgal sonunda İngiliz idaresini garanti altına almak için İngiltere idarecileri Sudan'a istenilen İngiliz askerlerini göndermişlerdi. Bu şekilde ilk meşrulaştırma adımı atılmıştı. Ayrıca Vadi Halfa'dan güneye yönelik yapılan işgal hareketini gerçekleştirmek için İngilizler Sevakin'den de hareket edilmesi gerektiğini hissetmişlerdi. Fakat Sevakin konusu daha siyasi ve diplomatik sorunlar çıkartabilirdi. Ayrıca Sevakin'den bu işgal hareketi yapılması için, demiryolları inşası gerekmektedir. Bunun için de daha fazla masraf yapılması gerekirdi⁸⁹⁹. Bu masraflar İngiltere'den tedarik edileceği için İngiltere Sudan işgalinde büyük pay sahibi olacaktı.

İngilizlerin Mısır adına Sudan'a yönelik ilk işgal hareketinin yapıldığı Vadi Halfa'da Mısır bayrağı dikmişlerdi. Ondan sonra da Donkola, Atbara ve Şendi'de aynı şekilde Mısır bayrağı dikilmişti. Fakat Hartum'a gelince hem Mısır hem de İngiliz bayrağı Cromer ve Salisbury'un anlaşığı şekilde birlikte dikmişti. Ancak Kitchener'in Fransız Marchand ile Faşoda'da yaptığı görüşmelerden sonra Faşoda'ya sadece Mısır bayrağı dikilerek Hartum'a dönülmüştü. Tabi ki ilk işgal hareketinde Asvan gibi bölgelerde İngiliz bayrağı olmadığı gibi Halfa'da da İngiliz bayrağı dikmek mantıklı olmayacaktı. Ayrıca Faşoda'da Fransızlar ile meseleyi halletmek için Hidivin adı kullanıldığından orada İngiliz bayrağı dikilmesi de sorun yaratabilirdi. Fakat hem İngiliz askerleri kullanıldığı hem de masraflar İngiliz maliyesinden alındığı için bir gerekçenin mevcut olduğu düşünülmüştü. Hartum'da İngiliz bayrağı dikilmekte bir hukuki faydası olacağı düşünülmüştü. Bununla birlikte Hartum'a İngiliz bayrağı dikilmesiyle Hartum'un eskiden Sudan'ın merkezi

---

⁸⁹⁷ Salisbury'dan Cromer'e3 Haziran 1898 tarihli yazı; BNA, FO.78/5050, no:47; Shibeika, a.g.e., s.404.

⁸⁹⁸ BOA, HR. SYS, dosya 286/56, s.5/15.

⁸⁹⁹ BOA, HR. SYS, dosya 286/56, s.5/15; Shibeika, a.g.e., s.405.

olduğundan sadece Hartum bölgesi değil Hartum'a bağlı bütün Sudan topraklarının bu bayrak altında olacağı iddia edilecektir.⁹⁰⁰.

Hartum'da dikilen İngiliz bayrağı ile daha ileride Sudan'a bağlı olan kuzeydeki Vadi Halfa, Nil vadisi boyundaki bölgeler ve Sevakin limanı bile İngiliz idaresi altında olacaktı. Cromer'e göre uygulanacak en uygun siyaset buydu. Çünkü Cromer'in yazdığı gibi aslında Sudan Osmanlı sınırları dahilinde idi⁹⁰¹. Fakat bu şekilde kalırsa kapitülasyonlardan faydalanan bütün devletlerin etkisi altında olacaktı. Fakat kapitülasyonlar Mısır'da ilerlemeye müsaade etmemişti. Bunun için Sudan'ın başka bir şekilde idare edilmesi gerekmektedir. Açıkça Sudan Mısır'ın razı olması için bir dereceye kadar ona bağlı olmak, fakat dış müdahaleleri engellemek için İngiltere'nin bir şekilde hakimiyeti altına girmesi gerekmektedir. Zaten İngiltere Hükümeti, Temmuz 1898 yılında Kitchener'e Hartum işgalinde Mısır ve İngiliz bayraklarını yanyana dikmesi için emr vermişti⁹⁰². Bu iki bayrağı dikmesi ile İngiliz-Mısır anlaşması müsveddesini hazırlayan Cromer, Sudan siyasi meselesini halletmeyi hedeflemişti⁹⁰³. Bu anlaşma Cromer'in nezaretinde Mısır Hükümeti'nin müşaviri Malcolm hazırlamıştı. Ayrıca bu anlaşmayı hazırladığı sırada Cromer'in kendisi Sudan'a gitmiş ve bölge halkına artık hem İngiliz kraliçesi hem de Mısır Hidivi idaresi altında olacaklarını açıklamıştı⁹⁰⁴.

Cromer ve Butros Gali Paşa ile 19 Ocak 1899 Sudan'da İngiliz-Mısır olarak idaresi için anlaşma imzalamışlardı⁹⁰⁵. Bu anlaşmada Sudan'da İngiltere Kraliçesi'ne haklar tanınmaktaydı. Fakat Osmanlı Devleti'nin hakları bu anlaşmada zikredilmemiştir. Sudan'da İngiliz hakimiyetinin açık bir şekilde uygulanması için, Sevakin hariç Sudan'ın her tarafında İngiliz ve Mısır bayraklarının yanyana dikilmesi gerekmektedir.

Anlaşmanın üçüncü maddesine göre; "Sudan genel hakimi" İngiltere Hükümeti'nin tavsiyesi ile Mısır Hidivi tarafından tayin edilecekti. Bundan sonra

---

⁹⁰⁰ Shibeika, **a.g.e.**, s.407.

⁹⁰¹ "... Soudan should be regard as Ottoman territory...", Cromer, **a.g.e.**, s.113-114.

⁹⁰² Cromer, **a.g.e.**, s.115.

⁹⁰³ **A.e.**, s.116.

⁹⁰⁴ **A.e.**, a.y.

⁹⁰⁵ BNA, **FO**, 93/32/28; BOA, **HR. SYS**, dosya no:1004/51.

Sudan'da karma mahkemenin aldığı kararlar uygulanmayacaktı. Sudan'ın genel hakimi idarî kanunlar çıkartma hakkına sahip olacaktı. Ayrıca Sudan'da yabancı konsoloslar bulunmaması gerekmektedir⁹⁰⁶. Bu anlaşmayla İngiltere resmen Sudan'ın işgalini meşrulaştırmaya çalışmıştı.

Bu anlaşmada emperyalist güçleri o tarihte bilinen Osmanlı ve İngiliz sınırları dışında yeni bir Sudan'ın sınırları ilk defa ifade edilmişti. Bu anlaşmanın uygulanması ile Osmanlı hakimiyeti ortadan kaldırılmakla beraber Sudan, idari bakımdan İngiliz hakimiyeti altında girmiş oluyordu.

i. Sudan'ın Yeni İngiliz - Mısır İdaresi

İngilizlerin Sudan'da yarattıkları idarenin amacını Müslüman nüfusa sahip bu ülkede emperyalizmi uygulamaktı. İngilizler bunu maddi terakki olarak açıklamışlardı⁹⁰⁷. İngiltere, Afrika'nın parçası olan Sudan'ın maddi çıkarları için işgal etmiş görünüyordu. Nitekim İngilizler, İngiltere'deki fabrikaların pamuk ihtiyaçlarını karşılamak için Sudan'da büyük projeler düşünmüşlerdi. Ayrıca Sudan ticaretini hızlandırmak için sevkiyat Mısır üzerinden değil, Kızıldeniz'deki Sevakin limanı üzerinden gerçekleştirilmişti⁹⁰⁸.

Ocak 1899'da Hartum'da Sudan genel hakimi olan Kitchener, idarecilere askerî ve mülki idare yetkisi vermişti. İdareyi kolaylaştırmak için Sudan'da beş aded birinci derece müdürlük yanında, üç tane de ikinci derece müdürlük oluşturulmuştu. Birinci derece müdürler Dongola, Berber, Hartum, Sinnar, Faşoda, Sevakin ve Vadi Halfa'ya tayin edilmişti. Bu müdürlüklerin alt birimleri de bulunmaktaydı⁹⁰⁹. Bu idarî birimlerin başında birer İngiliz müdür olmakla beraber yanında iki İngiliz müfettişi de bulunmaktaydı. Ayrıca daha alt idari teşkilatta Mısır asıllı müdürler bulunmaktaydı⁹¹⁰.

---

⁹⁰⁶ Cromer, **a.g.e.**, s.117.

⁹⁰⁷ Nisan 1903 yılında "Mısır ve Sudan" raporu, BOA, **HR. SYS**, dosya 986/56, s.6/14.

⁹⁰⁸ BOA, **HR. SYS**, dosya no:986/56, s.5/15.

⁹⁰⁹ Haziran 1899 tarihli Sir William Gastin, hazırladığı "Sudan Raporu", BOA, **HR. SYS**, dosya no:986/55, s.4/2.

⁹¹⁰ **A.v.**, a.y.

İngilizlerin getirdiği bu idare tarzında Sudan'ın önemli idari birimleri İngiliz asıllı olanlara verilmişti. Mısırlılar daha alt seviyeye tayin edilmişti. İşgal yolu ile Sudan'a yerleşen İngiltere bu tarz ile hem askeri hem de mülki idareden önemli pay almıştı. Mısır kendi adına işgal edilen Sudan idaresinde ancak ikinci derecede kalmıştı.

Sudan'ın genel hakimi olarak atanan Kitchener, uzun zaman geçmeden Güney Afrika'da çıkan savaş yüzünden Aralık 1899 orada görevlendirilmişti. Onun yerine Sudan Genel Hakimi olarak 1887 yılından beri Mısır istihbarat müdürü olan Reginald Wingate atanmış ve bu görevde 1916 yılına kadar kalmıştı⁹¹¹.

Sudan'da İngiliz-Mısır idaresi ilk dönemlerinde ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli isyanlarla karşı karşıya gelmişti. Genellikle bu isyanlar dinî özelliğe sahipti⁹¹². Bu isyanlar Um Debeikrat'ta olduğu gibi aşırı güç kullanarak bastırılmıştı. Dinî menşeli olan isyanlara karşı İngilizler çok şiddetli bir şekilde davranmaktaydılar. Takali bölgesindeki ayaklanma şu şekilde olmuştu: "... *Gazeteler Sudan vali mu'avini miralay "Mahon" ma'rifetiyle "Mütemehdi-i Cedit"e karşı sevk olunan firkanın Hartum'un cihet-i cenubiyyesine iki yüz mil mesafede vaki "Takali" nâm mahalle kadar dahil olarak mutemehdiyi esir ve tahte'l-hfz Obeyid'e iğram ettiğini ve merkumun orada bi'l-muhakeme selb olunduğunu şank olarak "Azans ajans tarafından tebliğ olunan bir havadis derc etmiş olduğu gibi makalatın adamlarından mürekkep külliyetli bir devriye kolunun "Mozok (?) " mevki'ini işgali eylemiş olduğuna dair şerh-i halin üçü tarihiyle Berber'den mevcut bir "refi" telgrafnamesi dahi neşr eylemiştir*"⁹¹³.

Bunun yanında Nuba dağlarında ve güney Sudan'da isyanlar çıkmıştı. İngilizler, ilk dönemlerde bununla uğraşmıştı. Sömürgeciliğin altında çoğunlukla müslüman halklar bulunmaktaydı. Bu nedenle halklardan tepkiler ortaya çıkmakta ve

⁹¹¹ P.M.Holt, **A Modern History of the Sudan, From the Funj Sultanate to the Present Day**, Weidenfeld and Nicolson, London, 1961, s.112.

⁹¹² A.e., s.113.

⁹¹³ Takali dağları eskiden üzerinde bir yerel müslüman Sultan Melik Adam Um Deballu tarafından yönetilmekteydi. Mehdi'nin ortaya çıkmasıyla bu Sultan Mehdi'ye katılarak memleketinin topraklarını Mohammed Ahmed el-Mehdi'ye sığınak olarak açmıştı. Bu memleket, Mehdi idaresini ilk yer olarak tanınmıştı. Obeyid ele geçirdikten sonra, Mehdi Obeyd'e gitmişti

bu tepkiler daha İslam birliđi⁹¹⁴ siyasetinden kaynaklandığından şüphelenilmekteydi. Bunun için Sudan'da bu şekilde müslümanları bastırmak siyaseti iyi bir şekilde uygulanmıştı. Ayrıca idarelerin başında askeriyeden daha ziyade istihbarattan yetiştirilen elemanlar olmaktadır. Bunlardan en güzel örnekler Kitchener ve Wingate idi.

Yeni idareciler karşılaştığı diğer sorun ise Sudan sınırlarıdır. Bu sorun Faşoda meselesinde olduğu gibi Batı Sudan'da Fransa ve Doğu Sudan'da da Habeş ve İtalya ile yaşanmıştı. Çünkü 1899 anlaşmasında Sudan sınırı daha önce Mısır Hıdivliği'ne bağlı arazi olarak belirtilmişti⁹¹⁵. Bu kavrama Kuzeydoğu Afrika'daki diğer yerler de dahil olmaktadır. Buna göre, İtalyanların işgalinde bulunan Musavva limanı yeni Sudan'a eklenmiş olmaktadır.

Sudan ikili idare anlaşmasına göre Sudan'da yürütülen kanunlar, Mısır kanunundan ayrı olmaktadır. Kanunî olarak en önemlisi toprak mülkiyeti hakkında çıkan kanunlardır. Bunun yanında ticari olarak vergi ile ilgili çıkan kanunlar teşkil etmekteydi⁹¹⁶. Bu dönemde Müslümanlar için özel şer'î mahkemeler kurulmaktaydı⁹¹⁷. Buna göre yeni getirilen kanunlar eski şer'î kanunlar olmadığı için daha Batılı kanunlara böylece ihtiyaç doğmuştu.

Avrupalı eğitim politikası benimsenmişti. Bu siyaseti uygulamak için 1900'de James Gurrie atanmıştı⁹¹⁸. Bu politikayla batıya yönelik bir eğitim tarzı yaratmak amaçlamıştı. Yapılan eğitim kurumları zirvesinde iken Gordon hatırasına bir kolej inşa edilmişti⁹¹⁹.

---

⁹¹⁴ Bu dönemde İslam Birliği siyaseti hakkında daha geniş bilgi almak için bkz: Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Neşriyats, birinci baskı, İstanbul 1992.

⁹¹⁵ Holt, **Modern History**, a.g.e., s.114-115.

⁹¹⁶ A.e., s.118.

⁹¹⁷ Osmanlı Hükümeti'nden Mısır Hıdivi ve Ahmet Muhtar Paşa'ya 21 Safer 1320/ 30 Mayıs 1902 tarihiyle gönderilen yazı; BOA, **N.G.G.**, no:1032, s.173.

⁹¹⁸ Holt, **Modern History**, a.g.e., s.119.

⁹¹⁹ A.e., s.120.

ii. İngilizlerin Sudan'daki yönetim politikaları

Dünyada sömürge güçleri tarafından işgal ve iktisad alanlarında en fazla kullandıkları aracı buhar gücü teşkil etmekteydi. Bu güç ile dünyada hakimiyetlerini kurmaya çalışmaktaydılar. Afrika'da aynı güçler işgal hareketi için buharlı gemiler ve demiryolları üzerinde çalışan buharlı makineleri kullanılmaktaydılar.

İngilizler, Sudan ve Kızıldeniz kıyılarında bu güç ile hakimiyeti tesis etmeye çalışmışlardı. Aslında işgalden daha önce İngilizler Mısır Hidivliği'ne büyük ihaleler kabul ettirerek Mısır'da demiryolları inşa etmekteydi. 1882 Mısır işgalinden sonra Mehdi Hareketini bastırmak için Sevakin'den Berber şehrine ve Süveyş'ten Kızıldeniz üzerinde büyük projeler çizilmişti. Sevakin ile Berber arasındaki demiryolu 1883 yılında bir İngiliz şirketi tarafından inşa edilmeye başlanmıştı. İngiltere Harbiye Nezareti de İngiliz Hükümeti'nin emrine uyumlu olarak Sevakin - Berber demiryolu inşası için harekete geçmişti⁹²⁰. Sevakin etrafında bulunan Dikna'nın mücadelesi yüzünden bu demiryolu ancak yirmi mil mesafesine kadar ilerleyebilmişti⁹²¹. İktisadi olarak tasarlanan bu demiryolu, Gordon olayları üzerine İngiliz harbiyesinin askeri bir ihtiyaç olarak görmesiyle yapılması hızlanmıştı⁹²². Sevakin'de bulunan İngiliz konsolosu Baker'e göre bu demiryolu barış ve endüstriyi getirecekti. Ayrıca İngiliz kamuoyunda bu demiryolu inşasıyla Nil üzerinde ticaret ile uğraşan şehirleri tahrip eden Barbarların faaliyetine de son verilecekti⁹²³.

Bu demiryolu yüzünden İngilizler, Sevakin etrafında Dikna kumandasında yerel halkla karşı uzun ve korkunç bir savaşta büyük kayıplar vermişlerdi. Sudanlıların zayıtı çok daha fazla olmuştu Ayrıca İngilizler Sudan'a fiilen el koymak istediklerinde demiryollarının inşa edilmesi tekrar ön plana çıkmıştı. Fakat bu defa işgal hareketine paralel olarak Mısır'ın güneyinde bulunan Vadi Halfa Sudan içlerine doğru düşünülmüştü.

⁹²⁰ İngiliz Harbiye Nezareti'nden Kahire'deki İngiliz kumandanına 14 Temmuz 1884 tarihli telgraf; BNA, **WO** 147/44.

⁹²¹ R.Hill, "The Sevakin-Berber Railway, 1885"; **Sudan Notes and Records**, Vol. XX, Part I, Khartoum 1937, s.107.

⁹²² 14 Temmuz 1834 tarihli telgraf; BNA, **WO** 147/44.

⁹²³ Hill, **a.g.m.**, s.111.

Bu çerçevede 1896 yılında, daha önce planlanan Sudan demiryolu kampanyası İngilizler tarafından satın alınmak istenmişti.

Buna Hidiv de karşı çıkmıştı. Bu konudaki memnuniyeti padişah şöyle ifade etmişti: “*Hidiviyet celile-i Mısriyye canib alısına Sudan demiryolunun bir ecnebi kampanyaya satılması tasmiâtını müdafâ ‘a-ı taraf-ı alî-i Hidiviyatlarından şimdiye kadar ibraz buyurularak asar-ı metanet ve sadakat ba‘is-i kemal-i takdîr ve teşekkür olmuştur...*”⁹²⁴ Osmanlı Devleti'nin bu konuda ayrı bir görüşü olduğu için İngilizler durmuşlardı. Fakat 1898 yılında ilk işgal hareketi gerçekleştiği zaman İngilizler Sudan demiryollarının kampanyasına tekrar el koymaya çalışmışlardı. İngilizlerin açıkladığı gibi bu Sudan işgali sırasında uyguladıkları planın bir parçasıydı. Padişah buna şöyle özetlemişti: “... *İngilizlerin maksadı Sudan masrafı için akça tedariki bahanesiyle mebhus-anh olan demiryolu hattını elde etmekten ibaret olup Heyet-i Nuzzar ise taraftarı oldukları Cromer'in Londra'dan almış olduğu ta'limata intizar etmekte buldukları cihetle Hidivi'n reyinde münferid kalmış olacağı beyan kılınmış* ...”⁹²⁵

İngilizler hem işgal sırasında kullanmak hem de Sudan'daki iktisadi menfaatleri iyi bir şekilde elde etmek için Sudan demiryolu kampanyasını almışlardı. Bu şekilde hem Sudan'ın işgali gerçekleşecek, hem de yaptıkları masraflar karşılığında demiryoluna sahip olacaklardı. Diğer bir söz ile Sudan toprakları ve üzerinde olan demiryolu kolayca bir şekilde İngilizlere teslim olunmuştu. İngilizler bunu iki devlet arasında bir anlaşma ile gerçekleştirmiş ve başka bir devletin müdahil olmasını engellemek istemişti. İngilizler niçin bu kadar Sudan ile ilgilenmişti? Tabii ki, başta iktisadi nedenler olmak üzere her şeyi kendi başlarına sahip olmaları . Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırmak ve yerine kendi hakimiyetini yerleştirmek isteyen İngilizler Osmanlı tarzı gibi doğulu bir sesin yerine batılı bir sesi ortaya koymak istemişlerdi. Diğer bir söz ile Osmanlıların uzun yıllar yürüttükleri İslamî bir anlayışı ortadan kaldırmak istemişlerdi. Bu Cromer'i sözlerinde açıkladığı gibi Mısır'da yavaş yavaş gerçekleştirdikleri siyaset ile Sudan "Batı Medeniyeti" yolunun

⁹²⁴ Merkezden Mısır Hidivine 30 Nisan 1314/ 12 Mayıs 1898 tarihli hüküm; BOA, N.G.G., 1032, s.112.

⁹²⁵ 24 Muharrem 1316 / 4 Haziran 1898 tarihli Padişah İradesi; BOA, **İrade Mısır**, no:1687, lef.2, s.6.

yarısını katetmişti⁹²⁶. Sudan'ı batılılaşmak isteyen İngilizlerin bu görüşleri Cromer'in 1899 yılı raporunda yer almaktaydı. Müslüman dinini geri gören Cromer, yeni Avrupa fikir ve kanunlarının günlük hayatta yerleşmesini istemişti⁹²⁷. Cromer'e göre Sudan'da batılılaşma metodlarının uygulanmasının kolay olacaktı fakat köle ticaretinin ortadan kaldırılması ile ilgili zorluklar çıkabilecekti⁹²⁸. Bununla ilgilenmek için batılılaşma ve eğitimle aydınlanma elde edebilirdi. Ayrıca din fanatikler karşısında Misyonerlik faaliyetlerinin serbest bırakılması gerekiyordu. Ona göre, Sudanlılar istedikleri milli bir hükümet değil, daha iyi bir yönetimdi⁹²⁹. Bu fikirler İngilizler Sudan'daki yeni kurulan yönetiminin ana felsefesi idi. Sudan'da batılı tarzda yeni bir oluşum ortaya çıkarmak istemişlerdi. "Doğu" yani eski Osmanlı ve İslam tarzları yerine Avrupalı insan ve toplum oluşturulmak istenmişti. Bunu yapmak için Sudan'da daha önceki Doğulu eğitim tarzı yerine Batılı bir tarz benimsenmiş ve İslam hukuku yerine Avrupa'da uygulanan yeni kanunlar empoze edilmişti. Ayrıca din meselesi hakkında İngiltere siyaseti çerçevesinde misyonerlik faaliyetlerinin Sudan'da serbest bırakılması ön plana çıkarılmıştı. Böyle bir idare felsefesinin hem Mısır Hidivliği'nin hem de Hidivi'nin nazari olarak temsil ettiği Osmanlı Devleti'ne karşı bir ortam oluşmaktaydı. İngilizler iktisadi çıkarları elde etmek ve bunları ileride muhafaza etmek yolunun Sudan'ı Batı tarzı bir ülkeye dönüştürmekte görmüşlerdi. Bu siyaseti Mehdi'nin Halifesi Abdullah'ın yönetimini ortadan kaldırdıktan sonra uygulanmaya başlamışlardı. Bu siyaset nedeniyle İngilizler, Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden ayırma siyaseti çerçevesinde Sudan'ı da yavaş yavaş Mısır vilayetinden uzaklaştırmaya başlamışlardı.

5.OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN İNGİLİZ - MISIR YÖNETİMİNİ REDDETMESİ

İngilizlerin Mısır üzerinden Sudan'ı gizlice işgal etme niyeti anlaşılınca Osmanlı Devleti buna karşı çıkmıştır. Hükümet bu durumu şu şekilde ifade etmişti: *"İngiltere Hükümetinin asakir-i Mısriyye'nin mu'avetiyle şaki-i ma'hud*

⁹²⁶ "This later country [Sudan] has advanced half-way perhaps many would think more than half-way-on the road towards Western Civilization", Cromer, **a.g.e.**, II, s.543.

⁹²⁷ **A.e.**, s.544.

⁹²⁸ **A.e.**, a.y.

⁹²⁹ **A.e.**, s.545.

tarafdarlarını tenkil ve eski Sudan-i Mısırîyi bi-tekrar zabt ve istîla etmek üzere bu sene zarfında Sudan'a karşı bir hareket icrası niyetinde bulunduğu ve Hidiv hazretleriyle Cromer'in avdetde işbu sevkiyât-i askeriyeye hakkındaki müzakerata ibtidar olunacağı iddi'â edimekte bu İngiltere ve İtalya hükümetleri tarafından bu bâbda vuku'bulan tezkîbâta ehemmiyet verilmekte olduğuna da 'ir...''⁹³⁰

Osmanlı Devleti, İngilizlerin Sudan'daki Mısır askerlerini tahliye harekâtını müteakip izlediği siyasetten şüphelenmiş, özellikle Kızıldeniz bölgesindeki siyaseti hiç kabul etmemişti. Uzun yıllar Osmanlı hakimiyetinde kalmış olan bu topraklar sömürgecilerin faaliyet alanı haline geliyordu. Daha önce bu yerlerle alakası olmayan İtalyanlar bile İngilizler yüzünden bölgeye gelmişlerdi. İngilizlerin onayı ile Musavva Limanını ele geçiren İtalyanlar Doğu Afrika ve Sudan bölgesinde faaliyete başlamışlardı. İngilizlerin Sevakin'de Osman Dikna'ya karşı yaptıkları savaş sırasında, İtalyanlar da İngilizlerin bilgisi dâhilinde Kassala şehrini işgal etmişlerdi.

Bu işgalden sonra İngiliz-İtalyan ittifakı sözden fiile geçmişti. Bunu Padişah şöyle ifade etmişti: “*Afrika'ya aid mes'elde müttefikten hareket etmesi üzere İngiltere ve İtalya devletleri beyininde i'tilaf husuluna çalışmakta olduğu ve hata bunu için İtalya'dan Londra'ya bir memur-i mahsus gönderildiği vasıl-ı sem'-i âli olmuş ve Afrika'da cari-i i'tilâfî araları mesa'ilin Mısır ve tabiatıyla Sudan'a aid ve binaenaleyh bu hususun menafi'-i Devlet-i Alîyye'ye muhalif olacağı derkar bulunmuş olduğundan Londra ve Roma sefaret-i seniyyeleriyle bi'l-muhabere bunun aslı olup olmadığını tahkik edilmesi muktaza-yı irade-i seniyye-i cenab hilafet-penahiden olmağla ...''⁹³¹.*

Osmanlılar, Afrika'yı ve özellikle de Sudan bölgesini İngiliz ve İtalyan tehlikesinden korumak için 1894 yılında siyasî ve diplomatik faaliyetlere başlamışlardı. Avrupa'daki elçilikler yoluyla bilgi toplanmış ve sömürge hareketlerine karşı çıkılmıştır. Osmanlı Devleti, bölgedeki Mehdi hareketini istemese bile, isyanın bastırılması için bu topraklara giren İngiltere ve İtalya'ya karşı daha sert bir tepki göstermişti. Hatta Mısır'dan Sudan'ı işgal etmek için yapılan hareketin

⁹³⁰ Sadarettin Hariciye Nezareti'ne 24 Rabi'ulâhîr 1312/ 25 Ekim 1894 tarihli yazı; BOA, N.G.G., 1026, s.115.

karşısında yer almıştı. Ayrıca Sudan'daki İngiliz hâkimiyetinin tesisini de şiddetle reddetmişti. 1898'de İngilizlerin Hartum'u işgali sırasında bayraklarını çekmesi, Osmanlı Devleti'nce kabul edilmemiş ve Osmanlı Devleti, İngilizlerin Mısır Eyaleti ile yaptıkları Sudan Anlaşması'nı da reddetmişti. Bu konudaki II. Abdülhamid iradesi şu şekildedir: “*Sudan idaresi hakkında İngiltere Hükümeti'nce ittihaz olunan ve hukuk Saltanat-i Seniyyeye munhel görülen hatt-ı hareketten dolayı protestoyu munezzamen olarak Hariciye Nezaret-i celîlesinden Londra Sefaret-i seniyyesi maslahatkârlığına gönderilecek telgrafnâmenin tanzim ve hak-payı âlîye arz ve takdim kılınmış olan mesveddesi lefen savb-ı samî-yi sedaret-penahilerine irsâl olunmuş ve keyfiyetinin ancak Vükelâ-i fehimanın mütala'asıyla mârû'l-beyan telgrafnâmenin ne yolda tertib ve tahrîrî iktiza edeceği tezekkür olunarak neticesin bâ-mazbata takdim ve isra kılınması şeref-sudûr buyurulan irade-i seniye-i cenâb-ı Hilafet-penahî mentûk-ı münifinden bulunmuş olmağla ...*”⁹³²

Osmanlı Devleti'nin işgalci güçlere karşı yaptığı protestolar bölgede tarihî ve uluslararası haklarının olduğuna delildir.

i. Osmanlı Devleti'nin Sudan'da Geçmişten Gelen Tarihi Hakları

Girişte ifade edildiği gibi Osmanlı Devleti 1517 yılından itibaren Mısır'ı ele geçirdikten sonra nüfuzu Nubiya (Kuzey Sudan) ile Kızıldeniz bölgesini (Habeş Eyaleti)de içine almıştı Sudan'ın Kızıldeniz kıyısı doğrudan idare altına alınmış iken, diğer bölgeler Osmanlı himayesine dahil edilmişti⁹³³.

1821'den itibaren Sudan'ın iç kısımlarındaki topraklarda fiilen Osmanlı padişahı adına Mısır valisi tarafından yönetilmeye başlamıştı. Mısır Eyaleti başına gelen valilere Sudan idaresi de verilmekteydi. Bu fermanlarda Nuba, Darfur, Kordufan ve Sinnar bölgeleri ve onlara bağlı olan yerler de zikredilmekteydi⁹³⁴. Mısır veraseten idare edilirken Sudan yönetimi veraset olarak Mısır Valilerine verilmemekteydi. Yani Sudan yönetimini babadan oğluna geçmiyordu. Osmanlı Yönetimi isterse Sudan idaresini Mısır idaresinden alıp başka valilere verebilirdi.

⁹³¹ 30 Rabi'ul-evvel 1312/1 Ekim 1894 tarihli Padişah İradesi; BOA, **İrade Mısır**, no:1627.

⁹³² 13 Cemazeyilevvel 1317/ 19 Eylül 1899 tarihli Padişah iradesi; BOA, **İrade Mısır**, no: 1714.

Osmanlı Devleti 1865'te Mısır Valisi İsmail Paşa döneminde kuzey doğu Afrika topraklarını İsmail Paşa'ya vererek bunu veraset şekline getirmişti⁹³⁵. Bu şekilde Mısır Valiliği Osmanlı hâkimiyetini Afrika kıtasında devam ettirmişti. Bu tarihlerde Mısır ve Sudan'ın Osmanlı idaresinden çıktığına dair iddiaları olmamıştı.

1882 yılında İngilizler Mısır'ı işgal ettikleri zaman bu bölgedeki Osmanlı Devleti'nin haklarını tanımamaya çalışmışlardı. Sudan'da Mehdi isyanının çıkması ve 1883'te büyümesiyle İngilizler bölgeye müdahale etmiş, fakat Osmanlı Devleti hâkimiyetine saygı göstermişti. İngilizler, Sudan'daki askeri hareketleri Eylül 1898 Kararı Savaşı'na kadar Mısır İdaresi bayrağı altında gerçekleştirmişlerdi. 2 Eylül 1898'de İngilizlerin Hartum'daki Osmanlı Saraylarına çektikleri bayrağın gerçek anlamı anlaşılmamış, İngilizlerin gerçek maksatları Ocak 1899'da İngiliz-Mısır anlaşmasıyla ortaya çıkmıştı.

ii. Osmanlı Devleti'nin Bölgedeki Hukukî Hakları

Sömürge devletleri Afrika'da rekabete başladıkları dönemde bu bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini tanımaktaydılar. Buna aykırı davranan ilk devlet İngiltere idi. Ancak rakiblerini etkisiz hale getirmek için, onlara karşı Osmanlı hakimiyetini kullanmışlardı.. Bunun en güzel örneği Faşoda hadisesinde Fransızlara karşı Mısır bayrağını dikmeleridir. Diğer taraftan Fransızlar da bu meseleyi İngilizler ile müzakere ederken bölgenin Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu savunmuşlardı⁹³⁶.

Osmanlı Devleti'nin Sudan konusunda hukuki bakımdan hakları olduğuna dair kanıtlarımız şunlardır;

1. Mısır idaresinin Gordon'a verdiği emirde Sudan'ı tahliye edebilmesi için Sudan'da bir yönetim kurulmasını isteği,
2. Gordon'un Sudan idaresine gönderilmesinde Mısır Valiliği'nin emri olması ve Gordon Paşa'nın Sudan halkına da bunu ilan etmesi,

---

⁹³³ Girişe bakınız.

⁹³⁴ BOA, **Mühimme-i Mısır**, no:15 s. 12/8.

⁹³⁵ Birinci bölüme bkz.

⁹³⁶ Faşoda dosyası, BOA, **HR. SYS**, no:984/4.

3. Mehdi Hareketine karşı Sudan’da sadece iç kısımların tahliye edilmesinin kararlaştırılması ve Sudan’ın çıkış noktalarının yine Mısır idaresinde bulunması.
4. İngiltere Sudan işgalini gerçekleştirmeye kadar Mısır idaresinin yeniden kurulması ve isyancıların bastırılması işinin yapıldığını belirtmesi.
5. İngiltere'nin Mehdi hareketinin güçlü olduğu dönemlerde Osmanlı Hükümeti'ne Sudan'ın Mısır'dan ayrılacak yeni bir valilik olarak kurulmasını teklif etmesi.

Bu deliller Sudan’da hala Osmanlı hakimiyeti bulunduğunu göstermektedir.

Ortada açık olan bu gerçeğe rağmen, 2 Eylül 1898 Kararî Savaşı'nı kazanan Kitchener’ın Omdurman’dan Nil’i geçerek Hartum’a gelmesi ve burada bulunan eski Osmanlı sarayı üzerine İngiliz bayrağı asması Osmanlı hakimiyetine karşı ilk fiili ve açık davranıştır.

İngiliz bayrağı dikilmesinin maksadı ancak 1899 tarihinde Kitchener-Butros anlaşmasında ortaya çıkmıştı. Sudan üzerinde, İngiliz-Mısır hâkimiyetini tesis eden bu anlaşmada Osmanlı haklarını ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Bu Osmanlı Yönetimi şöyle değerlendirilmişti: “*Dün Kahire’de “Butros Paşa” ile “Lord Cromer” beyninde imza edilip bugünkü gazetelerin ekserisi tarafından neşr edilmiş olan “İngiliz-Mısır” mukavelesinin metni leffen takdim kılındı*”⁹³⁷. Osmanlı haklarına deyinmeyen bu anlaşmayı ve getirdiği idare şeklini Osmanlı Devleti şiddetli bir şekilde red etmekteydi⁹³⁸.

İngiliz Devleti ile Mısır Vilayeti arasında yapılan Sudan Anlaşması Osmanlı Devleti'nde büyük bir şaşkınlığa yol açmıştı. Bu durum, hem Mısır idaresine verilen fermana aykırılık gösteriyor, hem de Osmanlı hukukuna aykırı bir durum oluşturuyordu.

---

⁹³⁷ Paris Sefaret-i seniyyeden Hariciye Nezareti’ne 20 Ocak 1899 tarihli varid olan tahrirat; BOA, **HR. SYS**, dosya 1004/51, s.1.

⁹³⁸ **A.v.**, s.3.

Daha önce Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında yapılan anlaşmalarda İngilizler Mısır'daki Osmanlı hâkimiyetini tanımışlar ve gelecekte de Osmanlı hâkimiyetini tanıyacaklarını taahhüt etmişlerdi. Bu taahhütlere rağmen İngilizler, Hartum'daki Osmanlı Sarayı'na İngiliz bayrağı çekmişler ve de Sudan'a vali atamışlardı.

Böylece Sudan, İngiliz idaresi altına geçmişti. Fakat Osmanlı Devleti'nin Mısır Hidivliği'ne verdiği fermanlarda Mısır Valisinin başka bir devletle anlaşma yapma yetkisi yoktu⁹³⁹. Buna göre yapılan anlaşma hukuki bir anlaşma değildi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Mısır idaresine verdiği topraklardan başka bir devlete toprak bırakılması da hukuka uygun değildi.

Osmanlılar bunu izah ederken, İngiliz taahhütleri ile uyumlu olan Faşoda hadisesine işaret etmekteydiler. İngilizler bu hadisede Fransızlara karşı bölgenin Osmanlılara ait olduğunu ortaya koyarak Mısır bayrağını asmışlardı. Faşoda'da asılan bayrak, Osmanlı haklarının en büyük kanıtı olmaktaydı.

Osmanlılar, Sudan'daki haklarından bahsederken daha önce İngiliz Hükümeti ile yaptıkları anlaşmalara işaret etmekteydiler. İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerinden dolayı Osmanlı Devleti İngiltere'den acilen bir cevap beklemekteydi. Bu durum o dönemki vesikalere şöyle yansımıştı:

“Sudan'ın emr-i idaresine dâir İngiltere Hükümeti ile fahametlu devletlü Hidiv Hazretleri beyninde bir mukavelenâme akd olunduğu haberi Hükümet-i Seniyece istiğrab-ı 'azîmi mucceb olmuştur. Böyle bir mukavelenâme yalnız Saltanat-ı Seniyenin hattı-yı Mısriyye üzerindeki hukuk hükümdaranesine değil, fakat Hidiviyet-i Mısriyye'nin vezaif ve imtiyazâtını tayin eden fermanın-i Hümayuna ve İngiltere Hükümetinin marü'l-zikr hukuk ve feramin-i Hümayun'a ri'ayet edeceğine dair vuku' bulan teminat ve beyanat hazırasına mugayir ve münafidir. Ma'lum-ı sefirleri de olduğu üzere işbu mukavelenâmece Sudan'da Hişmetlü Kraliçe Hazretlerinin inzımanı muvafakatıyla fahametlu devletlü Hidiv Hazretleri canibinden mensub bir valinin hüküm ve nüfuzu tahtına bir idare-i müştereke vaz' ve tes'sis edilmesi ve

---

⁹³⁹ A.v., a.y.

orada Osmanlı sancağı yanına İngiliz bayrağı küşadı hususundan ve'l-hasıl ecza-yı mütemmime-i Devlet-i Aliyye'den bulunan memalik-i mezkûrenin adetâ İngiltere taht-ı idaresine vaz'ını müstelzim diğer hususlar bir takım şera'itden bahs olunuyor⁹⁴⁰.

"Hâlbuki Hidiviyet-i Mısriyye'ye esas teşkil olan ferâmîn-i Hümâyûn muktazasınca hiçbir devlet ile mukavalât-ı siyâsiye 'akd etmek ve zir-i idaresine mevzu'-i memalikin la 'alâ'l-taiyin bir kısmını âhire terk etmek hak ve selahiyetini asla ca'iz değildir. Zaten İngiltere Hükümeti Mısır'ın kendi askeri tarafından taht-ı işgale alındığı zamandan beri huta-yı mezkûre üzerindeki hukuk hükümdari-yi Hazret-i Padişahîye olan ri'ayetini beyan ve teyidden halî kalmamış ve daha geçende Faşoda hadisesi münasebetiyle kendü sûret-i müddea ve mutala'asını tervec ettirmek üzere alâ'l-husus yine hukuk-ı mezkûreye istinad eylemiş idi. Fazla olarak Hidiviyet-i Mısriyye'yi bir aralık Sudan'ın emr idaresinden kefi-yed etmekle icbâr eylesi olan vuku'ât ise ancak müekked bulunan İngiliz işgalinden sonra zuhur etmiş olduğundan hata-yı mezkûrenin devlet-i metbu'aya karşı hal ve mevkii her nesi olursa olsun tebdil ve tagyir için bu vuku'ata hiçbir vechile istinad olunamaz.

Binaen-aliyh Eyalât-ı Sudaniyye'yi vukuât-ı mezkûreden mukaddem orada mevcud olan aynı usul-ı idare, yani her güne müdahale-i ecnebiyeden azade olarak zat-ı şevket-meab-ı Hazret-i Padişahi'nin hâkimiyet-i Hümâyûnları tahtında doğrudan doğruya Hidiv Hazretleri canibinden icrâ olunacak bir idare tahtine tekrâr vaz etmek muktezidir.

Yine mülâhazât ve mutal'ât-ı meşrûhesi ile İngiltere Hükümeti nezdinde bu mealda icrâ-yı teşebbüs etmeleri ve sûret-i müddea ve mutal'amızı teyiden münasib edâsı bi'l-cümle delâil ve berâhin bast ve temhidâtımızı recâ eyledim mu'ahadâta ve metbu'-ı mufahem ve müezzeminiz padişahımız efendimiz Hazretlerinin hukuk-ı Humâyûnlarına ri'ayetini beyandan halî kalmamış olan İngiltere Hükümeti'nin mulâhazât ve mütelatımızın hak ve sevaba mukarranetini tastik edeceğin umud var olduğumuzu ve bir cevab-ı musâ'id istihsâli hususunda mesa'i-yi rü'iyet derkâr-ı

---

⁹⁴⁰ A.v., a.y.

agahî-yi sefirâneleri gönülümü(?) bulduğumuzu beyan ederim. Alınacak cevabı bilâ tehir tarafımıza tebliğ eylemeniz ...”⁹⁴¹

Osmanlı merkezinde yapılan görüşmelerde İngiliz Hükümeti nezdinde teşebbüslere girişilmesi ve protestolar yapılması kararlaştırılmıştı.

Osmanlı Devleti, bu dönemde gücünü yitirdiği için İngilizlerin Sudan’ı işgaline karşı sadece protestolar gerçekleştirmiş ve hadiseyi sadece diplomatik yoldan takip etmişti.

Osmanlı Devleti’nin İngilizlere karşı protestolarında başlıca nedenlerden biri; İngilizlerin 1882 Mısır’a asker çıkararak burayı işgal etmeleri; diğeri ise Sudan’da İngiltere’ye bağlı bir yönetim kurulmasıdır. İngiltere’nin bunları yapmasındaki maksat Osmanlı hâkimiyetinin bölgede sonra erdirilmesidir. Bunun en önemli kanıtı İngilizlerin Mısır Hıdivini bir kenara bırakarak etkisiz hale getirmek ve nazırlara işleri yaptırarak dışlama politikası uygulamalarıdır.

Osmanlılar, İngilizlerin Mısır, Sudan ve diğer bölgelerde empoze etmek istediği “Batı Medeniyeti Fikrini (Emperyalizm)” kendi hakimiyetlerine karşı bir hareket olarak algılamışlardı.

6.İNGİLİZ-MISIR YÖNETİMİNDE SEVAKİN’İN HUKUKİ AYRICALIKLARI

Daha önce Sudan’da İngiliz-Mısır yönetiminden söz edilirken Sevakin istisna bir statüde bulunduğu belirtilmişti. Anlaşmada Sevakin hakkında “... *Sudan’ın her tarafında İngiliz ve Mısır bayrakları kuşad edilecek ve yalnız Sevakin’de Mısır bayrağı çekilecektir*”⁹⁴² maddesi mevcuttur.

Sevakin’in istisnasının nedeni, XVI. yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar buranın merkezi bir şekilde yönetilmesi idi. Osmanlılar, Sevakin idaresini oldukça geç tarihte Mısır idaresine vermişlerdi. Mehdi hareketi Sevakin adasına sığramamış, saldırılara

⁹⁴¹ Nezaret’ten Londra Sefaret-i Seniyyes’ine Ocak 1899 tarihli yazı; BOA, **HR. SYS**, no:1004, dosya 50.

⁹⁴² 19 Aralık 1899 tarihli “İngiliz-Mısır” anlaşmasının metni; BOA, **HR. SYS**, dosya no:1004/51, s.3.

karşı korunmuş ve bu yüzden Mehdi taraftarlarının ellerine geçmemiştir. İngilizlerin burayı bir savaş sonucunda almamış olması burada “fetih” haklarının olmadığını göstermektedir. Yani İngiliz-Mısır Anlaşması’yla İngiltere’ye verilen Sudan’daki menfaatler “... *İngiltere Hükümeti’nin hakk-ı feth hasbiyle...*” olup ancak “*Sevakin için bu fetih hakları yoktu*”⁹⁴³.

Kısaca İngilizlerin Sudan’ı Mehdi isyanından kurtarmak maksatlı askeri harekâtlarının sonucunda işgal etmeleri, Sudan’ın onların olmasına neden olmuş, fakat İngilizler Sevakin için bu hareket planını uygulayamamışlardı. Böylece Sevakin’e hemen sahip olma bahanesinin kullanma şansı bulamamışlardı.

Aslında İngiliz askerleri 1883’te Dikna’ya karşı başladıkları harekâta Sevakin limanında bulunmaktaydılar. Fakat bu tarihe kadar Sevakin üzerinde bir İngiliz bayrağı dikilmemiştir. Cromer-Butros Anlaşması’nda Sevakin İngiliz bayrağı dikilmesi konusu olmadığı halde, Osmanlı hukukuna aykırı birtakım ifadeler bulunmaktaydı. Sudan toprakları Mısır’ın güneyindeki 22 derece enleminden başlayan araziydi. İngiliz ve Mısır askerlerinin isyandan sonra zapt ettikleri arazi buranın güneyi idi.

Bu topraklar üzerinde atanacak “Sudan Vali-yi Umumîsi” olan askeri memurun bir şekilde Sevakin’de de görevlendirilmesi, Sudan’ın diğer bölgelerinden daha fazla Osmanlı idaresine aykırı bir durum teşkil etmekteydi.

Ticaret konusundaki maddeye göre Mısır’dan Sudan’a yapılan ticarete gümrük vergisi alınmayacaktı⁹⁴⁴. Anlaşmaya göre Sevakin ve Sudan bölgeleri ticarete karşılaşılan sorunlarda İngiliz kanunları esas alınarak Mahkeme-i Muhtelite’den istisna olacaktır. Bu konudaki madde şöyledi: “...*Mehâkim Muhtelite’nin hak-ı kazası Sevakin şehri müstesna olmak üzere hiçbir vakit Sudan’ın hiçbir mahalline teşmil olunmayacaktır*”⁹⁴⁵. Sevakin içindeki uygulamada da zaten Mahkeme-i Muhtelite’nin hükümlerinden ziyade İngiliz askerlerinin özel statüsü ile yürütülmekteydi. Diğer bir ifadeyle Hartum’da olduğu gibi, Sevakin de İngiliz askeri

⁹⁴³ A.v., s.2.

⁹⁴⁴ BOA, HR. SYS, no:1004/51, s.5.

⁹⁴⁵ A.v., a.y.

kanunları ile idare edilmekteydi. Sevakin dışındaki Sudan'da tamamen İngilizler hakimdi. Şöyle ki: "Sevakin şehri müstesna olmak üzere idare-i örfiyye kanunnamesi Sudan'ın her cihetinde emr-i ahire değin mer'i'l-icra kalacaktır"⁹⁴⁶

Sevakin'in bu şekilde idare edilmesi, diğer Osmanlı limanlarından farklılık arz etmektedir. "...evvel-be-evvel İngiltere hükümeti tarafından tasdik olmadıkça Sudan'a ne konsolos ve konsolos vekili ve ne de konsolos memurları ta'yin olunmayacaktır ve bunların ikametlerine müsaade edilmeyecektir"⁹⁴⁷. Bu yetkileri kullanan İngiltere Sudan'da kendi mülkü gibi hareket etmekteydi. Sudan'da böyle bir idare kurmak, bu idarenin Sevakin'e müdahale etmesi Osmanlı hukukuna aykırılık göstermekteydi.

Sevakin resmi olarak İngiliz işgalinde olmasa bile şehrin idaresinde bir İngiliz Subay görevlendirilmişti. 1896'da İngilizler Mısır üzerinden Sudan'ı tekrar zapt etme kararı çıktıktan sonra⁹⁴⁸, Sevakin'de de hazırlıklar başlamıştı. Kahire'den Vadi Halfa'ya İngiliz askerleri gönderildiği gibi, Sevakin'de olan Mısır askerleri şehir müdafaasından alınarak Dongoloa askeri harekâtına katılmışlardı⁹⁴⁹. Bu bahane ile Mısır askerleri Sevakin'den boşaltılmış, yerine Hind asıllı 2500 İngiliz askeri getirilmişti. Bu askerler Sevakin'de bulunduğu sırada şehrin müdafaası yanında Doğu Sudan'ın işlerini de yürütmüşlerdi⁹⁵⁰.

II. Abdülhamit İngilizlerin Sevakin'e bu kadar İngiliz askerlerini getirmesini ve Mısır askerlerini çıkarmasının tehlikeli olduğunu düşünerek harekete geçmişti. Osmanlı yönetimleri bunu bir işgal hareketi olarak algılanmıştı⁹⁵¹. Şöyleki; "...Hükümet-i Seniye'nin Sevakin'in işgaline dair İngiltere'den izahat talep etmekle hak-i hakimiyetini isti'maldan başka bir şey yapmamış olduğu mutala'asında bulunduğunu ve fakat kendi fikrince İngiltere hükümeti bu sırada şu işgale nihayet vermeyi mubâlî görmediği cihetle zaten vuku' bulmuş olan umumî protesto ile iktifa

⁹⁴⁶ Anlaşma tercümesi, A.v., a.y.

⁹⁴⁷ A.v., a.y.

⁹⁴⁸ Cromer, a.g.e., II, s.86.

⁹⁴⁹ A.e., II, s.88.

⁹⁵⁰ A.v., a.y.

⁹⁵¹ Mekki Abbas, **The Sudan Question: the Dispute over the Anglo-Egyptian Condominium 1884-1951**, Faberand Faber, London [t.y.], s. 44.

*edilmek ve İngilizleri daha kat'î bir sûret-i hareket itihazına sevk ve meâldan ihtirazen şimdilik bu bâbda daha ziyade isrâr olunmamak ka'ide-i hazım ve ihtiyâta muvafık bulunacağını beyan eylemiştir*⁹⁵².

Osmanlı Devleti'ni danışmadan Kassala'da olduğu gibi Sevakin şehri üzerinden hem askerî hareket ⁹⁵³ hem de Sudan'ın ticareti gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca Sudan işgali sırasında İngilizler Berber ile Sevakin yolu açılıp Sevakin üzerinden daha önce teşvik ettikleri demiryolu projesi başlaması ile Sevakin üzerinde sömürge çalışmalarını başlatmışlardı.

Osmanlı Hükümeti, İngilizlerin Sudan'da uluslararası kanunlarına uymayan tavır ve özellikle Sevakin limanı hakkında yaptıkları tecavüzler hakkında hem İngiltere Hükümeti nezdinde protesto etmiş, hem de Avrupa'da diğer devletler nezdlerinde Osmanlı elçileri aracılığıyla destek istemişti. Bu tarihlerde Avrupa başkentlerinde bulunan Osmanlı elçileri bu konuda Osmanlı Devleti'nin görüşlerini anlatarak buldukları ülke hükümetinden destek istemişlerdi. Osmanlı elçileri bu konuda büyük gayret göstermiş ve aldıkları cevapları Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişlerdi. Bu sayede Petersburg'da bulunan Osmanlı elçisi Rusya hükümeti nezdinde yapmış olduğu teşebbüslere Rusya olumlu cevap vermişti. Rusya ve Fransa hükümetleri bu konuda Osmanlı Devleti'nin haklı olduğunu temin ederek Sevakin'deki yabancı askerlerin çıkmasını desteklemişlerdi. Hatta Londra'daki Rusya elçisi İngiltere'den almış olduğu cevaba nazaran Mısır'da Osmanlı hukukunun zarar görmeyeceğini temin etmekteydi. Bu gelişmeleri Petersburg'daki Osmanlı elçisi şöyle özetlemişti:

“...Devlet-i Âliyye ile Rusya ve Fransa beyninde bu meselede (Sevakin meselesi) mevcud itilaf-ı eskâr Sevakin'deki ecnebi askerinin ihracını temin için zat şevket-maâb-ı Hazret-i Padişahi'nin hukuk gayr-i mu'taraza-i Hümayunun temin-i muhafazası maksadına müstenid ise de İngiltere ile bir gûne hadise vukû'una mahl verilmemesini tercih ederim zaten icra olunmuş olan teşebbüs-i mezkûr hakkında evvelce rey ve mutala'am istifsar olunmadığı ve bu teşebbüsün muvaffakiyetine yer

⁹⁵² Paris Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne; BOA, Y. PRK. HR, so:21/85.

⁹⁵³ BOA, Y. PRK. HR., no:18/83, s.2.

olamayacak olursa şâyan-ı teessüf bir hâl vuku'ndan korkulduğu cihetiyle şu ihdas olunan hâl ve mevki' nice bir kat daha mucceb-i telaş olmaktadır, sözlerini ilâve eylemiştir. İngiltere Hükümeti'nin hareketi hakkında Londra'daki Rusya sefirinden ahîren ne gibi ma'lumat ahz olunduğu istifsar eylemekte müşarun-ileyh şimdiye kadar yalnız zat şevket-me'ab Hazret-i Padişahının Mısır üzerindeki hukuk hükümrânîlerine aslâ îras-i halel edilmeyeceğine da'ir te'minât olunduğunu cevaben ifade eylemiştir"⁹⁵⁴.

İngilizler, Mısır işgaline müteakip Sudan'da yaptıkları mücadeleler yüzünden Osmanlı Devleti aleyhine bir çok faaliyet yapıyorlardı. Sudan'da Gordon Paşa'nın izlediği siyaset ve ondan sonra Cromer ile Kitchener müdahaleleri yüzünden Sudan'da Osmanlı hukukuna aykırı uygulamalar bulunmaktaydı. Sevakin'de Albay Hewlet'in 1883 yılında güya Osmanlı topraklarını muhafaza edebilmek amacıyla Sevakin himayesi neticesinde, Sevakin bu tarihlerden sonra İngiliz askeri kanunları ile yönetilmişti. Diğer taraftan Mehdi taraftarlarından uzak olan Musavva kolay bir şekilde İtalyan eline geçmesine için müsaade etmişti. Sevakin üzerinden askeri hareket düzenlenmeye başlamış ve burası Doğu Afrika'da ve özellikle Habeşistan ile siyasi ilişkiler kurmak için kullanılmıştı. Bunu Osmanlılar incelemeye çalışmıştı. Ayrıca İngilizlerin Sudan Harekatı başladığı anda Sevakin Mısır askerlerinden boşaltılmış ve yerine Hind askerleri getirilmişti⁹⁵⁵. Bu şekilde Sevakin'de yapılan bu davranışlar İngilizlerin sömürgecilik niyetlerini göstermişti.

Osmanlılar, bu sömürgecilik faaliyetler ve Osmanlı hukukuna aykırı bu davranışa karşı elinden geleni yapmaya çalışmışlardı. Bu sayede hem İngiliz Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunmuş hem de Avrupa'nın diğer devletlerinden destek almaya çalışmıştı. Avrupa devletlerinden bu konuda destekte bulunanlar arasında Rusya ve Fransa bulunmaktaydı.

İngilizler bu protestolar karşısında, verdikleri cevaplarda Osmanlı Devleti'nin hukukunu koruma taahhüdünde bulunmuşlar, Afrika'da Mısır sınırlarını müdafaa edebilmek için bu çalışmalarını yaptıklarını söylemişlerdi. Bu çerçevede Sevakin'deki

⁹⁵⁴ Petersburg'daki Osmanlı Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 15 Haziran 1896 tarihli telgrafnamenin tercümesi; BOA, Y. PRK. HR, nr.22/2.

Hint askerleri Mısır askeri serdarına bağılı olacaktı. Diğer bir söz ile bu askerler Hidiv hizmetinde idi ve yabancı bir askeri güç değildi. İngilizlere göre 1896'da Sevakın'de Hint askerlerinin bulunması, 1883 tarihinde İngiliz askerlerin bulunması gibiydi. 1883 tarihinde İngiliz askerleri Sevakın'e geldiğinde Osmanlı padişahı böyle bir protestoda bulunmamıştı. Bu şekilde İngilizler 1896 yılında Sevakın'ın askeri işgali meşrulaştırmak istemişti.

İngilizler, Osmanlı merkez hükümeti arasında arabulucu teşebbüslerinde bulunarak Mısır Hidivi'ne de taahhütte bulunmaktaydılar. Bu taahhüde göre Osmanlı Padişahı, Mısır Hidivi'ne karşı bir tavır almak isterse, İngilizler gerekirse askeri bir müdahalede bulunacaklardı⁹⁵⁶. Bu şekilde İngilizler, Osmanlıların Sudan'da müdahale etmelerine engel olmaya çalışmışlardı. Bunun yanında İngilizler Akdeniz'deki donanmasına emir vererek, Sevakın'e gelebilecek Osmanlı askerlerini durdurmalarını istemişlerdi⁹⁵⁷.

Osmanlıların teşebbüslerine rağmen, İngilizler kendi politikaları doğrultusunda Sevakın ve Sudan'daki çalışmalarına devam ettirmişlerdi. İngilizlerin Sudan üzerindeki projelerini gerçekleştirmeye çalışmışlardı.

1896 yılında, ilk defa İngilizlerin tavrı bu kadar sertleşmişti. Bunun en büyük sebebi Osmanlı zaafı yanında sömürgecilik hareketinin kızıştığı döneme denk gelmesiydi.

7.SEVAKIN'IN DOĞRUDAN İNGİLİZ-MISIR YÖNETİMİNE BAĞLANMASI

İngilizler, Mısır adını kullanarak Sudan'ın iç kısmını büyük ölçüde yerleşmelerini tamamladıktan ve Sudan'da kalan Mehdi taraftarlarının gücünü etkisiz haline getirdikten sonra, Sudan'da kendi hakları olduğunu iddia etmişlerdi. Bu iddia neticesinde Sudan'da yeni başlayan dönem artık Mısır'ın Sudan'ı "Sudan-ı Mısır" değil İngiliz-Mısır'ın Sudan'ı şeklinden bir terim ortaya çıkarmışlardı. Daha önce

---

⁹⁵⁵ Abbas, **a.g.e.**, s.44.

⁹⁵⁶ İngiliz Hariciye Bakanı'ndan Cromer'e 31 Mart 1896 tarihli telgraf; BNA, **FO 78/4764**.

⁹⁵⁷ Abbas, **a.g.e.**, s.44.

Sudan-ı Mısırî bölgesinin Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak bilinmekte ise de, ortaya çıkan yeni terim bu Osmanlı nüfuzunu yok etme çabasıyla oluşturulmuştu. Sudan'da daha önce bulunan Avrupa asıllı ve özellikle İngiliz subayları Mısır Hidivliği'ne bağlı görev yaptılar ise de hiç bir zaman bu memleketin sahibi iddiası içinde bulunmamışlardı. Sudan'da bu yeni dönemde Sudan topraklarında İngiliz bayrağı asarak Sudan'da İngiliz-Mısır yönetimi, esasında ise İngiliz yönetimi ortaya çıkmıştı.

Daha önce Mehdi yönetimine dahil olmayan ve Sudan'ın diğer kısımlarından ayrı bir statüsü olan Osmanlı eski limanı Sevakin bu anlaşmanın kapsamında değildi. Bunun en büyük sebebi İngilizler için Sudan'da bahane ettikleri işgal hakkının Sevakin için geçerli olmamasıydı.

Fakat Sudan'da önemli bir mevkiye sahip olan Sevakin limanı Sudan'ın ekonomik bakımdan vazgeçilmeyerek bir giriş-çıkış noktasıydı. Bu nedenle İngilizler daha önce bu liman için büyük kayıplara rağmen ısrarla Dikna karşısına tehlikeli savaşlar yapmışlardı. Sudan hakkında yaptıkları ikili anlaşmanın üzerinden altı ay geçmeden İngilizler, Sevakin bu anlaşmaya dahil etmek için yeni anlaşma yapmak istemişlerdi. Bundan dolayı 10 Temmuz 1899'da Cromer ve Butros Gali arasında yeni bir anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşmada daha önce Sudan idaresi için imzalanan 19 Ocak 1899 tarihli anlaşmanın sekizinci maddesi olan “*Muhtelit mahkemelerin hükümleri sadece Sevakin şehrinde geçerli olacaktır. Fakat Sudan'ın her bölgesinde bundan müstesna tutulacaktı*”. Fakat daha önce bu tür mahkemeler hiç bir zaman Sevakin'de kurulmamış ve kurulması da münasip olmayacaktı. Özellikle para bakımından çok masraflı olacaktı. Ancak Sevakin'de halk arasındaki davalara bakan bir mahkeme bulunmadığı için halk eziyet çekmekteydi. Bu açıdan adalet bakımından bu şehir diğer Sudan şehirleri ile eşit şartlara getirmek ve bu bahane ile İngiltere Sevakin'deki istisnalara son vermek istiyordu.

Birinci maddede, 19 Ocak 1899 tarihli anlaşmadaki Sevakin'i tutan maddeler fesh ve ilga olunmuştu⁹⁵⁸.

---

⁹⁵⁸ Cromer ve Butros Gali arasında imzalanan Sudan idaresinin 10 Temmuz 1899 tarihli anlaşma metni; BNA., FO 93/3 2/28.

Bu anlaşma ile İngilizler Sudan topraklarından sonra Sevakin limanını da ciddi bir şekilde işgali altına alınmışlardı. 1882 yılında Mısır işgali ile başlayan Osmanlı topraklarında müdahale, İngilizlerin 1896 yılında başlattıkları Sudan hareketini Ocak 1899 yılında resmileştirmeye başlamışlar ve Sudan'ın işgal hareketini Temmuz 1899 anlaşmasıyla tamamlamışlardı.

İngilizler İlk başta diplomatik bir lisan kullanmışlar fakat son aşamada daha sert bir şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı gelmişlerdi. Bunun en önemli sebebi, önce Sudan'da gerçekleştirmek istenen İngiliz işgaline karşı dini kökenli Mehdi hareketi önünde avantaj sayılmaktı. Bunun için İngiliz sömürge bölgesi için hareket eden İngilizler, Sudan'da yapılacak hareketin İngiltere lehine olduğunu açıklamamışlardı. Kullanan İngiliz askerleri bile teorik olarak Mısır serdarı altındaydı. Fakat Sudanlıların büyük askerî gücü Omdurman'da yenilgiye uğradıktan sonra ancak İngiliz bayrağı meselesi ortaya çıkmıştı. Daha önce tepkilerden endişe eden İngilizler, ancak 6 ay sonra Sevakin'i yeni idare içerisine uluslararası anlaşma yapma yetkili olmayan Hidiv memurlarını kullanarak tartışmalı bir şekilde almıştı.

Osmanlı Devleti 1883 yılından beri İngilizlerden kuşku duymaktaydı. Mısır'ı askeri işgal altına alan İngilizler, zaten Sevakin limanının alınmak fikrindeydi. Bu konu Mısır'da Fevkalade Osmanlı komiseri olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından şu şekilde bildirilmişti:

“Sinîn-i muta‘adideden beri takdim eylediğim arâizde dahi bi'l-munâsebe der-meyân eylemiş olduğun vechile bir gün ol-bâbda İngilizler Mısır'ı terke mecbur olsalar Sevakin'i elde tutmaya çalışarak ve murûr-i zaman ile yollar ve ticaretgâhlar ihdas ve tesis eyleyerek orasını Sudan'a bir medhal ve mahrec itihaz edecekleri melhuzatı hiçbir vakitte hatırdan çıkmamıştı”⁹⁵⁹.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İngilizlerin Sevakin'e verebilecekleri tehlikeleri ilk başta bir ana yol ve ticaret merkezi olarak görülmelerinden kaynaklandığına işaret etmişti. Ayrıca İngilizler Sevakin'i elde etmek için Mısır askeriyle Dongola'yı işgal hareketine başladığında Sevakin, Tokar'da bulunan Dikna tarafından tehlikeye

düşürülebilirdi. Bu tehlikeden kurtulmak bahanesi ile Sevakin'e İngiliz askerlerine yerleştirilmişti. Bu yine Ahmet Muhtar Paşa tarafından şöyle anlatılmıştı: “...Şu günlerde Dongola'nın istirdadına kıyam olunmak gibi bir tedbir-i ta'arruz ile Sudanlılar dahi bilmukabele hareket isti'dadı verilmesi üzere Sevakin ile onun mülhaki olan Tokar'ın Osman Dikna tarafından tehdit olunmak üzere olduğu havadisi şu aralık yine İngilizler tarafından neşr olunmaya başladı. Sevakin'in muhafızları temin-i müdafa'aya kafi görünmemek veyahut gösterilecek bir lüzum üzerine Sevakin'deki asakir-i Mısriye Nil vadisine götürülerek Vadi Halfa'ya sevk olunmakla Sevakin askersiz bırakmak gibi tedbir ile Hint'den Sevakin'e İngiliz askeri celb tasavvurunun İngilterece mevcut olduğu şu sırada Osman Dikna tarafından Sevakin'in tehdit olunmak üzere olduğu haberi işa'ar olunmasıyla sabittir”⁹⁶⁰.

Muhtar Paşa bu dönemde Osman Dikna'nın bu kadar gücü kalmadığına vakıf olduğu için İngilizlerin getirdikleri sözler bahane olmaktaydı. Bu dönemlerde zaten Osman Dikna Osmanlı Devleti ile yakınlaşma aşamasında bulunmaktaydı. İtalya'nın Kassala şehrini işgal ettikleri zaman Osmanlıların Dikna'ya karşı aldıkları eski tavırları değişmiş ve artık bir vesile olursa ona yardımda bulunmak istemekteydiler.

Osmanlılar, İngiliz askerlerinin Sevakin'e yerleşmesi ve Hartum'da İngiliz bayrağı asılması üzerine Cromer Butros Anlaşmasını red ettikleri gibi, bu anlaşmayı değiştirerek Sevakin istisnasının da ortadan kaldırması ve buraya İngiliz bayrağı asılmasını da şiddetli bir şekilde red etmişlerdi.

Bu tavra tahammül edemeyen Osmanlı Devleti, İngiliz Hükümeti'ni şiddetli bir şekilde protesto etmişti. Londra'da bulunan Osmanlı büyükelçiliğinin ilettiği bu protestoda şunlara yer vermişti: Osmanlı Devleti, Sevakin limanı diğer Afrika sahillerinde bulunan limanları gibi eskiden beri doğrudan doğruya merkeze bağlıydı. Sevakin limanı Mart 1865 yılında çıkan ferman ile Mısır Hidivliği'nin idaresine bırakılmıştı. Mayıs 1866 ve Haziran 1873'de çıkan fermanlar ile Sevakin'in nasıl ihale edileceği ve Mısır Hidivliği'nin yıllık vergi olarak 7500 kese göndermesi kararlaştırılmıştı. Sevakin limanı bu şekilde doğrudan Osmanlı hukukuna ait idi.

⁹⁵⁹ Mısır'da Olağanüstü komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan Sadaret'e gönderilen 19 Şevval 1313/ 3 Nisan 1896 tarihli tahrirat; BOA, Y. PRK. MK, no:7123, s.4.

Eski tarihlerden Osmanlı topraklarının bir parçası olan Sevakin, Sudan'ın iç kısımları gibi sayılmasıdaki yanlışlığa işaret eden Osmanlılar, İngilizlerin yaptığını Osmanlı hukukuna aykırı bulmaktaydılar.

Osmanlı Devleti Sevakin hakkında protesto yaparken, tamamen Cromer-Butros Anlaşması karşısında olduğunu teyid ederken Sevakin için de protesto yapmaktaydı. Sevakin hakkında tepkisini ortaya koyan Osmanlı Devleti, Londra'da bulunan büyükelçisine protesto noktasını hem hızlı bir şekilde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na iletmesini hem de devamlı teşebbüs içinde bulunmasını istemişti . Osmanlı Dışişleri Nezareti'nin verdiği emir şöyleydi:

“...Musavva ve Afrika sahilinde ka'in sa'ir kaymakamalar misüllü mukadema doğrudan doğruya canib hükümet-i seniyyeden idare buyurulan “Sevakin” şehr-i zilhicce 1281 tarihli ferman-ı Hümayun mentük münifince mezkûr kaymakamlıklarla beraber Hidiviyet-i Mısriyye idaresi tahtına vaz' olunmuş idi gerek bu ferman-ı zışân ile gerek Muharrem 1283 ve fî Rebi'l-âhir 1290 tarihli ferman-ı Hümayunun mezmun ve mefadı ve gerek arazî-i mezkûre varidat seneviyesine mu'adil olmak üzere yedi bin beş yüz keseden 'ibaret bir meblağın yani husus Sevakin'in doğrudan doğruya taht-ı hakimiyet-i Hazret-i Padişahî de bulunan memâlik içerisinde da'imâ ma'dud olmuş idüğü pek ayan bir sûretde isabet eylemektedir. Her ne kadar Hak-ı kazayı mahalinin tevsi'-i da'iresi bi-nefse müceb-i memnûniyet bir keyfiyet ise de “Sevakin” ile arazi kadime-i Mısriye arasında yeniden vaz olunan böyle bir fark Mısır'ın münasabât-ı düveliyesine man'î olması lazım gelen hukuk-ı 'umumiye kava'idi ile kat'iyen gayr-ı kabil-i telif görünmekte ve bizi Sudan idaresine dair İngiltere ile Hidiv Hazretleri beyinde akd edilen mukavelenâmeden dolayı dermeyân ettiğimiz i'tirazâtı teyid ve tekrar etmek mecburiyetinde bulundurmaktadır”⁹⁶¹

Sevakin üzerinde İngiliz bayrağı asılmasına karşı çıkan Osmanlı Devleti, yukarıda izah edilen protestonun yetmediğini düşünerek, Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu konuda teşebbüslerde bulunmuştu.

⁹⁶⁰ A.v., a.y.

⁹⁶¹ Hariciye Nezareti'nden Londra Sefaretine'ne 15 Temmuz 1899 tarihli telgraf müsveddesi; BOA, HR. SYS, no:1004 dosya 53, s.1-2.

Sudan'da Mısır ve İngiliz askerlerin yaptıkları askeri harekattan sonra Sevakin'de İngiliz bayrağı asılması ile ilgili hususlarda Mısır Hidivliği'nden bilgi istemişti⁹⁶².

Osmanlı Devleti Sevakin konusunu yoğun bir şekilde ele alınmıştı. Bu konu hem Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'nın ve ona bağlı olan elçiler, hem de Sadaretince, takib edilmişti. Daha önce izah edildiği gibi 19 Ocak 1899 yılında yapılan Cromer-Butros Anlaşması'nın hukuki bir senedi olmadığı izah eden Osmanlılar, hem Mısır'daki "Re'is-i Nuzar"ı hem de İngiltere başbakanını protesto etmişlerdi. Ayrıca bu anlaşmanın ekleriyle "Sevakin" şehrinin diğer Sudan şehirleri gibi aynı statüye dahil edilmesi üzere Osmanlı Hükümeti, İngiliz Hükümeti'ne protesto etmişti. Osmanlılar, Sudan'da İngiliz davranışları bir kandırma olarak algılamış ve Sudan'da mevcut olan yeni durumu "harekat-i igtışaşıyeden dolayı" yaşandığına kanaat getirmişti.⁹⁶³

Osmanlılara göre Hartum'da ve Sevakin'de iki bayrak dikilmesinin hukuki olmayan bir şeydi ve katiyen Sevakin'de yalnız Osmanlı bayrağı dikilmesi gerekmektedir. Bunu Osmanlı Hariciye Nezareti şu şekilde ifade etmişti: "...*metbu '-i muazzm ve mufahhem padişah-şevket-me'ab-nasr hazretlerinin Mısır ve mulhakati üzerindeki hukuk-ı mukaddese ve gair mutagayire-i Humayunları zikr ve atiyen ile beraber Hükümet-i seniyenin ve sebep-i mebni Hartum'da iki bayrak küşadından dolayı ihtârat ve teşebbüsât-i kat'iyede bulunmamış olduğu izah ve Sevakin'e gelince orada iki bayrak isti'mali gayr-ı meşru'" ve "Sevakin limanında yalnız Osmanlı bayrağı küşad edilmesi zımnında icâb..."*⁹⁶⁴

Osmanlı Devleti bu konuda yoğun bir şekilde İngiltere Hükümeti'ne protestolar vermişti. 1899, 1902 ve özellikle Sultan II. Abdülhamid dönemi sonuna kadar İngilizlere karşı diplomatik alanda aynı tutuma devam edilmişti. Fakat bu siyasi tutuma rağmen Osmanlı Devleti gerek Sudan ve gerek Sevakin hakkında İngiltere Hükümeti'nin nezdinde yaptıkları teşebbüslerden bir netice elde

⁹⁶² Sadaret'ten Mısır Hidivliği'ne 8 Haziran 1318/ 21 Haziran 1902 tarihli telgraf; BOA, N.G.G., no:1032, s.178.

⁹⁶³ Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e 28 Ağustos 1318/10 Eylül 1902 tarihli gönderilen tezkire; BOA, HR. SYS, no:984/5, s.6.

edememişti. Bu varılan neticeyi Hariciye Nezareti de şu şekilde özetlemişti: “*Gerek Sudan ve gerek Sevakin’in sûret-i idaresine i’tirazen İngiltere kabinesi nezdinde teşebbüsât-ı lazime icra kılınmış ise de netice’-i metlûbe hasıl olamamış olmağla*”⁹⁶⁵

Sultan II. Abdülhamid iktidarının son günlerine kadar bu Sudan ve Sevakin konusunda İngiltere Hükümeti aleyhine hem resmi yazılarda ve diğer Avrupalı devletler nezdinde diplomatik araçları kullanmıştı. Ayrıca dünyada müslüman halklar ile iyi bir temas halinde bulunan Sultan II. Abdülhamid, İngiliz politikasına karşı İslâm birliği şuurunu uyandırmaktaydı. Fakat buna rağmen İngilizler 1882 yılından beri Osmanlı Devleti’ni parçalamaya başlamışlardı. Hindistan’dan sonra Osmanlı topraklarının önemli bir parçası olan Mısır’ı 1882 yılında ele geçirmiş, daha sonra da Mısır Eyaletine bağlı olan Sudan toprakları ve Kızıldeniz’de önemli olan Sevakin limanını 1899 yılında fiili olarak sömürge topraklarına katmıştı.

8.SEVAKİN VE SUDAN’IN HUKUKÎ OLARAK OSMANLI DEVLETİ’NDEN AYRILMASI

1896 yılından beri bölgedeki İngiliz işgaline karşı Osmanlı Devleti diplomatik olarak karşı koymaktaydı. Osmanlı Devleti’nin topraklarına dahil olan İngiliz işgalini Osmanlı Devleti’nin kabul etmemesine rağmen, Sudan İngiliz-Mısır yönetimi altında kaldı. Aslında Sudan İngiliz sömürgeciliğinin bir parçası olmuştu. Diğer taraftan Mısır Hidivliği’nin hukuken Osmanlı Devleti’ne bağlı olması dolayısıyla Sudan da aynı mantıkla Mısır üzerinden Osmanlı Devleti’ne bağlı olmaktaydı. Osmanlı Devleti, Mısır Eyaleti ve ona bağlı olan Sudan ve Afrika’daki topraklar üzerindeki hukukunu muhafaza etmekteydi. Sudan’da kurulan yeni İngiltere-Mısır yönetimi bu Osmanlı hukukuna aykırı olmaktaydı⁹⁶⁶. Bunun için Osmanlı Devleti, Sudan’daki yönetimi tanımamaktaydı. Osmanlı Devleti’ne ait Babîâli Hukuk Müşavirliği’ninden çıkan yazıda Cromer-Butros ikili anlaşmasının hukuka aykırı olduğu açıklanmıştı. Bununla beraber bir valinin İngilizler tarafından

---

⁹⁶⁴ A.v., a.y.

⁹⁶⁵ BOA, HR. SYS, no:984/5, s.5.

⁹⁶⁶ Ali Arslan, “Sudan’ın Hukuken Türkiye’den Ayrılma Süreci”, **Türk Dünyasına Bakışlar**, Haz. Halil Bal, Muhammet Erat, Da Yayıncılık, I.Baskı, İstanbul, 2003, s.108.

tayini veya iştiraki ile Osmanlı topraklarında İngiliz bayrağı asılması Osmanlı hukukuna muhalif olmaktadır⁹⁶⁷.

Osmanlı Devleti, Sudan üzerinde Mısır'ı da kullanarak kendi hakimiyetini yerleştirmek isteyen İngiltere'nin yaptığı uygulamaların hiçbirini kabul etmemiş ancak karşı bir harekete de girişmemiştir. Osmanlı bu tutumundan hiçbir netice almamasına rağmen I.Dünya Savaşı'na kadar fiili İngiliz işgali aynı şekilde devam etmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı sürecinde 6 Kasım 1914'te İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında savaş başlamıştır. Bu savaş bahanesiyle İngiltere Sudan'ı tek taraflı olarak sömürgelerine ilhak etmiştir⁹⁶⁸. Osmanlı Devleti daha önce Sudan'ın yönetimi reddettiği gibi bu ilhak hareketi de reddetmiştir. Fakat bu savaş ile Osmanlı Devletinin Sudan ile bağlantılarını kesilmiştir.

I. Dünya savaşından galib olarak çıkan İtilaf Devletleri, İstanbul'u işgal etmiş ve Osmanlı Devleti'nin büyük kısmını kontrol altına almıştır. Bu işgal hareketini müteakiben 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti Sudan'daki hukuki irtibatını kesmiştir. Bu anlaşmanın 113-114.madelerine göre Osmanlı Devleti, Sudan'dan hukuki olarak da vazgeçmiştir⁹⁶⁹.

Sevr Andlaşmasındaki bu madde şöyledir: “*Tarafın-i akaidin-i âliye Sudan'ın vaziyet-i hukukiye ve şekil idaresini muayyen olarak İngiltere ve Mısır hükümetleri arasında 19 Kanun-ı sani 1898 tarihinde akd ve imza olunup Sevakin şehrine müteallik olarak 10 Temmuz 1899 tarihinde imza edilen bir mukavele-i müzeyyede ile tadil edilmiş olan mulavelenâmeye kesb-i ittilâ ettiklerini ve onu resmen tasdik ettiklerini beyan ederler*”⁹⁷⁰.

Fakat Türkiye'de Milli Mücadele'nin başlaması ile bu Sevr Andlaşması yürürlüğe girmemiştir. Nihayet 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Andlaşması'na

⁹⁶⁷ Hariciye'den Londra Sefareti'ne 11 Kanun-ı Sani 1314/ 23 Ocak 1899 tarihli yazı; BOA, **HR. SYS**, 1004/50, s.1-318; Ali Arslan, **a.g.m.**, s.109.

⁹⁶⁸ Arslan, **a.g.m.**, s.110.

⁹⁶⁹ **A.m.**, s.110.

⁹⁷⁰ **A.m.**, s.112.

göre, Türkiye; Sudan'daki haklarından vazgeçmişti. Böylece İngiltere fiili işgalini hukuki olarak tamamlamıştı⁹⁷¹.

---

⁹⁷¹ **A.m.**, a.y.

SONUÇ

XVI. Yüzyıldan beri Osmanlı idaresine giren ve önemli bir özelliğe haiz olan Sevakin, XX. yüzyıla kadar statüsünde bazı değişiklikler olmasına rağmen Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştı. Bu uzun süreç içinde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi durumlardan Sevakin da etkilenmişti.

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde takip ettikleri güney siyasetinde Portekizlilerle mücadele etmişler ve Sevakin'i hâkimiyetleri altına almışlardı. Osmanlılar bölgedeki Müslümanlara yardım etmek ve bölgenin güvenliğini sağlamak için Sevakin'i askeri bir üs olarak kullanmışlardı. Zamanla Kızıldeniz bölgesine hâkim olmuşlar, fakat açık denizlerde Portekizlilerle mücadelelerinde başarılı olamamışlardı.

Dış tehlike olarak ortaya çıkan Portekizlerden kurtulan Kızıldeniz bölgesinin idare edilebilmesi ve Afrika kıtasında toprak kazanmak amacıyla ortaya çıkan Habeş Eyaleti projesi, Osmanlı merkez yönetiminden destek bulmuştu.

Habeş Eyaleti projesi ortaya çıkmasında Sevakin Limanı önemli bir rol oynamıştı. Yeni kurulan Habeş Eyaleti'nin merkezi olan Sevakin'de sancak statüsünden beylerbeyi statüsüne geçmişti. Doğu Afrika'da bulunan bu liman şehri daha önce ticarî ve hac yolu itibarıyla önemli iken bir Osmanlı eyalet merkezi olması ile önemi daha da artırmıştı.

Sevakin'in Habeş Eyaleti'nin kuruluşu sırasında kazandığı önem XVIII. yüzyılda kaybolmaya başlamış, Sevakin Cidde Eyaleti'ne bağlanmış, tekrar Kızıldeniz'de bir sancak statüsüne düşmüştü. Fakat buna rağmen ticarî ve hac yolu görevini devam ettirmişti. Bu dönemlerde Sevakin uzun yıllar istikrar içinde yaşamıştı.

XIX. yılında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zaaf neticesinde iç problemler hat safhaya ulaşmıştır. Taşra eyaletlerinde bazı aileler nüfuz sahibi olmaya başlamıştı. Bunlardan biri Fransızların Mısır'ı işgalinden sonra ortaya çıkan Kavalalı

Mehmet Ali Paşa ailesiydi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır Eyaleti'nde valiyken Hicaz bölgesinde Vahhabi isyanı çıkmıştı. Osmanlı Devleti bu isyanı bastırma görevini Mısır Valisine havale etmişti.

İsyanı bastıran Mehmet Ali Paşa'nın oğullarına Hicaz Vilayeti ile birlikte Sudan Valiliği de tevcih edilmişti. Güçlü olmaya çalışan bu aile Mısır'ın güneyinde bulunan toprakları da zapt etmişti. Böylece büyük nüfuz sahip olan Mehmet Ali Paşa ailesi, Şam valisi ile yaşadığı anlaşmazlığın neticesinde Şam eyaletinde bulunan Osmanlı ordusunu malubiyete uğratarak, Osmanlı merkezine doğru ilerlemeye başlamıştı.

Telaşa kapılan Osmanlı Padişahı II. Mahmud dış güçlerden yardım alarak, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ilerleyişini durdurmak için anlaşma yoluna gitmişti. Fakat bu olay sonucunda Osmanlı Devleti dış güçler karşısında çok büyük bir zaafa uğramıştı. İngilizlerin ve Rusların müdahalesiyle Asya topraklarında genişlemesi engellenen Mehmet Ali Paşa, Kızıldeniz bölgesindeki ve Afrika topraklarını kazanma yolunu seçmişti. Yeni hedefinde Kızıldeniz'e hâkim olmayı ve buradaki merkez tarafından doğrudan yönetilen Osmanlı limanlarını, özellikle Sevakin Limanını ele geçirmeyi planlamıştı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Doğu Sudan bölgesinde düzenlediği harekât sonucunda yerel halk, Mehmet Ali Paşa'yı Cidde Valisi'ne şikâyet etmişti. Şikâyetler sonucunda ortaya çıkan yazışmalar neticesi 1846'da Sevakin Cidde Eyaleti'nden Mısır İdaresine bağlanmıştı. Mehmet Ali Paşa'nın Sevakin'i istemesinin nedeni bölge halkının güvenliğini sağlamak değil, buradaki ticarî menfaatleri düşünmesiydi. Sevakin'i ele geçirinca bölge halkından vergi toplamaya başlamıştı. Fakat bu vergilerin alınmasında şiddet kullanmış ve bölge halkından ticarî mal tesbitinde haksızlıklar yapıldığı için Mısır idaresine karşı nefret oluşmuştu.

Mehmet Ali Paşa'nın vefatıyla 1848'de Sevakin'in idaresi tekrar Cidde Eyaleti'ne bağlanmıştı. Bu dönemde Sevakin istikrarlı ve huzurlu bir dönem geçirmişti.

Bu dönemde kaymakamlık haline gelene gelen Sevakin, Süveyş Kanalı Projesinden dolayı Mısır Valisi'nin istemesiyle 1865'te tekrar Mısır idaresine bağlanmıştı. Fakat Süveyş Kanalı'nın açılması ile bölgede emperyalist güçler arasındaki rekabet iyice kızışmıştı.

Sevakin, Mısır Valisi İsmail Paşa döneminde başlayan ve daha sonraki dönemlerde uygulanmaya devam edilen tarım projeleri ve hayvancılık sektörünün gelişmesiyle ticari bakımdan zenginleşmişti. Ticaretin gelişmesi bölgeye yabancı tüccarların gelmesini sağlamıştı. Bu tüccarların arasında İngiliz tüccarları büyük paya sahipti. Daha sonra Mısır üzerinden Kızıldeniz limanlarına geçen Avrupalı tüccarlar sömürgecilik anlayışlarına devam etmişlerdi. Avrupa devletlerin baskısı altında kalan Mısır valileri, Sudan toprakları ve Sevakin'de sömürgecilik faaliyetlerine yol açmışlardı. Sömürgecilik faaliyetleri içerisinde İngilizler, Sudan'da subaylarının idareci olarak kullanılmasını sağlamışlardı. Buna paralel olarak Sudan'ın iç şehirleri ve Sevakin Limanı da İngiliz tüccarlarının güzergahı olmuştu.

1882 yılında Mısır İngiliz işgali altında girer girmez, Sudan'da Mısır- İngiliz Yönetimine karşı Mehdi isyanı çıkmıştı. Mısır yönetimi Mehdi isyanını bastırmak çabasındaiken, Kızıldeniz'de bulunan İngiliz donanmasının komutanı, Sevakin Limanı'nın himayesi altında olduğunu ilan etmişti. Zor durumda kalan Mısır Hıdivi bu durumu kabul ederek İngiliz komutanını Sevakin valisi olarak tayin etmişti.

Osmanlılar kabul etmemesine rağmen İngilizler, Sevakin etrafında bulunan Mehdi taraftarlarına karşı askeri harekât düzenleyerek Sevakin Limanı'nı askeri idari altında tutmuşlardı.

Başta Mısır'da olmak üzere, Sevakin'de çıkan olaylar neticesinde Osmanlı-İngiliz devletleri arasında büyük bir diplomatik mücadele başlamıştı. Araştırmamızın konusu olan Sevakin Limanı, Türk- İngiliz ilişkilerinde bir anlaşmazlık olarak yerini almıştır.

Osmanlı Devleti, Sevakin Limanı içinde İngiliz askerlerinin bulunmasına ve buranın bir İngiliz subayı tarafından yönetilmesine karşı çıkmıştı. İngilizler ise bu işgal sürecinin ilk dönemlerde Osmanlı idaresini tatmin etmeye çalışmışlardı.

Fakat İngilizler çok önemli bir mevkide yer alan Sevakin limanından çıkmamak için, Mısır Hidivi'nin desteğini almayı ve Mısır hukukunu uygulamayı amaçladıklarını ifade ederek zaman kazanmaya çalışmışlardı. İngilizler, Sudan topraklarını Mısır'a geri bağlamak için başlattıkları harekâtlarda Mısır bahanesiyle Sevakin'e İngiliz askerleri sevk etmişlerdi. Osmanlılar bu durum karşısında Rusya ve Fransa'dan da aldıkları destekle diplomatik protestolar yapmışlar, fakat bir netice alamamışlardı. Uzun tartışmalar neticesinde 1899 tarihinde İngilizler Sevakin'de bayraklarını dalgalandırmışlardı. Osmanlılar bu durumu sert bir şekilde tepki göstermiş ve İngilizlere karşı tavır almışlardı. Uzun zaman içinde Sevakin için bir çözüm bulunamamış, durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmişti. Sudan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Osmanlı hukukuna aykırı davranan İngilizler, güç kullanarak Sevakin idaresini ellerinde tutmuşlardı.

Türk- İngiliz rekabeti yaşayan Sevakin limanı, XIX. yüzyılın (1882-1898) sonuna doğru ticari önemi yerine Mehdi Hareketi neticesinde askeri bir güzargah ve savaş alanına dönmüştü. Sevakin limanı İngiliz harp gemilerinin koruması altında olmasına rağmen geceleri karadan Osman Dikna askerlerinin saldırılarına maruz kalmıştı.

Sevakin'de meydana gelen mücadele yüzünden Sevakin'in ve İngilizlerin iç kısımlarla olan bağlantısı kopmuş, liman izole bir ada haline gelmişti. Bu mücadelelerde İngiliz askerleri mağlubiyetlere uğramıştı. Ada zor şartlar yaşamasına rağmen İngilizler askerlerini yerleştirmeye devam etmişlerdi. Hâlbuki daha önce Osmanlı idaresinde kalan Sevakin kaymakamlığı hiç bir zaman bu kadar fazla asker bulundurulmamıştı. Daha önceki yönetimde iki ile üç memur, birkaç şahıs ile gayet kolay bir şekilde yönetilmekteydi. Hatta Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Sevakin Limanı'nı ilhak etmeye çalışırken limana binbaşı rütbesinde bir memur tayin edeceğini işaret etmişti. Bu Kızıldeniz'de bulunan Osmanlı limanlarını o tarihe kadar güven ve sukunet içinde yaşadığının bir göstergesi idi.

Fakat rekabet döneminde Sevakin ve diğer Kızıldeniz limanlarına hakim olmak isteyen sömürgeci güçlerden İngilizler, bunu ancak donanmalar ve kara kuvvetlerinin güçleriyle yapacaklarını biliyorlardı. Çünkü hedefleri idare ve

ticaretten daha ziyade Afrika'daki sömürgelerini genişletmekti. Uyguladıkları siyasetten dolayı bölge halkından zamanla tepki almışlar ve bölge halkı Osmanlı idaresini arar olmuştur.

Sevakin üzerinden yapılan askeri harekât İngiltere'nin büyük sömürgecilik projesinin bir parçası olmaktaydı. İngilizler, Sudan'da İngiliz-Mısır hâkimiyetini tesis ettikten sonra, yeni projeleri arasında Kızıldeniz'de bulunan Şeyh Bergus mevkiinde yeni bir liman inşa etmek olmuş ve Sevakin eski önemini yitirmişti. Şeyh Bergus'ta inşa edilen Port Sudan Limanı'nın tamamlanmasıyla Sevakin eski ticari önemi kaybetmeye başlamıştı. Daha önce planlanan Sevakin-Berbar demir yollu yerine Port Sudan-Atbara demir yollu ortaya çıkmıştı. Bu da Sevakin'e önemli bir darbe vurmuştu.

İngiliz – Osmanlı rekabeti sonucunda Kızıldeniz'de hâkim olan İngilizler Bergus Limanına önem vermelerinden dolayı Sevakin canlılığının sönmesine neden olmuşlardı.

Birinci Dünya Savaşında mağlubiyete uğrayan Osmanlı Devleti, Sevakin'deki siyasi haklarından feragat etmişti.

Port Sudan Limanı'nın ortaya çıkmasıyla Sevakin'de bulunan Türk tarihi eserleri, Osmanlı mirası ve orda bıraktıkları güzel imaretler ihmal edilmiş ve harabe haline dönmüşlerdir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

I. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Hariciye Siyasi Dosyaları (HR, SYS)

No: 36/66, 286/16, 286/56, 984/2, 984/3, 984/4, 984/5, 985/35, 985/57, 986/5, 986/55, 986/56, 1001/53, 1001/61, 1004/50, 1004/51, 1004/53, 1004/50, 1004/58.

Hatt-ı Humâyûn (HH)

No: 13312, 19635, 19635.C, 19660, 23763, 48124.

İrade-i Dahiliye (İ. DH)

No: 787, 14794, 16506, 16506, 16881, 16947, 18683, 20201, 23535,29561, 31562, 31582, 32130, 43194, 45141.

İrade-i Meclis-i Vâlâ

No: 9079.

İrade-i Mesail-i Mühimme

No: 2432, 2434, 2435, 2436, 2438, 2445.

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri

No: 70, 74, 211, 212, 214, 218.

İrâde-i Mısır

No: 163, 166, 245, 330, 401, 425, 467, 490, 491, 516, 561, 651, 655, 787, 791, 1096, 1096, 1112, 1113, 1115, 1116, 1122, 1141, 1143, :1217, 1241, 1312, 1313, 1345, 1351, 1365, 1618, 1627, 1630, 1661, 1662, 1687, 1714,

Mısır Mühimmesi

No: 1, 15.

Mısır Hulase Defterleri

No: 377

Mühimme Defterleri

No: 16, 44, 69.

Yıldız Tasnifi

Y. A. Hus. No: 178/45, 181/17

Y. EE., No: 2550/39.

Y. MTV no: 29/108, 31/68, 34/41, 35/41.

Y. PRK, UM, no:30/37, 30/96,

Y. PRK. HR no: 7/46, 8/25,18/83, 21/85,22/2.

Y. PRK. MK no: 3/87, 3/93, 4/33, 4/39, 9/40, 71/23.

Y.MTV no: 35/41,

Y.PRK, AZJ no: 4 /36,

Y.PRK, HR. no:8/25, 22/2, 21/85, 22/2.

Y.PRK. TKM no: 15/10.

Sadaret Mektubî Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT.
UM)

No. 38/71,

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odasi) Belgeleri (A. MKT.

MHM)

No: 323/68.

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.
MKT. MVL)

No: 78/35, 90/78, 97/67,

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler
(A. MKT. NZD)

No. 164/1.

AMD. No. 342

A. MKT. No: 200, 754.

A. MKT. MHM. no: 67/1.

A. MKT. NZD. no. 164/1.

A. } DVN. No. 69/ 683.

A. } DVN. No. 69/ 83.

A. } DVN, NMH, 14/11.

A. } MKT, MVL 90/78.

Nezaret'ten Giden Gelen (NGG)

No: 1026, 1029, 1030, 1032.

II. İngiliz Milli Arşivi “*The British National Archives*” :

Dış İş Bakanlığının Defterleri: (FO)

No: 33/56, 78/ 3557, 78/ 3558, 78/ 3559, 78/ 3560, 78/ 3562, 78/ 3586.78/
3661, 78/ 3662, 78/ 3665, 78/ 3666, 78/ 3667, 78/ 3668, 78/ 3669, 78/ 3831, 78/
3958, 78/ 4064, 78/ 4154, 78/ 4194, 78/ 4250, 78/ 4394, 78/4986, 78/5050, 93/
32/28, 633/ 51, 633/ 52, 633/56, 633/ 58, 633/ 59, 633/ 60, 925/ 371, 925/ 394.

Harbiye Bakanlığının Defterleri (WO)

No: 32/ 8373, 32/ 6099, 147/ 44.

Cabinet Defterleri (CAB)

No: 41/18, 41/ 19.

Diğer tasniflerden:

ADM 201 / 46.

PRO 30/57.

B. Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Abbas, Mekki: **The Sudan Question: the Dispute over the Anglo-Egyptian Condominium 1884-1951**, Faber and Faber, London [t.y.].
- Altundağ, Şinasi: **Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı : Mısır Meselesi (1831-1841) I. Kısım**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Arslan, Ali: “Sudan’ın Hukuken Türkiye’den ayrılma süreci”, **Türk Dünyasına Bakışlar**, Haz: Halil Bal-Muhammed Erat, Da yayıncılık, İstanbul 2002.
- Bağış, Ali İhsan: “III.George Döneminde İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti 1760 – 1815”, **Türk – İngiliz İlişkileri 1583 – 1984 (400. Yıldönümü)**, ed: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtluş Ofset Basımevi, Ankara 1985
- Baker, Sir Samuel White: **The Albert Niyaza: Great Basin of the Nile**, London 1879
- Bloss, J. F. E. : “The Story of Suakin”, **Sudan Notes and Records, XIX**, p. 271- 300, Khartoum 1936
- Bloss, J. F. E. : “The Story of Suakin”, **Sudan Notes and Records, XX**, p. 271- 300, Khartoum 1937
- Blunt, Wilfrid Scawen: **Secret History of the English Occupation of Egypt**, London 1907
- Blunt, Wilfrid Scawen: **Gordon at Khartoum**, (Second edition), London 1912
- Burckhardt, John Lewis: **Travels in Nubia**, ikinci baskı, John Murrey, London 1822.

- Buşerb, Ahmed: “Musahametü’l-vesâ’ik el-Bortokaliye fî kitâbeti Tarihi’l-Gazvi’l-Burtukali li sevhili’l-Mağrib ve’l-Bahri’l-Ahmer ve’l-Halici’l-Arabî” **al-Watheeka** (Arapça), X, Bahreyn, 1987.
- Churchill, Winston: **The River War an Account of the Reconquest of the Sudan**, Eyre and Spottis Wood, London 1933.
- Collins, O.: **Eastern African History**, II., New York, 1990.
- Cromer, The Earl of: **Modern Egypt, I.** Macmillian, London, 1908
- Çelebi, Evliya: **Evliya çelebi seyahatnamesi : Mısır, Sudan, Habeş**, Kültür Bakanlığı, Ankara : 1938.
- Dirar, Mohamed Salih: **Tarihu Sevakin ve’l-Bahru’l-Ahmer**, Hartum 1988
- Dirar, Mohammed Salih: **Emirü’s Şark “Osman Dikna”**, eldare’s-Sudaniyye li’l-kutub, Hartum (t.y).
- Ebü’l-Fida, İmadüddin el Melikü’l-Müeyyed İsmail b. Ali: **Tarihu Ebi’l-Fida.**, thk.: Mahmud Deyyub, I, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997/1417.
- Emecen, Feridun M. - İlhan Şahin: “Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak tevcîh Defteri”, **Belgeler**, XIX / 23, Ankara, 1998.
- Eraslan, Cezmi: **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Neşriyats, birinci baskı, İstanbul 1992.
- Fabunmi, L. A.: **The Sudan in Anglo- Egyptian Relations: A case Study in Power Politics 1800- 1956**, Longmans, London 1958.
- Fevzi Paşa, İbrahim: **Kitabü’s-Sudan beyne yedeyi Gordon ve Ketchener**, I, [y.y. : y.y.], 1319.

- Fevzi Paşa, İbrahim: **Kitabü's-Sudan beyne yedeyi Gordon ve Ketchener,II**, [y.y. : y.y.], 1319.
- Gencer, Ali İhsan: **Bahriye'de yapılan İslâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)**, Türk Tarih Kurumu, II. Baskı, Ankara 2001.
- Greenlaw, Jean-Pierre: **The Coral Buildings of Suakin** (Islamic Architecture, Planning, Design and Domestic Arrangements in a Red Sea Port), Kegan Paul, London and New York 1995.
- Gülsoy, Ufuk: **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, 1994
- Hammer, Purgstall von: **Devlet-i Osmaniyye tarihi : Avusturya'nın Devlet-i Osmaniyye ile ilk akd eylediği muahedesinden Sultan Selim Sani'nin İrtihaline kadar : 954-982 / 1547-1574, XI**, trc: Mehmed Ata, Nefaset Matbaası, İstanbul 1916/1332.
- Hasan, Yusuf Fadl: **Mukadima fi Tarihi'l-Memaliki'l-İslamiyye fi's-Sudani'l-Şarki (1821-1450)**, Sudek, Khartoum 2003.
- Hill, R.: "The Sevakin-Berber Railway, 1885"; **Sudan Notes and Records**, Vol. XX, Part I, Khartoum 1937.
- Holt, P. M.: **A Modern History of the Sudan From the Funj Sultanate to the Present Day**, Weidenfeld and Nicolson, London 1961.
- Holt, Peter Malcolm: **The Mahdist State in the Sudan, 1881-1898, A Study of its Origins Development and Overthrough**, Oxford University, Oxford 1958.

- Ivanof, Nicolai: **el-Fethü'l-osmani li'l-aktari'l-arabiyye: 1516-1574**, Çev. Yusuf Ataullah, Darü'l-Farabi, Beyrut 1988.
- İbn Battuta, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah: **Seyahatname-i İbn Battuta, Tuhfetü'n-nuzzar fi garaibi'l-emsar ve acaibü'l-esfar**, trc. Mehmed Şerif, I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1917.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed: **Mokaddimat ibn Khaldun**, Derviş el-Civeydi, Beyrut, 1996.
- Jackson, H. C.: **Osman Digna**, birinci baskı, Methuen, London 1926.
- Kalakşendi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed: **Subhü'l-a'sa fi sinaati'l-inşa**, V, El-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Am, Kahire 1963.
- Kamil, Ömer Paşa: **Sudan-i Mısır**, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Yazma Koleksiyonu, no: T4243
- Kerrar, Ali Salih: **el-Tarika el-İdrisiyye fi's-Sudan**, Darü'l-cil, Beyrut 1991/1411.
- Kızıltoprak, Süleyman: "Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Diploması Mücadelesi: 1882-1887", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2001
- Kumm, H. Karl W. : **From Hausaland to Egypt through the Sudan**, London 1910.
- Kunt, Metin: **Sancaktan Eyalete 1550 – 1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve il İdaresi**, İstanbul, 1978.

- Kurdakul, Necdet: **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, Döler Neşriyatı, İstanbul 1981.
- Kutluoğlu, Muhammed H.: **The Egyptian Question(1831-1841) The expansionist Policy of Mehmed Ali Paşa in Syria and Asia Minor and the Reaction of the Sublime Porte**, ed: Halil İnalcık and others, İstanbul, Eren yayıncılık 1998
- Kütükoğlu, S. Mübahat : “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muâhede’si”, **Türk – İngiliz İlişkileri 1583 – 1984 (400. Yıldönümü)**, ed: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtluş Ofest Basımevi, Ankara 1985.
- Lobban Fluehr, Richard A. **Historical Dictionary of the Sudan, II.** İkinci Baskı, The Scarecrow Press, Metuchen 1992
- Lobban, John Obert: **A Short History of Eritrea**, Oxford 1945.
- Longrigg, S.: **Tarih-i Lutfi, VIII.**, Ed: Abdurrahman Şeref, Sabah Matbaası, İstanbul, 1328
- Lütfi:
- Macmichael, Sir Harold: **The Sudan**, Ernest Bernn, Birinci Baskı, London 1954
- Makrizi, Taki ad-Din Ahmed İbn Ali: **Kitabü's- Süluk li-Ma'rifeti Düveli'l-Müluk**, Ed. Mohamed Mustafa Ziyade, **I. Kahire 1939**
- Malik, Mohammed Mahcub: **el-Mukaveme el-Dahiliye li-Hareket el-Mahdiye (1881-1898)**, daru'l-ceyl, Birinci baskı, Beyrut 1987
- Marlowe, John: **A. History Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations (1800-1953)**, New York 1954.

- Mekki, Kutbeddin: **el-Berkü'l-Yemani fi'l-Fethi'l-Osmani**, ed: Hamed el-Gasir, Daru'l-Yemame, Riyad 1967.
- Mesudi, Abu'l-Hasan Ali ibnu'l-Hüseyn ibn Ali el-: **Murucü'z-Zeheb ve Maadinü'l-Cevher**, Hz: Muhammed Muhhyiddin Abdulhamid, [y.y.] : el-Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, 1964.
- Mihri, Mehmet:
Mohamed Nour, Tarig: **Sudan Seyahat-nâmesi**, İstanbul 1326
“Siyah Afrika’da Osmanlı Şehirleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, III. Türk Şehir Tarihi sayısı 6, 2005, s. 151-159.
- Mohmed Nour, Tarig: “XVI. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Cidde”, **İ.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü**, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- Mughul, M. Yakup: “Portekizlilerle Kızıldeniz’de Mücadele ve Hicaz’da Osmanlı Hâkimiyetinin yerleşmesi hakkında bir vesika”, **Belgeler**, VII/3-4, Ankara, 1965.
- Muhtar Paşa, Mohammed: **Kitabü'l-tevfikası İlhamiye fi mukavement tvarih el-Hicriye Bi'l-sinin el-Efrenfiyye ve'l kibtiye**, II, Tahkik Muhammed Amere, Beyrut: Emüessestü'l-Arabiyye Li'l-Dirasat ve'n-Neşr, 1980/1400.
- Omeri, Şihabu'ddin Ahmet ibn Yahaya ibn Fazlullah Al-: **Mesalik El- Absar fi Memalik El- Amsar**, II., Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar No: 2227.

- Orhonlu, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, Ankara, 1996
- Orhonlu, Cengiz: "Osmanlıların Habeşistan Siyaseti: 1554-4560", **Tarih Dergisi**, C. XV, No:20, Mart 1965, s. 39-54.
- Özbaran, Salih: "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri", **TD**, XXXI, İstanbul, 1978.
- Özbaran, Salih: **The Ottoman Response To European Expansion, Studies on Ottoman- Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands During the Sixteenth Century**, the Isis Press, İstanbul 1994.
- Pallme: "Travels in Kordofan" **Sudan Notes and Records**, Vol: XX, Part II., London, 1937, s.285-286.
- Paul, A: **A history of the Beja Tribes of the Sudan**, Cambridge 1954
- Rafii, Abdurrahman el-: **Asru İsmail, I**, Kahire 1987.
- Rafii, Abdurrahman el-: **Asru İsmail, II**, Kahire 1987.
- Rafii, Abdurrahman el-: **Asru Muhammed Ali**, Darü'l-Maarif, Kahire 1989.
- Rafii, Abdurrahman el-: **es-Sevratü'l-Urabiyye**, el-Nehde el-Mısıriye, Kahire 1949
- Rafik, Abdülkerim: **el-Meşrik-el-Arabî fi'l-ahdi'l Osmani**, Dimaşk, 1999.

- Rassam, Hormuzd F.R.G.S.: **Narrative of the British Mission to Theodore King of Abyssinia**, c. I, John Murry, London 1869
- Rustin, Theodor : **Tarihü'l-mes'eleli'l-mısriyye: 1875-1910**, Çev.: Muhammed Bedran; Abdülhamid Abbadi., Kahire: Matbaatü'l-İtimat, 1923.
- Salt, Henry: **A Voyage Abyssinie, etc, in the years 1809_1810**, London 1967
- Sâmi, Şemseddin: **Kamûsü'l-a'lâm, III**, İstanbul, 1308.
- Sâmi, Şemseddin: **Kamûsü'l-a'lâm, IV**, İstanbul, 1311.
- Santi, Paul: **The Europeans in the Sudan (1834-1878)**, Oxford, 1980
- Sarıyıldız, Gülten : “Mısır’da Kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası ve Faaliyetleri” **Türk Kültürü İncelemeleri**, say 9, İstanbul 2003, s. 17-36.
- Sartorius, Ernestine: **Three Months in Sudan**, London 1885
- Schwinfort: **Afrika Seyahat-nâmesi**, Çevr. Ahmet Efendi, İstanbul 1291-1292
- Selim, Muhammed İbrahim Ebu: **Buhus fi Tarihi’s Sudan (el-Arz-Ulama el-Hilafe-Berber-Ali el-Mersani)**, Darü'l-cil, Beyrut, 1992/1412.
- Selim, Muhammed İbrahim Ebu: **Fihrist Asar el-İmam el-Mehdi**, Derü'l-cil, Beyrut, 1995.
- Sertoğlu, Midhat: **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul 1986
- Shibeiyka, Mekki: **British Policy in the Sudan (1882-1902)**, Oxford, London, 1952
- Skilliter, Susan: “William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588”, **Türk – İngiliz İlişkileri 1583 – 1984 (400. Yıldönümü)**, ed: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtluş Ofest Basımevi, Ankara 1985.

- Slatin Pasha, R.: **Fire and sword in the Sudan : a personal narrative of fighting and serving the dervishes : 1879-1895**, çev. Sir F.R.Wingate, Edward Arnold, London 1935.
- Soy, H. Bayram: **Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ile nüfuz mücadelesi (1890-1914)**, Ankara, Phoenix 2004.
- Şibeyka, Mekki
Şukayr, Naum: **es-Sudan Abre'l-Kurun**, beyrut 1964.
Tarihü's-Sudan, Ed.Muhammed İbrahim Ebu Selim, Beyrut, 1981
- Theobald, A.B.: **The Mahdiya, A History of the Anglo Egyptian Sudan, 1881-1899**, Longmans, İkinci Baskı, London, 1952
- Trimingham, J. Spencer: **İslam in Ethiopia**, London: Oxford 1952.
- Uçarol, Rifat: **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Filiz Kitabevi, ikinci baskı, İstanbul 1989.
- Uçarol,Rifat : **Siyasi Tarihi 1789-19999**, Beşinci baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- Vardi, Seracuddin Abu Hafs Omer
ibn El-: **Haridetu'l- Acaib ve Feridetu'l- Garaib**, Ed.Mahmud Fahuri, Beyrut 1991
- Warburg, Gabriel R.: "Turko-Egyptian Rule in Sudan", **Bellekten**, LII, Say.207-208, TKK, Ankara 1989.
- Ware J.R - Mann R.K.: **The Life and Times of Colonel Fred Burnaby**, London 1885
- Wingate, F.R.: **Mahdism and the Egyptian Sudan**, London, 1899
- Wingate, F.R.: **Ten Year's Captivity in the Mahdi's Camp (1882-1892) From the Orjinal Manuscripts of Father Joseph Ohrwalder**, Samp son Low and Marsotun, London, 1893.